

VAJDASÁGI MAGYAR NŐK ÉLETTÖRTÉNETEI

szerkesztők: Svenka Savić és Veronika Mitro

**Futura publikacije
Ženske studije i istraživanja
Novi Sad, 2006. – Újvidék, 2006**

VAJDASÁGI MAGYAR NŐK ÉLETTÖRTÉNETEI

szerkesztők: Svenka Savić és Veronika Mitro

munkatársak: Csonka Áron, Csoór Ágnes, Csoór Anna, Dávid Csilla, Ankica Dragin, Ember Vlajić Valéria, Erdős Kovečan Györgyi, Komáromi Mária †, Papp Gabirella, Szabó Judit, Stanyó Tóth Gizella,

kiadó: Futura publikációk
Újvidék, 2006.

előkészítés:

Női Stúdiók és Kutatások

Kralja Aleksandra 8

21000 Novi Sad

tel: +381 21 6614 697

e-mail: studije@eunet.yu

Lektor

Korrektor: Csoór Anna

Fedőlap: Angela Orsos vadvirágai

Példányszám: 1000

CIP - Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске

929-55.2(=511.141)(497.113)(047.53)

821.511.141(497.11)-94(082.2)

ISBN 86-7188-056-7

COBISS.SR-ID 214241031

Az előkészítést és a megjelenést támogatta:

az Egyházak Világtanácsának Ökumenikus Női Szolidaritás Alapítvány, Omiš,
Horvátország, és az Ökumenikus Szeretetszolgálat, Újvidék.

VAJDASÁGI MAGYAR NŐK ÉLETTÖRTÉNETEI

szerkesztők: Svenka Savić és Veronika Mitro

munkatársak:

Csonka Áron

Csoór Ágnes

Csoór Anna

Dávid Csilla

Ankica Dragin

Ember Vlajić Valéria

Erdős Kovečan Györgyi

Komáromi Mária †

Papp Gabirella

Stanyó Tóth Gizella

Szabó Judit

kiadó: Futura publikációk és Női Stúdiumok és Kutatások
Újvidék, 2006.

Tartalom

Bevezető

Gordana Stojaković – Tények, amelyek a 19. század közepétől a 20. század közepéig meghatározták az újvidéki, a vajdasági magyar nők emancipációjáért vívott küzdelmét

Svenka Savić –

Veronika Mitro – Kisebbségi nők élettörténetei

Élettörténetek:

Angéla (1920), Ada

Erzsébet (1920), Torna (Szlovákia)

Júlia (1926), Zombor

Margit (1927), Újvidék

Mária (1933), Ada

Vera (1935), Belgrád

Anna (1937), Újvidék

Júlia (1939), Újvidék

Rózsa (1939), Szécsány

Vali (1939), Újvidék

Gabriella (1943), Palánka

Irma (1944), Topolya

Anna (1946), Pancsova

Mária (1947), Újvidék

Lídia (1960), Zenta

A szerkesztők és a munkatársak rövid életrajzai / Biografski podaci urednica i saradnika

Gordana Stojaković – Neke činjenice koje se odnose na Mađarice u borbi za emancipaciju žena u Novom Sada i Vojvodini od sredine 19. veka do sredine 20. veka

Svenka Savić – Multikulturalizmi žene: Mađarice

Veronika Mitro – Životne priče žena iz manjinskih grupa

A Női Stúdiumok és Kutatásokról / O Ženskim studijama i istraživanjima

Köszönetet mondunk minden nőnek, akik megosztották velünk életük történetét, és lehetővé tették megjelenésüket a Vajdasági magyar nők élettörténetei című kötetben;

Külön köszönjük munkatársainak: Andrić Editnek Csonka Áron-nak, Csoór Ágnesnek, Csoór Annának, Dražić Reljának, Dávid Csillának, Dmitrijević Lidijának, Dragin Anikának, Ember Vlajić Valériának, Jocić Mirjanának, Erdős Kavečan Györgyinek, Komáromi Máriának[†], Papp Gabriellának, Stanyó Tóth Gizellának és Szabó Juditnak, Stojaković Gordának, Vékás Valériának, Egyházak Világtanácsának Ökumenikus Női Szolidaritás Alapítványnak (Omiš, Hrvatska) és az Ökumenikus Szeretetszolgálatnak (Újvidék)

.

BEVEZETŐ

Gordana Stojaković

Tények, amelyek a 19. század közepétől a 20. század közepéig meghatározták az újvidéki, a vajdasági magyar nők emancipációjáért vívott küzdelmet¹

Nem könnyű rekonstruálni azt az örökséget, amelyet a térségben élő magyar nők-asszonyok építettek ve a vajdasági nők emancipációjáért, egyenjogúságáért vívott közös történelmi küzdelemben. S még ennél is nehezebb vizsgálni a magyarországi nőknek a női jogokért vívott küzdelme gazdag örökségének kisugárzását – ráhatását az újvidéki, vajdasági körülményekre. A Női Stúdiumok és Kutatások munkatársai 1998 óta az *Újvidék nevezetes asszonyai*² projektum keretében gyűjtik az archívumi anyagot azokról a nőkről és szervezetekről akik-amelyek Újvidéken rámutattak a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségre, valamint különböző női jogok érvényesítéséért küzdöttek. Az eddig begyűjtött anyagból valamelyest rekonstruálni lehet a magyar nők vonatkozó örökségét. Az itt kiemelt személyeket, bizonyos értelemben, saját választásom szerint emeltem ki, így, mint minden más választás a bíráló és egyet nem értes tárgyat képezheti.

Vajdaság a XIX. és a XX. század elején a Habsburg Monarchia részét képezte, amely az akkori európai arányok szerint multinacionális környezetet képviselt, figyelemre (irigylésre) méltó gazdasági, oktatási és kulturális fejlődéssel.³ A nők ideológiai, társadalmi, kulturális és jogi helyzetét a Monarchiában a polgári törvények tükrözik a legjobban. A XIX. században meghozott Magyar Polgári Törvénykönyv sokkal előnyösebb helyzetet szavatolt a nők részére mint az Osztrák Polgári Törvénykönyv. Nagy volt ennek jelentősége, mivel azzal, hogy a nők jogot kaptak a munkára, és önálló rendelkezésük volt a vagyonuk felett, lehetővé vált számukra befektetni a leánygyermekek taníttatásába. A nők egyenjogúságáért vívott küzdelem valójában a leánygyermek minőséges oktatásával, az iskoláztatásra való jog kivívásával – minden intézményben, beleértve az egyetemet is – kezdődött. A nők egyik első követelménye a leány főiskolák megnyitása, a nőegyletek és a női jogokért küzdő tekintélyes asszonyok aktív hozzáállásával valósult meg, vallási vagy nemzeti megkülönböztetés nélkül. Ezzel párhuzamosan más, a nők gazdasági önálló-

¹ Köszönet Szabó Juditnak e munka elkészítéséhez nyújtott segítségéért.

² A projektum prof. dr. Svenka Savić erős támogatásával és mr. Dimitrijević Lidia segítségével indult. A projektumot jelenleg Gordana Stojaković vezeti.

³ A magyar történelemről: Róka Péter, Gyere Zoltán, Pál Tibor és Aleksandar Kasaš: Istorija Mađara (A magyarok történelme), Clio, Belgrád, 2002.

ságára, a munkajogára vonatkozó követeléseket is definiáltak, megfogalmaztak, és csakhamar kialakult az egyéni, majd a mind tömegesebb követelés is a nők szavazati jogaiért.

A XIX. századhetvenes éveiben Magyarországon valamennyi etnikai közösségben tudatosul a nők komoly és minőséges képzésének mint az általános nemzeti újjászületés előfeltételének szükségessége. Ez az az időszak, amikor bizonyos mértékben tolerálják a nők részvételét a közsférában – amely addig kizárólag a férfiak kiváltsága volt. A vajdasági lakosság gazdag rétege arra törekszik, hogy a Pest és Bécs intellektuális köreiben rendszeresített oktatásban részesítse leányait. A nyelvismeret (német, magyar, de még francia is), amely magától értetődő volt a multietnikus környezetben Magyarországon, lehetővé tette, hogy nagyon gyorsan befogadják az európai kulturális értékeket. De még a gazdagabbak sem tudták beíratni minden iskolába a lányaikat, így magántanárokat alkalmaztak. A polgári és az alacsonyabb osztályokból való lányok részére népi iskolák és óvodák nyíltak, ahol kezdetben kötni, varrni és hímezni tanultak. Később a programokat bővítették: olvasással, írással, számtannal, vallásoktatással, idegen nyelvekkel.

A társadalmi körülmények változását a újsághírek tanúsítják. Például, dr. Julius Velašić, Magyarország királyi vallási és közoktatási minisztere 1895 karácsonya előtt felhívást adott ki, miszerint a budapesti és a kolozsvári egyetemen a jövőben azokat a leányokat is fel kell venni rendes hallgatóként az orvosi, gyógyszerészi, és a bölcsészkarra, akik bizonyítványaikkal igazolják, hogy elvégezték az előírt iskolákat. Eszerint fel kell venni a leányokat a gimnáziumokba is, ha nem rendes, akkor magándiákként, hogy felkészülhessenek a főiskolai tanulmányokra.⁴ Vagy egy másik szöveg, amellyel értesítik a nyilvánosságot, hogy Horváth Janka koncessziót (beleegyezést) kapott a Budapesti Leánygimnázium megnyitására 1896. október 3-tól.⁵

Az emancipációs folyamatban jelentős szerepük van a női egyesületeknek. A legtömegesebbek, a társadalomban pedig a legnépszerűbbek a humanitárius szervezetek voltak, mint amilyen a Vöröskereszt Egylet és az 1888-ban alapított Jó Szív szervezet volt. Ezen szervezeteknek – amelyeknek a király és a királyné is tagja volt – a vezetői Tisza grófnő, Apponyi grófnő és Batthyány grófnő volt. Az Újvidéki Szerb Nők Jótékony Szövetkezete (Dobrotvorna Zadruha Srpkinja Novosatkinja) az egyetlen szerb szervezet – képviselő – volt ebben a humanitárius társaságban.⁶

Az első női egyesület 1867-ben⁷ azzal a feladattal alakult meg Újvidéken,

⁴ Ženski svet (Női világ), Újvidék, 1896, 1. szám, Vesti rovat.

⁵ Ženski svet, Újvidék, 1896, 9. szám, 135.o.

⁶ Ženski Svet, Újvidék, 1898, 6. szám, 93. o.

⁷ Vasa Stajić egy külön munkát szentelt az első női társulatnak Újvidéken a Glasnik isto-

hogy segítse a szegény és az árva gyerekeket. Kezdetben az újvidéki asszonyokat vallási hovatartozástól függetlenül tömörítette. De csakhamar – ahogyan a szerb nyelvű forrásokban olvashatjuk⁸ – kizárólag a római-katolikusokat, köztük magyar asszonyokat, tömöríti, míg minden más vallási és etnikai közösség külön női humanitárius szervezeteket hoz létre Újvidéken. Mégis, együttműködnek⁹ s ápolják az ökumenizmust. Az első újvidéki Női Egylet eredményesen működött. Elnöke, Marija pl. Pijuković odaadó humanitárius tevékenységéért arany kereszt érdemrenddel tüntette ki *Őfelsége Ferenc József király*.¹⁰

A Mária Dorothea-egyesület¹¹ 1891. február 18-án azzal a céllal alakult meg Újvidéken, hogy gondoskodik a leányok neveléséről, valamint a nők önképzéséről. Előadásokra és vitákra alapozódott az egyesület aktivitása. Mária Dorothea, *Őfelsége József főherceg leánya és Lajos Fülöp király felesége volt a tanítónők minden egyesületének védnöke Magyarországon és alapítója a Tanítók Otthonának Budapesten*.¹² Teljesen érthető, hogy az újvidéki egyesület is a védnöke iránti tiszteletből kapta a nevét. Nemassányi Adél, az egyesület alapítója és elnöke elsőként kezdte meg az újvidéki iskolákban a tanítónők ágazati szerveződését.¹³ Az egyesület az Újvidéki Állami Polgári Leányiskolában működött. Tagjai jobbára (nagy többségben) magyar nők voltak.

A Tabitha Újvidéki Evangélikus Női Jótékonysági Egyesület¹⁴ 1903 óta működik Újvidéken. Céljai között olvashatjuk: a vallásélet és erkölcsi tisztaság fejlesztését; a szegény diákok, az özvegyasszonyok segítését az evangélikus közösségen belül; az evangélikus óvodák és árvaházak létrehozását. Az egyesület tagságát képezték: az alapítók – 100 korona adománnyal; a rendes tagok – három éven át folyamatosan, havonta fizetett 50 filléres hozzájárulás-

rijskog društva u Novom Sadu (Az újvidéki történelmi társaság hírnöke) lapban, Újvidék, 1940, 343-348. o. Arkadije Varađanin többször írt az első újvidéki női szervezetről a Ženski svetben (1906. március 1., 1. o.; 1911. szeptember, 199-202 o., a Ženski svet 1910-es kalendáriuma, Zimony, 7. o., stb.).

⁸ Stajić, V.: Građa za kulturnu istoriju Novog Sada (Újvidék kultúrtörténetének anyagai), Újvidék, 1951. 340. o.

⁹ „Az Újvidéki Nők Egylete a négy itteni szervezet: a római-katolikus, a zsidó, az evangélikus és a pravoszláv; három alkalommal gyűjtöttek önkéntes adományokat ... az elhagyott árváknak, az Udvarhelyi családoknak és a Krassó-Szörény megyei áldozatoknak...” Ženski svet, 1910, 7. és 8. szám, 190. o.

¹⁰ Ženski svet, Újvidék, 1910, 1. szám, 26. o.

¹¹ Érdujhelyi M.: Újvidék története, Újvidék, 1894, 434. o. (a hivatkozások a szerb nyelvű kiadásra vonatkoznak)

¹² Ženski svet, Újvidék, 1896, 8. szám, 122. o. (József Károly Lajos osztrák főhercegről és VIII. Fülöp – önjelölt, sosem uralkodott – francia királyról van szó - ford. megj.)

¹³ Nemassányi Adél életrajzához az adatok egy részét mr Ózer Ágnestől kaptam.

¹⁴ A társaság alapokmányát az Újvidéki Történelmi Archívumban őrzik: F.1 (Magisztrátus) 7000/903 – Statut Tabitha-e.

sal; a szimpatizáns nők (vallásra való tekintet nélkül) – havi 20 filléres hozzájárulással; a tiszteletbeli tagok – ezzel a tisztséggel azokat a nőket illették, akik anyagilag és erkölcsileg támogatták a Tabithát. És úgyszintén más hasonló szervezeteket. A Tabitha az alapítói adományok kamatjából, a rendes hozzájárulásokból, a donációkból pénzelte tevékenységeit... Az egyesületnek állandó jogi tanácsadója és könyvelője volt.

A XX. század elején működött a József Főherceg Szanatórium Egyesület Újvidéki Női Bizottsága, amely jótékonyági aktivitásokat¹⁵ szervezett.

Az Első Világháború után mind több nő az eszmék és a programok végett és nem vallási vagy etnikai alapon tömörül a női szervezetekbe. Az ilyen jellegű elkötelezettség csúcsát jelenti a Női Párt megalakulása (1928), az Egyetemet Végzett Nők Egyesületéé (1927), majd a Női Mozgalomé (1937). A két világháború között a legtöbb újvidéki egyesület – köztük a női egyesületek – amelyek programja humanitárius, sport, kulturális, és nevelési célokat tartalmazott, tagjai voltak a Kultúregyesületek Szövetségének. Újvidék előjárósága – amelyhez folyamodtak a humanitárius akciók, rendezvények szervezői a tevékenységük pénzeléséért, továbbá a különböző illetekek, járulékok mentesítéséért – nem vett figyelembe egyetlenegy kérvényt sem, ha nem az említett Szövetség révén juttatták el hozzájuk. Minden egyesület köteles volt a Szövetségnek megküldeni az évi programtervét és a pénzügyi jelentést, amelyet aztán továbbítottak a Városvezetéshez.

Az emancipációs folyamatokban a női szervezetek mellett jelentős szerepük volt a neves, jobbára a polgári (ritkábban nemesi) osztályhoz tartozó asszonyoknak, akik munkájukkal meghatározták a vajdasági, az újvidéki tériséget. Ilyen volt Nemassányi Adél, az újvidéki Állami Polgári Leányiskola első igazgatója, a Mária Dorothea-egyesület alapítója. Schwimmer Rózsa (Rosika Schwimmer), az európai feministák egyik legkiemelkedőbb alakja jelentősen befolyásolta a politikai történéseket Európa szerte, így Vajdaságban is, főleg pedig Újvidéken.

Nemassányi Adél (1857–1933)¹⁶ az első nő akit 1884-ben kineveztek az Állami Polgári Leányiskola¹⁷ – a magyar tannyelvű főiskola – igazgatójának. Ugyanebben az évben Újvidéken a Szerb felső leányiskola élén férfi van. Nemessányi Adél az első nő, aki 1891-ben megalapította és vezette a Mária Dorothea-egyesületet, azzal a céllal hogy fejlessze (előremozdítsa) a nők oktatását és a tanítónők szakmai szerveződését. Nemessányi Adél iskoláit szülőfalujában,

¹⁵ Zastava (Zászló), Újvidék, 1905. május 24.

¹⁶ Nemassányi Adélről: Erdujhelyi M.: Újvidék története, Újvidék, 1894. 359. és 434. o.; és Stojaković, G.: Znamenite žene Novog Sada I (Újvidék nevezetes asszonyai I), Futura Publikációk, Újvidék, 2001, 124-125. o.

¹⁷ Nemessányi Adél iskolaigazgatóként írt levelei fejrészen ez áll: Az Újvidéki áll. polg. Leányiskola igazgatósága. A levél prof. dr. Rókay Péter személyes tulajdonában van.

Lipótszentmiklóson (Liptovsky Mikulás), Pozsonyban és Budapesten végezte. Pedagógiai, nevelői karrierjét 1876-ban tanítónőként Székesfehérváron a leányiskolában kezdte, hogy 1884-ben kinevezzék az újvidéki Állami polgári leányiskola igazgatójának. Az 1883/84-es tanévben az iskolának 63 tanulója, az 1901/1902-es tanévben pedig 221 volt. Újvidéken halt meg, s itt is van eltemetve az evangélikus temetőben a Futaki úton. Munkáját és a nők oktatásában, emancipációja terén elért elvitathatatlan érdemeit teljesen elfelejtette az utókor.

Bédy Schwimmer Rózsa (1877-1948)¹⁸ zsidó családban született Budapesten. Nagyon korán bekapcsolódott a Nőtisztviselők Országos Egyesületébe, amelyet 1897-ben alapítottak és amelynek élére csakhamar ki is nevezték. 1903-ban megalakítja a Magyar Munkásnő Egyesületet, 1904-ben a Nőegyesületek Szövetségét, majd pedig a Magyarországi Feministák Egyesületét. A Nő és a Társadalom folyóirat alapító szerkesztője volt, amelyet 1914-től A Nő elnevezéssel jelentettek meg. A nők, mint egy új nemzetközi rend pionírjai¹⁹ című írása jelentős. Világviszonylatban óriási a hozzájárulása a nők szavazati jogáért vívott küzdelemhez. Egyike volt a nők szabadságjogaiért 1913. június 15.-től 20.-ig Budapesten megtartott VII. Nemzetközi kongresszus szervezőinek. Ezen az európai országokból, az USA-ból, Dél-Afrikából, Kínából, Indiából és Perzsiából érkezett nőszövetségek, egyesületek képviselői vettek részt. A Kongresszusra Schwimmer Rózsa nyílt levélben hívta meg a Magyarországon élő szerb nőket, amely A Nő²⁰ folyóiratban jelent meg. Mindarról, amit Schwimmer Rózsa tett a nők szavazati jogának elismeréséért, rendszeresen beszámoltak az újvidéki szerb nyelvű női lapok. Ez különösen a Milica Tomić szerkesztő tulajdonában lévő Žena (Nő) folyóiratra jellemző, amely 1911-1914 és 1918-1921 időszakban jelent meg Újvidéken. Úgyszintén vannak adatok Schwimmer Rózsa, Savka Subotić és Katarina Milovuk együttműködéséről is. A Nő folyóirat külön, Nő és Társadalom²¹ mellékletében a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége (IWSA – International Woman Suffrage Alliance, 1904-ben alakult

¹⁸ A szerb nyelvű sajtó írt Schwimmer Rózsáról. Žena (A nő) c. lapban, Újvidék, 1912. 7. 1., 347-352 o., valamint 1913. 4. 1., 243. o. Magyarul és angolul: NAGYASSZONYUNK § OUR GRAND WOMAN, 1913, Junius hó 15-20, A Nők választójogi világszövetségének VII Kongresszusa, Budapest, VII; valamint: Bosch Mineke, Kloosterman Annemarie: Politics and Friendship – Letters from the International Woman Suffrage Alliance (1990), Ohio State University Press. Schwimmer Rózsa rövid ideig tartó házasságából származik Bédy vezetéknéve, ezt tartalmazza néhány dokumentum. Válása után kizárólag a Schwimmet használta.

¹⁹ Angolul jelent meg: Women Pioneers of a New International Order, B'nai B'rith News, 1924. április, 231-233.

²⁰ Žena, Újvidék, 1913. 4. 1., 243. o.

²¹ NAGYASSZONYUNK § OUR GRAND WOMAN, 1913, Junius hó 15-20, A Nők választójogi világszövetségének VII Kongresszusa, Budapest, I-VIII.

Berlinben) legjelentősebb képviselői között láthatjuk Katarina Milovuk – aki a Szerb Népi Nőszövetség képviselőjeként vett részt a budapesti kongresszuson – fényképét is. Katarina Milovuk a petrográdi dr. Poliksen Šiškin mellett, a két szláv származású nők egyike volt, aki kiérdemelte az elismerést. Biztosra vehető, hogy Schwimmer Rózsa, mint a kongresszus egyik szervezője és mint szerkesztő nagyban befolyásolta a melléklet kinézését és tartalmát. Viszont Savka Subotić tevékenységéről Schwimmer Rózsa a Bécsben a Tudományos Klubban 1911. november 30-án²² Nők keleten és nyugaton címmel megtartott előadásáról érkező hírek alapján értesült. A falusi asszonyok – modern szóhasználatlaltal – gazdasági megerősödéséről szóló elmélkedései éppen elegendő alapot jelentettek, hogy a Magyarországi Feminista Egyesület nevében Schwimmer Rózsa meghívja Savka Subotićot, tartsa meg ugyanazt az előadást Budapesten is. Schwimmer Rózsára mint békeharcosra is emlékezünk. A szarajevói merénylet után, 1914 júliusában Schwimmer Rózsát fogadta Lloyd George későbbi brit miniszterelnök, akinek beszámolt a szarajevói merénylet utáni nehéz helyzetről. Woodrow Wilsonnál, az amerikai elnöknél tartott fogadáson, az európai nők nevében kérte az elnököt a háború megakadályozására. 1920-ban Rózsa nővérével együtt kiköltözött Amerikába. Sokszor került kórházba a cukorbetegsége miatt. Állandóan pénzhányban volt, zongoraórákat adott, ebből tartotta el magát. 1948-ban halt meg.

Magyarországon a nőmozgalom jelentős képviselője volt Teleki grófnő (Gróf Teleki Sándorné) is, Teleki Sándor felesége. Voltak követői Vajdaságban és Újvidéken is. Teleki grófnő volt Budapesten a Nők Választójogi Világszövetsége VII. Kongresszusa Bizottságának elnöke. Egyben ő képviselte a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségét, amely mérsékeltebben viszonyult a női jogi küzdelemhez. ismert volt mint író is, aki Szikra fedőnév alatt jelentette meg írásait.

A nők választójogaiért²³ sok más magyar nő küzdött, köztük:Glücklich Vilma, Gróf Haller Györgyné, Pogány Paula, Spády Adél, dr. Szegvári Sándorné, dr. phil. Bálint Aranka, Mellerné Miskolczy Eugénia, Ungár Dezsőné, Nagysárosi Szirmay Oszkárné, Békássy Elemérné, Békássy Flóra, Végh Károlyné.

A patriarchális örökség ellen vívott küzdelem sokszor nagy kihívást, szenvedést, bizonytalan öregséget, feledést, vagy korai halált jelentett sok nő számára. Számos ismert, de a névtelen nők, asszonyok között is – akik a szervezetek és intézmények révén hozzájárultak a nők társadalmi helyzetének jobbra tételéhez – voltak olyanok is, akik sajátos, egyedi utat választottak. A XX. századig, vagy a XX. század elejéig született magyar nők közül, Nemessányi

²² Ženski svet, Újvidék, 1912, 1. szám, 7. o.

²³ NAGYASSZONYUNK § OUR GRAND WOMAN, 1913, Junius hó 15-20, A Nők választójogi világszövetségének VII Kongresszusa, Budapest, VII-VIII.

Adél mellett a következő nők nevét kell megjegyezni.

Börcsök Erzsébet (1904 – 1971) sajátos stílusú író. Novelláiban, elbeszéléseiben, regényeiben, a női szenzibilitás hangján mutatja be a pszichológiai világot (új lélek – és tájhangulat) Vajdaságban – az ellentmondásosat, olykor sötétet, sokszor melankolikust, de mégis enyhét, és idillikusan szelídet. Valójában már a Vándor a Nisavánál című, első elbeszélésével (1931), majd az azonos című novellakötetével (1936), valamint A végtelen fal című regényével – az első jugoszláviai magyarregény – vonta magára a kritika és a közvélemény figyelmét. Legmagasabban szárnyaló alkotói periódusában számos cikket, esszét... írt, amelyeket a legjelentősebb lapok, folyóiratok (Reggeli Újság, Napló, Kultúra, Híd, Jugoszláviai Magyar Újság, Hétről Hétre, A Mi Irodalmunk...) publikáltak. Ekkor jelent meg Eszter (1939) önéletrajzi regényének első része is. Emberek a Karas mellett (1963) című második novelláskötetét és az Eszter (1968) családregény második részét első könyve után több mint három évtizeddel jelenteti meg. Sári (1971) című utolsó regénye poszthumusz jelent meg. Börcsök Erzsébet Újvidéken lányánál, Jódal Rózsa írónőnél élt. Újvidéken halt meg, a római-katolikus temetőben van eltemetve. Pancsován a Börcsök Erzsébet Vajdasági Metodológiai Központ őrzi emlékét és műveinek hagyatékát. Újvidéken utcát neveztek el róla. Eszter c. regényének mindkét részét Dimitrijević Lídia ültette át szerb nyelvre, a Női Stúdiumok és Kutatások szerkesztésében, a Futura Publikációk közreműködésével jelent meg 2002-ben Újvidéken.

Czimmer Anna (1906–1967) orvos, tudós, aki életének utolsó két és fél évtizedét Újvidéken töltötte, súlyos betegen is a tudománynak és írói munkájának szentelte életét. Aradon született. A Második Világháború előtt Szegeden Szent-Györgyi Albert, a C vitamin feltalálója, Orvosi Nobel-díjas (1937) biokémikus tanársegéde volt. Tudományos munkáit a szakfolyóiratokban jelentette meg; etnológiai kutatásokat is folytatott, adatokat gyűjtve a népi gyógyítási módokról. Újvidékre először 1943-ban jött, de 1945-ben, mint magyar állampolgárt kitoloncolták az országból. 1948 elején azonban, mint nélkülözhetetlen munkaerőt, visszahívták Újvidékre. Örömmel jött, s maradt élete végéig. Ittlété első éveiben Venacon, a tüdőgondozó kórházban dolgozott. Czimmer Anna jól ismerte a román irodalmat is, Mihai Beniuctól Sadoveanuig.²⁴ Franciából Marcel Aymé novelláit és Saint-Exupéry Kis hercegét fordította. Újvidékre érkezése után megtanult szerbül. Tudóstekintélyként jó ismerője és követője volt a kortárs közép-európai irodalmi áramlatoknak. Vitathatatlan irodalmi befolyása nemcsak, hogy közvetlen volt (a Luminában, a Hídban jelentek meg írásai), hanem a nemformális irodalmi szalonjában a magyar irodalom kiváló-

²⁴ Herceg J.: *Sećanja – Ana Cimer* (Emlékezések – Czimmer Anna), A Szerb Matica évkönyve, Újvidék, 1984, 742-760 o.

ságai személyesen, vagy írásaik révén is megjelentek. Egyikük volt Börcsök Erzsébet is. Czimmer Anna az 1950-es évek elején majdnem teljesen megbénult. Betegsége, és a nem rendezett nyugdíjaztatása miatt nagyon nehéz körülmények között élt édesanyjával. Személyes életéről kevés adat maradt. A Magyar Szóban megjelent nekrológiájában olvashatjuk, hogy dr. Gresz Béla özvegye (dr. Gresz Béláné)²⁵ volt. Mivel a családja visszautasította, hogy gondozza a beteg, nehezen mozgó asszonyt, a Bencze család volt mellette. Anna betegen és magányosan halt meg a hatvanegyedik évében. A Futaki úti római-katolikus temetőben van eltemetve. A kápolna közelében levő, szerzetesi sírra emlékeztető sírhantja fölött szerény fakereszt áll.

Sátorka Etel pedagógus volt az állami Tanítóképzőben Szabadkán, jobb magyar írók közé tartozott.²⁶ Az újvidéki közéletben, gyermeknevelési és gondozási írásairól volt nevezetes, de méginkább az eszperantó nyelv népszerűsítő bemutatásáról. Erről írt a Ženski svet folyóiratban és felhívta az újvidéki nőket, hogy tanulják az eszperantót és fejlesszék nyelvtudásukat.²⁷

A XIX. század második felében és a XX. század elején Vajdaságban azokat a feminista eszméket fogadták el és követték a legszívesebben, amelyek a nők minőséges képzésére, a nők oktatására vonatkoztak, és a nők közéleti tevékenységét szorgalmazta művelődési-oktatási és humanitárius téren. Ezek az eszmék nem lettek azonnal tömegesen elfogadottak, sem a nők körében sem a társadalomban. Évtizedeknek kellett elmúlnia, mire nagyobb számban nyíltak meg a leányiskolák, hogy a diáklányok az egyetemeken folytathatták tanulmányaikat, és hogy szinte minden vajdasági településen megalakuljon valamilyen humanitárius (ritkábban művelődési-oktatási) női egyesület. Mindamellet, hogy állandóan léteztek társadalmilag szervezett törekvések a nők emancipációjának lassítására és irányítására, a művelődés-oktatás, ill. aktivitás terén, a megkezdett folyamatok átfogtak minden társadalmi réteget. Ehhez hozzájárultak a már széles körben elfogadott emancipációs vívmányok Európában, amelynek nagy befolyása volt a vajdasági térségben. Az elért vívmányok alapján kezdeményezték az Első Világháború után a nők családi és politikai jogaik megváltoztatására irányuló eszmék második hullámát. A feminista elgondolások felölelik: a családot (a feleség és férj viszonya, családjog...); a nemzeti és nemzetközi viszonyt; a nők politikai jogait (választójog és jog a politikai tevékenységre).

²⁵ Magyar Szó, Újvidék, 1967. 5. 13., 2. o.

²⁶ Ženski svet, Újvidék, 1910, 1. szám, 4. oldal

²⁷ Ženski svet, Újvidék, 1906, 9. szám, 195-198., 223-226. o.

Svenka Savić

Multikulturalizmus és a nők: magyarok

A magyar nők, akik a többségi néphez tartoztak vidékünkön, már a XIX. században aktív feminista tevékenységet fejtettek ki Újvidéken és Vajdaságban, amelyet Gordana Stojković részletez a könyvben. Magyarok száma fokozatosan csökkent²⁸ különböző okok miatt. Az utóbbi évtizedben ehhez mindenképpen hozzájárult a gyűlöletbeszéd megjelenése a másság iránti ellenséges viszonyulás fellobbanása (amelyről számos bizonyíték van Vajdaságban).

Közvetlenül a XXI. század elején (2001-ben) a Női Stúdiumok és Kutatások munkatársaival felmérést készítettünk Újvidéken, a többnemzetiségű és többnyelvű városban, megkérdeztük a fiatalabb nemzedékhez tartozó szerb nőket: mit gondolnak a más nemzeti közösségekhez tartozó nőkről? Az volt a célunk, hogy megállapítsuk; milyen módon formálják és tartják meg a nők – mint kevésbé befolyásos, de a többségi (szerb) néphez tartozó csoport a társadalomban – a sztereotípiákat, az előítéleteket a más nemzeti közösségekhez tartozó nőkről, akikkel itt együtt élnek.

Szerettük volna megtudni; hogyan tudják ők megvalósítani, kiépíteni a jószomszédi viszonyokat. Ezért különböző álláspontok sorozatát határoztuk meg a más nemzet, etnikai közösséghez tartozó nőkről alkotott teljesen negatív állásponttól egészen a nagyon is pozitív álláspontig. Figyelmünket különösen arra összpontosítottuk, ami közös, és ahol lehetséges az együttműködés megvalósítása és fejlesztése.

Főleg egyetemistákat (hallgatólányokat) öleltünk fel 2001-ben körkérdésünkkel. Egyszerű kérdések tettünk fel nekik: *Mi az Ön/Te első asszociációja/asszociációd, amikor kimondom a következő szót: _____?* (következik egy etnikai közösséghez tartozó nő megnevezése: albán, montenegrói, horvát, zsidó, magyar, német, roma, román, ruszin, szlovák); illetve: *Mi az Ön/Te első asszociációja/asszociációd, amikor kimondom: szerb nő?*

Az 1100 választ néhány kategóriába soroltuk be: fizikai kinézés; jellegzetes tulajdonság; foglalkozás; öltözködés; étel és/vagy ital; vallási hovatartozás; képzettség... Külön kategóriát képeznek azok a feleletek, amelyek a más nemzetiségű nők ismeretét dokumentálják a közvetlen vagy közvetett tapasztalás alapján (film, irodalom, rokoni kapcsolatok és hasonló).

²⁸ Az 1971-es népszámlálás szerint Vajdaságban 423866 magyar élt; az 1981-es népszámlálás szerint 385356; az 1991-es népszámlálás szerint 339491; a legutóbbi népszámlálás szerint 2002-ben pedig csak 290207.

Eredmények

Létezik etnikai távolság a más nemzetiségi csoportokhoz tartozó nők felé. A fiatal szerb nőknek kimondottan negatív a véleményük az albán²⁹, a roma és a román nőkről – szinte nincs egy jó szavuk sem róluk.

Az **albán nők**: piszkosak, sok gyerekkel, iskolázatlanok, férjeik alárendeltjei, úgy élik meg őket, mint „Albániából jött albán nőket.” (Egyébként naponta találkozhatunk velük Újvidék utcáin – a volt Jugoszlávia más részeiből menekültek ide, váltak hontalanná).

A **roma nők**: piszkosak, iskolázatlanok, lusták, vagyis nem szeretnek dolgozni, inkább kéregetnek, lopnak, jósolnak; nem dolgoznak, hanem énekelnek, és táncolnak. Egyetlen pozitív vélemény, hogy szépek, nagyon szépek.

A **román nők**: csempészek, piszkosak... (viszonteladók Újvidéken, eladják a Romániából hozott árút).

A többi nemzetiségi közösségből származó nőkhez viszonyulás a kevésbé közelitől a nagyon pozitívig ér el.

A **montenegrói nők**: fizikailag szépen néznek ki, kimondottan jellemes tulajdonságokkal rendelkeznek, harciasak, öntudatosak, patriarchális nevelésűek, közeli az ismeretségek, kötődések, de nem Vajdaságba, hanem Montenegróba helyezik őket.

A **horvát nők**: szépek, ápoltak, modernek, képzettek, legtöbbször rokoni kapcsolat van közöttünk. Jelen vannak az otthonainkban a média révén, a leginkább a TV-n. A válaszokban nincs türelmetlenség, sem utalás arra, hogy a horvát nők bármilyen alapon felelősek lennének a volt Jugoszlávia térségében történt háborúkért. Térbelileg nem Vajdaságba helyezik őket, hanem Horvátországba, vagyis ők „horvát nemzetiségű nők.”

A **zsidó nők**: képzettek, szépek, megtartják hagyományaikat, általában boldogtalanok, de közeli a hozzánk: a családukban vannak (nagymama vagy rokon); a szerb nők sok zsidó nőt ismernek a történelmükről, tragédiájukról szóló irodalomból ill. filmekből.

A **ruszin nők**: általában észrevétlenek a modern városi életben, de a népviseletük szépsége és kék színe mégis szembetűnő. A ruszin nőkről jobbra szépen és pozitívan vélekednek, kifejezett a közelség is, amely számos személyi ismeretségben, és barátságban nyilvánul meg, nincs utalás arra sem, hogy nem a mi régiókon kívül élnek, mivel ennek a nemzeti csoportnak nincs látható földrajzi tere Vajdaságon kívül, amelyhez a megkérdozettek tudatosan kötődnének.

²⁹ Vegyük figyelembe, hogy 2001-ben Szerbiában különleges helyzetben vannak a kosovói albánok. A politikai körülmények hozzájárulnak a sztereotípiák keletkezéséhez és megőrzéséhez.

A **német nőkről** pozitívan vélekednek. Ők szépek, szőkék, magasak, okosak, képzetek, nem hozzák őket összefüggésbe a Vajdaságban élő németekkel, hanem a Németországban élő élőkkel, vagy azokkal a turistákkal, akikkel az Adrián találkoznak. Egy személy azt mondta: „A legszebbet gondolom, de ha a német férfiakra kérdezett volna, másként válaszoltam volna” Világos, hogy a szerb nők nem tartják a német nőket felelősnek a II. Világháború alatti helyzetért, amelyért a németek voltak felelősek.

A **szlovák nőkről** teljes egészében pozitív a vélemény. A legtöbbször a nemzeti jellegzetességeikről ismerik fel őket: az öltözeikről (népviselet: bő szoknyák, fejkendő) és a népi táncokról. Mélyen jelen vannak a szerb családok intim életében – vigyázzák és őrzik a gyerekeket („Zuzana, aki vigyázott rám, amikor kicsi voltam”), közvetlenül részt vesznek az ételmezésben (*jó sajtot készítenek és friss a tojásuk*: „Akitől rendszeresen veszem a túrót és a tojást a piacon.”), otthonukat rendben tartja („Vasalja a ruhánkat”), de a művészethez való hozzájárulásukról is ismeretesek (*Zuzana Halupkova, naiv festőnők*).

Meglepődünk azon az adaton, hogy a **szerb nők** nincsenek jó véleményrel önmagukról. Szenvedőnek, mártírnak érzik magukat; úgy tartják nincsenek eléggé megbecsülve; másokért hoznak áldozatokat, mindenekelőtt a tradíciók megőrzésében (*Rigómezői leány, Milica hercegnő, Jefimija...*); és patriarchálisan nevelik őket.

A **magyar nők** iránt baráti vonzalom és ismeretség tapasztalható. A szerb nők ismerik a fizikai tulajdonságaikat (szőkék, kissé teltek), jellembeli tulajdonságaikat (temperamentumosak, készek a szexre...), öltözködésük módját (piros csizma, bő szoknya, mellény...), tipikus ételeiket (gulyás), tipikus színeiket (zöld), a nemzeti hovatartozásukat (magyar nemzetiségű nők). A többi nemzetiségi csoporthoz viszonyítva a magyar nőkkel a legközelebbiek a kapcsolatok: ő a rokonom („A fivérem felesége”), néhány magyar szót is tudnak („szervusz”), továbbá ismerik a róluk szóló dalokat (Zdravko Čolić és Đorđe Balašević előadásában), ismerik a leggyakoribb női neveket (Zsuzsa, Éva, Erzsike), de elég sok a sztereotípiá, az előítélet, amelyek egyébként a magyar nőkről szóló viccekből ismertek (tüzesek, szexre éhesek...).

Ha figyelembe vesszük minden választ, sokkal több az olyan, amely pozitívan értékeli a magyar nőt (nem tudom megállapítani, hogy a „túlzottan önálló” vélemény jó vagy rossz a nőre nézve; vagy mit jelent a „szabad magatartású nő”). Meglepő viszont az adat: a megkérdezettek a magyar nőket földrajzi térségünkhöz, lakosságunkhoz tartozónak tekintik, míg más nemzeti csoportokat jobbra a szomszédos országokba helyez (pl. román nő = Romániából származó nő).

Válaszok száma	A válaszokban a nemzeti hovatartozás
2	Eredet: „magyarországi származású nő”; „Magyarország.”
6	Nemzetiség: „magyar nő”; „egyszerű magyar nemzetiségű nő”; „magyar nemzetiségű nő”; „magyar nemzetiségű nőnemű személy”; „más nemzethez tartozó nő.”
10	Nemzeti kisebbség: „meghatározott nemzetiséghez tartozó nő, a JSZK-ban nemzeti kisebbség”; „nemzeti kisebbség, amelynek teljesen azonos jogai vannak, mint a nem kisebbségieknek”; „a magyar nyelvre és a magyarok jogairól szóló vitákra asszociál, persze mint nemzeti kisebbség”; „nemzeti kisebbség Vajdaságban”; „nő a szomszédos országból, de sűrűn találkozok vele a környezetemben is”; „néha a saját nyelvén beszél olyan környezetben ahol senki sem érti.”
18	összesen

A szerb nőknek a magyar nők közeliek és jól ismertek.

Válaszok száma	Azonosítás / ismeretség
1	Én
1	A tanszék főnöke
2	Szomszéd: „a szomszéd, aki a sajtot hozza”; „az én jó szomszédasszonyom”.
5	Barátnő: „az én barátnóm, Katarina Kaća Ljajić”; „emlékszem Klárára, az én nagyszerű középiskolai barátnőmre”; „a komaasszonyom”
2	Rokon: „Eti nagynéni”; „az anyósom”
2	Dada: „Mariska (örzött, amikor kicsi voltam)”; „az én Juliskám, egy és fél éves koromig vigyázott rám”
2	Ismeretség: „a magyar nő szó engem minden nőnemű személyre asszociál, akit megismertem a 23 életem alatt és magyarnak vallotta magát”; „semmi különös – barátságos, ismerős”
8	A magyar nőkről szóló dalok: „Zdravko Čolić és Mađarica (Magyar lány) c. dala”; „Đole Mađarica c. dala”; „Đorđe Bašević”
23	összesen

Záradék: A többségi néphez tartozó nőknek különböző asszociációik vannak a velük együtt, a városban élő, más nemzetiségi csoporthoz tartozó nők emlegetése során. Ezek közül néhány csoport újabban van jelen a városban (például az albán nők), míg többségük, mint a magyar nők esetében is, már néhány százada egy térségben van. Tény, hogy a felsorolt sztereotípiák, amelyeket a szerb nők a más, a különböző nemzetiségi közösségű nőkről gondolnak, összefüggésben vannak az aktuális politikai helyzettel, ami erősíti is ezeket a sztereotípiákat.

Ez különösen az albán nőkre vonatkozik, de ugyanúgy a román nőkre is, főleg 1990 után, amikor leginkább Újvidék piacain árulták a Romániából hozott áruikat. Másfelől, 2001-ben, tekintettel a politikai helyzetre sokkal kellemetlenebb megítélésre számítottunk a horvát nők esetében, de a régiónk NATO bombázása miatt, a német nőkre vonatkozóan is. Az adatok éppen az ellenkezőjét bizonyítják: a szerb nők csodálják a horvát nőket! Utalás sincs arra, hogy bármi módon felelősnek tartanák őket a volt Jugoszlávia térségében történt háborúkért. Ebben nagyon fontos támpontot látok két női etnikai csoport kapcsolatára, a megbocsátásra, a jó szomszédi viszonyok fejlesztésére

Az összegyűjtött adatok rámutatnak, hogy léteznek a velünk egy térségben – egyazon lakótömbben, utcában városban, Tartományban, országban – élőkkel szembensztereotip felfogások, amelyeket erősít a napi politikai helyzet az országban. A történelmi időkülönbség is hatással van rájuk: fél évszázaddal a II. Világháború után pozitívak a vélemények a német nőkről, korántsem kiélezettek a viszonyok, mint amilyenek közvetlenül a világháború utáni időszakban voltak, amikor a német nemzeti kisebbséget törvényen kívül helyezték a mindennapi gyakorlatban, és szinte emlegetni sem volt szabad.

Jelentős adat, hogy feleleteikben a szerb nők az első asszociációjukból kizárják a német és a horvát nőket a fájdalmas történelmi események miatti felelősségvállalásból, a férfi politika hatáskörének tekintve azt. Itt látjuk az együttműködési kapocs lehetőségét, a többségi néphez tartozó nőknek a nemzetiségi csoportokhoz tartozó nőkről – akikkel hosszú éveken keresztül közösségben élnek a város területén – alkotta előítéleteik megszüntetésére, a régió multikulturáliságának továbbépítésére, amelyről egyébként mindig is nevezetes volt. Meglepetést okozott a megállapítás, hogy a szerb nők nincsenek jó véleménnyel önmagukról, hogy magasabb célok áldozatának tartják önmagukat, amelyet a közösség támaszt irányukban.

Veronika Mitro

Kisebbségi nők élettörténetei ³⁰

A *Kisebbségi nők élettörténetei* az újvidéki Női Stúdiumok és Kutatások hosszú távú projektuma prof. dr. Svenka Savić vezetésével, Veronika Mitro asszisztenssel és a Női Stúdiumok és Kutatások oktatói programjának hallgatóival, mint munkatársakkal. A projektum megvalósítása 1998-ban kezdődött a Női visszaemlékezések a szocializmusra³¹ nemzetközi projektum keretében.

A Kisebbségi nők élettörténetei projektumnak alapjában történelem-rajzi, dokumentáló jellege van. Az alapvető cél az, hogy a XX. század első felétől napjainkig a Vajdaságban élő nők (egyszerűek és közismertek egyaránt, különböző kisebbségi csoportokból) életeit folyamatosan dokumentálják egy kidolgozott adatgyűjtési és dokumentációs metodológia által.

A projektumnak két alapvető célja van:

- hogy a nők élete Vajdaságban láthatóvá váljon a szélesebb közösségekben;
- hogy férfiakat és nőket képezzen ki kutatómunkára.

Az alapfeltevés az, hogy a nők élettörténetei gazdag adatforrások a nők társadalmi helyzetéről és instrukció is; miként tegyük jobbá a nők életét, valamint, hogy a folyamatosan begyűjtött, szisztematikusan és tudományosan szervezett adatok segítsék a különböző szintű összehasonlító kutatásokat a nők helyzetéről: egy társadalmon belül (Vajdaságban) és különböző társadalmakban, amelyek hasonló történelmi típushoz tartoznak (pl. Kelet-Európa országai).

Az adatok gyűjtésére életrajzíró módszert alkalmaznak. Az alapvető adatforrás az élettörténet. Az élettörténet fogalom alatt az élet történelmének egy töredékét kell érteni, önéletrajzi emlékezést, amelyet a kutató kérésére mesélnek el.

Az élettörténet interjúval jön létre. Az élettörténet dokumentációja tartalmazza a hangkasszetteket, az interjú átiratát kiegészítésekkel, három kísé-

³⁰ A cikk a Kisebbségi nők élettörténetei kutatóprojektum leírásánál a projektum belső dokumentációjára és az eddig elért eredményekre támaszkodik.

³¹ Női visszaemlékezések a szocializmusra nemzetközi projektum Pavle Fridlov vezetésével valósul meg, a Prágai Nemi Stúdiumokban, ahol a projektum archívuma is található. Több erről: M. Ramšak in V. Mitro Női emlék projektum. Od ustne zgodovine do interpretacije biografskega gradiva (Pozsony, 28.2.2003-1.3.2003), Traditiones, 32/2, Ljubljana, 2003, p. 279-281.

róokmányt (protokoll, összefoglaló és életrajz) és egyéb kiegészítő anyagokat. Minden azonos élettörténethez tartozó anyag tartalmazza az alapvető adatokat az adatközlő nőről: nevét (igazi, kitalált vagy iniciálék), születési helyét és évét, a kutató adatait (nevét, legtöbbször az ő születési évét is), a felvétel helyét és idejét.

A kutató az interjú előtt megtanulja a felvétel elkészítéséhez szükséges műszaki felszerelés használatát, hogyan helyezze el a mikrofont, ellenőrizze az elemeket és a kazettát, állítsa be felvételre a diktafont, valamint, hogy készítse elő a jegyzetömbjét. Jól elsajátítja interjúkészítést, megismeri a projektum céljait és feladatait.

A kutató kapcsolatot létesít a nővel, akivel interjút fog készíteni. A kutató nincs rokoni kapcsolatban az interjúalannyal (kivéve speciális esetben), de legtöbbször egy ismert személy a környezetéből, vagy akár teljesen ismeretlen személy, akivel először találkozott a kutató. Mindketten azonos kisebbségi csoportba tartoznak, és azonos az anyanyelvük. Minden több nyelvet beszélő nőnek így lehetősége van a választásra, hogy milyen nyelven mesél: az anyanyelvén, vagy a környezet nyelvén (szerbül). Sok kétoldalú igyekezet szükséges ahhoz, hogy egy nő megnyíljon a (valamikor teljesen ismeretlen és nagyon fiatal) kutatónak. De legtöbbször, amikor felismeri a saját élettörténete fontosságát, a jelentőségét annak, hogy megőrzi a feledéstől, hogy a módszertani hozzáállás lehetővé teszi saját élettörténetének az ellenőrzését, örömmel rááll az interjúra. Az alanynak lehetősége van rövidíteni vagy kiegészíteni élete történetét, vagy akár a teljes élettörténet visszavonására.

A metodológiai hozzáállás külön eredménye, hogy a nő és a kutató számos találkozása során közelednek egymáshoz, így a kutatási módszer a baráti kapcsolatuk része lesz: a kutatómunka való életté lesz.

Az interjú az alany lakásában készül, nyugodt, bizalmas és baráti légkörben, mások jelenléte nélkül. Az interjú a kutató kérésével kezdődik, hogy az alany meséljen gyermekkoráról. Nincsenek előre elkészített kérdések, hanem a nőnek lehetősége van spontán beszélni az életéről, minél kevesebb megszakítással, az alábbi területek felölelésével: a család, ahonnan származik; gyerekkor, nevelés, viszony a rokonsággal; iskola, foglalkozás; partner, házasság, elválás, szerelmi élet, szexualitás; gyerekek, család; anyagi helyzet a családban az élet során; szabadidő; közéleti és politikai szerepvállalás; hitvallás; a háborúk és politikai események hatása a nők életére.

A kutató a nő ösztönzésével irányítja a beszélgetést, hogy felölelje a tervezett területeket. Ezenkívül ösztönözheti arra is, hogy meséljen olyan témákról, amit érdekesnek talál női szemszögből nézve (pl. március 8.-ka ünneplése, női szervezet alapítása, és más).

Az interjú megközelítően 90 percig tart terv szerint. Befejeződhet rövidebb idő alatt is, de megesik, hogy több találkozáson át készül.

A felvett interjút átírják (az elmondott történetből írott szöveg lesz) és számítógépen rögzítik. Az átíratban a szavakat úgy jegyzik le, ahogyan elhangzottak (a tájsházást ill. szójárást nem javítják). Az átíratot visszaadják a nőnek, akivel készítették az interjút, jóváhagyásra. Engedélyével az alany beleegyezését adja, hogy az ő élettörténete része legyen a projektum dokumentációjának, az ő nevével, vagy kitalált névvel és vezetéknevvel, becenévvel vagy iniciáléival jelölve.

Az engedélyezett átírat mellé három kísérődokumentumot állít össze a kutató: a protokollt (a kapcsolat felvételének és az interjú elkészítésének a leírása), a életrajzot (időrendbe sorolt adatok az élettörténetből) és az összefoglalót (az élettörténet rövid leírása). Opcionálisan más anyagokat is hozzátesznek: fényképeket, amelyek az interjú során készültek az alany engedélyével, fényképeket a nő múltjából, leveleket, szakácskönyveket, emlékkönyveket vagy más dokumentumokat, amelyeket a megkérdezett adott, újságcikkeket, fotókópiákat és más írásokat, amelyek hozzájárulnak a kor rekonstrukciójához.

Az interjú elkészítése ilyen módszerrel időigényes. Csak néhány mennyiségi adatot említünk. Egy 90 perces beszélgetéshez szükséges: két óra felkészítő beszélgetés; azután két óra felvétel; az átírás 12 órát tart (az átíró tapasztalatától függően); további beszélgetések az interjúalannal kb. hat óra időtartamban; javítások bevitele kb. három óra; a javított szöveg megszerkesztése megközelítően hat órát vesz igénybe; amennyiben az élettörténetet le kell fordítani további nyolc-kilenc óra; három óra lektorálásra és legkevesebb két óra a kísérődokumentumok elkészítésére (protokoll, életrajz, összefoglaló) – összesen 44 óra csapatmunka szükséges egy élettörténet elkészítéséhez (ehhez hozzá kell adni az utazásokkal eltöltött időt amennyiben az alany nem Újvidéken lakik).

A Kisebbségi nők élettörténetei projektum keretében eddig több mint kétszáz nő élettörténete lett begyűjtve különböző nemzeti és más csoportokból (horvátok, zsidók, magyarok, németek, szlovákok, románok, ruszinok, románok, szerbek, menekültek, hontalanok, rokkantak, leszbikusok). Az élettörténetek dokumentációja a nők születési éve szerint van rendszerezve, és tartalmazza a hangfelvételt, az átíratot, a három kísérődokumentumot (életrajz, protokoll, összefoglaló), a megszerkesztett szöveget, és egyéb anyagokat. Az ily módon rendezett dokumentáció betekintést nyújt a meglévő anyagba, és lehetővé teszi az adatok gyors keresését, maga az anyag, más így készített történetekkel együtt, különböző kutatások tárgya lehet.

A begyűjtött anyag alapján a Női Stúdiók és Kutatások előkészített, és az újvidéki Futura Publikációk közreműködésével megjelentetett hat kiad-

ványt³² szerb nyelven és a vajdasági nemzeti közösségek nyelvén. A kiadványokban a nemzeti kisebbségek az adott csoportbeli nők élettörténeteinek keresztül vannak bemutatva. Minden megjelent kiadványban egy személy szerkesztett minden egyes élettörténetet. A kézirat sajtó alá rendezése több szabály betartását követelte meg. Egyike ezeknek a hanganyag, az elmondott történet szójárásának nyelvi szabályozására vonatkozik. Amennyiben tájszólásban beszélt egy nő, annyira őrizték meg beszédének táji jellegét, morfológiáját és szókincsét, amennyire az lehetséges volt írott formában. A kézirat ezután a projektum szabályai szerint lett lektorálva, és bevezető fejezettel lett kinyomtatva, amely tartalmazza a projektum alapvető adatait, a kötetben bemutatott kisebbségi csoport adatait, és a kötetben megjelent élettörténetek leírását.

A kötetek tanúsítják, hogy minden élet egyedi és megismételhetetlen, hogy több egymást követő történet jelentősen hozzájárul a más-más közösségekben levő nők életének megértéséhez különböző területeken és periódusokban.

Vajdasági magyar nők élettörténetei

E kötetben tizenöt magyar nő élettörténetét mutatjuk be az olvasóknak, akik élete vallomás a vajdasági magyar nők hétköznapijairól és nyilvános szerepvállalásairól térségünkben a XX. és XXI. században.

1920 és 1960 között születtek Vajdaság falusi, mezővárosi, városi környezeteiben. A válogatáshoz hozzá lett adva egy, a mai Szlovákia területén született magyar asszony élettörténete, aki férjezett édesanyaként kezdi vajdasági életét.

Minden nőnek, amellet, hogy magyar a nemzetisége, legalább még egy életrajzi vonása közös egy másik nőével. Ugyanolyan idősök, ugyanott születtek, ugyanabban a környezetben éltek, azonos iskolázottságuk, foglalkozásuk,

³² Savić, S, M. Aleksandrović, S. Dimitrov, J. Jovanović, ur.: *Roma nők: idős vajdasági roma nők életrajzai* (szerb nyelven), Futura Publikációk, Újvidék, 2000.

Savić, S. at al, ur. (2001), *Vajdasági nők: 1917-1930: nők élettörténetei* (szerb nyelven), Futura Publikációk, Újvidék.

Savić, S., M. Aleksandrović, S. Dimitrov, J. Jovanović, eds.: *Roma nők: vajdasági roma nők élettörténetei* (angol nyelven), Futura Publikációk, Újvidék, 2002.

Tot, M, V. Mitro, I. Hardi Kovačević, S. Senderak, K. Džudžar, ur.: *Ruszin nők: élettörténetek* (ruszin nyelven), Futura Publikációk, Újvidék, 2002.

Ferko, A, A. Jaškova, J. Hodoliš, V. Mitro ur.: *Szlovák nők: vajdasági szlovák nők élettörténetei* (szlovák nyelven), Futura Publikációk, Újvidék 2004.

Savić, S., M. Aleksandrović, S. Dimitrov, J. Jovanović, ur. *Roma nők: vajdasági roma nők élettörténetei* (roma nyelven), Futura Publikációk, Újvidék, 2004.

foglalkoztatottságuk, családi állapotuk vagy gyermekeik száma (lásd az adatokat a táblázatban).

1. Táblázat – A kötetben bemutatott magyar nők alapvető adatainak áttekintése

No	Név	Születési év	Születési hely	Lakhely	Iskolázottság	Foglalkozás	Munka-viszony	Gyerm. száma	Családi állapot
1	Angéla	1920	Ada	Ada	középiskola	postai tisztviselő	nyugdíjas	5	özvegy
2	Erzsébet	1920	Torna (Szlovákia)	Kamendin	általános iskola	házvezetőnő	nyugdíjas	8	özvegy
3	Júlia	1926	Zombor	Sombor	egyetem	tanítónő	nyugdíjas	2	özvegy
4	Margit	1927	Újvidék	Újvidék	általános iskola	házvezetőnő	nyugdíjas	1	özvegy
5	Mária	1933	Ada	Ada	tanítóképző	tanítónő	nyugdíjas	2	férjezett
6	Vera	1935	Belgrád	Újvidék	magisztrátus	tanítónő, opera-énekesnő	dolgozó	2	férjezett
7	Anna	1937	Újvidék	Pétervárad	középiskola	újságíró, fényképész	nyugdíjas	1	férjezett
8	Júlia	1939	Újvidék	Újvidék	egyetem	újságíró, fordító, tolmács	nyugdíjas, ÖSZSZ munkatárs	0	özvegy
9	Rózsa	1939	Szécsány	Újvidék	egyetem	újságíró, irodalmár	nyugdíjas	2	férjezett
10	Vali	1939	Újvidék	Újvidék	középiskola	újságíró, magántanár	nyugdíjas	2	elvált
11	Gabriella	1943	Palánka	Kelebia	középiskola	varrónő	nyugdíjas	2	elvált
12	Irma	1944	Topolya	Újvidék	középiskola	ápolónő	nyugdíjas	1	özvegy
13	Anna	1946	Pancsova	Újvidék	egyetem	fordító, NGO koordinátor	dolgozó, ÖSZSZ	2	férjezett
14	Mária	1947	Újvidék	Újvidék	főiskola	kosárlabdázó, edző	nyugdíjas	1	elvált
15	Lídia	1960	Zenta	Karlóca	egyetem	újságíró	dolgozó	3	elvált

Minden asszony élete elmesélésekor több figyelmet szentelt élete egy-egy szakaszának, mint másnak. Voltak, akik életüket a gyermekkor, vagy az ifjúság élményeivel színesítették, viszont mások jelen időben élték meg érettségüket, öregségüket. Minden nő beszélt a számára fontos eseményekről, tapasztalatokról és elkötelezettségekről. Valaki csak a neveléséről, tanít-tatásáról számolt be, míg másnak az egész élete az volt. Némelyek életüket a családjukban élték le, mint házvezetőnők és édesanyák, míg mások elkötelezték magukat a szakmájukban és a közéletben. Néhányan egész életüket egy helyen élték le, mások körbeutazták a földet. Vannak, akik ismertek, elismertek és híresek.

Ők mindannyian bátran kiálltak önmagukért. Anyanyelvükön örökítik meg közösségüknek a körülményeket, amelyek között felnőttek, iskolaéveiket, a hittanítást, fiatalságukat, szabadidejüket és szórakozásukat, szerelmüket és szenvedésüket, házasságukat és házasságukat, anyaságukat, szakmai és közéleti munkájukat, a háborúk és politikai események hatását, eredményeiket, díjaikat, életük örömét és bűját...

Ezekből az emlékezésekből kiolvashatjuk a magyar nők helyzetét a családban és a társadalomban, a mai Vajdaságban!

Élettörténetek

Angéla (1920), Ada

Legyen szíves, mondja el mikor és hol született és beszéljen a gyermekkoráról, melyek a legkorábbi emlékei?

– Adán születtem, ezerkilencszázhuszban. Szüleim kertészettel foglalkoztak, akkor még egyedül mink termeltük a virágot, és szállítottuk Újvidékre, meg másfelé is. Rengeteget kellett dolgoznom: a virágokat locsótuk, kapágtuk. Volt: szegfű, rózsza, meg más virág is. Öten voltunk testvérek: ketten idősebbek, ketten fiatalabbak nálam. Én voltam a középső, a kicsiket dajkátam, a nagyobbak parancsótak. Összetartottunk, úgy voltunk nevelve, hogy egyformán viszonyultunk egymáshoz. Sőt, az én gyerekeim is mind egyformák, nem fordul elő, hogy valaki valakivel nem beszél. Megvagyunk szépen. Úgy neveltem a gyerekeket, hogy a testvérek tartsonak össze, ha csak lehet. Amikor azonban bejön a családba valamilyen idegen gyerek, néha csinál egy kis konfliktust, de hogyha van benne egy kis intelligencia, azon gyorsan túlteszi magát. Sok volt a munka, anyagi gondjaink nem voltak, a virágot nagyon vették, más idők voltak azok. Örömmel emlékszem vissza gyermekkoromra, de lányokoromra is. Az édesanyám is meg az édesapám korán meghaltak csak hatvanegy évet éltek.

És milyen iskolába járt?

– Abban az időbe Zentán gimnázium, Moholon meg polgári iskola volt. Zentára kellett utazni. Mivel elég messze laktunk a vasútállomástól, a szüleim nem engedték hogy Zentára járjak, mert akkor vonattal kellett volna menni. Kiszámolták, hogy mire kimegyek a vonatra, meg a vonatról bemegyek Zentára a gimnáziumba, addig gyalog átjutok Moholra, így beíratlak a polgári iskolába. Később középiskolai végzettséggel fölvettek a póstára, de szaktanfolyamokra jártam, ilyen kurzusokra. Ez még a magyar időben volt, és Szegedre kellett járni vizsgázni. Aztán, a rendszer megváltozott, itt a Tito országa lett, én Zentán kezdtem dolgozni, de a kvalifikációm elég volt. Nem kellett áthozatni, mer a posta az nemzetközi, egyformák a paragrafusok meg a szabályzatok. Távíratozni kellett, akkor még én a Morzén dolgoztam. Az már a múlté. Előbb örültem ennek a munkának, de aztán ott is nagyon sok munka volt, nem tudtam egy-egy nyugott pillanatot taláni magamnak.

Hogyan szórakoztak a fiatalok lánykorában?

– Akkor nem úgy volt, mint most, hogy mindenki egy helyre jár. Én a régi

Jugó alatt, a Királyság idejében voltam fiatal, mi akkor bálba jártunk. Később, a háború alatt már nem, mert akkor már a postán dolgoztam, és nem mentem sehova. Nem értem rá. Akkoriban volt három vendéglő. Az egyikbe a parasztok, a földműves családok fiataljai jártak, úgy hívták hogy *Otthon vendéglő*. Aztán, volt egy *Török vendéglő*, ahova inkább iparosok jártak, de ha rendeztek tiszti bálát, vagy jogász bálát, akkor mindenki oda ment. Az jobb vendéglő volt. Volt még egy *Ivanics kocsmá* is, ahol szintén rendeztek táncot. Oda egy számomra ismeretlen réteg ment. Én az előző kettőbe jártam néha. Először színelőadást rendeztek amatőr színjátszók. Létezett Római Katolikus nőegylet, Pravoszláv nőegylet, Zsidó nőegylet, és mindegyik együttműködött a másikkal. Nem volt soha zűr közöttük. Bármelyik rendezett valamit, mindannyian összejöttünk. Akkor mindenki együtt volt még, nem úgy mint most.

Volt-e valamilyen elfoglaltsága, valami, amit szívesen csinált?

– Nagyon szerettem festeni, rajzolni, a barátnőim könyveibe festegettem, de nem nagyon volt időm. Mindig a vadvirágokat szerettem, azokat festettem le. Még gyerekkoromban a barátnőim emlékkönyvébe is mindig ilyen kalászos motívumokat rajzoltam. Később a Kultúrház tagja lettem, annak keretében egy Mrkšić Trifun nevű, képzőművészetet végzett ember festőklubot alapított. Ott volt Vujić Savo tanítóúr, egyik onokaöcsém, Bechrens László is, aki már azóta Németországba van, és ott befejezte a képzőművészeti, vagy szobrászati akadémiát. A Kultúrházban is minden tevékenység a nyakunkba szakadt, bálakat, gitárparádákat is szerveztünk A *Szivárvány* című műsornak is tagja voltam. Élő műsort rendeztünk itt Adán. Nagyon kedveltem a társadalmi munkát, soha nem szerettem egy helyen ülni. Amikor nagyobbacskaak voltak, gyerekeim is jöttek velem. Később aztán, egy nap a hatalom ehatározta és kiadta a kultúrházaknak a parancsot, hogy március nyolcadikán nőnap ünnepséget kell szervezni. Akkor megkért az igazgatónk, Girízd István, hogy szervezzem meg valami módon a nőnapot. Úgy döntöttünk, hogy kézimunkakiállítást rendezünk. Nagyon sok kézimunka összejött, de csakhamar kiderült, hogy ott rengeteg a giccs, meg az idegen, szerbiai, vagy magyarországi hatású munka. Vajdaságnak nem volt egy sajátos motívuma. Vajdaságban élnek magyarok, szlovákok, szerbek és még nagyon sokféle nép, s ez arra késztetett, hogy egy közös, egységes motívumon gonodolkozzak el, amely megfelelné minden itt élő nemzetnek. Elővettem hát a vadvirágaimat, mivel legjobban az jellemző Vajdaságra. Vajdaság legfőbb megélhetőségi ága a földművelés, azon belül pedig a búzatermesztés. A búzatáblákban sok vadvirág nő, ezért választottam a vadvirágos motívumot. Kimentem a közeli búzátáblára, ahol most a rekreációs park van, és szedtem egy csokor vadvirágot. Sajnos az nagyon hamar elhervad, ezért gyorsan neki kellett látni a rajzolásnak. Köcsögbe raktam

és gyorsan megcsinátam a vázlatot, aztán kidolgoztam, mindegyik virágot egyenként lerajzoltam, majd elgondolkoztam, hogy hogy lehet belőle hímzés-mintát csinálni. A pipacsnak az egyik szirmát elosztottam három részre, hogy ki lehessen varrni. Lefestettem egy képet, amely a Csonkáékná most is megvan. A kulturház kézimunkacsoportjának megalakulásakor hatvan tagja volt, mert a kézimunkakiállításon összejöttek az asszonyok, és amikor elhatároztuk hogy klubbot csinálunk, majdnem mindenki belépett. Kihívtuk a rádióból Ádám Tibort, aki riportot készített velünk. Az utcában volt egy Nado, aki azóta meghalt, sütöttünk vele pógácsát és nagy szeretettel fogadtuk az asszonyokat, akik mindjárt be is íratkoztak. Ez kimondottan kézimunkaklubbként alakult, mert, mint mondtam, a kézimunka kiállításkor jött az ötlet, hogy csinálunk a nőknek valamit. Mivel látták, hogy én ügyködök, megválasztottak elnöküknek. Mire a legközelebbi klubbdélután megbeszéltük, én készítettem harminckét darab mintát. Annyi rongyot tudtam széthasítani az anyagból, amit akkor megvettem, s mind a harminc kettőre rárajzoltam mindegyik virágmintát, s a kezükbe adtam: – Itt van ez a kép. Nézzétek meg hogy néz ki, jegyezzétek jól meg. Varjátok ki az izlésetek szerint és aztán szavazunk hogy melyik a legjobb, a legszebb lesz a népimotívum. Így a harminc kettőből kiválasztottuk a pipacsos és szarkalábos motívumot, amelyet még most is úgy varrják, nem változtathatott rajta senki. Tehát, megvan az egységes öltés, az egységes színezet, azon változtatni nem szabad. Úgy talátam, hogy az asszonyok szerettek volna megélhetést is találni ebben. A *Merkur* (Adai bőrdíszműárút gyártó üzem) keretében csinátunk egy háziipari központot, Zágrábnak szállítottuk a kézimunkát, meg a tengerpartra. Volt Zágrábban egy *Vajda Domus* és egy *Rukotvorine* vállalat. A Merkur utazói között voltak szlovénok, horvátok, stb., a kesztyűket mindenfelé kínálták, nekik adtunk a kollekciónak. Olyan sokat eladtak, hogy hetvenkét asszony nem győzte varrni. Mindaddig, amíg a Merkur ipari szövetkezet volt, ezt lehetett csinálni. Aztán, amikor vállalatná fejlődött, nem volt szabadházhoz kiadni a munkát, be kellett volna jelenteni az asszonyokat. Engem ott tartottak, hogy ajándéktárgyakat fessek: tányérokat meg korsókat, mert én azt csináltam időközben a Merkurba. Engem külön fizettek mert az asszonyokkal foglalkozom. Nem ülhettem tétlenül. Én nem varrok, lerajzoltam nekik a mintát, szabad időmbe viszont festettem a Merkurnak, amit ajándékként eladott. Úgy döntöttem, hogy, ha ennek így kell lenni, akkor én se maradok a Merkurban, mert nincs rendjén: ott beültem, festek nekik, kapom a havi fizetést, az asszonyokat meg elküldték, nem lehet megcsinálni a rendelést. Fölmondtam a Merkurban, elmentem Becsére, a városháza szívesen fogadott, adott helyiséget ahol dolgozhattam és rögtön megkezdtek a munkát, ugyanannak a vevőnek, ugyanaz az utazó vitte Zágrába. Megkértem, hogy segítsen nekünk. Dubrovnikba, Rijekába, Šibenikbe, Zadarba, Splitbe, összesen tíz tengerparti nyaralóba szállítottuk a munkát, mindenhol, ahol a

Vajda Domusnak volt kioszkja. Már a kettőszáz hetven asszony se volt elég, minden községből bekapcsolódtak a munkába. Tanfolyamot szerveztem, először Becsén, aztán Srbobranban, Zentán, hogy asszonyokat toborozzak, akik majd varrnak. Mindegyiknek volt betétkönyve, bankon keresztül fizette őket a becsei háztartásfejlesztő központ. Olyan jól fejlődött a dolog, hogy én már nem voltam képes egyedül vezetni, ezért a község három lányt foglalkoztatott hat hónapra. Ki is fizette nekik a gyakornoki szolgálati időt, azt vissza se kellett fizetniük. Amikor azonban az ország széthullott, ez is teljes egészében tönkrement. De haszon is lett belőle, mert, ha ez úgy maradt volna, hogy tovább is külföldre szállítunk, itt belföldön soha nem maradt volna egy darab se, mert itt nem volt vásárlási lehetősége az asszonyoknak. Ezek drága dolgok voltak: adót kellett fizetni rá, nem csak úgy ment, hogy megcsinálod és annyié odadod. Ki kellett fizetni az anyagot, az adót, a vasaltatást, a dobozokat, szóval, több mint háromszoros lett az ára mint az asszony munkája. Tehát, az nem maradhatott úgy. Amikorszéthullottunk, gondolkoztam most mit csináljak. S így történt, hogy megmondtam az asszonyoknak: vegyetek anyagot, hozzátok el, én nektek teljesen díjmentesen rárajzolom a mintát, nem kell fizetni érte. Kivarrjátok a kézimunkát, de az a tiétek maradjon, nem árulhatjátok, csak kiállításra visszük. Így történt, hogy körülbelül tizenöt klub, szövetségre lépett, ezek terjesztik, varrják a vadvirágos motívumot, amely most már vajdasági motívumként van regisztrálva. A motívumot, a szabadalmat Adának ajánlottam, nem engedem, hogy elvigyék innen, mert itt indult el. Mindenki, aki szövetségre lépett velünk, emellett bármilyen más kézimunkát csinálhat, de ezt ápolnia kell. A legerősebb csoportunk Zentán van, Borosgyévi Klárka vezeti, bár Jung Zsuzsanna az elnöke, de Klárka jobban hímez, szebben. Ő elhozza az anyagot, én berajzolom a mintát, visszavisszük hozzá, majd ő szétosztja az asszonyok között. Zenta napjára gyönyörű szép kiállítást csináltak, mindenki csodákozott a sok szép kiállított kézimunkán. Azután a Kárpát-medence nagycsaládosai találkoztak Gödöllőn, Magyarországon, én nem engedtem hogy mást vigyenek, addig harcoltam a városházával amíg kiadták a parancsot Krizsán Vilmosnak, a Vörösköröszt elnökének (ő vezette a nagycsaládosokat), hogy a kézimunkáinkat vigye magával, különben nem kap pénzt. El is vitte, de egy kicsit mérges volt. Aztán meg nagyon örült, mert Gödöllőn nagyon nagy örömmel fogadták. Oda nagyon sok országból jöttek a nagycsaládosok, a Kárpát-medence minden részéből, Ukrainából, a Csehektől, mindenhonnan. Körülbelül ötszáz kézimunkát állítottunk ki. Mind az itteni asszonyok készítették őket. Tehát nem pénzé áruljuk, hanem én lerajzolom, az asszonyok kivarrják, a sajátjuk, nem adják oda, annyira szép, olyan sok rajz van benne, hogy nem is tudják eladni. Így nálunk marad, s népi motívum lett belőle. Ha továbbra is Zágrebba szállítottunk volna, mind külföldre vitték volna. Most legalább az országnak, vagyis a tájnak a vágya maradt.

Vannak-e tervei a kézimunkával kapcsolatban?

– Vannak terveim. Az a rossz, hogy nincs pénz. Ha lenne pénzem, már meg is valósítottam volna. Szabadalmaztattam a motívumokat Beogradban, azzal a szándékkal, hogy ne más csinálja. A gyerekeim mind máshol laknak, csak Gyuri marad a házban, ezért ezt a házat majd arra használjuk, hogy itt fogjuk berajzolni a mintát, a szövetséges klubboknak kiadjuk a vállalandó kézimunkákat, amennyiben lesz rá biztos vevő. Csak úgy blindre, nem dolgozhatunk. A szövetséges klubb elnökei elkapják majd a mintát, kiadják az asszonyaiknak, közös folyószámlán keresztül ki lesznek fizetve az asszonyok, ez egy olyan nagy vállalkozás lesz, amely egész Vajdaságot fölöleli, és mindenki aki rászorul részt vehet benne. Ha nem mehet

el dolgozni az anyuka, mert kicsi a gyerek, vagy nincs képzettsége, s nem tud munkát kapni, megtanulhat kézimunkázni és csinálhatja. Lesz majd aki mossa, vasalja, csomagolja és mindenkinek, aki dolgozni akar lesz munkája. Hát ez a célom, az életcélom, de nem tudom sikerül-e.

Hogy élték túl a II. világháborút?

– Nekem nem voltak olyan rokonom akiknek a II. világháború idején háborúba kellett menni. Nővéreim férjei már túl voltak a hadkötelezettség korán. A fiatalabb húgom meghalt, a másik, a Csonkané, aki most tanárnő, még akkor nem volt férjénél. Ő Zentán járt gimnáziumba, és csak a háború után ment férjhez, így a családból senkit nem vittek el katonának. Nem is éltük át annyira mind azok, akik megszenvedték a világháborút. A világháború alatt itt Vajdaságban elég sok hatalom megfordult. Egyik se volt jó, énnekem a kommunizmus sem tetszett. Hiába hangoztatták az egyenlőséget, az nem volt meg. Mindenre kényszerítették a népet. Éltem a Jugoszláv Királyság alatt, majd a magyar rözsím alatt is, de sohase volt nekem annyira rossz, mint a kommunizmus idején. Akármit akartál csinálni, kilencvenkilenc ajtón kellett csöngetni,

végre az ablakon mentél be, hogy megengedjenek valamit. Az én háziipari központomat is mindig akadályozták, nem engedték meg, azt hitték, hogy abból meg akarok gazdagodni. A szüleimre, mint kertészekre nagy adót róttak ki. Anyagilag tönkrementünk. Mégis mindig volt amennyire szükségünk volt. Nem voltak nagy gondjaink, szőlünk is termett. Ismertem azonban olyanokat is, akiket börtönbe zártak. A családjaik panaszkodtak, de csak távolabbi ismerősök voltak. A családjainkban senkinek semmi problémája nem akadt. Mindig kívül álltunk a politikán, nem akartunk belépni egyik pártba se. Olyan volt a szakmánk is hogy nem volt köze a politikához. Minden nemzetiségű nép járt hozzánk, senkivel se voltunk haragban, mert nekünk szükségünk volt minden kuntsaftra, bármilyen nemzetiségű az. Most majd meglátjuk mi lesz, majd kialakul. A zsidókat nagyon sajnáltam, mert voltak nekem zsidó barátnőim is, a zsidó pap lánya is a barátnőm volt. Borzasztó volt, amikor a postán néztem ki az ablakon és láttam, hogy viszik a zsidókat, kíséri őket egy egyenruhás valaki. Néztem ki a távirda ablakán, nagyon mérges voltam, a póstafőnök előtt, aki magyarországi volt, azt mondtam, hogy ez a humanitarizmus elleni legnagyobb véttség. Ő azt válaszolta parancsoló hangon: – Angéla, hallgasson, mert most csak én hallottam, de ha más meghalja, magát lelövik. Legyen szíves, hallgasson. Ez volt az életem legnagyobb csalódása az emberiségbe.

Milyen volt a házaselete?

– Később férjhez mentem, a férjem is a postán dolgozott, ott ismerkedtünk meg. Ő Kárpátaljáról jött, nagyon rendes ember volt, nekem mindent megengedett, azt csináltam, amit akartam. Igazán szép életünk volt, mert volt időnk megismerni egymást. Ha hirtelen jön a házasság, rosszul szokott sikerülni, mert nem ismeritek egymást, és mire megszokjátok a másik hibáit, addigra százszor összevesztek. Nekünk volt időnk megismerni egymást és összehangolni a lépéseket, soha nem volt konfliktusunk. A férjem nagyon rendes ember volt. Tanító volt ő tulajdonképpen, csak mivel a cseheknél tanult, nem felelt meg a végzettsége. Illetve, már a magyarok ideje alatt sem volt tanító, mert már harminckilencbe Kárpátalját megszállták a németek. Mivel a csehek elmentek, a postán nem volt egy tisztviselő se. Elmenekültek a németek elől. Kiadták a parancsot, hogy aki tud németül, jelentkezzen. Ő tudott, ezért felvették a postára dolgozni. Aztán Husztot átengedték a magyaroknak, őt pedig áthelyezték Budapestre. Másfél évig postafőnöki tanfolyamra járt, miután minduntalan áthelyezték. Így került Adára is. Én akkor már a postán dolgoztam, s megismerkedtünk. Együtt jártunk, de nem terveztük hogy az évbe összeházasodunk. Közbejött a háború, elveszítette az állampolgárságát, mert ő Huszton született, az valaha Csehország volt. Előbb magyar megszállás alatt volt, aztán pedig az oroszokhoz csatolták. Nem tudta beszerezni az okmányo-

kat, így körülbelül nyolc évig szórakoztunk: sétáltunk, moziba jártunk. Ő Bánátnban dolgozott, Nova Crnján, én meg Zentán vagy Adán, hol hogy. Amikor ötvenben megkapta az okmányokat, rögtön összeházasodtunk, azután jöttek a gyerekek, öten: három fiam és két lányom van. Hármukat otthon szültem meg, mert akkor még úgy volt, hogy a orvos, a szülésznő kijött házhoz. Kettőt meg Adán, akkorra volt már szülőotthon, így őket ott szültem a szülőotthonban. Én nem mentem el Zentára. Minek? Mikor összeházasodtunk, a férjem továbbra is a postán dolgozott, engem meg arra kényszerített, hogy otthon maradjak. Azt mondta, hogy ő boldog családi életet akar, nem pedig azt, hogy mind a ketten dolgozzunk, a gyerekek meg visítozzanak, idegen asszony nevelje őket. Így otthon maradtam. Abban az időbe még elég jól keresett, meg volt szőlőnk is, szépen megvoltunk. Ő hazajött, megebédeltünk, kiment sétálni a gyerekekkel, én meg végeztem a munkámat. Ha kisbaba volt, vagy valamilyen nagyobb munka, akkorfogadott egy asszonyt. Volt egy asszony, aki mosott nálunk, meg vasalt, s így kibírtam az életet. Nem volt túl nehéz az életem, szépen megvoltunk. A férjem nagyon szerette a gyerekeket, mivel tanító volt, a cseheknél az elemi iskolában tanított. Az volt a szokása, hogy elviszi a gyerekeket sétálni, az összes iskolatársaik is velük tartottak, együtt játszottak. Ő élvezett együtt játszani a gyerekekkel, nosztalgiát érzett a tanítói szakma iránt. Gyerekeim jobban sajnáták őt mikor meghalt, mint ahogy majd engem sajnálnak. Nagyon szerették az apjukat. Ő ilyen gyerekszerető ember volt.

A gyerekei milyen iskolát fejeztek be?

– Habár az anyanyelvük magyar volt, mert itthon magyarul beszéltünk, szerb iskolába adtuk őket. Én nem tudtam a férjem nyelvit. Ő ukrán volt, s én nem tudtam ukránul. Magyarul beszéltünk, a gyerekeket azért adtuk szerb iskolába, hogy megtanulják a nyelvet, mert ha tovább mennek iskolába, akkor jó lesz ha tudnak szerbül. Így mindegyik szerbül járta ki az iskolát. Egyetemet csak Iván fiam, a legöregebbik fejezett be. Ő a *Halászatban* (Adai földművelő és ipari egyesületben) mérnök. A Máriám Újvidéken az iparművészeti iskolára járt, ő rajztanárnő Becsén. A másik két fiam csak középiskolát végzett, de gépészetit. Nem volt annyi pénzünk, hogy mind az ötöt iskoláztassuk, de nem is akartak tanulni. Azért megengdtük Nikolának, hogy beírja a gépészeti egyetemet, de rövidesen otthagyta. Időközben meghalt az apja, én Becsén dolgoztam, egy fizetésből nem lehetett eltartani, meg nem is akart tanulni. Így most Gyurival ezt a művészeti vállalkozást űzik, firmafestéssel foglalkoznak, pillanatnyilag az ő nevükön van a kézimunkavállalkozás is, ha valaki valamit meg akar vásárolni, hozzájuk kell hogy forduljon. Nikola beíratkozott Beográdba a művészeti akadémiára és a szakmájához szükséges vizsgákat ott rakja le. Gyuri meg hobiból akvarista. Angélám hamar férjhezment, két lánya

van, több unokám nincs is. Van két nagylányom? Gabriella és Eleonóra. Gabriellának Jakšić Katica férjének az unokaöccse, Zlatko udvarol. Nóra valamivel fiatalabb nála, most húsz éves.

Mentek-e néha nyaralni a gyerekekkel?

– Nem mentünk. Nem lehetett. Hogy is mentünk volna? Két évenként egymás után születtek a gyerekek. Mindig volt kicsi gyerek, nem lehetett menni. Aztán meg iskolába jártak. Volt hogy az iskolával elmentek nyaralni, de mi együtt, családotul soha nem mentünk.

Mi a véleménye, és hogyan hatott magára mikor szétesett a JSZSZK a kilencvenes években?

– Szóhoz se tudtam jutni. Elsősorban, sajnáltam az asszonyokat, mert elvesztettük Zágrábot. De, az hogy az ország szétesett, az az akkori vezetőség hibája volt. Mindig a tévé előtt ültem, és néztem mi lesz, mit határoz az az öt-hat ember, aki összeült ott a parlamentbe, Tito utódjai, a Kommunista párt vezetői. Legkevésbé tetszett Milošević hozzáállása. Ő, ha akkor úgy állt volna hozzá, hogy menjünk szét szépen, barátságosan, és legyen konföderáció, más-képp alakult volna minden. Úgy tűnt nekem, hogy a boszniai, a makedón, a horvát elnök mind a konföderációt akarták, csak pont ő nem akarta. Egészen ott kezdődött, amikor Milošević elment Gazimestánra és magával vitte a pravoszláv papokat is. Minek, miért csinálta ezt? Ott sokféle nép élt. Oda nem kellett volna olajat önteni a tűzre, ha ott nem önt olajat a tűzre, azok az emberek nem így viszonyulnak hozzánk. Hozzám, ha bejön valaki, és elkezd szidni az apámat és az anyámat, én elzavarom, bár rendkívül békés ember vagyok. Viszont, azok a népek nem békés fajták. Olyan tanítást kaptak, hogy nekik a háború az nem veszélyes. A keresztény embereknek, talán nem szabadna ölni. Nekik igen, lehet. S az ilyenekkel nem kell konfliktusba keveredni, hanem szépen békességben, békében élni velük. E téren a Tito rendesebb volt, mert ő elment hozzájuk és szépen megegyezett velük, ha haragudott is rájuk, nem mutatta ki. Azt se kellett volna Miloševićnek csinálni, hogy Vajdaságot, egyszerre lekapcsolja. Hozta a népet onnan Koszovóról, és követelőzni, kiabálni kezdtek. Ez mind nagyon negatív húzás volt, ő nem jó uralkodott, csak konfliktust csinált a világba. Szerintem most jó helyen van, de ez magánvélemény.

Szóval, ön szerint a miloševići politika a Jugoszláv Királysághoz és Tito korához képest visszaesést jelentett.

– Nekem legjobban a Jugoszláv Királyság tetszett. Valószínű, hogy azért, mert akkor voltam fiatal. Aztán, amikor a magyarok ide jöttek előbb megörül-

tem, hogy a magyarok vannak uralmon, de ott is csakhamar előjöttek a hibák, mert velük jött Hiteler, meg a fasizmus. Nekem a fiatakoromba megélt Jugoszláv Királyság volt a legjobb, az volt a legjobb időszak az életemben.

És a NATO bombázásról mi a véleménye?

– Az is az ő hibája volt. Ha ugyanis ő akkor megteszi azt, amit kellett volna, akkor nem került volna sor a bombázásra. Igaz, a NATO sem azt csinálja sokszor amit kell, nem mélyed el, csak globálisan néz valamit. Azonban szerintem, ha a kis országok rendesen viselkednek, akkor nem kapnak olyat amit nem kellene. Borzasztóan sajnáltam azokat a tévében, ismerőseim is voltak közöttük, akik meghaltak. Igaz, nem egy emberen múlik, de azért sokszor egy ember akkora hibát elkövet, hogy abból láncsorba megy a hiba.

Úgy tűnik, hogy az egészsége jól szolgál.

– Amint mondják: a látszat csal. El sem tudod hinni hogy én milyen beteg asszony vagyok, csak nem mutatom. Szívbeteg, meg idegbajos vagyok, van epekövem, más bajom is van. Megsértődnék ha valaki azt mondaná rám, hogy normális vagyok. A normális ember reggel fölkel, megreggelizik, megissza a kávéját, elmegy dolgozni, elvégzi a munkáját. Van aki ezt nem tudja megcsinálni, mert nem elég normális. Viszont, van aki ettől többet akar, többet megcsinál, az megint nem normális, mert az egész életét beletemeti a társadalmi munkába. Még akkor is erőlteti amikor már nem bírja, mert hogyha egyszer elindulsz szaladni, nehezen bírsz leállni. Én ilyen vagyok. Voltam kórházban is, nem vagyok egészséges asszony. Elmondok egy történetet! Megkérdezik Szent Pétertől: – Hogy adod a szamarat? Ő válaszol. Az emberek sokallták az árát, meg is kérdezték tőle: – Mért ilyen kicsi, mért ilyen sovány az a szamár? – Azért kicsi, mert öreg, meg azért sovány mert beteg. – mondta Szent Péter. No, én vagyok a Szent Péter szamara. A kézimunka kiállításon Szabadkán az asszonyok meglátták a kézimunkáinkat és kérdezték hogy: – Hol vették ezt a nagyon szép vadvirágos motívot? – Az Angéla-néni rajzolta. – válaszolták az asszonyok. Akkor odaültek körém, hogy: – Nem rajzolnák-e nekik is egyet? Megígértem, hogy mindenkinek, aki vesz anyagot, két darabot berajzolok. Mostmár elvárják, hogy ne kettő darabot rajzoljak, hanem, például, Szenttamáson vannak hetvenen a klubban, Zentán ötvenen, Földváron nem is tudom hányan, és mindegyik elvárja tőlem, hogy két, három, négy, öt mintát is rajzoljak: – Még ide! Még a tálalóra is kellene egy. Rajzolja már ön, Angéla-né. Nekem most, pillanatnyilag, körülbelül százötven darab asztalterítő anyagom van, várja hogy berajzoljam. De már, amint mondtam, Gödöllőn is volt vagy ötszáz. Az már ki van varrva! Most már misét kell hogy mondjonak értem, hogy legyen erőm megrajzolni azokat, mielőtt átmennék a másvilágra.

Hogyan viszonyul az egyházhoz, a valláshoz?

– Én vallásos szülők gyereke vagyok, gyerekkorom óta úgy lettem nevelve. A katolikusoknál valamikor volt több mise. Mostmár nincs annyi, mert mindenhol kifogynak a papok, a fiatalok nem igen mennek papnak. Vasárnaponként reggel hét órakor édesanyám elment az első misére, mi lányok, pedig, akik az iskolába jártunk, a diákmisére mentünk kilenc órakor. A nagylányok a nagymisére jártak. Akkor kipettyentek, felöltöztek, és odaálltak sorba, mind előre a templomba. Este pedig litánia is volt, arra megint a nagylányok meg a legények mentek. Utána kimentek a korzóra sétáni, akkor az olyan világ volt. Én ebben a világban neveledtem, és én most is úgy vagyok vele, hogy nekem fontos a vallás. Hiszek az Istenben, és biztos vagyok benne, hogy az ember nem véletlenül létezik, és az ember a világúrnek a része. Az ember nem egy földhöz kötött anyag. Annak ellenére hogy porrá válik, az ember mégis testből és lélekből áll. Mindegyik keresztény vallás erre tanít. A gyerekeim is mind vallásosak, az apjuk azt akarta, hogy katolikusok legyenek. Az ő családja valamikor valahonnan Oroszországból menekült, de soha nem akart erről mesélni, hogy a gyerekeknek ne legyen belőle problémájuk. A testvére, Olenka azonban elmesélte, hogy az apja megharagudott a pravoszlávokra, meg a többiekre mert gyilkoltak, öltek ezért fölvette a szombatista vallást. Ez egy újhitű vallás, ahol nem szabad fegyvert fogni. A férjem az Osztrák Magyar Monarchia idején született Huszt alatt, Tiszakéven, egy kis házban, menekültként. Később a csehek voltak uralmon, úgy adódott, hogy ő görög katolikus iskolába tanulta a hittant. Az édesanyja korán meghalt. Ő jött ide, ő alkalmazkodott mihozzánk, úgy, ahogy a mi családunk élt. Ha én mentem volna oda, akkor az más lett volna. De mivel ő jött ide, katolikus templomba házasodtunk össze. Úgy gondolta: inkább legyen a gyerek ami az anyja, mert így legalább meg lesz tanítva valamire. Így a gyerekek mind katolikusok lettek.

Most, ha visszaemlékszik a múltra, melyik volt a legszomorúbb, legnehezebb periódus az életében?

– A legszomorúbb az volt, amikor meghaltak a szüleim, aztán meg mikor meghalt a férjem. Nekem nem volt semmi más bánatom, vagy szomorúságom. Boldog házasságom volt, a gyerekeim is egészségesek voltak. Volt rá eset, hogy beteg volt valamelyik gyerek, a Gyuri, például, egyszer tüdőgyulladást, meg agyhártya gyulladást kapott, majdnem belehalt. Őt napig tartogattam a kezembe, nem tudtunk mit csinálni vele. Akkor nagyon sok gyerek meghalt, és az egy nagyon szomorú periódus volt. De ezek minden családnál megtörténnek, mindenüttvan ilyesmi. Elmúlt.

Melyik a legboldogabb periódus, vagy a legboldogabb történet az életében?

– A legboldogabb most, ez a korszak, amikor sikerül az, amit elképzeltem. A többi mind egyformán szép volt az életemben, nem volt semmi bajom. Most, hogy kialakult ez a vadvirágos motívum, hogy Vajdaságivá lett, és hogy Ada is elfogadta, meg is köszönte Ada nekem, és hát ez nekem szép, és jó. Verbászon is megalakult a klubb, hívtak hogy menyjek el. Tegnap a Szécsényi Rózsát küldtem magam helyett. Mindenfelé keresik, hogy közeledjenek hozzánk, hogy ezt műveljék amit mi is. Ez nekem a legszebb.

Amikor kislány volt, miről álmodozott, mi szeretett volna lenni mikor felnő?

– Amikor kislány voltam nagyon szerettem színházba járni! Olyan színházak voltak ezek, amik a gyerekeknek megfeleltek, és akkor vittek bennünket, iskolával mentünk. Én nagyon szerettem ezt, és mindig azt képzeltem, hogy majd én valamikor ezt csinálom. Aztán később lánykoromban rendeztem is előadást. A suszteroknak valamikor sátraik voltak, ott árulták a vásárokon a cipőket. Az egyik barátnőm édesapja cipész volt, így sátoruk is volt. Nekünk meg boroshordóink. Beraktuk a hordókat, fölé sátrat emeltük és árultuk a jegyeket. Mentünk házról házra, két dinár volt egy jegy. A Jugó idő alatt elég sok volt a két dinár. Mikor összejött a pénz, eljátszottuk a darabot. Én írtam a színdarabot: elővettem egy könyvet, elolvastam belőle valamit, s annak alapján csináltam színdarabot. Beszerveztem a lányokat, fiúkat, eljátszottuk a darabot, s ami pénzt összeszedtünk, bevittük a parokiára. A pap akkorát nevetett rajtunk, hogy azt hittük kiesik alula a szék! Azt kértük, hogy vegyen a pézünkön négergyerekeket. Azt hittük, hogy a négergyerekek nagyon szerencsétlenek, ezért szerettük volna, hogy ide hozza őket, hogy mi etessük őket és gondjukat viseljük.

Ha lenne lehetősége újból kezdeni az életét, más utat választana-e?

– Nem, én ugyanezt csinálnám újra: elejétől végig. Semmit sem csináltam ész nélkül, mindig meggondoltam amit teszek. Mindig azt csináltam, ami nekem tetszett, mindent véghöz tudtam vinni. Addig igyekszek még el nem érem azt, amit akarok. Nem éppen minden területen, mert ha gazdag ember akarnék lenni, azt nem bírnám elérni, de nem is kívánom. Nekem csak annyi kell, amiből meg lehet élni. Mindent értékelek, csak azt nem, amikor az ember másokat kihasznál, hogy meggazdagodjon. Az olyan emberek nekem nem érdekesek.

Mit tudna ajánlani a mai fiatal nőknek?

– Csak azt ajánlhatom ami most nincs. Nőknek tartsák magukat, ne le-

gyen nekik minden mindegy. Rendes anyák legyenek. Ne prédálják el szerte a világban az életüket, mert akkor nem lesz belőlük rendes anya, az száz százezrenként biztos. Ne csak arra gondoljanak, hogy milyen sminket használjonak. Egészséges életet éljenek, hogy egészséges gyerekeket szüljenek a jövő részére, hogy jó, tisztességes embereknek neveljék őket. Ehhez még az is kell, hogy a gyerekekbe beleépítsék a tudatot: testből és lélekből állnak, nem pedig csak testből.

Van-e magának kedvenc mondása, vagy kedvenc versszaka, esetleg életfilozófiája?

– A vadvirágaim mellé szerkesztettem egy mondatot, amit az asszonyok mindig kiírtak a kiállításokon: napsugarat szórt Isten a föld porára, ezért oly színes, vadvirágos a búzatábla.

Erzsébet (1920), Torna (Szlovákia)

Beszéljen gyermekkoráról.

– Én húszba születtem, november tizenkilencedikén, Tornán. Az apám is meg az anyjám is magyarok vótak. Ottan nem vót más, gondolom tótok. Ott mind magyar vót. Az anyjám Nagyidán született, apám meg itt született Futogon. Azért is akart visszagyünni ide. Nem akarta mama, mert akkó még élt neki apja anyja meg a testvérei mind éltek oszt nem akart gyünni.

Hol éltek, volt saját házuk?

– Hát vót, a pásztor lakás. Aki vigyázta a falunak a jászágját, az ott lakott, nekünk saját házuk nem vót akkor égyátalába, akár hova mentünk csak mindég a pásztor lakás vót. Az apám megmajnem minden évbe hurcolkodott. Nem vót neki sehun se jó, oszt nem dógozott sehun se, csak mink dógoztunk. Az mindég hurcolkodott, majnem minden áprilisba, akkoriba az vót hogy áprilisba hurcolkodnok a munkások valahova, és ő majnem mindég elment.

Az anyám sokat megszenvedett, mer az én apám nagyon rossz ember vót. Ha nem teccett neki az étel, úgy bevágta a falba, hogy, haanyám nyugoggyon békébe, ki nem szalad, belevágta vóna tányérostul együtt.

Nekem hét bátyám vót. Csak én vótam magam lány, a többi mind férfi vót. Egy vót öregebb a többi mind fiatalabb. Nagyon szegényesen nyőtünk föl, úgyhogy mondom majnem mesztiláb, meg ruha nélkül vótunk. Még akkó nem is vót mit enni se ahogy köllött, me sokan vótunk, oszt mi vót, krumpli meg ganca, az vót az egész minden, más nem is vót, meg tészta.

Az apám mindég fővállalta, mink meg vigyázuk a jószágot, én meg a batyám a disznót, a Jani meg a Pista meg vigyázták a teheneket is, ő meg elment sétálni a faluba. Elment mint valami gróf. Mert másképp élhattünk vóna rendesen, meg jó. Mikó megkapta azt a komenciót amit kapott – minden jószág után kaptunk egy kenyeret meg az árpát, búzát, mit tudom én, egész kocsival – mikó már tele vót a kocsi, akkó ő szépen bement a városba, elatta, oszt vett magának ruhát, lakkos csizmát, kalapot, tőtőtollat, ami akkóriba nem vót senkinek se, neki vót, meg akkó órát. Ő úgy járt mind a gróf.

Es akkó mondom még meg is vert.

Mikó így vitte eladni eztet a búzát, akkó mongya a Józsi, ő egy évvel öregebb mind én, mindég úgy híta hogy édesapám, aszongya: – Édesapám vegyen nekem is valamijen ojan öregebb ruhát, nem köll ojan finom csak ne legyen rongyos. Mer mindig rongyosba meg fótosan jártunk. Józsinak is a nadrágján

minden felé vót fót. Oszt aszongya: – Micsoda, majd adok én neked. Oszt elővette az ustort, oszt jól elverte. Na neked ruha.

Engem, pogotovu egyszer megvert nagyon.

Szettünk azt a tisztos füvet, az a réten szok lenni, az jó mikó olyan csunya idő van, oszt meggyújtják oszt akkó füstölnek, meg, ha vallami jószág beteg, akkó avval megfüstölik oszt akkó meggyógyul. Köllött, hogy vigyem egy faluba eladni oszt az jó messzi vót, meg erdőn köllött körösztil menni. Azt nem mondtam ám apámnak, hogy nem megyek, hanem, hogy nem merek, me félek, me mindég vót hallani, hogy az erdőbe van farkas, medve, meg ez, meg az, oszt magam most hogy mennyek. Muszaj vót elmenni. Jól összevert, oszt megint csak el köllött menni. Oszt elmentem oda mert körösztilanyám is ott lakott és ő aszongya: – Hát hogy mert apád így elküdeni? Hát mondom: – El. Még meg is vert. Oszt harmadnap gyütt és aszongya: – Az Erzsi nincs itt? – Milyen Erzsi?! – Hát az enyim. – Nem is láttam. Aszongya: – Még tegnapelőtt elküdtem, hogy hozza a tisztosfüvet. Hát hun van? Mongya körösztilanyám: – Elég szép hogy ilyen fiatal kislányt elküldtél ilyen úton, az erdőn körösztil, birták volna a farkasok összezsúpálni oszt akkó méhetté vóna keresni.

Eccer meg a Józsit majnem a bika agyonütte, mer mingyán ahogy vót a lakás, mingyán ott vót az istálló, ott vót a bika, oszt csak úgy szabadon mindég. A falu végén laktunk oszt ott vót a víz, patak, folyóvíz oszt mindég odament szabadon a bika inni vizet, nem köllött vezetni, kieresztette oszt szépen kiment, meg vissza is gyütt. Oszt eccer az unokaöcsém ott vót, oszt mongya hogy híjják a bikát, Dalos? Józsik akarta megkötni oszt ez az unokaöcsém rászólt a bikának a nevre, idegeny a hang és a Józsik bedobta a jászolba. Oszt akkó nem is kötötte meg me hát nem birta, oszt a bika meg ki ment az istálóbú, végig a falun. A kutyák csak úgy ugattak. Na mondom mostan, ki tudja hun áll meg majd. Oszt valahogy addig-addig, hogy az emberek vettek ojan vasvillát, meg mit tudom mit, meg kutyát, meg minden oszt úgy hogy bezavarták az istálóba. Rácsukta a Józsik az ajtot oszt nem vitte ki asztán, aszonta, hogy majd ha hazagyün az apja ő rendezze.

Emlékszik hogy hány éves volt mikor dolgozni kezdett?

– Há nem dógoztunk, iskolába jártunk oszt köllött vigyázni a disznót, amúgy nem dógoztunk. Mentünk iskolába, meg mentünk a disznót is őrizni. Mikó délelőtt mentünk iskolába, délután mentünk őrizni a disznót. Muszaj vót menni. Hideg vót oszt mezítláb, már deres vót a föld, akkó vót az a somfabokor, akkó ara fölűtünk, ha sütött a nap. Me emígy meg hideg vót, fáztunk, nem is vót úgy, hogy valamit fölötözzünk rendesen, így mezítláb, még iskolába is mezítláb mentünk mindég. Nyócosztájt kijártuk oszt akkó asztán nem mentünk iskolába.

Szeretettiskolába járni?

– Szerettem hát. Én kitűnő vótam az iskolába. Meg vót egy zsidó tanító-néni, Ilonának híták, oszt az nagyon szeretétt éngémet, me én jó tuttam, jó tanuló vótam. Nyóc osztájt csak, akkó nem is vóttóbb, csak nyóc osztáj, akkoriba nem is nagyon méntek tovább, nem úgy mind most.

Járt templomba?

– Az iskolábú nem mentünk templomba, há mentünk emigy templomba. Karácsonykor, éféلكor az éféli misére, mikó születik a Jézuska. Három kilométert méntünk gyalog, hódvilág vót, csak úgy csikorgott a hó ahogy méntünk egész csapatostul a templomba.

Kijártam az iskolát és elméntem egy hejre szógálni. Mondom, keresek egy kis pézt. Elméntem egy jó hejre, jók vótak a gazdák, fizettek is, meg vettek ruhát, meg mindent vettek. Oszt asztán született még egy gyerek, Géza, de nem ez aki vót legutóbb, hanem előbb vót egy, az meghalt, oszt akkó haza köllött menni. Hazavíttek. Gyütt apám, hogy ménnyek haza me köll otthon segíteni a mamának. És otthon akkó én főztem, én gyúrtam a tésztát is meg a kenyeret is dagasztottam és megsütöttem Mindent amit így köllött, nem dógóztam másképp.

Hogy ismerte meg a férjét? Mikor fiatalok voltak mentek valahova?

– Nem méntünk séhova. Ott lakott ő is ahun mink, ahun a disznókat vigyáztuk a faluba, Méhészen, mink is ott laktunk, még ő is ott lakott, ott áteleembe, szembe. Ő akkó özvegy vót me a felesége meghalt neki, meg vót egy kislánya, az is meghalt, és ottan mink megismerked-tünk. Mentünk aratni, ő kaszált, me akkoriba nem vót az a, mit tudom én, kombáj, én meg mentem a morkot szedni utána. Mindég méntünk aratni oszt úgy összeismerkedtünk és úgy összeke-rűtünk. Nyugodjon anyám mindég monta, hogy minek, nem is kőnöm még férhőzmén-ni, meg még akkó nem is vótam tán még csak tizennyóc éves, nyugodjon ótata meg tizenöt évvel idősebb vót mind én. Oszt asztán mikó mán öszekerültünk ómama is látta, hogy jó férfi meg minden, hogy nem vállalik roszra.

Akó is még mentem anyámnak segíteni. Már a Manyi vót kicsi, egy éves, oszt monták hogy mennyek el, mert a Jani akar nősülni. Debrétének híták azt a falut ahova köllött menni. Megint olyan messzi faluba elment dógozni. Nagydából Vendéhicig mentem vonaton, akkó ottan leszálltam és asztán köllött menni jó hosszan ijen kociúton, gyalog, egy három kilométért biztos. Vittem a Manyit is, meg akkó hátamra köttem a Manyinak a holmiját oszt mentem. Ott is erdőn köllött körösztlümmenniés akkó ott vót a falu. Hát az erdőn is nem tudom én mennyit, egy kilométért vagy kettőt mentem, nem is tudom. Há mikó aztán beértem oda, na mondom ez oszt egy falu, mintha valami zsbunyába laktak vóna. Oszt ott is csak mink füzettünk rá, nekünk köllött mindent csinálni. Asztán ott se vót sokáig, onnant is elment. Egy évig, ha ott vót akkó má ő ment tovább.

Akko asztán nem is tudom mejik évbe, negyven egybe vagy negyven kettőbe, ő elgyüt. Akkó szabad vót a határ, nem köllött se passzus, se semmi se. Szabad vót a határ, mehetett ahova akart és akkó elgyütt ide Jugoszláviába. Elgyütt oda ahol ő nevelkedett. Nestickiéknél nevelkedett mer az apja anyja meghaltak és akkó azok tartották őtet, oszt ott vót őnáluk. Oszt ő akkó mingyán ott Kamendinba beszegődött, hogy majd ott dógozik, de elment elsőbb haza, és akkó elküldte a Józsit, a bátyámat, hogy még ő elrendezi ottan amit köll addig a Józsi legyen itten Kamendinba. Akko asztán negyvenkettőbe elgyüttek ide, idehurcolkodtak. Akkó mindég irták nekem: – Milyen jó itten! Minnyájan itt

vagyunk, csak te nem vagy. Mer még csak a Jani vót nős, de ő is akivel megnősült, annak az apját is meg az anyját is elhozta ide.

Oszt akkó én hát fiatal vótam, meg már a Pisti is megvót, akkó oszt mindig rítam, hogy gyerünk, gyerünk. Akkó összeszedtük magunkat, ami nem köllött eladtuk, ami meg jó vót vagy köllött azt meg földadtuk a vonatra oszt az is gyütt, a bútor is gyütt velünk ide. Oszt elgyüttünk ide negyven háromba vízkereszt napján, január hatodikán. Épp azon a napon vótunk Okérba, akkor ért meg a vonat. És most hova megyünk? Azt mondták, hogy majd várnak, nem várt senki se mikó megérkeztünk. Akkó még behívtak azok a vasútasok egy kis szobába, oszt meggyútották a tüzet, egy padra lefektettem a Pistit, alutt, a Manyi is ott ült oszt vártuk, hogy majd valaki gyün, nem gyütt senki. Leesett a hó akkó reggelre, akkó jó nagy hó vót, emigy nem vót hideg, ótata azt mon-

gya, hogy valakit meg köll kérdezni, merre köll menni Kamendinba, oszt, hogy elmegyünk gyalog. Mongyák, hogy oszt az messze van, négy-öt kilométer. Hát majd valahogy elmegyünk. Oszt úgy is vót, elindútunk, szép idő vót, hó vót, de így sütött a nap, nem vót hideg. Én vittem a Pistit a ótata meg a Manyit, elindultunk Kamendinba. Mikó már beértünk oda Kamendinba már énnekem a hajamszála az égnek állt meg mán nem éreztem semmit se.

Nekünk meg szép ház vót ott Méhészen, meg nagy porta. Tele vót gyümölcsfával, minden féle gyümölcs vót: szilva, alma, körte, birsalma, az az apró ribizli, akkó szőlős, arra köszmétének híták. Meg vót a szoba, egyik meg a másik, konyha vót, istálló vót meg nagy udvar. Minden. Szép vót. Kis alacsony ház vót, de szép vót. És mosthova értünk! Mondom: – Itt istálló van nem is lakások, me mind olyan egy sorba vót. Mind az istálló úgy nézett ki, meg mindenfelé csak a csomó szárízéket láttuk amit kiszettek a jószágtú me avval tüzeltek avval főztünk. Szárízéket vagdostuk össze oszt avval főztünk, a kemencébe is avval tüzeltünk.

Én többször még rítam is mikó nyugoggyon ótata nem vót ottan. Ótata nem is akart dógozni, nem is dógozott aszém tán két hónapig. Oszt monta neki az Antal, hogy, ha nem akarunk maradni, akó telefonálunk az állomásra, hogy külgyék vissza a bútort és elmennek haza. Aztán aszt mongya nekem: – Próbáld meg, valameddig, hát majd meglátod. Hát nem is vótunk Kamendinba csak egy évig, másik éven elgyüttünk ide a szálásra Csenejnél, ahogy vót a Matica ott Csenejnél vót úgy hitták Matica, oda mentünk, és akkó ott vótunk. De asztán mikó a magyarok gyüttek, köllött menni katonának, akkó, nyugoggyon ótata, is elment.

Elment háborúba?

– Elvitték, gondolom mindet elvitték. Nem is tuttam sose hol van, pedig állapotos is vótam akkó Bözsi után. Ide sokan visszagyüttek, ő nem gyütt. Akkó nyugoggyon a mama is meg az apám is, aszongya hogy mennyünk Újvidékre, aszongya van ott egy ember aki jósol, hogy mindent tud, ők is vótak ott, mer ők is mindég keresték a Józsit, soha többet se nem hallottunk róla, se nem gyütt. Egyszer írt levelet, azt írta, hogy ne írjonak majd csak ha ő még egyszer ír, soha többet nem írt. Mondom: – Ha megmongya aztat hogy nem él, meghalt? Aszmongya: – Aszt nem mongya meg. Há mondom: – Ha azt nem mongya meg akkó nem is mond igazat. Oszt mikó odamentünk, télleg igazat mondot. Mer akkó megszületett nekem februárba a kislány. Másik éven mikó a ótata elmént úgye novemberbe, aszem negyvennégybe ment mikó az oroszok gyüttek be oszt nekem meg februárba megszületett az a kislány, nem is vót csak két hónapos, szép kislányom. Margitnak híták. És akkó, márciusba, vagy hogy is vót a húsvét vagy még utána, nem is tudom, úgy hogy két hóna-

pos vót oszt egyszer megfogta a frász, elvittük az orvoshoz, hazahoztuk, meg is halt. És mikó elmentünk oda, ahon az emberhő az az ember mingyá, még szette azt az izét amibű vrácsát, mit tudom én mit, mongya hogy nekem nagy bánatom van meg gyászom. Asztmongya: – Most nemrég meghalt a kislánya. Mikó eztet megmonta akó, na mondom, ez tölleg tud vrácsálni, vagy lássa, hogy feketébe vagyok. Elég az hozzá, hogy monda, meg aszongya az ura után van, de ne bánkóggyon az ura él, csak nagyon messzi van és majd hazagyün. Mátul számolja, hat nap, vagy hat hét, vagy hat hónapra hogy hazagyün, nem is fogom megismerni majd. És úgy is vót. Ő asztán negyven ötbe gyütt haza, mer az Annus született negyvenhatba. Akkó ott laktunk Kamendinba kettes lakásba, egyikbe vótak a szomszédok a másikba meg mink. Este gütt ő haza, ótata, azoknak vót kutyájuk, oszt úgy ugattak a kutyák, hogy majnem lecsupáták. Akkó ott vót nekem Pista meg a Laci.

A maga testvérei?

– Ott vót mind a kettő, a kutya ugattott, mondom a Lacinak: – Ájde nézzétek meg mit ugat úgy a kutya, mindha nyúznák. Aszt mongya: – Nem a mijenk a kutya, hagy nézze a gazdája. Addigra, nyugoggyon ótata, nyitta ki az ajtót, a Bözsit így fogtam a kezembe olyan nyápic vót, mindég sírt, mindég nyarvogott mind a kismacska, olyan vót, oszt én mondom: – Majd én megnézem. Mikó látom, hogy nagy, magos, szőrös, szakállas minden, akkó én curikkoltam hátrafele, mindég hátrébb, a Pista meg a Laci egyre találgatták: – Erzsi ez a sógor,

Erzsi ez a Pista. Nem lehet, gondoltam. Akkó vót olyan kis ágyféle és én arra ottan öszeestem ők meg csak monták hogy ez a sógor, ez az így oszt úgy.

Igy éltünk, éldegéltünk, a gyerekeke gyüttek sorba mind az óvodábú. Asztán vót az Annus, asztán vót a Margit, akkó vót a Rózsa, Ila meg a Bora. Oszt így. Aj de sok keserűséget megettem én azé velük. Meg aztán mán amikó nagyobbak is vótak, még nem elég vót énnekem hanem még az unokákat is vigyáztam. A Verát tizenegy évig, a Mirót hét évig még nem ment iskolába, ezt a Natasát nem sokáig, csak egy évig, a Dragant is vigyáztam.

Kamendinba éltek mindig?

Kamendinba, mindég.

Szeretett Kamendinba élni, jó volt ott?

– Hát jó vót, vagy nem vót, ott vótunk sokáig.

Hova mentek iskolába a gyerekei?

– Hát Szőregre.

Ők is csak nyolc évig mentek?

– Há, nyolc évig, tovább nem birtak menni, nem volt mibű füzetni, mert bírt vóna a Margit is menni, de ő tán nem akart, az Ila meg a Bora szintén, ők akartak me jó tanulók vótak.

De a Pistinek fizették, hogy mennyen? Pisti ment tovább?

– Nem mént ő tovább, ő aztán kezdett, mikó már legény vót emént dógozni, traktoristának ide Szőregpusztára. Asztán elment Kátyra. És akkó ott vót Kátyon. Megismerkedett a Dragicával oszt így megnősült és ott dógozott.

A lányai mind mentek bér málkozni?

– Mind, mind, há még mind a képek is mégvannak. Csak a Pisti nem ment.

Nem akart, vagy..?

– Én nem tudom hogy, má nem is emlékszek, hogy nem akart vagy mé, csak nem vót, még áldozni se vót. Nem emlékszek rá.

Maga nem dólgozott soha?

– Há, én nem dógoztam, hunnét. Hát, én nem birtam dógozni, többet dógoztam otthon mind aki kint dógozott. Nekem köllött főzni is meg köllött mosni is meg mindent. Monták is ott többen az asszonyok is, ez a Fehér Rozi néni, mán most nem él, annak vót két lánya, mongya hogy, hogy tudom így a

lányokat tartani, hogy neki csak az a kettő van, és aszongya nem birunk nekik venni mind ahogy kő. Ő meg a két lánya vót oszt a másikat, a Julist, aki itt lakik Szőregen, kivétteez iskolából az apja, hogy mennyen dógozni mer ő nem birja eltartani. Ő kettőt nem birt eltartani nekem meg köllött nyócat.

Miért akarta maga meg a férje, hogy ilyen sok gyerekük legyen?

– Hát mié, hát azé mert nem vót rá tehetség, nem vót az ami mostan, hogy mennek oszt elteszik meg mit tudom én. Vagy pénz se lett vóna, hogy mennyek vagy valami. Hova? Akartuk – nem akartuk, hogy legyen, hiába. Ki-nek hogy hozza a sors, há mink vótunk sokan, az én anyámnak, há énnekem is éppen úgy vót.

Mentek tengerre vagy valahova a férjével?

– Má hunnan milyen tengerre. Tengerre csak akkó mentem veled, nem tudom hány éves vótál öt vagy mennyi, még nem jártál iskolába. A Marisnéni vót ottan, az irodában, a Rózsa vigyázta neki a kisfiát, oszt ő is akkó ment, aszongya: – Bözsinéni, majd elmegyünk mink is a tengerre. No, akkó láttam a tengert soha többet. Nem vótam se azelőtt se azután, csak akkó az eccer. Meg csak azé is mentem me ott vót a Rózsa meg anyád, akkó azé méntem.

A férjével jól élt?

– Há, ővele jó éltem. Má mikó nagyok vótak a gyerekek, egyik másik, oszt mindég legényeztek erre-arra, akkó, ha nem gyűttek haza, vagy valahun odavótak, akkó mindég monta, hogy minek engedem, há ménem mondod te nekik, én hiába mondom, látod nem hallgatnak rám, csinálnak amit akarnak, te is birod nekik mondani, nem muszáj énnekem, de ő nem monta sose egyik-nek se, aszongya, hogy ők tuggyák, hogy mit csinálnak. Há, mondom, ők há, ők tuggyák há, hogy mit csinálnak. Ők pogotovo.

A férje nyolcvanháromban halt meg?

– Ühüm.

És maga már huszonhárom éve egyedül él?

– Ja, ja, mégha ne történt vóna ez a sok minden velem, hányszor elestem. Ez a kezem, ez kész, ez semmire való, evvel semmit nem birok. Nem mondom, meg tudok egyet-mást csinálni, elmosogatni meg mit tudom én, de vinni nem birok. Azt a kancsó vizet nem birom elvinni. Nem birom evvel a kezemmel, fáj. Most egy pár este kentem evvel a vazelinnal, hogy mondom, hátha majd egy

kicsit jobb lesz, de nem jobb, és nem is kenyem tovább, minek, nem is veszem észre, hogyjó. Bizony így.

Egész nap magányosan?

– Magányosan, há.

Mit csinál? Nézi a televíziót?

– Sehun semmi. Még jó hogy van a televízió. Má mégbolondultam vóna.

Mit néz a televízión?

– Ami van. Nem nagyon van éppen nem tudom

micsoda, valami van mindég, valami filmek. Mostanába nem is nagyon van valami úgy mind azelőtt szokott lenni. Valahogy most semmi nincsen. Ha van is valami, késő este van, hát már az ember el is alszik, akkó többsző csak réklámoznak, a reklámba meg az ember elalszik.

Oszt így bizony, így ment bizony az én életem. Szegényen, meg most is pogotovo, mondom, hogy magányosan.

Semmi szépre sem emlékszik csak a rosszra?

– Mind rossz, jó nem vót. Jó nem vót. Mindég csak a rossz vót. Mindég köllött hallgatni az apámat, hová mennek, merre mennek össze vissza minden felé.

Látja-e a testvéreit, akik még élnek?

– Má nincs egy se. Egy se nincs má. Józsit aszt nem is tudjuk hogy hun van. Ezek mind, a Pista is meghalt, meghalt az Imre is, a Géza is, Péter is, mind, a Laci is most nem rég, mind meghaltak. Egy sincsen, csak én vagyok, a többi mind mán elment. Még, nyugoggyon anyám, mindegyiket eltemette, csak nem a Pétert meg a Lacit.

Hány évig élt az anyja?

– Kilencven. Há. Mindet eltemette.

Hány unokája van?

– Há onokám van tizennéggy. A Pisti meg a Gizi, akó Zoran, Bucó, Natasa, Sasa, Miró, Dragan, te, Tiana, Milan, Rade, Jasna és Vesna. Há tizennéggy. Meg

aszem tizenennyőc dédunoka.

Hát az mégis szerencse, nem? Nekem egy gyereke se nincs, magának meg annyi unoka meg dédunoka.

– Jobb hogy nincsen egy se, nyugottabb vagy mind én. Énnekem van oszt még sincs senkim. Hányszor kinézek az ajtón vagy az ablakon, hogy nem gyün-e valaki, soha nem gyün senki. Senki. Senki...

A nyugdíjból amit kap, hogyan tudmegélni?

– Há, most már van hatezer, kétszerre. Multkor kaptam négyezernégy-százat. A másik részt kaptam háromezernégyszázat. Szlovákiából kapok minden három hónapba, novemberbe tizezert kaptam három hónapra.

Mondana e valami tanácsot nekünk fiataloknak?

– Kinek?

Azoknak akik majd olvassák a maga életét.

Azt hiszem hogy kevés van olyan aki úgy élt mind én. Kevés van. Ritka. Ennyi gyereket az ember főnevel oszt mire megöregszik nincsen senki.

Júlia (1926), Zombor

Mondjon valamit a gyermekkoráról!

– Kilencszázhuszonhatban születtem Zomborban. Vegyes házasságból származom, édesapám ukrán, édesanyám pedig magyar volt. Az első szót és az első imát magyarul tanultam meg. Az iskolában, amikor a nemzetiségem felől érdeklődtek, mindig azt kellett mondanom, hogy orosz vagyok, pedig alig tudtam oroszul. A szüleim szegény munkásemberek voltak, de elmondhatom azt, hogy boldog voltam. Mindent, amit tudtak, megadtak nekem. Bérházban laktunk, s többször változtattunk lakást, de mindig Zomborban éltünk. Volt olyan otthonunk is, ahol nem volt villany. Annak idején, első és második koromban volt egy szép petróleum lámpánk és mellette tanultam, de én akkor azt nem bántam. Akkor még se hűtőszekrény, se mosógép nem volt, mindent egyedül, kézzel végzett el anyám. Mi szerény, kis lakásban éltünk, de mindig volt két szobánk. A kisebbik szoba volt az enyém. Voltak olyan nádas házak is, ahol a középén volt a konyha, s az egyik és a másik oldalon voltak a szobák. Akkor az udvari szoba volt a kisebb, az volt az enyém, a szüleim pedig, az utcai szobában voltak. Nekem megvolt a nyugalmam, s habár szegények voltunk, mégis megvolt minden feltételem a tanulásra. Kitűnő tanuló voltam, s amikor befejeztem a négy elemi nagyon sajnáltam hogy ott kell hagyni a tanító

bácsit, akit nagyon szerettem, de át kellett menni a gimnáziumba. A gimnáziumban felvételit kellett tenni. A szüleim dolgoztak, el voltak foglalva, így egyedül mentem a felvételre, a kérvényt is egyedül adtam be, letettem a felvételi vizsgát és beíratkoztam a gimnázium első osztályába. Annak idején nyolc osztályos volt a gimnázium. Ösztöndíjat soha nem kaptam, de nem is kértem. Nem mintha nem lett volna rá szükségem, de talán elővigyázatosságból! Mindig attól féltem, hogy nem fogom befejezni a tanulmányaimat. Negyvennégy őszén nyolcadik osztályba jártunk, az érettségire készültünk, s még nagyban dúlt a háború. Október huszonegyedikén felszabadult Zombor, utána már nem jár-

tunk iskolába, hanem nővéreként mentünk éjjeli ügyeletre, mert az ápolónők ki voltak merülve, ezért éjjel mentünk ápolni a betegeket. Csakhamar az a hír kezdett terjedni, hogy hamarosan beindul az iskola, s mi szerveződni kezdünk. Februárban meg is kezdődött a tanítás, összegyűjtöttük a barátnőinket, a fiúk mind a fronton voltak, nem voltak velünk. Elindultunk az iskolába, be kellett pótolnunk mindazt, amit elszalasztottunk: júliusban és augusztusban is jártunk, egészen szeptemberig. Az iskola ablakai be voltak törve, ott valamikor orosz kórház volt. Ilyen törött ablakok mellett ültünk, télikabátban dideregve, kesztyűvel a kezünkön írtunk s így tanultunk. Az érettséginken Bazler Iván kivételével csak lányok voltak. Ivánnak két kavernája volt, nem mehetett a háborúba, ezért velünk érettségizett. Úgy döntöttünk, hogy a negyvenöt éves érettségi évfordulónkra meghívjuk azokat a fiúkat is akik velünk jártak, s még életben vannak. El is jöttek tárt karokkal, örvendezve, hogy emlékezünk még rájuk. Tóth Laci, aki orvos volt Pécsett, méhészettel is foglalkozott, s mézet hozott ajándékba. Minden lány kapott egy üveg mézet. Ez nagyon megható és érdekes volt. A lányok szavaltak, szóval volt szeretet az osztálytársak között. A szüleim nem voltak túl szigorúak, de a mostani neveléshez képest az sokkal szigorúbb volt. Nem maradhattam ki sokáig, s tudni akarták merre járok. Az anyámtól gyakran pofont is kaptam, az apám soha nem emelt rám kezet. Mindkettőjüket nagyon szerettem. Mikor kicsi voltam, sok játékom volt, de az ajándékba kapott babákat, én is tovább ajándékoztam. Nem voltam nagyon elragadtatva a babaruhás játékokkal. Inkább a társaságot szerettem: sántaiskolázni, fogócskázni, kötelet ugrálni, és ehhez hasonlókat.

Ki volt legnagyobb hatással személyisége fejlődésére? A családja, a kortársai, a környezete?

– Akkor nem voltam tudatában annak, hogy milyen hatással van rám a családom, egyszerűen éltem, s minden a tudat alatt játszódott le bennem. A könyvek, a tanítónénik, a tanítóbácsik, később a tanárok gyakorolták rám a legnagyobb hatást. Mindez sokban meghatározta a fejlődésemet. Először a mesekönyveket szerettem, később aztán, amikor már a felsőbb tagozatokra kerültem nagyon szerettem Dosztojevszkijt, talán azért, mert mindig orosznak kellett vallanom magam. Ő volt az eszményképem, és nagyon gyakran belebe-
tegedtem a könyvek olvasásába.

Mondjon valamit a tanáiról!

– A legjobban a felső tagozatokra emlékszem, különösen a biológia tanárnőre. Ő volt az eszményképem. Eszes Irma volt a neve, s talán az ő hatására választottam ezt a pályát. Nagyon nagy szeretettel tanított, bízott a diákjaiban. Egy jóra való teremtés volt.

Középiskola után hova került?

– Zágrábba mentem egyetemre, mert Belgrádot lebombázták. Ott nem nézték, hogy milyen nemzetiségűek vagyunk. Barátnőm és én elhelyezkedtünk egy nagyon szép kis lakásban, a házbér két kiló disznósír volt. Ez nagyon megfelelt nekem, mert pénzünk, az sohasem volt, de zsír igen, így iskoláztattam magam. Akkor, jött néha egy csomag. A csomagban volt egy kenyér, anyám sütötte. Mindig szerettem a szakmám, és a természetet is. Lehet, hogy kezdetben, amikor beíratkoztunk, nem gondoltuk mindjárt, hogy tanárok leszünk, de idővel megéri az ember, s amikor lediplomáltam, már tudtam, hogy ezt kell csinálni, és vállaltam. Zágrábban ismertem meg a férjemet, ő is hasonló szakon volt. Annak idején ezt tízes csoportoknak nevezték, az enyém a kilences csoport volt. Egyes tantárgyakat közösen hallgattunk, együtt voltunk, s össze-melegedtünk. Huszonkét éves voltam amikor férjhez mentem, huszonhárom éves koromban született meg az első fiam.

Volt-e problémája a munkavállalásnál?

– Nem volt nagy problémám. A baj abban volt, hogy én a természettudományi egyetemet végeztem el, és középiskolában kellett volna dolgoznom, de akkoriban Zomborban a középiskolákban már voltak tanárok, úgyhogy nem tudtam középiskolában elhelyezkedni, ezért az elemiben kezdtem el tanítani. Az nagyon jó volt, hogy a kicsikkel kezdtem a pályafutásom, mert sokkal nagyobb művészet a kicsik figyelmét lekötni, mint a nagyobb diákokét, akik tudják, hogy a tanártól, és az osztályzatoktól függnék. De a kicsiknél, ez másképp megy. Azok jól megfigyelik az embert, és meg is kritizálják. Ez egy jó iskola volt.

Annak idején nem volt sok diplomás tanár, úgyhogy a gimnáziumban középiskolát végeztek is tanítottak. Amikor aztán jöttek a diplomával rendelkező emberek, akkor a nem megfelelő képzettségűeknek el kellett menni. Én nem vártam, rögtön kaptam munkát: ősszel lediplomáltam, és mindjárt elkezdtem tanítani. Szerencsém volt, hogy két nyelvet tudtam. Mindenesetre, előnyt jelentett az, hogy két nyelven végeztem a tanulmányaimat.

Elejétől kezdve a munkásságom végéig Zomborban dolgoztam, de mint mondtam, kezdetben kilenc évig a magyar és a szerb tagozatokon tanítottam, az elemi iskolában, az ötödiktől a nyolcadik osztályig. Ez nagyon jó gyakorlat volt, mert a kis gyerekekkel sokkal több türelem és fölkészültség kell az órára, mint később. Aztán az egyik kolleganőm a gimnáziumból nyugdíjba vonult, én megpályáztam a munkahelyét és felvettek a gimnáziumba. Ezkilenc szolgálati év után, hatvanötben történt. Akkor egészen jó környezetbe kerültem, nem változtattam várost, de azért az első évben nehezemre esett megszokni az idősebb diákokat. Később aztán ment minden, mint a karikacsapás. Nyolcvan-

kettőben rokkantnyugdíjba vonultam.

Mi játszott döntő szerepet a férjhezmenésnél?

– A szerelem!Fiatalok voltunk, és nem gondoltuk meg, milyen nehéz lesz később az élet. Egy bőrrönddel én, eggyel a férjem, így keltünk egybe. A férjem utánam jött Zomborba. Én nagyon szerettem a szülővárosom, s ő eljött velem Zomborba. Itt dolgozta le végig a szolgálati idejét. Szintén tanár, vegytantanár volt. Sajnos, ő már két éve meghalt, most egyedül vagyok. Szívrohamra volt. Halála nagy megrázkódtatással járt az egész családra nézve. Szép házasságot éltünk. Nem néztünk arra, mi a férfi és mi a női munka. Én néha fát is vágtam, aprófát hasogattam, a férjem meg mosogatott, néha vasalt is. Szóval elosztottuk úgy, kinek mennyi ideje volt, s szívesen segítettünk egymásnak. Két gyermekem van. Husszonhárom éves koromban született az első fiam, aki ma diplomás állatorvos, tőle két unokám van. Az idősebbik, a Saša, már egyetemista, a kislány pedig tizenöt éves és a gimnázium első osztályába jár. Nem itt élnek Zomborban, hanem Baranyában, ezt hiányolom, de amikor van idejük meglátogatnak. A második gyermekem hatvanegyben született, sajnos betegen. Down szindrómája van, de nélküle nem tudom elképzelni az életem. Nagyon nehéz volt felnevelni, mert érzékeny volt az ételre, meg sok másra is. Gyakran betegeskedett kicsi korában. Aztán iskolába indult, édesapám vezette minden nap. Első két osztályt járt, de nem sok eredménnyel. Egy aranyos, jóra való, csendes gyermek. Nekem nem nehéz kiszolgálni, nem nehéz törődni vele, mert ő az én társaságom, én sem vagyok egyedül, mi ketten éljük együtt az életünket, mintha ő is nyugdíjban lenne. Mindkét gyermekem jóra való, az idősebbik is, a menyem is az. Két évvel ezelőtt, amikor az a súlyos influenza járvány volt, mindketten megbetegedtünk, a férjem meghalt, a kisfiam a kórházban volt, azt hitték, hogy nem fogja túlélni, de hála Istennek, mégis sikerült. Én negyven fokos lázzal itthon feküdtem, s akkor a gyerekek eljöttek, és segítettek mindenben, törődtek velem. Vannak barátaink, de azok, sajnos, vagy Belgrádban, vagy Zágrábban élnek, nincsenek itt. Zomborban néhány jó ismerősöm van, akik néha meg szoktak látogatni. Férjem halála után nem volt semmi segítségem. Egyedül csináltam, és ma is egyedül csinálom mindent. Korán reggel beszerezem az ennivalót, a kenyeret, stb. És utána, mire hazajövök, a fiam már reggelizett, felöltözködött, felsöpörte az udvart, játszik és tesz-vesz a ház körül. Vannak lemezei, játéakai, amivel ő elszórakozik, sakkozik. Saját maga van szegény. Soha sem gondoltam arra, hogy intézetbe adom. Nem tudtam elképzelni, hogy elváljak tőle. Lehet, hogy másképp kellett volna gondolkodni, de nem is tudom, hogy Zombor környékén volna-e olyan intézmény, ahol tanulhatott, fejlődhetett volna. Egyszerűen, úgy éreztem, hogy az én segítségemre van szüksége – a szeretetemre. Persze, még a férjem élt, ő is imádta, mindenhová együtt mentünk. Még a színházba is elvezettük, ő élvezte

nagyon a színdarabokat. Ma már nem járok. Túl öreg vagyok ahhoz, hogy éjjel kimaradozzak. Minden relatív.

Hogyan múlnak a hétköznapijai?

– Felkelünk, utána reggelizünk, délelőtt sokat szaladgálok, sok a munka, be kell készíteni a fát, mivel cserépkályhával fűtünk. A cserépkályha körül sok baj van, de mégis az a legalkalmasabb a fűtésre. Mostanában a délutánt már pihenéssel töltöm. Most már beteges vagyok, mindenféle bajom van. Még a gyermekágyban voltam az első fiammal, amikor mellhártyagyulladásra kaptam. Utána állandóan röntgenezni kellett, és kísérni az állapotot. Amikor rendbejöttem, akkor következett a többi betegség. Kólikákat kaptam – görcsöket. Epe-kő képződött, szenvedtem vele egy ideig, de amikor már nem bírtam tovább, nyolcvanhétben megműtöttek. Előtte pajzsmirigy-gyulladásom is volt: az ún. Hashimoto, ami magától elmúlt. A szemem mindig ki volt dűlvedve egy kicsit, de most az egyik szememre alig látok, csak a fényt érzékelem. Hályog képződött rajta. A vérnyomásom is ingadozik. Mikor fiatal voltam, túl alacsony volt, most viszont magas. Két és fél évvel ezelőtt jelentkezett a cukorbetegség is, a kisunoka születésnapján a nagymama betörtázott, és erős szomjúsági érzésem volt. Másnap elmentem az orvoshoz, ott elvégezték a szükséges vizsgálatokat, és kiderült, hogy a cukorszint értéke emelkedett a vérben. Gyógyszereket kaptam, de nem volt sok eredménye, ezért az orvosnő a gyógyszerek mellé bevette az inzulin-injekciókat. Utána egy darabig jó volt, de csakhamar megint megugrott a cukrom, mert nem nagyon tartottam be a diétámat. Soha nem szoktam süteményt, meg cukrot fogyasztani, de olyan gyümölcsöt igen, amely sok cukrot tartalmaz. Így, most reggel is és este is inzulin-injekciót adok be magamnak: reggel több egységet, este kicsit kevesebbet. Még mindig minden munkámat elvégzem, de az idegeim is gyöngébbek, nagyon érzékeny vagyok, kiskorom óta erős felelősségérzetem van.

Emlékszik-e a II. világháborúra?

– Tizenöt éves voltam, amikor nálunk kitört a háború, a világban pedig már nagyban folyt. Kilencszáznegyvenegyben bejöttek a magyarok, negyvennégy őszéig itt voltak, én időközben rendesen jártam iskolába, nem nagyon éreztük meg a háborús állapotot, mi éltük a mi világunkat. Tudtuk, hogy háború van, láttuk a katonákat, sokan bevonultak, de a családunkból senkit sem hívtak be. Azonban kilencszáznegyvennégy novemberében, a felszabadulás után édesapámat elhurcolta két orosz katona. Azt sem tudtuk hova – merre, mi van vele, él-e vagy meghalt. A többi orosz is erre a sorsra jutott, mivel, ők úgymond elkerülték az oroszországi forradalmat. NKVD osztagoknak nevezték ezeket a katonákat, azok hallgatták ki őket. A többieknyomára rá lehetett akadni, az én apámnak meg nyoma veszett. Ez volt a szerencse, merta

többiek, akikről tudtuk hogy hová vitték őket, soha többé nem jöttek vissza. Kivégezték őket. Az én apámat az oroszok átadták a partizánoknak, mivel a front állandóan mozgásban volt. A Kronics palota pincéjébe zárták, de mi arról nem tudtunk. Érdeklődtem felőle, ismerőseim – akiknél az ilyen NKVD kihallgatók laktak – hívtak hogy kérdezősködjek, hátha megmondják. Volt egy nagy lista az egyik orosz katona előtt, de ő azt mondta: – Esküszöm, hogy a mi kezünkben nincs, lehet hogy volt, de itt, ezen a listán nincs. Ő nincs itt. Kétségbe esve mentem haza. Alig volt megélhetési lehetőségünk, abból éltünk amit anyám eltett nyáron befőttnek, meg volt egy kis krumplink. Szerencsére, mindig volt valahol disznóvágás. Akkor aztán, két hónapra rá, egyszer csak megjelent apám, lerongyolódva, csupa rongy és tetű volt. Én a nyakába ugrottam, de ő azt mondta: – Ne! Távolabb tőlem! Tele vagyok tetűvel! Február lehetett, emlékszem sok hó volt, apám minden rongyot levetett magáról, a hóra dobta, s akkor a tetűk kimásztak. Az volt életem egyik legboldogabb pillanata, amikor apám visszajött. Utána ő folytatta munkásságát, s így mindig tele volt a ház mindennel, megvolt mindenünk, amire szükségünk volt. Édesanyám sokat betegeskedett. Többször csonttörésben szenvedett, csontritkulása lehetett. Először a kulcs-csontját és a karját törte el. Utána ugyanaz a keze tört el, nem is jól nőt össze, kicsit ferde maradt, végül a medencecsontját törte el, s ez ágyhoz kötötte. Több mint hat évig feküdt, több gond volt vele, mint a kisfiammal és az édesapámmal.

Hogyan élte át az ezerkilencszázkilencvenhármas évet, az inflációt?

– Tele volt a hűtőnk. Nekem ez az infláció nagyon gyanús volt, mert már mindent előre tudtunk. Már kilencvenkettőben annyit harangoztak erről, hogy ez nem lesz, meg az nem lesz, a menekültekről, stb. Mindent előre megmondtak, s mi felkészültünk rá. A havi nyugdíjam két német márka volt, öt liter tejre futotta, s kenyérre már nem is emlékszem hogy jutott-e? Ötven millió dinárba került egy kiló kenyér. Jót nevetünk most azokon a régi pénzeken, az unokámnak ajándékoztam őket. Ő gyűjti a régi pénzeket. Van egy ötven milliárdos, ez a legnagyobb értékű, ami megjelent bárhol a világon.

Mi maradt meg emlékezetében a bombázás időszakából?

– Nem volt kellemes élmény. A férjem jobban átélhette, fel is izgatta magát, s kilencvenkilenc novemberében meg is halt. Ő ugyanis Splitben született, a II. világháború alatt ott erős bombázások voltak. Visszaemlékezett gyerekkori élményeire, s félt a bombázásoktól. Zombor is kapott eleget, különösen a röptér, de azért kevesebbet, mint Újvidék.

Az utóbbi tíz évben nehezebb-e az élet mint mondjuk húsz évvel azelőtt?

– Minden, ami a lakásban van, a televíziótól a mosógépig, a különféle

háztartási gépekig, azt mind kölcsönre vásároltuk. Az egyiket lefizettük, a másikat felvettük, s ez így folyt állandóan. Nehéz volt, mert a fiam egyetemre járt, és majdnem egy egész fizetést kellett elküldeni neki, mert akkoriban már nem lehetett a lakbért zsírral fizetni. A hetvenes évek egy kicsit fellendítették az életet Jugoszláviában. Amikor Tito megkapta az amerikai segílyt, könnyebb lett az élet, s nem éreztünk hiányt semmiben. Az utolsó két év idegileg készített ki bennünket. Éhesek nem voltunk, mindig volt elég élelmiszer, de állandó okoskodás, gyűlölködés folyt – szóval, ez rosszul hatott az emberre. A gyógyszereket is bonyolult beszerezni: először el kell mennem az általános orvoshoz, az elküld a specialistához, majd vissza az általános orvoshoz hogy kiírja a receptet, s akkor a receptre, ha van orvosság a gyógyszertárban, megkapom ingyen a gyógyszert. De leginkább nincs, és akkor meg kell venni a magángyógyszertárban.

Igaz hogy drága, de szerencsére, nem kell túl sok. Az inzulint ingyen kapom.

Megtartotta-e az állami és a vallási ünnepeket (november huszonkilencedike, március nyolcadika, húsvét, karácsony)?

– Igen. Az állami ünnepeket már azért is megtartom, mert olyankor szoktak eljönni a barátaim, ilyenkor nem dolgoznak, és ezért illik készíteni, hogy legyen mivel megvendégetni őket. A vallási ünnepekre meg az édesanyám szoktatott. Mi otthon mindig megtartottuk a katolikus és a pravoszláv karácsonyt, újévet és a húsvétot is. Mind a kettőre készültünk. Ha jöttek az apám barátai, akkor megvolt minden, aminek lennie kellett, arra az alkalomra. Valamikor erősebb telek voltak, és édesapámmal mindig elmentünk azéjféli misére: annak idején mindig éjfélkor volt az éjféli mise, s nem este kilenckor, mint mostanság. Emlékszem, hogy csak úgy csikorgott a hó a lábunk alatt, s mi mentünk a templomba, ahol szaloncukrot dobáltak. Ettől vidám volt az egész ünnep. Utána a pedagógusoknak meg volt tiltva, hogy templomba járjanak. Ezzel, természetesen, nem nagyon dicsekedtünk. A templomlátogatás kimaradt: nem mentünk a vasárnapi misékre, de azért nyáron, a fiam gyónt, áldozott, s bémálkozott Tito idejében is.

Melyek voltak a legboldogabb pillanatai az életében?

– Az egyik akkor volt, amikor apámat kiengedték a fogságból, a másik pedig amikor a fiam lediplomált. Nagyon boldog voltam, hogy a fiamnak kegyeretadtunk a kezébe. Az unokáim születésének is nagyon örültünk a férjem is meg, én is. A nagyobb események azok, amelyek örömet szereztek, de a saját diplomámnak is megörültem, mert ez a szüleimnek is könnyítést jelentett, nekik ugyanis nem volt könnyű mindamellett, hogy nyáron én is dolgoztam a Žitopromet gyárban. Összegyűjtöttem két-három fizetést, s beosztottam magamnak, hogy legyen, mivel nem volt ösztöndíjam. Ezek voltak a legboldogabb

pillanataim.

Mit ajánl a jövő generációnak?

– Nem vagyok túl nagy személyiség, de szerintem az életben a legszükségesebb-a szeretet. A természet, a szülők, a testvérek, s a másik nem iránti szeretet. Emellett még nagyon sok türelemre van szükség: a türelem a legfontosabb. Mindig azt szoktam mondani: számolj tízig, s akkor reagálj!

Igaz-e, hogy az életben mindazt, amit mondunk, a saját példánkkal kell bizonyítanunk?

– Az élet, a viselkedés teszi az igazi nevelést. A szavakra is szükség van, mert ki kell mondani a dolgokat, de nemcsak a szavak fontosak, hanem a példamutatás is. Nem lehet ellentmondásos helyzetbe kerülni, egyet mondunk, s közben mást csinálunk. Például, azt mondjuk: – Ne dohányozz! S közben rágyújtunk egy cigarettára, szóval a viselkedésnek és a tetteknek összhangban kell lenniük a szavakkal. A saját életével, a viselkedésével kell az embernek példát mutatnia a gyermekek előtt. Akkor nem is kell olyan sokat beszélni hozzájuk, mert ők megértik hogy hogy kell, látják a példát.

Mikor rendeződött véglegesen a lakáskörülménye?

– Mindig albérlők voltunk. A kívánságom az volt, hogy saját házam legyen, hogy beteg gyermekemnek jobb feltételeket biztosítsak, hogy kint szadgálhasson az udvaron, hogy senki se lökje félre, s ne parancsolgasson neki. Elhatároztam, hogy kölcsönt veszek fel, s hozzáfogtunk a házépítéshez. Vettünk egy telket, volt valamennyi megtakarított pénzünk, és sikerült befejezni az építkezést, bár szinte az egész életünk ráment. Most, hála Istennek, meg vagyok elégedve a saját házunkban.

Szeretett-e utazni?

– Igen, amikor még a szüleim éltek, tudtak vigyázni a kisfiamra, akkor a diákokkal különböző kirándulásokra, tanulmányutakra mentünk. Voltunk Magyarországon, Csehszlovákiában, Ausztriában, Olaszországban. Minden nyarunkat Splitben töltöttük, mivel a férjem odavalósi volt. Oroszországba, Ukrajnába is szívesen elmentem volna, de az nagyon messze van, sok időt vett volna igénybe, nem hagyhattam a gyerekeket sokáig a szüleimre, mert ők is már öregek voltak. A férjem még Görögországban volt nélkülem. Nagyon szép élményekkel tért haza, sok fényképet hozott erről az útról. A legjobban Olaszország tetszett, méghozzá a piac, a kínálat, a különféle halak, a gyönyörű kirakatok, az ékszerek, a ruhák... Szóval, volt mit látni. Aztán a régi templomok, a csodálatos épületek, például Velencében sok a látványosság.

Volt-e olyan kívánsága, amely nem teljesült?

– Soha sem tudtunk kocsit venni. Jó lett volna, de vagy a fiam volt egyetemista, vagy a házat építettük, autóra soha nem tellett. Mire a fiam is lediplomált, a ház felépült, akkor mi már öregek voltunk. Megöregedtünk ahhoz, hogy újból kocsikázni kezdjünk. A másik dolog a zene. Mindig kedveltem a

zenét. A barátnőim zeneiskolába jártak. Szerettem volna zongorázni, de nem lehetett. A szüleim ezt nem tudták biztosítani nekem, túl drága lett volna, nem volt pénzünk zongorára, gyakorolni meg sokat kellett.

Nyolcvankettőben Novemberi díjat kapott a városi oktatási érdekközösségtől. Mit jelentett ez a díj számára?

– Nem vártam én ezt a díjat. Nagyon megörültem neki, kellemes meglepetés volt ez számomra. Ez valójában a kollégák elismerését, megbecsülését jelentette a számomra.

Margit (1927), Újvidék

Legyen szíves, mutakozzon be!

– Vereckei Margit vagyok. Kilencszázhuszonhét április elsején születtem Újvidéken. A hetedik gyermek vagyok a családban. Hat fiú után születtem én, az egyedüli lány, a legfiatalabb gyermek, akinek nagyon szép gyermekkorra volt. Sok szeretettel vettek körül atestvéreim, később a sógornőim is, mivel a legidősebb bátyám és közöttem huszonegy év van, s ez nagyon nagy különbség, így a bátyám kis gyerekeire én vigyáztam. A legidősebb bátyám gyereke két évvel fiatalabb nálam és később, ahogy születtek a gyerekek, úgy nekem kellett vigyáznom rájuk, amíg a szüleik dolgoztak. Néha a legő-regebbet vittem magammal az iskolába, de előbb három bátyám gyerekét letettem aludni, hogy amíg a szülők hazajönnek, nyugton maradjonak. Sokszor megtör-tént, hogy nem akartak le-nyugodni, én ekkor sírtam, könnyörögtem nekik,

hogy alu-djanak, mert addig nem me-hettem el az iskolába. Hat elemit végeztem, az iskola nagyon messze volt. Egy órába tellett mire a Telepről beértem Újvidékre, a Njegoš utcába, ott volt az iskolám. Gyalog tettem meg ezt az utat, mert nem volt pénz villamosra, akkoriban a sok-gyerekes középosztályba tar-tozó családoknak villamosra nem futotta. Délelőtt is és délután is volt tanítás, nem sokáig tartott, de kétszer kel-lett menni. Télen a tanítónéni megengedte hogy ott ma-radjunk, mivel messze lak-tunk az iskolától, s mi telepiek ott is ebédeltünk. Sokszor megtörtént, hogy az anyukám megsütötte a krumplit, és két krumplit vittem magammal ebédre. Télen, menet közben nagyon jól jött, mert az a két krumpli melegítette a keze-

met, mivel nem volt kesztyűm.

Mivel foglalkoztak szülei?

– Az apukám mozdonyvezető volt, az anyukám meg háztartásbeli. Anyukám a kertet művelte, nagyon szorgalmas asszony volt, az apukámnak a fizetését mindig félrerakta. Abból éltünk, amit ő a kiskertjéből keresett, később még földet is tudtak venni. Anyukám, hogy ne kelljen házbért fizetni, beköltözött a Telepen egy budárházba. Kis ház volt, de szorgalmával meg takarékoságával annyit megspórolt, hogy huszonhétben, amikor én születtem, egy kétlakásos házat építettek. Az egy nagyon szép, vert falú ház, amely még mindig megvan a Hős Pinki utca 65 szám alatt. Valamikor a Telepen a legtöbb ház ilyen volt, ezért volt nagy a kár negyvenben, az árvíz idején, akkor ugyanis nagyon sok

vert falú és vályogház össze-dőlt. Az emberek nagyon szomorúak voltak, de egyben örültek is, hogy újból fö-lépíthetik házaikat, és abban lakhatnak gyer-mekeikkel. Általában mind nagycsaládos házaspárok laktak itt: négy, öt, hét, kilenc gyerekük is volt. Leginkább, a “neka bije” játékot játszottuk az utcasarokon, a kocsiúton csináltunk egy gödröt és oda tettük a labdát. Amikor anyukám dudált, vége volt a játéknak. A szülők megmondták a gyerekeiknek: – Hogyha a Farkaséknál szól a duda, rögtön haza kell jönni! Ez este nyolc órákor volt. Dudaszóra szétszaladtunk, mindenki haza felé tartott. Az utcánkban laktak

németek, szlovákok, szerbek és magyarok, de mi mindannyianegy szívvel-lélekkel játszottunk együtt. Ez nagyon szép volt! Az idősebbek, a tőlem hét évvel idősebb bátyám és a barátai este összejöttek és szájharmonikáztak. Mindig a mi házunk előtt ücsörögtek, mert az én anyukámat az soha nem zavarta. A többi anya mindig azt mondogatta: – Farkas néni zavarja el őket! – Az én anyukám erre azt felelte: – Nem zavarom, szeretem hallgatni, mert az egyik fiú nagyon szépen tud játszani.

Nagylány korában hova járt szórakozni?

– Tánciskolába jártam. A tánc a legszebb szórakozás. Ezt most is be kellene vezetni. Ott ismertem meg a férjemet, a sógoromat, de nagyon sok más fiataalt is. Inkább apukám fogta mindig a pártomat, anyu kevésbé. Ha valamit nem végeztem el, anyukám nem engedett el a tánciskolába. Akkor apukám segített nekem hogy befejezzem a munkát, csak hogy mehessek. Ezért mindig úgy éreztem, hogy az apukámat jobban szeretem, mert anyukám szigorúbb volt. Most már nem úgy érzem, mert mindkettőjüket egyformán szerettem. Azért éreztem másképp, mert apukám engedékenyebb volt. Engem viszont meg-

kötni sem lehetett volna, hogy otthon maradjak! A tánciskola nagyon emlékezetes maradt, a fiatalságnak szüksége van egy kis szórakozásra. Ha ez nincs, akkor nincs hol megismerkedniük, nincs hol szórakozniuk. Az amit ma tesznek, kávéházakba mennek, nem szép! A mi időnkben nem volt ital és cigarettázás, csak az előcsarnokban volt szabad dohányozni. A táncterem gyönyörű szép volt. Abban az időben három tánciskola is működött, de a mienkben rend uralkodott. Például velem megtörtént, hogy egy alkalommal egy katona föl-kért táncolni, de én nem voltam megelégedve és otthagytam a fiút, nem akartam vele táncolni. Ő panaszkodott a táncmesternek, a táncmester odajött hozzám, és azt mondta: – Magának nem szabad otthagyni a partnerét, maga

jöjjön és szóljon nekem, én magát lekérem és meg van oldva a probléma. Én azt válaszoltam: – Azok a fiúk, akik engem táncoltatni szoktak azt hitték, hogy ezzel a katona fiúval járok és többet nem akartak felkérni. Ezért utasítottam vissza a katonát. – Utána, ha fölkért a katona, akkor én mindjárt odamentem a táncmesterhez, ő pedig megdicsért: – Így kérem, rendnek kell lennie! – Ott veszekedés, részegeskedés nem volt! Még a mai napig is szép emlékeim vannak a tánciskoláról, pedig már hetvennégy éves vagyok

Hogyan ismerte meg a férjét?

– A férjemet a tán-ciskolában ismertem meg. Három hónapig jártunk, utána mindjárt meges-küdtünk. Esküvő után az ő házukban laktunk. Negyvenhét november hete-dikén beadtam lakás-kérvényemet, de így még a mai napig sem jutottunk volna lakáshoz. A szülei házátlembombázták és an-nak a helyére fölépítettünk egy szobát, konyhát és éléskamrát, ott laktunk. Soha nem kaptak semmi segítséget azért mert lebombázták a házukat. Egyedül építettük föl az új házat. A férjem elment katonának, mivel az apja megvakult, és őt nem hívták, s mindkét testvért egyszerre nem sorolták be, így a férjem önként jelentkezett: – Megyek, jelentkezek katonának, nehogy a vejemmel szolgáljam a katonaságot! A kislányom öt hetes volt, mikor az apja elment, két és fél éves, amikor hazajött. Akkor volt az olaszoknál az A zóna, és a B zóna, ezért fél évvel meghosszabbították a katonai szolgálatot. Mindig emlegette a férjem amíg meg nem halt: – A kislányom kisbaba kora nagyon hiányozott az életemből. Mégis, megadatott neki egy kis öröm, mivel megérte, hogy az unokáit élvezhesse. Amikor azonban a lányunk az öregebbik kisfiával volt terhes, a férjem szívrohamot kapott, és mikor utólag kérdezték, mire gondolt, azt mondta: – Arra gondoltam, hogy a lányom öt hónapos állapotos, és nem fogom megérni a kis unokám születését, a feleségem meg nincs még negyven éves, s nem fog nyugdíjat kapni! – Hála a jó Istennek, akkor fölépült és még tizenkét évet élt. Tehát, mind a két unokáját megérte, s végtelenül szerette Danikát és Györgyikét.

Mivel foglalkozott a férje, maga dolgozott-e fiatal korában?

– Öt szolgálati évem van, de amikor a kislányom megszületett, a férjem azt mondta: – Maradj itthon Anyuskám, neveld föl a kislányunkat, igyekezni fogok a te fizetésedet is megkeresni! Ő vízvezetékszerelő volt. Nehéz munka, különösen számára, aki szívbetegséggel született: két nyílás volt a szívében. Az ilyen betegeket most Kamenicán műtik, ő ötvenhét évet élt. Ennek ellenére mindig azt mondta: – Szeretem a szakmámat, és szeretek közöttetek élni! A férjem nagyon előzékeny férfi volt. A kislányomat a szülőotthonban szültem. Nehéz szülésem volt, egy hétig tartottak a fájdalmaim, hétfőtől vasárnap reggelig. Akkoriban a szülőotthonban engedélyezték a látogatást, és a férjem ami-

kor csak tehette bejött. A baba ott volt a kis ágyikóban, ő a kezébe vette és odahozta hozzám: – Anyuskám, puszild meg te előbb, mert te szenvedtél érte! Végtelenül szerette a kislányát, és nagyon jó szívű volt, de megkövetelte, hogy, amikor ő hazajön, ne csináljak semmit, legyek szépen felöltözve és övele beszélgessek. Mindig azt mondta: – Ti a kislánnyal ebédeljetekdélben, vagy amikor ő hazajön az iskolából. Nem akarom, hogy amikor én hazajövök te dolgozzál. Oszd be a munkádat úgy, hogy akkor együtt lehessünk. Sokat sétáltunk, szeretett szórakozni menni. Újvidéken nem volt olyan szó-rakozóhely, ahol mi nem újéveztünk volna. Szeretett futballmeccsre is járni, volt mindkettőnknek helyjegye és mi minden meccsre elmentünk, a kislányunkat is vittük. Vittünk neki vizet, ennivalót, esőköppentyt, mindent. Mindig úgy néztük, hogy valahol lent legyünk, hogy a kislány birjon játszani. Sokszor, mikor felénk rúgták a labdát, felkiáltott: – Gólj! Gólj! Nagyon szép volt a házaseletünk! Fontos hogy a házastársak megértsék egymást és hogy mindenhova együtt menjenek. A gond az volt, hogy nekem nem volt senki, aki vigyázott volna a kislányra. Barátaink azt tanácsolták, hogy zárjuk be a gyereket és menjünk velük szórakozni. Mi ilyesmit nem birtunk megtenni. Sokáig odahaza, a konyhában táncoltunk minden szombaton reggel ötig. Nagyon szerettünk tancolni, hisz a tánciskolában ismerkedtünk meg, így évekig szombaton nem fogadtunk senkit, még vendéget sem, mert egyedül akartunk táncolni reggelig. A kislányt letettük a szobában aludni mi pedig a konyhában táncoltunk. Vettünk lemezjátszót, lemezeket és nagyon jól éreztük magunkat. Mindketten felöltöztünk úgy, mint ha kimennénk valahova szórakozni. Később leginkább a Vojvodina szállodába mentünk szomba-tonként, az Apolo mozinál, most is valamilyen mozi van ott. Volt annak egy nagyon szép kerthelysége nyáron, jó zenével. A Park Hotelbe is jártak a fiatalok. A kislányunkat mindenhova vittük magunkkal, jó volt, nem sírt. Végignézte a kislányom, hogy ki hogy táncol, közben megkereste még a konyhát is, nagyon aranyos kislány volt. Nézelődött, igaz mi mindig szemmel tartottuk, de közben táncoltunk is. Egy alkalommal a várban voltunk, ott táncoltunk, s azt mondja nekem a gyerek: – Anyukám én szomjas vagyok! Szódavizet rendeltünk, de neki nem ízlett: – Nem ilyen vizet kérek, igazi vizet kérek! Rendszerint tíz óráig maradtunk. Így ő is aludhatott utána, meg mi is szórakoztunk. A hétvégeken nem nagyon mentünk sehova, bár néha kirándultunk a Fruška gorára, Kamenicára vagy Stražilovóra.

Sokat adott-e abban az időben a külsejére és gondját viselte-e az egészségének?

– Nagyon szerettem magamra adni és pedáns voltam, fodrászhoz, kozmetikushoz jártam, mert a férjem nagyon szerette, hogy szépen öltözzek. Nagyon szép tulajdonsága volt neki, szép nippeket ajándékozott nekem. A tíz éves házassági évfordulónkra egy csodaszép galambpárt kaptam, ahogy udvarolnak

egymásnak. A húsz éves házassági évfordulóra egy gyönyörű nagy sas nippet kaptam, nyitott szárnyakkal. A harmincadik évfordulóra egy fehér jegesmedvét kaptam. Sajnos, a negyvenedik évet nem értük meg, harminchárom évet éltünk együtt. El kell mondjam, hogy nagyon figyelmes férjem volt. Már húsz éve nézem a

fiatalokat, ahogy bejönnek a lépcsőházba, vagy az emeletre, egyáltalán nem előzékenyek. Amikor látom, hogy a férfi nem udvarias, nem engedi előre a hölgyet, akkor ez nekem egy nagyon szomorú látvány. Nem beszélve arról, hogy nagyon sok esetben nem is köszönnek. A mai férfiakban már nincs se figyelmesség, se előzékenység. Az iskolában kellene tanítani a gyerekeket az illemszabályokra.

Szabad idejében mit szokott csinálni?

– Régen a férjem szüleinek segítettem, mivel betegesek voltak. Apósom nem látott, az anyósom szívbeteg volt. Miután a lakásomat rendbe hoztam, elmentem segíteni nekik egy kicsit, takarítani az udvart, összesöpörni. Később, amikor a lányom férjhez ment, az unokáimat vigyáztam. Olvasni és templomba járni is nagyon szeretek. A hitemet nem hagytam el soha. Nem esett nehezemre, hogy korán keljek, elkészítsem az ebédet és elmenjek a templomba. Nekem ez lelki táplálék, olyan nyugalom fog el a templomból hazafelé jövet,

mintha minden munkámat elvégeztem volna. Fiatal korunkban a férjemmel és a kislánnyal együtt mentünk, de mikor ő megbetegedett, már nem tudott velünk jönni, bennünket küldött, hogy mi csak menjünk. Félig elkészítettem az ebédet, annyira hogy ott hagyhattam, és ő vigyázott rá, hogy oda ne égjen. A kalácsot a tepsibe tettem, hogy egy óra múlva tegye be a sütőbe és süsse meg. Így segített nekem, hogy el birjak menni a gyerekekkel a templomba. A szüleim nevelték belém az istentiszteletet. Kiskoromban a telepi templomba jártam, a kórusban is énekeltem, mostanában a nagy templomba megyek, itt is énekelek a templomban. Minden vágyam az volna, hogy megérjek még egy püspökszentelést, az nincs minden évben. Megértem, hogy elmenjek Húzsvár plébános püspökké szentelésére, Szabadkára papszentelésre mentem, templomszentelésen is voltam Temerinben. Az utóbbi nem olyan régen volt, s ezek számomra emlékezetes események, amelyek olyan örömet és boldogságot okoznak az életemben, amit én nem tudok kifejezni. Most hetvennégy éves vagyok, és igazán örülhetek, hogy mindenben volt részem. Kereszteltem, béráltam, házasságkötésnél is voltunk tanúk, úgyhogy mi a mi hitünknek eleget tettünk minden téren. A férjem annak idején, mikor még nálunk csak a komissziós üzletekben lehetett órát vásárolni, három fiút bérált egyszerre és az akkor három karórába került. Egy komoly összeg volt, de nem sajnáltuk, úgy éreztük, hogy ezzel a hitünknek tartozunk. Boldog vagyok emiatt, mert ez egy nagyon szép katolikus szertartás.

Vissza tud-e emlékezni, hogy fiatal korában milyen politikai események történtek?

– Én még a régi Jugoszlávia ideje alatt jártam iskolába. Később jöttek a magyarok, azután a bombázás. A bombázást átélni, nem volt kis dolog. Akkoriban a vasúton dolgoztam, az állomáson. Volt ott egy szerelvény, amit az állomás a személyzetnek adott. Aznap azt mondták, hogy senkinek se szabad az állomáson maradnia, kivitték a szerelvényt a római sáncokhoz, a személyzettel együtt. Én nem akartam kimenni, mert egy órákor el kellett haladnia egy vonatnak, amely gyümölcsöt szállított, a gyümölcs romlandó, nem maradhatott ott. Az egyik munkatársam biciklivel hazaindult, de mikor a második sarokhoz ért, visszafordult értem és azt mondta: – Manci, nem maradhatsz itt! – Hálásan köszönöm neki hogy visszajött! Ő egy Kerekes nevű romániai fiatalember volt, aki igazi munkatárs volt, s szerencse hogy nem hagyott ott, mert akkor bombázták az állomást és meghalhattam volna. Az egy nagyon borzasztó élmény volt. Hazamentem a szüleim házába, s amikor a bomba leesett, úgy éreztem, hogy a fejem a sarkamon jön ki. Aki nem élte át a bombázást, az nem is tudhatja milyen az. Ezek a mostani fiatalok, mikor legutóbb volt a bombázás, kimentek és nézték, közben egyesek még énekeltek is, csak hogy nem táncoltak. Mondtam is: – Nem tudja, aki nem élte át a borzalmakat, hogy milyen

az! – Figyelmeztetni kellene a fiatalokat, hogy óvóhelyekre kell húzódnuk, mert baj történhet. Nemcsak a bomba veszélyes, hanem a lövöldözés, a golyó nem marad fönt, az vissza leesik, és elég, hogy egy valami ráessen valakinek a fejére! Komolyan kell venni az ilyesmit. Ha tudták – és biztos, hogy tudták – hogy bombázás lesz, akkor nem lett volna szabad kimenni a hídra, hogy majd nem engedjük lerombolni! Az a valaki ott fönt nem tudhatja, hogy van valaki a hídon. A háború, az háború, vagyuk tudomásul, hogy van! Valamikor az én anyósoméknak nem kaptak semmit azért mert a házuk, és minden ami bent volt, tönkrement. Most meg a lakást fölépítették a kárvallottnak. Pedig, azt hiszem, úgy volna rendjén, hogy ilyen esetben mindenki megkapja a háborús kárpótlást.

Volt-e nacionalizmus lánykorában, és ha volt, milyen formában nyilvánult meg?

– A mi utcánkban nem volt semmilyen összetűzés, de hallottuk, hogy a temerini utcában a házakból, padlásokról rálőtek a katonákra, akik menetelve énekeltek. A legfiatalabb bátyám, éppen katona volt, s én mentem a kaszárnyába palancsintát vagy valamilyen kalácsot vinni neki, amikor oda hozták a lelőtt katonát. Amikor a felszabadulás megtörtént, előbb az oroszok, majd a partizánok jöttek. Az oroszok nagyon szomorú dolgokat műveltek, amit én elítélek! Az orosz katonák összeszedték az emberektől az értékesebb holmit: a kukoricát, a szénát, meg más is. Tőlünk is elvittek amit találtak, utána bejött az orosz katona és megkérdezte: – Imaš djevušku? Az anyukám azt felelte: – Njemam. – Imaješ! válaszolta a katona és az anyukámat puskatussal leütötte. Én a padlásról végignéztam, hogy az orosz katona puskatussal üti az anyukámat. Ez nekem nagyon fáj, s hiszem, hogy a helyemben mindenki így érezne és soha többé nem akarna háborút. Akkor megfogadtam, hogy az oroszoktól soha többet, még vizet sem fogadok el. Elvitték a kukoricát, azután el akarták vinni a lovunkat, ki is vezették az istallóból, de hogy miért hagyták ott nem tudjuk. Fontos az, hogy az egyik közülük a lónak az orrába tett valami fehér port és belefűjt valami füstszerűt. A lovunk másnap reggelre elpusztult. Mivel az apukám nem akarta odaadni a lovat, az orosz katona nem vitte magával, de elpusztította. Nagyon szomorú dolgokra emlékszek vissza. Később, amikor fölszabadultunk, a katona bátyám hazajött, de csakhamar jöttek érte és elvitték. Az utcánk elején van egy bolt, Užarnak hívják, de annak idején ez a épület a Kraksneréké volt, ode vitték. Sírtam, mert éppen hogy hazajött a bátyám, máris elviszik. Előbb a Mornaricába vitték. Amíg ott volt, minden nap ennivalót vittünk neki, de nem beszélgethettünk vele, mert nagyon messze állt, fel kellett sorakozni úgy, ahogyan a foglyok álltak. Ők megfigyelték hova tettük a kosarat amit vittünk, bennünket elhajtottak onnan, hogy ők odamehessenek és átvegyék a csomagot. Később visszatették a kosarat, és akkor mi odamehettünk érte. Egy napon beleírta a bátyám a kosárba, hogy másnap már

ne vigyünk neki ebédet, mert elviszik őket. Mivel a bátyám nagyon szerette a gombócot, anyukám másnap azt főzött, beletette egy stanicliba (akkoriban még a papír is nagyon nagy valami volt), és amikor láttam, hogy kísérik őket, gondoltam: odaszaladok és odaadom a gombócot, hogy megegye. Észrevett egy katona, s a puskával úgy megütött, hogy elestem. A bátyám nagyon rosszul érezhette magát, amikor ezt látta, és a gombócok szana-szétgurultak. Egy ismerős szomszéd azzal vigasztalt, hogy majd megtudja, hova viszik. Körülbelül négy hónapig tartották őket Karlócán, el is mentünk meglátogatni, azután kiengedték őket.

Hány éves a lánya most és milyen nevelésben részesült?

– Egy kislányunk van, aki ma már ötvenkét éves asszony. A férjemmel egyforma nézeteink voltak a nevelésről, soha nem volt nézeteltérés közöttünk. Mindketten szeretettel vettük körül. A limáni óvodába járt a kislány, mert a Limánra mentem férjhez. Utána a Vase Stajić iskolába írtattuk, neki is elég messze volt az iskola, majdnem háromnegyed óra járásra volt Liman a Katolikus temetőtől, ott volt az iskolája. Sokszor megvártuk, különösen amikor délután járt, mert nagyon sötét volt este és a viaduktnál veszélyes volt az átkelés. Ezért féltettük, s amikor én beteg voltam, akkor a férjem, ha véletlenül ő vidéken dolgozott, akkor én vártam meg. Nagyon szépen tanult, szeretett iskolába menni, úgyhogy e téren nem volt semmi gondunk. Amikor nagyobbacska lett, a férjem elküldött vele moziba, a korzón is sétáltunk. A férjemtől csak megértést kaptunk. Ha nem voltam odahaza, akkor ő tudta, hogy elmentem a kislánnyal, és majd kilenc órakor jövünk haza. Ő minden tekintetben egy nagyon megértő férj volt, aki igazán dicséretre méltó. Minden gyermekbetegségen átestünk, de nem volt nehéz, nem sokat betegeskedett a kislány. Amikor a férjem vidéken dolgozott, szombatokként igyekezett hazajönni, hogy lásson bennünket, velünk legyen. A lányom nagyon szófogadó volt. Nem volt vele gondunk. Ezt meg is jegyezte középiskolás korában, mivel voltak lányok, akikkel együtt járt iskolába és sok minden megtörtént velük: – Anyukám, könnyen beszéltek ti, mert én is jó akarok lenni. De, ha én nem akarnék jó lenni, nem bírnátok semmit! – mondta ő akkor. Nagyon szép és nagy büszkeség anyának lenni. A férjem úgy tervezte, hogy legalább öt gyerekünk lesz, de mégsem így alakult. Nehéz szülésem volt, ezért amikor a szülőotthonból kiengedtek az orvosnő azt tanácsolta, hogy ne legyen több gyermekem. A férjem igyekezett vigyázni, mindig azt mondta: – Inkább legyen egy gyerekem anyukával, mint kettő anya nélkül. Nem akarok gyereket nevelni anya nélkül!

Voltak-e barátnői,folytatódtak-e a gyermekkori barátságok?

– Volt sok gyermekkori barátom, barátnőm, akikkel még ma is szívesen találkozok. Van olyan barátnőm, aki azóta is rendszeresen eljön, én is elme-

gyek hozzá beszélgetni a gyermekkori szép időkről. A legjobb barátnőm közel lakott a Dunához. Mi is közel voltunk, de ő pontosan a töltés mellett élt, az övéké volt az első ház. Volt csónakjuk is, és egy alkalommal, mikor nagyon nagy volt a víz, hívott hogy menjek vele csónakázni. Én nem tudtam evezni, ő pedig nem tudott úszni, és mégis csónakáztunk. Akkor nyolc évesek voltunk, kivezett a barátnőm a Nagy-Dunára. A Kis-Dunát és a Nagy-Dunát egy sziget választja el egy kis erdővel, és mi az erdő szélén evezünk. A hajók is közelebb jönnek a parthoz, amikor nagy a víz, s az egyik hajó elkezdett dudálni, én meg elkezdtem sírni. Dudál a hajó, a barátnőm meg evez, igen ám, csak hogy ez a nyolc éves kislány nem tudja irányítani a csónakot. A hajó felfelé hajózott, minket meg lefelé vitt a víz. A hajóról biztosan láttak bennünket, mert nagyon dudáltak. Ekkor ő az erdő felé fordította a csónakot. Ott volt egy kidöntött fa, amelyen vagy millió kígyó lehetett, és én elkezdtem nagyon sírni: – Jaj, Vicus, a hajó alá kerülünk! – Nagyon féltem. Csakhamar elment a hajó, a hullámok iselcsitultak, mi pedig tovább evezünk, visszamentünk a Kis-Dunára. A múlt vasárnap beszélgetés közben megjegyeztem: – Tudod mit Vicus, te még mindig nem tanultál meg úszni! – Ő pedig kérdéssel válaszolt: – És te megtanultál evezni? – Ő is, én is maradtunk azok, akik voltunk. A szép gyermekkori emlékekről beszélgettünk és gyorsan elmúlt a délután, mindig azt szokta mondani búcsúzáskor a barátnőm: – Jaj, még nem is beszélgettünk! – A nagy barátság mindig szép dolog. Még ma is ha találkozunk, nagyon örülünk egymásnak. Anyukámnál az utcában mindenki mindenkinek köszön, erre nagyon büszke voltam. Így volt ez akkor is, amikor férjhez mentem, a Limánon is megismerkedtem a szomszédokkal. Amikor a lányom esküdött, a Limánról, a Telepről eljöttek az ismerősök, akik csak tehették, hogy meglássák a menyasszonyt. Szép szokás hogy az esküvőre elmennek gratulálni, meg az is ha a temetéseken megjelennek az ismerősök, utolsó útjára kísérik ki valakit. Nem kell bezárkózni, ellenkezőleg: menni kell, barátokozni. A mai fiatalok nem járnak sehova se, csaka tévét nézik. Ez nem jó, nincs alkalom barátságokat kötni, nem tudnak találkozni, marad a munkahely és az otthon. Ez minden. Vasárnap sem mennek sehova. Mi mentünk annak idején a kislánnyal, a férjemmel Kamenicára, a Várba, ott volt egy szórakozóhely a gyerekeknek, inkább olyan vidámpark féle. Annak idején, még görbe tükör is volt. Ma is szükség lenne ilyesmire, hogy szórakozzonak a gyerekek és a fiatal anyák. Akkoriban mi sokat sétáltunk, mentünk, ismerkedtünk a várossal. Ma csak autóbusszal járnak, sőt nem tetszik, hogy sok fiatal két állomásért is fölszáll a buszra. Azt a távolságot gyalog is megtehetnék, hogy egy kicsit lásson az a kisgyerek valamit a városból. Szerintem, sok mindennek másképpen kellene lennie. Az sem tetszik, hogy a fiatalok reggelig kimaradnak. Legyen záróra, de a mulatságok, diszkók idejében nyissonak ki, mert másnap nem lehet dolgozni menni, ha reggelig fönt van valaki. Legyen az éjfél, de akkor tizenkét órakor zárjon be

minden. Ha tizenkét órakor lepihen, másnap mehet iskolába, vagy dolgozni. Nem tudom elhinni, hogy, ha valaki reggelig fönt van, másnap jól tud tanulni, vagy dolgozni.

Milyen volt akkoriban a nők helyzete, és milyen most?

– Manapsága férfiak nem becsülik a nőket. Ennek oka a nevelésben, az iskolában, a hittanban és a szülőkhöz rejlik. Egy személy csak addig bírja nevelni a gyereket, amíg a kezét fogja. Amikor a kisgyerek kezét elengedi, akkor már három felől kell nevelni; a szülőnek, az államnak és az egyháznak. Ha a gyerek nem fél senkitől, akkor mi válhat belőle? Ma már az iskolában nem verik meg, mi még kaptunk packát, vagy a padra kellett hasalni és úgy vert meg a tanító. A rosszalkodó tíz verést kapott a pócira, utána fájt a fenéke, s akkor legközelebb félt. Demost nem fél a gyerek, a szüleitől sem fél! Ha rászól az idősebb a nyolc éves kisgyerekekre, az még csak el sem szégyelli magát. Amikor én jártam iskolába, ha rám szólt valaki, lehajtottam a fejem, és sietten hazafelé, azt hittem, hogy az anyukám már tud róla, hogy rossz fát tettem a tűzre. Most meg a gyerekek visszafeleselnek. Ez szomorú, s az egyházat, az államot, és a szülőt hibáztathatjuk érte. Hiába mondja valaki, hogy a szülő így neveli. Nem, a szülő nem neveli rosszra, csak tehetetlen, mert amikor a gyerek kimegy az utcára, akkor már nincs rá hatással. Itt nincs összefogás! Az én időmben, ha a tanítónál panaszt tett valaki az iskolában, akkor behívták a szülőt is és a gyereket is, megfenyítették, és, ha mást nem, akkor magaviseletből rossz osztályzatot kapott. A magaviselet nem semmi, próbáljuk a gyerekeket jóra nevelni! Ez botrány, ami most van: egy épületet szépen befestenek, ami nem egy-két dinárba kerül, és fél órán belül már csúnyán összefirkálják. Hogy nem fogják föl ésszel a tanítók meg a szülők is, hogy ez a csúnya szokás mindannyiunk szégyene. A gyerekek, a fiatalok az ironjukat az iskolában használják! Valamikor nem volt szabad ilyesmit csinálni! Még valamit meg kell jegyezni. A buszállomásokon szerte-szét dobálják a papírt, csúnya piszkos minden. Ha autóbuzsmegállóról van szó, akkor azt a városi közelekedési vállalatnak kellene rendben tartania. Szégyen gyalázat, hogy a várakozó emberek körül mindenfelé papír hever. Én hetvennégy éves vagyok, de még egy bonbonpapírt, vagy autóbuzsjegyet soha el nem dobtam. Nekem nagyon fáj, ha papírt látok az utcán, és nagyon szomorú vagyok, amikor látom a felnőtt lányokat és fiúkat, hogy a csikket nem a cigarettatartóba, hanem a járdára dobják. Jó volna, ha léteznének felügyelők, rendőrök, vagy bárki más, aki figyelmeztetné az embereket: – Kérem, vegye csak fel és dobja a kosárba! Németországban még a kisgyerek is rendre int, havalaki valamit a földre ejt.

Össze tudná-e hasonlítani az anyukájával való kapcsolatát és a lányával való viszonyát?

– Kapcsolatom anyukámmal sokkal távolabb volt mint amilyen az enyém és a lányomé. Anyukám engem másképp nevelt, nem volt ilyen közvetlen velem mint én a lányommal. Azonban, az én lányom is már egész más az unokámmal, sőt én is már másképp viszonyulok az unokámhoz mint a lányomhoz. Szeretünk ebéd közben elbeszélgetni, megbeszélni az ügyes-bajos dolgainkat. Szükség van erre a családban, mert a sok munka, elfoglaltság miatt ma másképp élnek az emberek mint régen. Én nem dolgoztam, ezért az életünk nyugodtabb volt. Jó volna, ha ma a család egy kicsit többet lenne együtt, többet beszélgetne. Manapság a szülők és a gyerekek elidegenednek egymástól, mert nincs idejük együtt lenni. Az idő pedig olyan hamar elmúlik, hogy észre sem veszi az ember és az eltávolodás szokássá válik. Ez nem vezethet jóra. Én nem panaszkodhatok, velem nagyon jók a gyerekek, meg az unokám is, nagyon jó velük lenni. Mondhatom azt, hogy nagyon szép öregkorom van.

Léteztek-e életében kulcsfontosságú pillanatok, és mi minden hatott ki az életére?

– Kulcsfontosságúak az egészséggel kapcsolatos események. Háromszor műtöttek meg, nem beszélve az epeműtétről meg a női dolgokról. A lányommal mindig mindent megbeszéltem, mindent elpanaszolok neki is és az unokámnak is. Több ész többet tud. Legutóbb szemműtéten estem át, ami elég komoly volt, mert már nem láttam, de a lányomnak és a vejemnek köszönve, akik kifizették a műtétet, nem maradtam örökre vak. Ez nem kis dolog, mert a világon a legnagyobb baj az, ha valaki nem lát, mert akkor nem tudja meg, hogy milyen szép a világ. Csak az érti ezt meg, aki egyszer elveszítette és utána visszakapta a szemvilágát. Most jobban vigyázok a szememre mint azelőtt.

Melyek azok a legboldogabb és melyek a legszomorúbb pillanatok az életében?

– Sok boldog pillanat volt: a férjhezmenés, a kislányom születése, mikor férjhezment a lányom, amikor az unokák megszülettek. De voltak szomorú dolgok is: a szülők elvesztése, a testvérek elvesztése (nekem hat fivérem volt, és már mind meghaltak). Anyukám nyolcvanöt éves volt mikor meghalt, negyven éves volt amikor engem szült, mindig arra vágyott, hogy kislánya legyen. Amikor meglátogattam megcsókoltam és szeretettel vettem körül. Egyszer, amikor nyolcvannégy éves korában nála jártam, megöleltem, megcsókoltam és megkérdeztem, hogy van, azt válaszolta, hogy haragszik önmagára: – Ugyan kislányom, mindig jobban érzem magamat, taláncsak nem fogok száz évig élni? Ez nekem nagyon fájt, mert azt szeretném, hogy az én anyukám örökké éljen. Hálát adok azIstennek, mert negyven éves koromig végigkísért az életben. Soha nem elég egy gyereknek a szülői szeretetből. Nehéz pillanataim voltak akkor is, amikor a férjem beteg volt. Egy alkalommal egyik barátja azt

ajánlotta neki, hogy igyon vinjakot tejjel, mert a vízelhajtó tabletta már nem segített rajta, állítólag majd az megszabadítja a szervezetét a gyógyszerektől. Így lassan rászokott az ivásra, ezért sokat szomorkodtam. A gyönyörű szép életünket sajnáltam, mert előtte ő nem ivott.

Van-e olyan álma ami nem teljesült?

– A szüleimtől nem kaptam anyagi támogatást. Közepesen tudtak áldozni rám. Szépen öltöztem, nem volt sok holmim, de amim volt, az szép volt, és megvigyáztam. Soha egy ruhát nem vettem föl úgy, hogy ki ne vasaltam volna. Amikor férjhez mentem, sok mindent nem lehetett kapni. Még, ha volt is pénzem, akkor sem vehettem meg azt, amit akartam. Nagyon szomorú dolog ez, hogy, ha az ember szeretne valamit és nem bírja megvenni, mert nincs. Negyvenhatban, negyvennyolcban nem volt pénz, de, ha akadt is valamennyi, nem volt anyag. Később, amikor férjhez mentem, akkor már szép volt az élet. A boldogság nemcsak a pénzben van, hanem a megértésben: ha nincs megértés, semmi sincs. Nálunk volt megértés, mi mindent megbeszéltünk, sőt a férjem mikor megesküdöttünk az utolsó dinárig nekem adta a megkeresett pénzt. Megbeszéltük, hogy neki mennyi zsebpénzre van szüksége, mivel cigarettázott, nekem meg azt mondta: – Neked is kell frizurára, vagy egy harisnyára, esetleg más apró-cseprő dologra, amit megkívánsz, vedd meg. Te is spórold össze a pénzedet, és amit bírsz, vegyél rajta! – Nem nagy dolgokról volt szó: egy ruháról, vagy egy kabátról. Nagyon szép dolgaim voltak. Hatvanhatban, karácsony másnapján mentünk a templomba a férjemmel, és a Pašić utca sarkán a kirakatban volt egy nagyon szép háromnegyedes bunda. Megkérdezte tőlem, hogy tetszik-e, s mikor igenlő választ adtam bevezetett az üzletbe és megvette a bundát karácsonyi ajándéknak. Nagyon szeretett a férjem, sok mindent vásárolt nekem, nagyon boldogok voltunk.

Végül, mit tudna ajánlani a lányának és az unokáinak?

– Szeretném, hogy lányom nálam sokkal több évet megérjen erőben, egészségben, úgyszintén az unokáimnak is ezt kívánom. Az egyik unokám egyetemet végzett, nő léteire túltett elődein. Mindig azt mondtam a lányomnak: – Tanulj kislányom, ne legyél takarítónő. Mikor férjhez ment meg is ígérte, hogy befejezi tanulmányait. Az unokám befejezte az egyetemet, gratulálok neki és köszönöm azt a sok örömet, amit ezzel szerzett nekünk.

Mária (1933), Ada

Mutakozzon be és mondjon valamit a gyermekkoráról?

– A nevem Bikicki Mária, született Fodor. Ezerkilencszázharminc-háromban születtem Adán.

Iparoscsaládból származom, ketten vagyunk testvérek. Édesapám valamikor gyapjúfonó volt, majd végül gépen kötött árukat készített. Ebből a szakmából élt, kis keresetéből taníttatott engem. A testvérem tizenkét évvel fiatalabb, őt akkor még nem kellett beíratni, amikor én iskolába indultam. Abban az időben három osztály volt, s aki a harmadikat kitűnő eredménnyel végezte, automatikusan mehetett középiskolába, bárhova és bármit tanulhatott. Én szerencsére ezek közé tartoztam, kitűnő voltam és indulhattam a tanítóképzőben. Gyerek voltam még, alig tapostam be a tizennegyedik évembe, de édesapám segítségével, aki hetente meglátogatott – mert intézetben nevelkedtem –, szépen bekapcsolódtam a közösségbe. Elszakadva az én szép kis községemtől a nagyvárosba kerültem és úgy éreztem, hogy talán majd meg is fogom valósítani életem célját. Múltak az évek, nagyon sok élményem volt. Tizenketten indultunk Adáról, egy szép nagy kollektívát alkottunk, de sajnos, amikor félévben megtörtént a bizonyítványosztás, csak hárman maradtunk, s végül abból a tagozatból csak én egyedül folytattam és a másik osztályban maradt még egy adai. Hála Istennek ezerkilencszázötvenegyben sikeresen befejeztem a tanítóképzőt, ami azt jelenti, hogytanítónéni lettem.

Hova járt iskolába?

– Szabadkán kezdtem az első évet, de nagyon rossz volt az összeköttetés, semmilyen járművel nem lehetett eljutni oda. Ezért, amikor Újvidéken megnyílt a tanítóképző magyar tagozata, mindenki aki közelebb volt Újvidékhez átment oda, így Újvidéken fejeztük be a még hátra levő három évet, s ott diplomáltunk.

Hogyan emlékszik a Jugoszláv Királyságra és all. világháborúra?

– Harmincháromban, amikor születtem – arra nagyon jól emlékszem – nem voltak gazdagok az emberek. A nagymamám és a nagyapám, úgymond vásári sütögetők voltak. Sertést vágtak, feldolgozták és a vásárokon árulták a termékeiket. Nagyon híresek voltak ezek a vásárok. Én a nagymamámnál nevelkedtem inkább, mert édesapám postás volt és abban az időben Újvidéken dolgozott, Újvidéken is lakott édesanyámmal és a testvéremmel, de én nem akartam itthagyni az iskolát, ezért maradtam. Harmadikban végül csak át kellett mennem, nekem is Újvidékre, így a harmadik elemi Újvidéken fejeztem be. Akkor kezdődtek ezek a kirobbanások, a német, a magyar, az orosz

hatalom, végül a felszabadulás. Arra jól emlékszem, hogy egy alkalommal éppen édesapámmal mentünk volna vissza Újvidékre, Temerin előtt leállították a vonatot, katonák jöttek fel és mindenkitől elszedték az értékesebb tárgyakat: legyen az akár egy örökíró, vagy bármi. Kaptunk valakitől egy liter pálinkát és azt én vittem a hátizsákomban, azt is nagyon csúnya módon vették el tőlem, s én sírtam, hogy milyen rosszak ezek az emberek, amikor még a gyerekektől is elveszik amit kapott. Az ilyen alakulatok rendszeresen támadták a vonatokat. Egy pár évig ez így ment, én nem utaztam többet Újvidékre. Utána jött a változás: fölkérték a postát, hogy a magyar alkalmazottak menjenek ki Magyarországra, mert megszűnik ez a hatalom, jönni fog egy új kormány, egy új minden. Édesapámnak is felajánlották, hogy Budapesten kap majd állást a postán és hogy menjünk oda lakni. Ő nem fogadta el azt az ajánlatot, itt akart maradni a hazájában, így a szüleim végleg hazajöttek Adára. Nagyon jól emlékszem, nagyon fájó volt számomra amikor az oroszok jöttek be. Első polgáriba jártam, órára mentünk éppen. Az iskola akkor ott volt, ahol most a szálloda van. Bejött a tanárnő és azt mondta, hogy nagyon szép csöndben, mindannyian menjünk haza, de nagyon siessünk, ne álljunk le senkivel beszélgetni. Nagyon megijedtünk, tobáni (Adának egy negyede) gyerekek voltunk. Siettünk haza, fogtuk egymás kezét. Alighogy hazaértünk, megszólaltak a katyusák. A bara alján laktunk, a József Attila utcában, és a barát kegyetlenül lőtték, mert a túloldalon voltak a magyar katonák. Azt az időszakot, a pincékben töltött éjszakákat, nagyon nehezen viseltem el, a gyermekkorom leggyesúnyább része volt az. Nehéz volt az élet utána is. A nagyszülőktől vagy az édesanyámtól kaptam egy huszonöt parásat és mellé egy szelet kenyeret azzal hogy: – Vegyél kislányom majd a sarki boltban négy kocka cukrot. – Azt vittem az óvodába, uzsonnára. Szép gyermekkorunk nekünk nem volt. Még amikor a képzőbe kerültem, akkor sem csillapodott le a háború utáni időszak, az embereknek nem volt pénzük, nagyon szegények voltak. Volt egy alap, amelyből ösztöndíjat lehetett kapni. Én is az első osztályban ösztöndíjjal tanultam, a következő évben, amikor édesapám úgy érezte, hogy tud taníttatni, már nem kértünk, gondoltuk adják oda a szegényebbnek. Tehát nagyon csúnya időszakot éltünk mi át.

Mi történt a németekkel, magyarokkal?

– Azok kiballagtak, így mondtuk mi gyerekek, mert felsorakozva vonultak. Ada valamiféle központ volt, minden katonaság itt ment ki és itt jött be. Mi gyerekek egyszerűen kiálltunk és néztük a vonulásukat. Az oroszok Bánátban húzták meg magukat, onnan lőttek ide ezekre. Ezek meg visszalőttek oda, azokat a szegény embereket érte baj, akik közöttük voltak. Aki élve maradt valahogy kilábalt. Amikor végül abbahagyták a lövöldözést, a túlélő magyar és német katonákat felsorakoztatták azok, akik átvették a hatalmat. Mi úgy tudtuk, hogy oroszok, de nem csak oroszok voltak, hanem az új kormány, amely

még nem szerepelt kormányként. Borzasztó látvány volt, ezek a sebesült katonák az agyonszagotott ruhácskáikban. Mert nagyon sokan sebesültek voltak, csak úgy cammogtak botokra támaszkodva és vonultak Magyarország felé. Zavarták őket, ki kellett nekik menni. Azok egy-két nap leforgása alatt elmentek. Azután jöttek az oroszok, ezt sose felejem el. A nagymamámékháza az utca közepén volt. Jön egy rangos orosz háromtagú katonacsoport és megkérdezi: – Govoriš po ruski? Govoriš a fenét, gondoltuk magunkban. Mi már tanultunk oroszul, az elemiben volt orosz tanárnőnk. Amit tudtunk elgagyogtuk nekik. Engem mindjárt megfogtak és így kerültek a nagymamámhoz, mert el kellett vezetnem őket oda, ahol lakom. Amikor a nagymamám meglátott, nagyon megijedt, hogy hogy jöhettek én össze ezekkel a katonákkal. A katonák megmagyarázták, hogy itt akarják felverni a stábot, úgyhogy nekünk át kellett adni az első két szobát. Akkor ugye L-alakú szobák voltak és minékünk le kellett menni az alsó részbe. Nagyon féltek tőlünk az emberek, bizalmatlanok voltak velünk szemben, nem tudták hogy kerültek hozzánk a katonák, talán mi régen is oroszpartí emberek voltunk stb. Mi gyerekek, mindig sírva mentünk haza, hogy miért nem szeretnek minket úgy mint azelőtt és kértem édesapámékat (időközben ők is hazajöttek már), hogy tegyék onnan ki ezeket, mert ez nem jóra vezet. Ha jól emlékszem vissza, vagy egy jó másfél évig itt voltak, már családtagként fogadtuk el őket, együtt ebédeltek velünk. Nem voltak ők rossz emberek, azt nem lehet mondani, csak egy egész más világban éltek ők mint mi. Körülbelül másfél év után, bevezették a telefont is, azt a csörgetős telefont. Egyszer tudom én vettem fel a kagylót, mivel senki sem volt ott, s az észnélkül csörgött. Mondják ám oroszul, mondják... Én amit tudtam összeszedni: – Kommandant – és akkor a többit mondtam szerbül, mert szerbül tudtam -komandant nije tu. – Biztos megértették, gyorsan letették. Amikor jött haza az orosz mondta énnekem, hogy azt nem szabad bántani. De nekem érdekes volt ahogy csörgött. Az oroszok kivonulása is egy nagyon csúnya élményként maradt meg bennem. A tobani rész nem volt betonos, mint ahogy a többi utca sem és nagyon sáros idő volt, szakadt az eső, azok meg vonultak abban a nagy sárban. Mentek egymás után felsorakozva, volt közöttük sebesültis. Olyan fájdalmasan mentek innen, szinte megsirattuk őket, már megszoktuk, hogy itt voltak velünk. Az ő kivonulásuk még csúnyább volt, mint az előző csoporté.

Mi történt az adai zsidókkal és a zsinagógával?

– Adán zsidótemplomnak hívtuk. Az egy gyönyörű épület volt, ahova mi is szívesen mentünk, mindamellet, hogy mi katolikus gyerekek voltunk. Nagyon sok zsidó család élt Adán, izraeli támogatással építették fel ezt a templomot. A templom magában egy kincs volt, amit soha nem lett volna szabad lerombolni. Ezt a régi hatalom és kormány értékelte és vigyázta is. Amikor megfordult a helyzet, olyan döntés született, hogy azt le kell bontani, a helyére munkás-

lakásokat kell építeni. Az már a II. világháború után volt. A II. világháború előtt meg alatt (szerencsére nem olyan hosszú ideig tartott) szép időszakok is voltak: attól függően, hogy hogyan találta fel magát az ember. A gyerekek tanulhattak, befejezhették az iskolát, minden embernek meg volt a lehetősége, hogy tehetségei szerint elérjen valamit, aki jól dolgozott, az fennmaradt mind-
amellett, hogy a kormányok meg az emberek változtak, de a lehetőség minden embernek megadatott, hogy az legyen, ami szeretne lenni. A régi időkben nem úgy volt, hogy az lesz, amit szeretsz, hanem az lettél, ahova felvettek, vagy ahova el tudtál helyezkedni.

Hogyan emlékszik azokra az időkre amikor a kommunista párt átvette az irányítást, valamint az akkori agrárreformra?

– Nekünk sosem volt földünk, nem is lesz soha. Emlékszem azonban, hogy nagyon sok embernek lehetőséget adtak, hogy földműveléssel foglalkozzon, az emberek földet kaptak. Édesapámat is felszólították, hogy szeretne-e földet, de ő akkor azt mondta, hogy nem kér, adják oda annak, aki még tőlünk is sokkal szegényebb. Akkor a mai Macedónia (Ada egyik része) területét – ahol három ház volt összesen, a többi mind föld – parcellázták fel. Segített a kormány az embereken, mert nagyon szegények voltunk. Borzalmasan le volt szegényedve mindenki és már az is valami volt, hogyha a termőföldet használhatta, hogy valamije megtermett. Ha pedig építeni akart rajta, azt is megtehetette. Mi már készen vettük ezt a házat, de tudom, hogy aki a telekkönyvben az ő nevére kérte bejegyeztetni, mert hiszen ezt ő kapta, s ezt papírral is bizonyította, az már a saját nevére íratta. Végül is lett valamije az embernek. Kellemes érzés az, az ember kap valakitől valamit. Volt itt jó világ is, de sok rossz is. Az ember életében a gyermekornak kellene a legszebbnek lennie, mi meg éppen akkor születtünk, amikor mindez történt.

Milyen volt a tanári pályája?

– Diplomálás után az ember jó, szép helyen szeretne elhelyezkedni, én szívesen Adán maradtam volna, de a sors úgy akarta, hogy a tanyavilágba kerültem, mivel fiatal tanítónő voltam, éppen hogy kikerültem az iskolából, ahol megtanultam azt is, hogyan kell egyszerre hat tagozattal foglalkozni. Tornyoshoz tartoztam, de a Slavnic-soron dolgoztam. Negyvenkét gyerekem volt: négy elsős és nyolc másodikos, nem tudom már pontosan hány harmadikos, negyedikos, ötödikos, és hatodikos gyerek. Az utóbbiak olyan korúak voltak mint én, mert lemaradtak: sokszor nem volt tanítójuk és akkor nem mentek máshova. Egy nagyon szimpatikus iskolám volt, meg maguk az emberek is szépen fogadtak, a tanítónénit kisasszonynak szólították. Csak az orvos és a tanítónéni jelentett valamit abban a közösségben. Gyorsan beilleszkedtem a fiatalok társaságába, vittek magukkal, Csantavér volt a legközelebbi nagyobb helység,

moziba, bálakba mentünk. Jó közösség volt, valóban nagyon jól éreztem magam, szerettem ott kint. Három év után Adára kerültem, itt folytattam a munkám. Valamivel előbb megismertem a férjemet, csakhamar férjhezmentem. Adán sok emberben csalódtam, főleg azokban, akik az iskolában dolgoztak, mert nem volt meg mindenkinek a megfelelő képesítése. A háború után nem volt elegendő tanító, ezért csak néhány hónapos tanfolyam elvégzése után az emberek beállhattak tanítónak. Nehéz volt velük dolgozni, mert mi akik kikérültünk az iskolából, mindent úgy szerettünk volna csinálni, ahogy tanultuk, de az élet másként oktatott bennünket: csináld te csak úgy, ahogy a többség csinálja és ne akarjál kitűnni, mert az nem fog jóra vezetni. Megint osztatlan tagozatom volt, az első és harmadik osztályt tanítottam. Szerettem az ilyen munkát és délután még az egyik kolleganőt is helyettesítettem, aki szülési szabadságon volt. Reggeltől estig az iskolában voltam. Négy éven keresztül így dolgoztam, közben ötvenötben megszületett már az idősebb fiam. Az volt a szerencsém, hogy az anyósom meg a sógornóm óvónő volt, akkor azt a sarki óvodát, Bikicki óvodának nevezték el, sőt még most is így hívják. Az iskola is nagyon közel volt, nagyszünetben átszaladhattam megszoptatni a kisbabát, mert akkor nem voltak modern anyukák, akik másképp nevelték a gyerekeket. Tehát, mindent meg lehetett oldani emberi jóakarat mellett.

Foglalkozott-e társadalmi munkával?

– A tanítói pályám mellett mindig valamilyen társadalmi munkát végeztem. Nagyon szerettem a gyerekeket, mái napig is kedvelem őket. Abban az időben Pionírtanács működött, én voltam az elnöke. Minden vajdasági iskolával tartottuk a kapcsolatot és kultúrrendezvényeket szerveztünk a gyerekekkel: énekkart, táncsoportot létesítettünk, közös programot készítettünk és mindenhol felléptünk, ahova hívtak bennünket. Egy igen magas szintű tevékenység volt ez, amivel én kiérdemeltem a „Kurir Jovica” díjat. Ezt a kitüntetést nagyon kevés ember nyerte el, összesen hatan kaptunk ilyen egész Vajdaságban. Sok évi munkásságommal érdemeltem ki a díjat, s bár úgy érzem, hogy anélkül is ember vált volna belőlem, az mégis arra ösztönzött, hogy még többet akarjak, még többel próbálkozzak. Amikor megszűnt a Pionírtanács, mert semmi se örökös, felnőtt továbbképző tanfolyamok vezetését vállaltam, ahol esti tagozatokon elsős – másodikos szinten tanítottam mega felnőtteket írni, olvasni, mivel a háború után igen sok írástudatlan volt. Azt is szerettem csinálni, mert kevés embernek adatik meg a lehetőség, hogy befejezzon valamit felnőtt korában, ezért ők nagyon boldogok és hálásak voltak érte. Az iskola felkarolta őket, mi pedig megtettünk minden tőlünk telhetőt. Ebben az egészben az volt a szép, hogy soha nem pénzért dolgoztunk, ez mind társadalmi munka volt, amit ma már el sem tudnak képzelni az emberek, mert ma az az első, hogy: – Mennyit fogsz fizetni azért amit megteszek?

Hogyan ismerkedett megaférjével?

– A férjem nem adai, hanem monostori, de harminchat óta Adán él. Ötvenegyben Adán volt egy gyönyörű kereskedőbál. El sem lehet mondani, hogy abban az időben milyen szép élet volt itt Adán, gazdag kultúrélet folyt, ami soha többé nem jön vissza. Mivel jelmezbál volt, én királynőnek öltöztem be. Bejöttek a fiatalok, közöttük volt a mostani férjem is. Megtetszhettem neki, s ő elkezdett udvarolni. Három évig udvarolt, ötvennégy októberében esküd-tünk meg. Tavaly ünnepeltük az ötven éves házassági évfordulónkat. Egy értékes munkásemberhez mentem feleségül, fémipari szakközépiskolát végzett, nagyon szerette a munkáját, a – vagy kétezzer munkást foglalkoztató – Potisje gyárnak élt. Ellenőr volt, a kész gépeket vette át. Házasságkötésünk után egy évre megszületett az első gyerekem, István a nevét az édesapjáról kapta. Rá hét évre megszületett a második fiam, Oszkár. Több gyereket nem is akartunk, mert úgy gondoltuk, hogy ez a két gyerek majd élvezni fogja azt a kevés vagyont, amit megteremtettünk nekik. Büszke voltam a gyerekeimre. István fiam tehetséges emberként indult. Kanizsán végezte a mezőgazdasági konyhakertészeti iskolát, ahol a legmagasabb érdemrenddel tüntették ki. Nagyon jó tanuló volt. Utána befejezte a főiskola első és második osztályát. Harmadik osztályban szociológiából megbuktatta a tanár és az Úr Istenért nem engedte át. Hétszer volt vizsgázni és akkor úgy éreztük, hogy a gyereken egy olyan pszichikai momentum történt, hogy azt sem tudta hogy hívják amikor hazajött, ezért nem engedték tovább az iskolába. Azért megállta a helyét, a Halász birtokon dolgozott. Az nem volt baj, hogy nem volt egyetemi végzettsége, elismerték neki a középiskolát, ott dolgozott tizennégy-tizenöt évig. A menyem nagybátyja, nagynénje valamikor a hatvanas évek elején kimentek Németországba és ott maradtak vendégmunkásnak. A háború kitörése előtt rá akarták beszélni a fiámékat, hogy menjenek ki ők is, ne éljék meg a háborút, ne vigyék el a gyerekeket katonának, így egy éjszaka átmentek Magyarországra. Én is velük voltam egy pár napig, onnan aztán kimentek Németországba. Nem kerültek táborba, mert rokonok vették át őket. Első naptól kezdve mindketten munkába álltak, a fiam egy asztalosműhelynek lett a főmestere. Ő, aki addig azt sem tudta, hogy hogy kell megszögezni egy akármit! A menyem pedig varrodában dolgozott, ahol repülő egyenruhákat varrtak. Egyik sem tudott németül egy szót sem, de egy olyan környezetbe kerültek, ahol több hazánk fia volt mint német és lassan megtanulták a nyelvet. Két kis unokám van. Az egyik, az Adrián másodikos volt amikor elmentek, Albert pedig négy éves. Ő óvodába kezdett itt járni, majd Németországban folytatta. Az első három hónapot velük töltöttem és vezetgettem őket: délelőtt az egyiket óvodába, délután a másikat iskolába. Végigsírtuk azt a néhány hónapot, mert semmit sem értettünk, de aztán a nagymama is úgy tanult, mint a gyerekek. Előbb a színeket kellett megje-

gyeznünk, hogy melyik ajtón kell bemenni. Azt, hogy grün (magyarul zöld), mert mi a grün csoportba tartoztunk. Az óvodásból csakhamar iskolás lett. Hatodikba kezdett járni, amikor haza kellett jönniük. Az idősebb unokám ott a nyolcadikba járt, tanév közben kellett elhagyniuk az országot. Hajnali négy órakor bevonultak a rendőrök és azt mondták, hogy reggel fél hétig adjonak át mindent, a repülő meghatározott helyen várja őket. Nem tudták megérteni, hogy miért van mindez, mert ők nagyon szorgalmas gyerekek voltak. Nem kaptak magyarázatot, úgy látszik Forbes városának ez volt a törvénye, nem tűri meg az odamenekült embereket. A gép hazahozta őket, szegényeket, de egy-két pozitív oldala is volt annak, hogy külföldön tartózkodtak, hisz a gyerekek és az unokáim megtanultak németül, sőt megtanultak dolgozni is. Mert a német csak akkor fizet, amikor látja, hogy az ember dolgozik. Tehát egy olyan pozitív dolog történt, amit az életben most tovább folytathatnak. Adrián unokám most huszonhárom éves, Szegeden tanul a német-angol szakon. Az egyetlen nehéz, de ő imádja ezeket a nyelveket, Németországban tanulta meg őket mint gyerek és most hasznosítani tudja majd az életben. Albert unokám most harmadikos az adai középiskolában. Gépészeti és informatikai szakra jár, jó átlaggal négy egész hárommal fejezte be az osztályt. Szépen halad a gyerek. Különösen angolból jó, mert ő már az óvodában is abba a csoportba járt, ahol az angol nyelvet is tanulták. Mindketten jól hasznosítják a nyelvtudásukat. A két iskolarendszert összehasonlítva szegénykezünk kell, mert azok igazi iskolák voltak, a mieink nem. Sajnos manapság az iskolába csak azért járnak a gyerekek, mert kötelező, de semmilyen nevelést nem kapnak. A szülők nem tudják, hogy ott mi folyik, mit csinálnak – ez egy óriási probléma. Ezekből a gyerekekből emberek nehezen lesznek: nehezen válhatnak hasznos tagjaivá egy országnak, nem tudnak alkalmazkodni senkihez sem. A fiatalabb unokám azt meséli, hogy órán felteszik lábukat az asztalra, csúnyán káromolják, kizavarják a tanárt. Egyszerűen nem tudok és nem is akarok én ebbe a világba visszatérni. Az én világom egész más volt. A gyerekeim a Németországban szerzett tapasztalatot most itthon folytatják. A menyem kötődésben dolgozik és mindenhol bizonyított. Három helyen dolgozott, ő tudta mi az hogy norma, mert azt teljesíteni kell. A többiek mindig irigykedtek, hogy azt nem lehet így! Ő pedig azt válaszolja, hogy meg kell tanulni, ő megtanulta. A fiam azonban nem tudott elhelyezkedni a szakmájában, az életét más mederbe próbálja irányítani. A Halászatba nem akart visszamenni, nagyon szép emlékei voltak, hívja vissza a šabaci, de nem akar. Ha anyjára hallgat előbb-utóbb vissza fog menni. Ő most holmi biznismenő vált, sertéseket vág, eladja, segít az anyjának bálákat szervezni. A fiatalabbik fiam, Oszkár, informatikát végzett. Biztosítóintézetben dolgozott informatikusként, majd a Potisje-ben egy pár évig. Utána feljött a dillerezési divat, amivel több pénzt lehetett keresni. Nem hallgatott az anyjára és akkor végül, amikor már nem lehetett dillerezni, nem maradt sem-

mije. Remélem, hogy majd egyszer feltalálja magát az életben. Felesége dolgozik, öt unokám van: a huszonhárom évestől a három évesig négy fiú és egy pici leány, akitől azt a szeretetet és megértést kapom vissza, amit csak az iskolában kaptam a lányoktól. A fiúk ezt nem tudják érzékelteni. Én mindig fiúk közt élek, a saját gyerekeim is azok voltak, az onokáim is mind fiúk, egészen mások a leány gyerekek, de szerintem mégis minden a szülői neveléstől függ.

Mi történt a testvérével?

– Az öcsém tizenkét évvel fiatalabb, ő már akkor született, amikor a szüleim már jól szituált emberek voltak. Az édesapámnak gyára volt és ő teljesen más világban élt. Sok pénzhez szokott, amit igencsak el is költögetett. Ebből látszik, hogy a szülői nevelés nagyon fontos, az, hogy mit ad a szülő a gyerekének. Amikor én emlékeztetni akartam őket, hogy egyenrangúan kezeljenek bennünket, hogy talán valami engem is megillet, ne csak a testvérem kapjon mindent, édesanyám azt mondta: – Neked már van. Van családot, neki viszont nincs, őt még segíteni kell. – Végül rájuk hagytam, hadd segítsék. Ő tehát bőségben nőtt fel, amit felnőttkorban már nem tudott magának biztosítani. Édesapám öngyilkos lett miatta, mert annyira tönkretette. Az öcsém felvett egy kölcsönt, amiről édesapám nem tudott, s aztán nem tudták visszafizetni. Már mindenét eladott és akkor egy reggel felakasztotta magát, ami engemet rendített meg legjobban, mert én voltam az apám gyereke, anyámé meg a kicsi volt. A fiam jóvoltából a PIK-ben helyezkedett el munkásként. Most előnyugdíjaztatáson van, a Halászatban elfogadta azt a pénzösszeget amit felkínáltak hogy önkéntesen távozzon. Ő mindig a pénz mestere volt, elfogadta azt és otthagya a Halászatot, most papagájok tenyésztésével foglalkozik. Az első házasságából van két gyereke, a másodikból is kettő, összesen tehát négy gyereke van. Az egyik lánya itt él Adán, a Manojlović Stojannal, kötődjük van, jól szituált emberek. Nellikéék folytatták a kötősszakmát, amiből az én édesapám indult, az öcsém pedig már csak otthoni ténykedésekből él. Sok madara van, mint az én Osi és az Isi fiaimnak is. Isinek ezerszáz pár papagája van, sok munka van velük, de anyagi gyarapodás is lehet belőlük.

Mikor ment nyugdíjba?

– Nyolcvanhatban mentem nyugdíjba, s akkor nem éreztem, hogy nyugdíjba vonultam. Akkor volt az, hogy a helyi közösségekben megszerveztük a párttagok gyerekeinek a megkeresztelését. Mivel nem akartak templomba menni, Vlanikolin Ljiljo óvónő és én mint tanítónő szabályos, szép ünnepséget szervezve kereszteltünk. Évek hosszú során huszonhat gyereket megkereszteltünk, azok a gyerekek már felnőtt emberek és még mindig köszönnek, megköszönik hogy nem lettek ugyan katolikus vallásúak, hanem semlegesek maradtak. A szülő benn maradt a pártban, a gyerek meg semleges volt, akár

mi ketten. Én párttag sohasem voltam, mert szerintem a párton kívüli ember sokkal hasznosabb mint aki csak egy szemszögből látja az egész világot, nekünk viszont széles látókörünk volt. A téli szünetbennégy éven keresztül a gyerekekkel a helyi közösség épületében gyermekfoglalkozásokat rendeztem délutánonként: kézimunkáztunk, vagy fogalmazásokat, verseket írtak a diákok, pikádó versenyekre készültünk. Aztán a nyugdíjasok felkértek, hogy fogadjam el a nyugdíjas egyesület elnökének a tisztségét. Úgy éreztem, hogy már idős vagyok, a gyerekekkel most már fiatalabbak törődjenek, s akkor átjöttem az idősekhez. Kilencvenegyben vettem át ezt a tisztséget nullás szaldóval. Nem is gondolkodtam el előre hogy mit is fogok én majd csinálni, annyira örültem neki, hogy ide jövök és hogy majd sok mindent fogok csinálni. Amikor azonban láttam, hogy kasszát sem kapok, megijedtem. Hála a jó Istennek, találékony vagyok s valahogy megkezdtem a munkát. Jó csapatot gyűjtöttem magam köré, akik segítettek a munkámban. Az nagyon fontos, mert egyedül egy ember nem tud mindent elvégezni, de mindenhol szükség van egy fő irányítóra, mint amilyen a családban a szülő, aki erélyesen a kezébe veszi a gyeplőt: ezt csinálhatom a mai napig is. Tizenkét éve hogy vezetem ezt a közösséget és most újrávalasztottak még négy éves mandátummal. Azt hiszem, hogy az évek során én a közösségért sok mindent megtettem: székhelyünk szép épületben van, egészséges környezetben, nyugdíjas egyesületünknek ezerkétszáz tagja van. Lehetne több is, mert Adának háromezerszázhatvan nyugdíjasa van, de az emberek, hogy ha fizetni kell valamiért, inkább nem mennek sehova. Mi pedig csak ebből a kicsi kis pénzecskéből élünk, a tagsági díj egy évre százötven, esetleg kétszáz dinár, tehát nem egy nagy összeg, de sok embernek ez is valamennyit jelent. Vagy hat évvel ezelőtt kezdtük a biztosítást bevezetni, amikor az emberek meghallották, hogy ez baleset vagy elhalálozás esetén a gyerekeket vagy azt, aki eltemeti őket megilleti, jelentkezni kezdtek, érdeklődtek. Most körülbelül ezer-ezerhúsz biztosítottunk van, ami szép szám. A tartománytól kapott százalékot is csatoljuk ahhoz a kis pénzecskénkhez és akkor abból tengődünk.

Milyen tevékenységek folynak a nyugdíjas egyesületben?

– A nyugdíjas egyesület több tevékenységgel foglalkozik, az én feladatomban nemcsak hogy az Ada Községben élő nyugdíjasokat látogassam és beszélgetsek velük, hanem, hogy többversenyképes csoportot alakítsak. Nálunk a sporthorgászok a legfejlettebbek, mindenhol első helyezést érnek el. A baráti egyesületeinkkel szoktunk versenyezni: Apatinnal, Verbásszal, Zomborral, voltunk Novi Kneževacon, Törökbecsén... A mi csapatunk mindenhova elmegy ahol megrendezik ezeket a rendezvényeket. Sakkból is nagyon erősek vagyunk, most a klubb áthelyezkedett a Dudvarskiba, ahol a szakszervezet van. Tíz nő kétszer-ötös pikádó csapatot alakított, két éve Zentán a versenyen a huszonhá-

rom csapatból harmadik helyezést értünk el. A tekézést megszüntették, azt most nem lehet csinálni, de kitaláltak egy új játékot: egy labda rá van kötve egy állványra, s azzal kell felborítani a fölállított bábokat. Ezt az egyik nyugdíjasunk készítette el és elmagyarázta hogyan kell játszani, mi kugli-baba játéknak hívjuk, mert végeredményben ez is olyan, hogy pontokra megy. Ezt nagyon szeretik az emberek, mert új és mindent ami új, jobban a szívükbe vesznek. A művelődés terén van egy kultúr-csoportunk és van egy nőaktívánk. A kultúr-csoportunk különböző tevékenységekkel foglalkozik, de nem maradunk meg Ada határain belül, hanem fő feladatunknak tartjuk, hogy úgy Magyarországgal, mint Szerbia más részeivel felvegyük a kapcsolatot. Egyetlenegy egyesülettel vagyunk testvéregyesületi kapcsolatban, ez a šabaci. Magyarral egygyel sem, bár felvettük több magyarországi közösséggel is a kapcsolatot, baráti látogatásokat teszünk egymásnál. A šabaciakkal mindaddig, amíg meg nem halt a régi elnökük, nagyon szoros volt a kapcsolatunk, mert az egy igaz barát volt, egyszerű emberből lett valaki, aki nagyon szeretett minden nemzetiséget. Ő maga cigány volt, de fölkarolt minden embert. Utána egy jogász került a helyére, ő már csak válogatott emberekkel dolgozik, de attól függetlenül évente egyszer találkozunk, egyszer náluk, egyszer nálunk és ez nekünk elég is. Kimegyünk Bogatićra, meg a környező kis csoportjaikat is meglátogatjuk. Nagyon szeretnek azok az emberek, főleg mikor elkezdek beszélni hozzájuk, de mivel nem beszélem olyan helyesen a szerb nyelvet, néha megakadok, és pont ez tetszik nekik, akkor mindig megtapsolnak. Egész Vajdaság területén (Újvidék kivételével) mindegyik egyesülettel tartjuk a kapcsolatot. Újvidék város nyugdíjas szervezete nem is tudom miért létezik egyáltalán, semmilyen tevékenységet nem folytatnak, semmilyen érdeklődést nem mutatnak a másik munkája iránt, abba sem akarnak bekapcsolódni amit mi szervezünk. Lehet hogy ők valami egész mást csinálnak. A többiekkel – egészen Zomborig – úgy Bácska mint Bánát területén, mindegyik egyesülettel tartjuk a kapcsolatot, látogatjuk egymást. Meg kell említenem azt is, hogy tizenkét éve Ada Község területén nyugdíjas szinten minden nyáron megszervezem az aratóünnepséget. Ez a mi földműveseink legszebb ünnepe, hiszen akkor learatják a gabonát, elraktározzák a búzát, utána meg a lisztből készül az új kenyér. Ez egy nagyon szép ünnep, amit én sikeresen szerveztem eddig. Ezzel a tizenkettedik évemmel bizonyítottam, s már nem szeretném tovább folytatni, mert már sok éven keresztül csináltam, de hadd említsem meg, hogy mindamellett az idén háromezrhez van ember jelent meg, ami óriási tömeg egy ilyen kis községhez képest. Egészen más az, amikor mondjuk Felsőhegyen a Kárpát-medencei találkozón kétezren megjelennek. Az az egész Kárpát-medence magyarjait, nem pedig csak a nálunk élő magyarjainkat felölelő gyülekezet volt, s ez azt jelenti, hogy ők onnan kaptak anyagi támogatást, a mi rendezvényünket viszont tavalyig a tartomány és Szerbia segítette tíz-tíz ezer dinárral. Az idén azonban semmit sem

kaptunk, még csak nem is gratuláltak hozzá, ami azt jelenti, hogy elfásultak az emberek. Valahogy az új vezetőktől, politikusoktól, helyesbíték a kormánytól, nem kapjuk meg azt, ami kijárna, a nyugdíjasokat egyáltalán nem veszik emberszámba és az emberek most már nem hajlandóak semmivel sem foglalkozni. Kaptunk egy átiratot Krkobabićtól, aki értesített bennünket, hogy a kormány új nyugdíjaztatási törvényt fog hozni, amelynek értelmében megváltoztatják a szolgálati éveket a nyugdíjba vonuláshoz, változnak majd a rokkantnyugdíjjal kapcsolatos rendelkezések, minden meg fog változni. Ami minket, régi nyugdíjasokat érint, az az embernek egyfajta csúnya leértékelése azzal, hogy bizonyos pénzösszegeket le akarnak vonni a nyugdíjból. Nem szabályszerűen járnak el, nincs egy kidolgozott tervük, amely alapján kimondanák, hogy az idős nyugdíjasoktól valaminek fejében megvonják a bizonyos pénzösszegeket. Ők rendesen fizették a nyugdíjalapot és úgy mentek mindannyian nyugdíjba. Nem mindegy az sem, hogy három havi elszámolás alapján hangolják össze a nyugdíjakat, most kapunk vagy tizenegy százalék emelést, a következő hónapban levesznek hét százalékot, utána még levesznek belőle, úgyhogy a harmadik hónapban már a nyugdíjunktól is levonják azt az öt egész valamennyi százalékot. Tehát, ha most ez így folytatódna, akkor az év végéig nem volna nyugdíjunk. Sok fiatallal, még munkaviszonyban levőkkel szoktam elbeszélgetni erről, kérdezem tőlük hogy: – Mire számítok ti, mi lesz veletek ha nyugdíjba kell vonulnotok? Azt mondják ők semmire sem számítanak, mert ők már valószínűleg semmi nyugdíjat sem fognak kapni. Ez engem arra ösztökél, hogy valamit meg kellene változtatni, a kormánynak is írtunk már. Szabadkán van egy nagyon jó jogász, aki mindannyiunk nevében jól megfogalmazza a beadványainkat. Létezik ugyanis egy északi-régió, ahova Csóka, Kneževac, Szabadka, Bácsstopolya, Kanizsa, Zenta és Ada is beletartozik. Mi a régió belül a nyugdíjasok kíségetésén fáradozunk, hogy kilábaljanak ebből a helyzetből. Kértük azt, hogy maradjon a régi törvény, mert szerintem egy nőnek untig elég ötvenöt életévéig dolgoznia, ötvenöt évvel mentünk mi is nyugdíjba. Tehát, ha megvolt a harmincöt szolgálati éved, akkor az életévből levonták azt a százalékot, ahány év hiányzott az ötvenötig és utána amikor betöltöttük a szükséges korhatárt, visszakaptuk a pénzt és ment minden a maga medrében. Ezt biztosan nagyon nehéz lesz elérni, valószínű hogy sokat kell majd mitingekre járnunk, meg tiltakozó gyűléseket tartani, de hátha sikerül, végülis próba szerencse, meglátjuk mi lesz az eredménye. Sokrétú emberek vannak a nyugdíjasok között. Sajnálom, hogy a volt tanügyi munkások és más értelmiségiek, akik látják, hogy ebben a közösségben is élet folyik, nem jönnek közénk. Egyszerű emberek jönnek, akik úgy érzik, hogy ez egy utolsó közösség, ahova még tarthatnak. Főleg özvegyek, akiknek nincs családjuk, s nagyobb részük, hatvanketten-hárman, a nőaktívát alkotják. Ők rendszeresen járnak szerda délutánonként, öttől hétig vagyunk együtt. Elbeszélgetünk, megbeszéljük hogy

hova vagyunk hivatalosak, mit fogunk csinálni, szervezünk-e teadélután, vagy valamilyen ünnepséget, születésnapot, összejövetelt. Tehát mindent, amit aztán a kultúrsoport kivitelez, közösen döntünk el. Ők érzik, hogy ide tartoznak, szívesen jönnek. Van néha egy-egy kirívó eset is, amikor egyesek fölfelé törnek, okoskodnak, de szerencse, ad nekem az Isten még erőt, hogy eléggé erélyes is tudok lenni és emlékeztetem őket arra, mi minden történt amióta beléptünk az egyesületbe. Mit értünk el és hogyan. Amikor például bálakat rendezünk, a tombolát mindig a közösségnek szükséges dolgokra fordítjuk: tányérokat, evőeszközöket, poharakat veszünk és lassan gyarapítjuk a vagyunkat, most már százötven-hatvan személyes készletünk van. Ezeket csak az iskolának szoktuk néha kölcsönadni, hiszen az iskola is kisegít minket asztalokkal, székekkel, amikor nálunk nagyobb rendezvényt szervezünk. Sok kicsi sokra megy, kicsiből is lehet valamit teremteni. Tavaly és az idén márciusban a székeket kárpítoztattuk, nagyon nagy összegbe került, de ezzel is szépítettük az egyesület vagyonát, és ezért gyűjtjük a pénzt össze. Azt hiszem, hogy, ha más lenne a helyemben, aki hasonlóan gondolkozik, az is sokat el tudna érni. Nem feltétlenül szükséges tanítónak lennie, hogy az ember valamire vigye, de az aki a gyerekekkel foglalkozott, aki szerette őket, belőlük gyűjtötte az energiáját, sok mindenre képes. Mindig jó osztályaim voltak, mérnökök, jogászok, orvosok lettek belőlük. Büszke vagyok Varga Albertre, a Szegedi Klinika és az olasz klinika leghíresebb szívspecialistájára, ő az én tanítványom volt. Sorolhatnám a neveket, de úgy érzem, hogy ezek az emberek, még gyerekkorukban szerették megkapni azt a képesítést, amivel egy lépéssel előbbre haladhattak, tovább indulhattak, volt nekik kedvük hozzá és szeretettel csinálták. Mindig azt tanácsolom, hogy minden ember próbálja feltalálni magát az életben és ne engedje hogy elveszen, hanem próbálkozzon valamivel. Mindig lehet találni az életben valamit, amivel hasszonnossá tehetjük magunkat.

Őn hogyan élte meg a titói Jugoszlávia szétesését?

– Én imádtam Titót, nem vagyok párttag, de úgy érzem, hogy fiatal tanítónő koromban – amikor különböző rendezvényeket szerveztem a gyerekekkel és amikor Tito Adára jött, az én gyerekeim fel is léptek –, akkoriban igazi életet éltem. Egy fiatal házaspárnak lehetősége volt kölcsönre megvenni a bútort és mindent ami egy lakásban szükséges, s amellet még a gyerekeivel is tudott többet foglalkozni, mert lassacskán visszaadogatta a hitelt és az idővel eltűnt. Azért szegények ma az emberek, mert nincsenek kedvező kölcsönök. Egyszerűen nincs meg nekik az anyagi lehetőségük, hogy megvegyék azt, amire szükségük van. Hogyan vehetnék én most egy mélyhűtőt? Sehogyan, mert ami volt takarékpénzem, azt ez a legutóbbi háború mind megemésztette. Nagyon nehezen éltem meg az ország szétesését, most is fáj, amikor azt a szót mondom, hogy Szerbia, s nem mondhatom azt, hogy Jugoszlávia. Ez egy gyönyörű ország

volt, bárhova mentünk külföldre, mindenki tudta honnan jövünk. Én tudom, hogy ragaszkodtunk minden kis részéhez ennek a Jugoszláviának. Mindenhol, mind a hét köztársaságban volt valamilyen gyönyörű hely, ahova turistákat, látogatókat vihetek és ha az az ország megmaradt volna olyannak amilyen volt, (nem rombolta volna szét ez a másik, hogy neveket ne említsek), abból egy Amerika lehetett volna. Egy gyönyörűen berendezett, turisztikailag fejlett országunk volt. Amikor most énekelünk és emlegetjük a Jugoszláviát, akkor én mindig elszomorodom, mert felidézem a gyönyörű szép emlékeket, amelyek az egykori Jugoszláviához kötődnek. Nagyon nehezen tudom elfogadni azt, hogy csak Szerbia vagyunk, de el kell fogadni, mert ezen változtatni nem lehet és folytatni kell így tovább az életet. A legrosszabb az egészben az, hogy minden kormány a maga módján akarja ezt az országot a magáévá tenni. Nekünk úgy kell élnünk, ahogy az itteni kormány megszabja, így is lehet azért élni. Azt hiszem, hogy az embernek találékonyabbnak, okosnak kell lennie, s nem mindig az iskola teszi okossá az embert, hanem a gyakorlat, és az önképzés. Akik szeretik ezt az életmódot, majd segítenek, hogy jobb legyen az élet ebben az országban, mint amilyen az most. Van Amerikában egy jó barátom, akivel ötvenben kezdtem el levelezni, személyesen nem ismerjük egymást, csak levélben keresztül, ő református lelkész. A legutóbbi levelében megkérdezte tőlem: – Tudod-e hogy jön még a harmadik világháború is? Annyira elszabadultak a dolgok Amerikában, hogy ebbe az ázsiaiak, afrikaiak nem fognak belenyugodni és meg is hirdetik a harmadik világháborút. – Nagyon elszomorodtam ezen, már olyan sok rosszat megéltünk, ne adja az Isten, hogy mi, vagy a gyerekeink, az unokáink még egy háborút megérjenek. Én ezt senkinek sem kívánom, azt szeretném, hogy úgy a gyerekek, mint a felnőttek békességben éljenek, de ez csak a politikán múlik.

És a NATO bombázásokra hogyan emlékszik vissza?

– Mi igazából nem is tudtuk elképzelni, hogy milyen ez a bombázás. Az újvidéki barátaink, a Kántor Oszkár bácsiék, akik a kilencedik emeleten laktak, felhívtak telefonon és elmesélték hogyan nézték végig a kaszánya és a többi objektum bombázását. Az egy nagy tragédia volt. Minket itt valójában a bombázás nem sújtott és nem érintett közvetlenül. Féltünk amikor meghallottuk a nehéz gépek zúgását, visszaemlékeztem kislány kormora, ugyanígy mentek ezek a mocskos gépek és összeborzongtam. Békeidőben, amikor a gyerekek eresztgették a papírgépeket, mindig figyelmeztettem őket, hogy ezt ne csináljuk, mert ez a tanítónéninek régi kellemetlen emléke volt, s ne adja az Isten, hogy ti is átéljétek a háborút. Sajnos egy részét mégis átérték. Amikor a Szerbiai Nyugdíjas Egyesület a bombázás utáni első ülését tartotta Belgrádban én képviselő voltam és láttam a lebombázott katonai épületeket, az nagyon lehangolóan hatott rám. Már akkor is Krkobabić volt az elnökünk és minden hó-

napban tartott egy közös megbeszélést. Az első közvetlen a háború után volt, s ez számomra nagyon csúnya élmény volt, féltem végigmenni Belgrádon. Hogy ez a gyönyörű város, ezek a gyönyörű épületek, ezek az emberek mit élhettek át időközben, s még amikor meghallottam, hogy az egyik legjobb kollégámnak a gyermeke, a tévé épületében volt amikor lebombázták! Szegény gyerek meghalt, meg a többi fiatal is. Elkeseredtem: édes Istenem hát ezek tudják-e hogy tulajdonképpen miért volt ez a háború? Nekünk az volt a szerencsénk, hogy Ada egy nyugodt kis közösség, ahol nem voltak katonai objektumok. Azok a belgrádi épületek még a mai napig is úgy állnak nem tudom miért nem tatarozzák őket, vagy miért nem teszik őket ismét üzemképesé, hiszen azok mind katonai objektumok voltak.

Próbálja összehasonlítani az egykori és a mostani iskolarendszert!

– Az egykori iskola, a gyerekeknek nemcsak tudást adott, hanem szeretetet is. Szeretet által tanulta meg a gyerek mindazt, amit egyébként nem tudott volna. A jelen iskola a gyerekeknek tudást próbál adni, de minden szeretet nélkül. Amit a gyerekek otthon sem kapnak már meg, s amire nagyon szükségük van, az a szeretet. Azért folytatnak ilyen lajhár életmódot, mert a legfontosabb érzést az ember életébent nem viszi a gyerek magával. Ha apedagógus nem szereti a szakmáját, az meg is látszik az osztályán, ez kihat a következő generációkra. Csak azt tudom javasolni, hogy minden ember annak éljen aminek szánta az életét, és azt tegye tökéletessé. Legyen jó családapája vagy családanyja, a gyerekei és a környezete szeressék őt, mert akkor jobban fogja érezni magát az életben. Mert ha már csak egy ember tekint ránk rossz szemmel, valamit hibáztunk az életünkben, amire megint csak önmagunknak kell rájönni, korrigálni magukat és folytatni azt, amire születtünk.

Hogyan látja Ön Adát ma?

– Magáról Ada községről röviden csak annyit mondhatok, hogy a lakosság háromnegyed része magyar, egynegyede szerb és más nemzetiségű emberekből tevődik össze és ezek alkotják azt a huszonkét – huszonháromezer létszámú községet. Maga a község, iparilag és a földművelés terén is igen fejlett volt még négy évvel ezelőtt. Amint azonban átléptük a kétezres évet, változások történtek: tönkrement az ipar, a gyárakat becsukták és most már a privát iparosok és a mezőgazdaságban dolgozó emberek alkotják a többséget, akik ellátják az egész területünket mindenféle árucikkkel és fizetik azt a bizonyos nyugdíjalapot, amely szükséges ahhoz, hogy majd idős korukban nekik is meglegyen amibe kapaszkodhatnak. Adáról még röviden csak annyit, hogy egy szépen kiépített község, ami a négyévenként váltakozó elnökgarnitúrának köszönhető. Nem mindenki tudja, hogy mi szükséges egy közösségnek, most azonban, amióta Ürményi Ferenc vette át a községünk vezetését, ő lett Ada

Község polgármestere, úgy látszik megtalálták a közös utat, szépítik községünket, javítják az utakat, a tanyavilágot összekötik a községgel, ami egy óriási nagy dolog, hiszen ők eddig el voltak zárva a világtól. A legnagyobb dolog az lesz, ha hidat kapunk és akkor megszűnik a komösszeköttetés Bánát és Vajdaság között.

Vera (1935), Belgrád

Mondjon valamit a gyermekkoráról!

– Belgrádban születtem, egy munkáscsaládban. Édesapám molnár volt, édesanyám pedig háziasszony. Első kapcsolatam a zenével még a gyerekkoromban megtörtént, édesanyám nagyon szerette a zenét, ezért nálunk mindig szólt a rádió. Budapestet hallgattuk, operát, operettet, magyar nótákat, mindent. Három éves voltam, és Belgrádban olyan moziterem volt, hogy a közönség az asztal mellett ült, a filmet pedig állandóan pörgették, néhányszor is végignézhette az ember. Emlékszem Janet McDonald és Nelson Eddie énekespár szerepelt az egyik filmben, s nekem annyira megtetszett, hogy még egyszer végig kellett nézni, nem akartam hazamenni. Akkor eldöntöttem, hogy én énekesnő leszek és folyton csak énekeltem. Mikor kirándulni mentünk valahová, cérnávékony hangocskámról mindig tudták hogy merre vagyok. Mikor kiütött a háború, feljöttünk Becsére, ott fejeztem be a nyolcosztályos iskolát. Nem tudtam jól magyarul, de mivel magyar iskolába jártam, a pécsi tanítóbácsi vállalta, hogy majd ő megtanít magyarul beszélni. Már az elemiben fölfigyeltek rám és a templomban szólókat énekeltem. A zenetanár elkezdett velem foglalkozni, s bármilyen hangnemben kezdte el a dalt, én ott folytattam: óriási hangterjedelmem volt már gyermekkoromban is. Tanáromfelkészített a cigányzene-karral való fellépésemre. Kilenc éves koromban léptem föl először, a Szálj, szálj piros rózsa című népdallal. Az első versszakot el is énekeltem, de a második nem jutott eszembe. A pap bácsi, aki ott ült az első sorban odasúgta a második versszakot, és én folytattam, mintha mi sem történt volna. Ez volt az első színpadi tapasztalatom. Utána a templomba jártam énekelni, kiskántornak is hívtak a fél nyolc órás diákmisére. A mise latinul ment, s a szólót én énekeltem, mert a kántor nem akarta, hogy az öregasszonyok elhúzzák az éneket. Mindig magasabb hangnemben kezdte, hogy ők ne bírják folytatni. Olyan sokan eljártak a misére, hogy tömve volt a templom: engem jöttek meghallgatni. Nagymisére nem is nagyon jártak, inkább csak a diákmisére, mondták is: – Gyerünk, már szalad a kiskántor! – Ez egy nagyon érdekes gyermekkori élmény volt. A házunk a város szélén volt, ott építettek a szüleim. Volt rajta egy külső lépcső és a bátyámmal, aki három évvel idősebb nálam, de nagyon jó basszus hangja volt, mindég kiültünk oda. Azelőtt ugyanis alig volt rádió, tévéről meg még szó se volt. Nyáron mi ketten minden este a lépcsőn ülve énekelünk. Az egész környék népe kiült a házak előtti padokra és hallgatta az éneklésünk. Szóval, az egész gyerekkorom énekléssel telt el. Amire édesanyám tanított, mindig nagyon gyorsan megtanultam: egyszer, kétszer meghallottam a

dalt, és már tudtam is. Később beíratkoztam a zeneiskolába, zongorázni tanultam. Akkoriban Óbecsén volt két kultúrház: a belvárosi és az alsóvárosi művelődési házak. Mindkét helyen szerepeltem: magyarnótákat énekeltem, de operettekben, meg drámákban is játszottam. A népi táncegyüttes tagja voltam, nagyon szerettem táncolni, és jól táncoltam. Minden időmet azzal töltöttem, nem sokat barátkozhattam, az egyik helyről szaladtam a másikra: vagy a zeneiskolába, vagy a kultúrházba. Itt, amatőr szinten sajátítottam el én az színpadi alapmozdulatokat. Mivel két gyereket akkor nem lehetett iskoláztatni, úgy beszéltük meg a családban, hogy előbb a bátyám befejezi a tanítóképzőt, ő mégiscsak fiú, s amikor ő diplomál én is tanulhatok tovább. Én időközben három évig dolgoztam, hogy besegítsek a szüleimnek: először segédkönyvelő, majd főkönyvelő voltam. Mikor a bátyám befejezte az iskoláját én férfi kerékpáron tettem meg a negyvennyolc kilométeres utat Újvidékig, hogy beíratkozzak a zenei középiskolába. Utána ugyanúgy visszakerékpároztam, másnap úgy vettem le az ágyról, mert nem tudtam menni. A szüleim azt ajánlották, hogy inkább menjek férjhez. Engem nem érdekelt a házaselet, csak a zenének akartam élni. Csodálatos négyoktávós hangom volt, és sikerült beíratkozznom a középiskolába. Két szak volt, a szóló éneklés és a pedagógiai, elméleti szak. Én mindkettőre jártam párhuzamosan. Közben egy olyan tanárnőhöz kerültem, aki teljesen tönkretette a hangom: két év után a négy oktávomból nem maradt még tíz hang sem. A négyszer nyolc, tehát harminckettő hangból kilenc hangot nem tudtam elénekelni. A hangszálaim megbetegedtek, s a harmadik évben kidobtak az iskolából, mert válogattam a tanáraim között. Az egyik tanártól mentem a másikig, kerestem hogy ki felelne meg, mert a bátyám azt mondta: – Ide figyelj húgom, te jobban énekeltél még mielőtt elkezdtél volna tanulni. Nagy krízisen mentem át, világra szóló hangom volt, gondoltam majd egy-két év tanulás után megyek a világba énekelni. Ők ott tönkretették a hangom, hangszallag-gyulladás kaptam. Végül az igazgatónő kidobott az iskolából. Átmentem Szabadkára és beíratkoztam a pedagógiai szak negyedik osztályába. Volt Szabadkán egy aranyos tanárnő, aki megmentett. Elmentem ehhez a Siflis tanárnőhöz és ő, miután meghallgatott kijelentette, hogy nekem nincs hangom. Elkezdtem sírni, elmondtam neki, hogy milyen hangom volt mielőtt beírtam volna a középiskolát. Akkor ő fölvetett magához privátul három hónapra azzal, hogy majd meglátjuk hogy fejlődik a hangom, s utána betesz az osztályába. Szerencsém volt, az ő technikájával és iskolájával én nagyon szépen haladtam. Betett az osztályába és majdnem teljes mértékben visszaállította a hangom, visszajött vagy három oktávom ami a mai napig is megmaradt. Az már ugyanis szép nagy terjedelem egy énekesnél. Mikor befejeztem a középiskolát a szabadkai színháznak kellett volna szerződtenie, de én azt nem fogadtam el, mert időközben férjhez mentem, meg fiam is született. Elmentem Becsére tanárnak, a becsei zeneiskolában tanítottam hat évig. Én azonban továbbra is az

éneklés, a színpad után vágytam, nem voltam megelégedve azzal, hogy csak holmi kis tanár és háziasszony legyek. Hatvanegyben végleg Újvidékre költöztünk. Eladtuk a becsei házat és én azonnal beírtam Belgrádban az egyetemem. Zlata Đurđinac Gavellához, egy remek pedagógushoz kerültem, aki nagyon nagy zágrábi énekesnő volt, Gavella rendezőnek a felesége. Nála tanultam, három év alatt befejeztem az egyetemem és közben dolgoztam is. Nem volt könnyű. A rádióban dolgoztam, de mivel könyvelő voltam, a statisztikát csináltam. Nem is jutott eszembe, hogy az opera kórusába menjek énekelni, sosem érdekelt, hogy kórustag legyek. Mindig egyéni akartam lenni. Csak később, idősebb koromban gondoltam rá, hogy mért nem mentem el a kórusba, biztos fölvettek volna. A munkahelyemen két nap alatt elvégeztem az egy heti munkát, mert gyorsan tudtam dolgozni, és engedélyt kaptam, hogy elmenjek Belgrádba az egyetemre. Az ott töltött időt állítólag le kellett volna dolgoznom, ezért sokat mentünk vendégszerepelni a rádióval. Az ötvenes évek elején még nem voltak szalagok, minden élőben ment a műsorba. Nagyon sok koncertünk volt, nagy érdeklődés volt a rádióénekesek iránt, mert akkor még tévé nem volt, ezért a falusi embereknek nagy dolog volt, ha rádiósok kimennek hozzájuk. Faluhelyekre mentünk: Bánát, Baranyába, még Szlovéniában is voltunk. Érdekes élményekben volt részem, mert a színészekkel együtt utaztunk. Tóban a tűzoltó zenekar várt bennünket, traktor pótkocsikon volt a színpad, azon énekeltünk. Pesten pedig az történt velem, hogy csak egy égő világította meg a színpadot. Az égő köré pedig a fényre gyülekeztek az éjjeli bogarak. Ahogy kinyitottam a számat egy nagy bogár berepült a torkomba. Én lenyeltem és folytattam az éneklést. Egyszer viszont Baranyából jöttünk hazafelé, és hogy rövidítsük az utat, egy lapályon haladtunk át, beleestünk egy lyukba, s a cimbalmosunk kiszállt, hogy kitoljon bennünket, de mivel akkoriban nem volt gyakori a gépkocsi, nem gondoltunk rá, hogy a kerék majd összesározza, rá dobálja a sarat. Beöltözve utaztunk, mert az egyik föllépésről mentünk a másikra, néha három előadásunk is volt naponta. A kolléga fekete öltönye csupa sár lett. Úgy fejtettük le róla késsel a sarat, hogy muzsikálni tudjon. Egyébként mindenfélével jártuk a terepet: traktorral, szekérrel, teherkocsival, ablak nélküli járművel. Én leginkább magyar nótákat énekeltem, de néha operetteket, komoly zenét is, mindent amit kellett. Tizenegy évig egyedül énekeltem. Így fejeztem én be az egyetemem, hogy közben énekelni mentem, hogy ki tudjam fizetni a tandíjat, a privát órákat, mert az egész fizetésem ráment az útiköltségre. Szerencsém volt, mert manapság nincs meg ez a lehetőség, mindenkinek van tévéje és sokkalkényelmesebb otthon ülni és a programot nézni. Igaz, számomra az nem élmény, nem jelent élvezetet hogy tévéen nézzem a hangversenyt, én azt élőben szeretem hallgatni, mert teljesen más hangulata van. Az emberek ma már ellustultak, sehova sem járnak. Ez viszont nagyon veszélyes az emberek lelkiállapotára, az agyműködésükre, az egész társadalomra nézve. Nagyon el-

idegenedtünk egymástól amióta bejött a tévé. Én még mindig ott szeretek lenni mindenütt, minden képkiállításra, minden hangversenyre elmegyek. Három év alatt le kellett tenni a nehéz vizsgákat. Éjjelmikor hazajöttem, néha egy óra is volt, akkor a harmadik pedált lehalkítottam és reggel hatig gyakoroltam vagy tanultam. Hattól hétig egy órát aludtam, és mentem dolgozni, vagy az egyetemre. Az óráimról, a három év alatt, sohasem hiányoztam, sosem mentem készületlenül és minden vizsgát időben letettem. Gyakran elmondom most a növendékeimnek: – Nekem ne mondjátok, hogy reggel tizenegy, tizenkét óráig aludtatok! Tesség lefeküdni tíz órakor, vagy éjfélkor, s akkor reggel hétig, nyolcig kialusszátok magatokat! Én nyolckor mentem dolgozni, az operában már reggel nyolckor énekeltem. Nem tudom megérteni a mai fiatalokat. Nincs annyi erejük, hogy énekelni tudjonak. Meg lusták, kimaradnak esténként. Én betiltanám a késő esti szórakozásokat. Az énekesek nem kábítószerznek, nem isznak alkoholt, de szeretnek kimaradozni. Fáradtan nem lehet énekelni, ahhoz pihentnek kell lenni. Csak testileg és szellemileg egészséges személy vállalhatja ezt a nagy munkát. Az operában is kedvezményes szolgáltatási időnk volt, ott egy évet ismernek el kilenc hónapra. Három hónapot számolnak rá, mert egy előadás leéneklése pszihikai és fizikai erőfeszítést jelent. Olyankor mindig egy-két, sőt néha még három kilót is lefogyok. Kiizadja magát az ember, és az izgalom is nagy. Mikor elkezdődik az előadás a ruha jó rám, mire befejezzük, minden lötyög rajtam! Erre föl kell készülni. Egy előadáshoz – legyen az akár magyar nóta is, én mindég legalább, egy-két hétig készülök: a torkomba teszem a programot, énekelgetem, memorizálom. A memória és az egészség a legfontosabb. Manapság már nem tudnék annyit mozogni a színpadon, ehhez nagy erőnlét szükséges. Fetalabb koromban tornáztam is, futottam hogy kondícióm legyen. Az előadásokat, meg hangversenyeket is, végig kell állni a színpad mögött, ami nem könnyű. Sokan azt mondják: – Csak tíz percig énekeltél! De nekem azt még meg is kell tanulnom, fel kell készülnöm, el kell mennem a föllépésre, be kell sminkelnem, fel kell öltöznöm, meg kell várni hogy rám kerüljön a sor. Tehát nemcsak arról a tíz percről van szó, mert akkor már nekem mindegy hogy tíz percig vagy három óráig énekelek, mert én egész idő alatt ott vagyok. Miután befejeztem az egyetemet, a rádióban átkerültem a komolyzene osztályra zenei szerkesztőként. Abban az időben sok hangversenyem volt, szólóhangversenyeket adtam. Minden felé utazgattam, sokat énekeltem, sok dalt megtanultam. Hatvankilencben beírtam a harmadik fokozatot. Mikor a férjem meghalt nagyon el voltam veszve, s akkor jött a barátom, az én aranyos, édes Karcsikám, akivel még középiskolás koromtól jobban voltam, s rábreszél: – Vera, írd be a harmadik fokot. Nézd, meg a Radmila Bakočević, meg a Pec Marika gyereke is beíratkozott. Fölvettek, de nagy volt a konkurencia: így csak Radmila Bakočević és én kerültünk be. Újra Belgrádba kellett utaznom. Az én tanárnőm akkor már Zágrábban volt, ezért Anita

Mezetovához jártam. Ő is nagy énekesnő volt, de inkább koncerténekléssel foglalkozott, tőle is sokféle éneklésszóltsajátítottam el. Amikor befejeztem a tanulmányaimat, csak utána mentem át az operába dolgozni. Addig ugyanis nem tudtam megtanulni az énektechnikát, azon nagyon sokat dolgoztam. Először is, volt itt Újvidéken a középiskolában egy tanárnő, Markovics Margitnak hívták, akitől megtanultam, hogy mi az a levegőbe és a nem levegőbe éneklés, hogy kell az egész testet használni énekléskor. Mi ugyanis az egyetemen kapunk egy bizonyos tudást, de nekem az nem volt elég. Hallgattam Calast, hallgattam Renata Tevaldit, a nagy énekeseket, és folyton kutattam, kerestem. Rengeteget dolgoztam magamon, néha a természettől loptam a tudást. Megfigyeltem a hangokat a természetben: a hajó elhaladását, a madarak csiripelését, a szél zúgását, a kutyaugatást. Figyeltem az állatok hangadását: a tehén az orrából bög, a kutya sose reked be, ha nem fázik meg, nyitva van a torka, le van engedve az állkapcsa. Ezt mind elemezgettem és próbáltam utánózni őket. Addig kutattam, hogy mire megtanultam énekelni, addigra befejeződött a karrierem, így most én kezdtem el tanítani. Mikor befejeztem az egyetemet, még mindig azt hittem, nem tudok énekelni. A magiszteri fokozatot is befejeztem, fölvettek az operába, de volt egy audició előadásom: Gounod "Faust" című operájából Margaretta szerepét játszottam. Azt úgy énekeltem, hogy megtanultam a szerepet a zongoristával és volt egy aranyos kollégám Sime Mardašić, egy Vis szigeti tenorista, akivel sokat énekeltem együtt, ő segített nekem. Ő mutatta hátulról, hogy most menjek jobbra, vagy balra, nekem egyáltalán nem volt se színpadi, se zenekari próbám, csak amit a szobában meg tudtam csinálni. Ez volt az első audició-előadásom. Utána következett Leoncavalló Bajacában a Nedda szerepe. Akkor is úgy volt, hogy a partnerekkel, zongorával előkészített engem az aranyos Toplák karmester, akivel egész pályafutásomat végigdolgoztam. Nagyon sokat, köszönhetek neki. Partnerem egy híres olasz tenorista, Plavisek, és egy nagyon jó macedón baritonista, Nimče Marinovski volt. Senkivel sem próbáltam, csak egyszer, kétszer megmutatta a rendező, hogy kell forognom a színpadon. A karmesterrel is, Miladinović vezényelt, szintén az előadáson találkoztam, s ő akkor azt találta mondani: – Miért nem mondták, hogy egy új énekesnőm van? Legalább átvettük volna egyszer a darabot! Számomra nagyon nagy pszihikai megerőltetés volt, hogy másodszor álltam ki, nem is volt még gyakorlatom az operában, és egy egész operát végig kellett énekelnem. Annak köszönve, hogy még gyerekkoromban Beccán megtanultam a színpadi mozgást, és hogy jól átéreztem a zenét, tudtam: mit hol kell csinálnom. Tudtam a szöveget, tudtam hogy Neddának azt kell csinálnia amit a szöveg diktál. Harmadik operaelőadásként beugrottam a Traviatába. Előtte két évig nem kaptam szerepet a Traviatában, mert a Pillangó kisasszonyban és az Eroban énekeltem. Nem voltak kis szerepeim, mindig a főszerepeket kaptam. A Trubadurban is énekeltem és az operettekben. Egy évig

csak operett szerepeket adtak. A Marica grófnőt játszottam, majd a Denevérben, Szapi szerepét és Rozalindát is alakítottam. Szóval operettekben sok szerepet játszottam. Nekem az nem volt nehéz. A rendezők velem nem is dolgoztak sohasem, mert azt mondták: – Maga érzi. És ezzel el volt intézve. A zenét is, amikor tanultam, mindjárt éreztem hogy mit kell csinálni, mit kell kihozni belőle színészilag is és zeneileg is. Egyedül Erika Vezko dolgozott velem, amikor az Othellót készítettük, őtőle sokat megtanultam. Mondta, hogy mire vigyázzak, hogy lépjek, az mind a hasznomra vált. Mikor az Aidát készítettem, még egy balett-táncosnőhöz, Maria Serikához, is elmentem tanulni. Azt mondta nekem: – Tudod Vera, mikor a Traviatát énekled nagyon jó vagy, de az Aidában valami hiányzik! Akkor ő tanított, mentem hozzá balett órákra: megtanultam hogy kell lépni, hogy kell leülni és ezért nagyon hálás vagyok neki. Mindent tanulni kell. Az operában az egyik előadást követte a másik. Egyik siker után következett a másik. Sokat vendégszerepeltem. A negyedik előadás, amelybe én így beugrottam, Verdi Nabucco című operája volt. Azt is csak egy zenekari próbával, két kollégával lent a pincehelységben készítettem el. Pedig egy Nabuccot nehéz énekelni. Úgy reszketett a lábam, de ez a nehéz szerep is sikerült, utána sokszor énekeltem azt is. A Traviatába is úgy ugrottam be, hogy két nappal az előadás előtt az igazgató megkérdezte, hogy szeretném-e a Traviatát énekelni. Mondtam neki, hogy három éve arra vártam. De a kis részeket nem tudtam, ezért hozzáfogtam és két nap alatt betanultam. Mikor a színpadra kerültem nem tudtam ki melyik szerepben játszik, ezért megkértem a kollégákat hogy az, akihez kell énekelnem, hajoljon egy kicsit előre, hogy tudjam kihez kell fordulni. Akkor nagy lámpalázam volt, azóta már százszor elénekeltem a Traviatát. Volt egy pár ilyen beugrásom, Belgrádban is sokat énekeltem, aztán meg Ljubljanában, Zágrebben vendégszerepeltem. Tehát így indult el az éneklési karrierem, de a mai napig is szeretem. Nem azért fejeztem be a színpadi, az opera karrieremet, mert nem tudtam tovább énekelni, inkább úgy gondoltam, hogy lehetőséget kell adni a fiataloknak, meg egy kicsit fárasztó is volt már. Akkor a pedagógiai pályára tértem át. Előbb a zenei középiskolában dolgoztam, majd az egyetemen.

Hogy érzi magát olyan asszonyként, akinek sikerült azzal foglalkoznia amit szeret?

– Az életben az a legszebb, amikor az ember azt csinálja, amit szeret. Nekem az opera a hatodik munkahelyem volt. Voltam segédkönyvelő, könyvelő, statisztikát csináltam, tanár voltam, zenei tanácsadó és mire az operába kerültem az volt a hatodik munkahelyem. De ez volt a célom. Amikor az ember azt csinálja amit szeret, akkor nincs nehézség, semmilyen akadály. Volt hogy éjjel, mikor egy szerepet tanultam, közben vasaltam: oda tettem elé a kottát, vasaltam és memorizáltam. A szöveg néha négyszáz oldalas volt. Egy nap alatt

nekem meg kellett tanulnom akár harminc oldalt is: olaszul, szerbül vagy más nyelven. Másnap az előző napihoz hozzáadtam, aztán két napig ismételtam a hatvan oldalt. Úgyhogy tizenöt nap alatt én munka közben megtanultam egy egész operát. Sokszor éjjel dolgozik bennem a zene, s nem tudok aludni. Éjjeli háromkor felötlik, hogy nem jut eszembe a szöveg. Akkor irány a konyha hogy ne ébresszem föl a családot, előveszem a kottát és reggel hatig tanulok. Minden percet kihasználtam a tanulásra. Még alvás közben is a zenével foglalkozom. Vagy megyek az utcán és tanulom a Normát, közben a környéken sétáltatom a kutyámat és énekelek magamban. Rámköszön a szomszédom: – Jó napot, szomszédasszony! Visszaköszönök neki: – Jaj, ne haragudjon, nem vettem észre. Tudja, tanulom a Normát! Legközelebb, amikor szintén nem vettem észre, már azt mondta: – Norma?!? Ilyen eseteim is voltak tehát, állandóan tanulni kellett és nagyon sokat használni az agyat és a szívet. A fizikai erőnlét is nagyon fontos, mert csak az egészséges ember énekelhet.

Van-e valaki, akivel nem lépett fel, de szeretett volna?

– Pláido Domíngóval szerettem volna énekelni! Híres olasz tenoristákkal fölléptem, de vele nem sikerült énekelnem. Nagyon szerettem volna egy ilyen baritonnal énekelni, mert azt nem bírja mindenki.

Nemrég ünnepelte munkásságának ötvenedik évfordulóját. Ki tudna-e emelni egy elismerést a sok közül?

– Nem tudnék kiemelni egyet sem. Minden elismerés egy dátumhoz fűződik, ahhoz, amit abban a pillanatban elértem. Örülök minden díjammak, mindegyik fontos a számomra. Talán mégis az a legkedvesebb, amelyet a magyaroktól kaptam, az a délvidéki magyaroknak is egy elismerés, és nagyon meghatott.

Létezik-e maga szerint ideális művésznő?

– Marija Kalas az ideálom. Érdekes, hogy álmomban, abban a másik világban, sűrűn vele vagyok. Egyszer azt álmodtam, hogy hozott egy kisbabát és azt mondta, hogy a baba miatt mennie kell. Sokszor találkoztam, beszélgettem vele. Ő már meghalt, de én kapcsolatban vagyok vele, mert szerintem ő valójában ideális, elérhetetlen.

Ön szerint változott-e a nők helyzete?

– A művészeti körökben megváltozott a nők helyzete. Ha tehetséges valaki, akkor mindegy hogy nő, vagy férfi, akkor érvényesülni tud. A színészek, színésznők, énekesek, énekesnők, festők, stb. egyaránt el vannak ismerve, de a gazdaságban, politikában már nem. Azt hiszik, hogy ahhoz csak a férfiak értenek.

Munkája miatt sokat volt úton. Hogy tekintett erre a családja?

– A családom nagyon sokat segített. Szerencsém volt, hogy a férjem is szerette ezt a hivatást és nekem élt, mint egyébként az egész család. A gyerekeimnek nem volt könnyű mikor sokszor betegen, lázasan itt kellett hagynom őket. A lányom azt mondogatta: – Engem senki sem szeret! Két–három éves korától magammal vittem a színházba, úgy beleélte magát az előadásokba amíg nézte őket, jött föl a színpadra meghajolt és sírt, mert én maghaltam. Egyszer csak megkérdezte tőlem: – Mami, mért nem mész te is a kórusba énekelni? Te itten mindég meghalsz! Sokszor megjegyezte, hogy miért kell nekem utaznom. Nem volt könnyű, ezért nem fogadtam el a kanadai állást sem. A kanadai kompány igazgatója eljött a londoni Kovent Gardenből. Elmentünk Kanadába audícióra, gondoltam, majd megyek vendégszerepelni, de ők állandóra akartak alkalmazni. Nem tudtam volna itthagyni a gyerekeket, azt sem tudtam elviselni, hogy ismeretlen országba vigyem őket magammal. Nem lett volna nekem időm ott gyereket nevelni, ezért nem fogadtam el a meghívást. A családom miatt itthon maradtam.

Ennyi munka mellett van-e ideje saját magára?

– Nincs. Elmegyek a boltba, ez az egész. Az időm percre ki van számítva, az életem tiszta munka. Néhány hónapra előre be van programozva minden pillanatom. Otthon mindent egyedül csinállok: mosok, vasalok, vásárolok. A férjem amennyit tud, segít. Délután szeretek egy órára lepihenni, ez az egy óra az enyém. Itt vannak a diákjaim, a volt diákjaim, mindenki elvárja, hogy segítsek neki a versenyekre, előadásokra való fölkészülésben. Nemrég, amikor a Föltámadás bemutatója volt, hét diákom szerepelt, mindegyik eljött, hogy segítsek, mert mindenre oda kell figyelni. Én is szerettem, ha a tanárnőm ott volt.

Hogy hatott magára Jugoszlávia szétesése?

– Ez borzasztó, börtönben érzem magam. Nem látok kiutat és ez borzasztó érzés. Elégedetlen vagyok, mert valamikor szabadon énekeltünk. Nem kérdezte senki, hogy ki vagy, mi vagy, hanem együtt alkottuk meg az előadásokat. Most mindent megnéznék, ez a legszörnyűbb ami történhetett velünk. Énekelni sem tudok emiatt!

Gondolja, hogy a lakóság megértette a NATO bombázás üzenetét?

– Egyáltalán nem értette meg. Továbbra is sovinizmus, nacionalizmus uralkodik. És, ha még egyszer lebombáznának bennünket még nagyobb lenne a sovinizmus és a nacionalizmus. Az semmilyen üzenet nem volt. Tönkretettük az egész Balkánt!

Megvalósította-e az álmait?

– Igen, mindent elértem, megvalósítottam az álmaimat. Szeretem a zenét és még élek énekelni fogok. Kérdezték már tőlem: – Asszonyom, meddig fog énekelni? Azt válaszoltam erre: – Ameddig élek. Miért? Van fürdőszobám, szobám, lakásom – persze hogy énekelni fogok! Sokan nem értik, nem tudják fölfogni, hogy a mai napig is énekelek. Mert az éneklés az egy szakma, amit el kell sajátítani. Én az én szakmámat valóban elsajátítottam. Ha valamit úgy megtanul az ember, ahogy megtanulja a kerékpárt hajtani, vagy írni, azt egész életében tudni fogja. Megharcoltam én a tudásomért, ma is mint pedagógust, elismernek. A szakmát meg kell tanulni, azt szoktam mondani a növendékeimnek is. A mai fiatalságnak nincs türelme, mindent rögtön akarnak tudni. Mondom nekik: – Gyerekeim, kérdezzétek meg a szüleitektől, nagymamátoktól, nagyapátoktól: mennyit tanultak? Először hat évig voltak inasok, akkor négy évig mesternek tanultak. A varrónők tizenkét évig tanulták a mesterséget, abból két évig csak szabtak! Ti pedig egy éjjeli tanulás után akartok az operában énekelni. Azt nem lehet. Lehet hogy valaki tehetségesnek születik, de, ha nem gyakorolja az éneklés technikáját, maximum öttől hét évig énekelhet. A hangszallagok nem bírják ki tovább. Akár a nagy sportolók, futballisták, nekünk is edzenünk kell a hangszálainkat, hogy kilenc óráig is tudjon énekelni. Ha nyaralok, először is öt percet gyakorolok: öt percet délelőtt, öt percet este. Másnap tíz percre emelem, akkor két napig tíz percet énekelek. Utána tizenöt percig, hogy újra bemelegedjenek az izmok. Azok, akik úgy gondolják, hogy erre nincs szükségük, azok nem bírnak énekelni. Csodálkoznak, hogy ki bír tíz órát is énekelni. Kell még tizenkét órát is, mert az nem csak éneklés, az egy foglalkozás! Elő kell venni a kottákat, bele kell mélyedni a stílusba, a szövegbe, könyveket kell olvasni. Ha más nyelven van a szöveg, elő kell venni a szótárakat. Én, ha valamit nem értek, előveszem a szótárt, minden szót megkeresek. Nem énekelhetjük el vidám hangon a halálról szóló jelenetet. Minden szót amit énekelünk, meg kell értenünk mert, ha nem, akkor az egész előkészület nem ér semmit. Fel kell készülni, bele kell mélyedni a stílusba. Az operát teljes egészében látni kell, hogy mikor mi történik benne. Az egy nagy munka, amely nemcsak abból áll, hogy odaállunk és énekelünk. Majd kirobbanok mérgemben, amikor látom ezeket az új énekeseket a tévében. Katasztrofális egy társadalom számára az ilyesmi terjesztése. A komoly zenéből mind kevesebb és kevesebb van. De most már semmit sem lehet tenni, a tévé mindenfélét sugároz. Meg ez az alternatív színház! Mire való Shakespeare? Minek élt? Valamilyen új irányzat után kutatnak. Ez nem irány, ez semmi! Utcai beszélgetés. Nekem az nem művészet! Tehát, mindenütt dolgozni kell. Munka, kitartás nélkül semmi sincs. Egy énekesnek mindenről le kell mondania! Aszkéta életet kell élnie. Én ilyen életet éltem. Számomra a munka és a család volt a legfontosabb.

Légy szíves, mutatkozzál be!

– Ezerkilencszázharminchét december hatodikán, Mikulás napján, reggel hét órakor születtem Újvidéken. Édesanyámnak engem hozott a Mikulás. Első gyerek voltam. Egy aránylag jómódú családba születtem. Anyám házas-szony volt, nem kellett dolgoznia, ugyanis édesapám kereskedőként eltartotta a családot. Rövidáru kiskereskedésünk volt Újvidéken a Temerini utcában. Szépen élhettünk a boltból. Apám Zsablyán született, korán árva maradt, Újvidékre került, itt tanulta ki a kereskedői szakmát. Német volt, szorgalmas ember. Gyorsan sikerült önállósulnia, üzletet nyitott. Anyai nagyanyám és nagyapám is velünk élt, igazi család voltunk. Rendezett, jó körülmények között éltünk. Korai gyerekkoromra nem nagyon tudok visszaemlékezni. Sokan azt állítják, hogy két – három éves korukra is emlékeznek. A második világháborúra már emlékszem. Ekkor kezdődtek számunkra a rossz napok. A boltot államosították, apám munka nélkül maradt: a jólétből a nincstelenségbe csöppentünk, de akkor mindenki rosszul élt. Nekünk, városiaknak nem volt élelmünk. Jegyrendszer volt: naponta fél kilogramm kenyeret, vagy fél liter tejet kaptunk. Ekkor a tejre is nagy szükségünk volt, ugyanis ezerkilencszáznegyvenháromban megszületett az öcsém, János. Én akkor öt éves voltam. Ha jól emlékszem, akkor én a D3-as jegyet kaptam. Voltak D1-es, D2-es és D3-as jegyek. A D1-es jegyet a kisbabák kapták, napi fél liter tej járt értük. A D2-es jegyért ritkán lehetett valamit kapni, a D3-asért pedig szinte semmit. Ezerkilencszáznegyven-négyben indultam iskolába. Emlékszem, hogy tej helyett mindig teát kaptam reggelire. Különböző szárított gyümölcsökből főzte anyám. Vaj, margarin sem volt. Kilóra mért, nagy kockára vágott gyümölcsízt, marmaládét kaptunk. Kenyeret ettünk lekvárral és teával. Kisiskolás éveimben ezen éltem. Sovány voltam, alultáplált. Az iskolámat Nikolajevska iskolának hívták, a Pašić utcában volt. Ide nem sok magyar járt, azért íratlak ebbe az iskolába, mert lakóhelyünkhöz, a Szlovák utcához ez volt a legközelebb. Össze-vont tagozatba jártam: elsőként a másodikosokkal együtt. Amikor véget ért az év én azonnal második osztályos bizonyítványt kaptam. Ugyanis mindent tudtam, amit a másodikosoknak kellett tudniuk. Fogékony voltam a tanulásra, így nyertem egy évet az életemben. Itt jól megtanultam szerbül beszélni, ott-hon ugyanis magyarul beszélünk. Édesanyám becsei származású volt, tiszta magyar környezetből és ő csak magyarul tudott, szerbül keveset. Édesapám a német anyanyelve mellett tökéletesen beszélt szerbül is, magyarul is. Akko-riban ezen a tájon három nyelven beszéltek az emberek: németül, magyarul és szerbül. Ez teljesen természetes volt. Sajnálom, hogy apám engem nem ta-nított meg németül. Az oktatás abban az időben gyorsított ütemben haladt,

mert szükség volt a fiatal szakemberekre. Négy elemi és három év gimnázium után már kisérettségizhettünk. Nekem még ezt sem kellett, mert a szinkitűnő tanulók fel voltak mentve az évvégi vizsgától. Mellesleg, itt is nyertem egy évet az életemben. Kisérettségi után édesapám munka nélkül maradt, ezért Kulára kerültem a rokonokhoz. Apám kiváló kereskedő volt, de szakmájában nem kapott munkát, alkalmi munkákat vállalt, egy ideig a Pobedában volt raktáros. Édesanyám a Draganić cukorkagyárában dolgozott, végül apám is oda került segédmunkásnak. Nem tudott annyit keresni, hogy eltartsa a családját és ezt nem tudta elviselni, inni kezdett. Ettől kezdve pokollá vált az életünk. Ezért kerültem tizennégy éves koromban Kulára, ahol az unokatestvéremnek jól működő varrószaletta volt. Három évet voltam náluk. Nehéz évek voltak ezek a számomra. Ott kaptam meg az első havivérzésem, senkinek sem mertem elmondani bajomat. Rokonoknál voltam ugyan, de mégsem éreztem annyira közelinek őket, hogy elmondjam mi történik velem. Egyik barátnőmtől kértem tanácsot. Emlékszem, hogy egy frottír törülközőt vagdostam szét és azt használtam. Éjjel kimostam, és a padláson szárítottam dugva, hogy senki se lássa. Szörnyű évek voltak ezek az életemben, még most is kellemetlen mesélnem róla. Unokatestvéreket szerettem, de mintha valamiféle fal lett volna közöttünk. Rokonaim pedig úgy bántak velem, mintha idegen lennék. Abban az időben már lehetett venni narancsot, meg csokoládét. Én ebből sohasem kaptam, nekem nem jutott, esetleg csak a narancs héjából. Reggelire egy szelet kenyér és fél bögre tej járt nekem. Reggel hat órakor keltünk, dolgoztam a varrodában, tanultam a szakmát. Nyolc órakor volt a reggeliidő, az éléskamrában volt akenyér meg a tej, onnan vehettem el. Volt ott vaj, meg túró is, s amikor úgy láttam, hogy senki sem figyel, kentem egy kis vaját a kenyérre. A sváb nagymama mindig meglátta. – Vaj is kell neki, nemcsak a kenyér. – tette szavá hangosan, pákosztos hangon. Nagyon mostohán bántak velem, pedig ebéd után mindig elmosogattam, kitakarítottam, felsöpörtem. Délutánonként a kertben dolgoztam, vagy kimentünk a földre. Mindenfélét csináltam, de pénzt nem kaptam érte. Ugyanakkor édesanyáméka gyerekpótlékot, amit utánam kaptak, Kulára küldték annak fejében, hogy engem megtanítsanak varrni. Reggel hat órakor kezdtük a munkát és délután két óráig dolgoztunk, sváb pontossággal. Délután bezárták a kaput és ezután még rendelni sem jöhetett senki. A munka olyan volt, mintha iskolában ültem volna, tilos volt beszélgetni. Unokatestvérem volt a főnöki, Évának hívták. Ha kiment, valamennyien beszélgetni kezdtünk, amint visszajött elhallgattunk. Szüleim ekkor nagyon nehezen éltek. Nem mertem, de nem is akartam nekik panaszkodni rokonainkra. Öcsém kisbaba volt még. Ő is alutáplált volt, az utcán sajnálkozva nézték az emberek. Anyám törődése azonban helyrehozta, egészséges, nagy ember lett belőle. Be-fejeztem a varrónői tanfolyamot, de annyira megúráltam ezt a munkát, hogy mindjárt meg is fogadtam magamnak: varrónő sohasem leszek. Kuláról haza-

jövet, miután levizsgáztam, különböző munkákat vállaltam, hogy keressek egy kevés pénzt. Varrónő nem akartam lenni, de iskolába sem mehettem, sehova sem akartak felvenni, mert harmadik osztály után kisérettségiztem. Kérték a negyedik osztályt is és azt, hogy kisérettségizzek. Azokat az éveket, amelyeket az általános iskolában és a kisérettségi előtt nyertem, most mind elveszítettem, sőt még a Kúlán töltött három évet is. Végül sikerült beíratkoznom az óvónőképzőbe, egy-két különbözeti vizsgával elismerék a kisérettségimet. Elvégeztem a középiskolát, de óvónőként egy napot sem dolgoztam. Mielőtt befejeztem volna ezt az iskolát, már tudtam, éreztem, hogy mindez nem érdek, másra lenne hajlamom. Úgy éreztem, hogy írni szeretnék. Abban az időben, de előtte is rengeteget olvastam. Édesapám tagja volt az újvidéki József Attila könyvtárnak. Nem volt könyv, amit el nem olvasott volna. Közülük nagyon sokat én is elolvastam. Kicsi koromban a legkedvesebb játékom a könyvtáros-di volt. Rakosgattam a könyveket, címek, írók szerint jegyzéket készítettem róluk. Nekünk is volt sok könyvünk, a könyvtárból is sokat kölcsönzött apám, így volt mivel játszanom. Érdekes, hogy a könyvekkel mindig szépen tudtam játszani, valódi játékaimmel viszont nem. Szép bababútorom volt, de belefeküdtem a kiságyba, s összetört. Meg aztán minden játékomba bele szerettem nézni.

Melyik volt a kedvenc olvasmányod?

– Nem mindig a koromhoz illő könyveket olvastam: sorba vettem őket, a Dugó Danitól kezdve a klasszikusokig. Voltak olyan könyvek, amelyeket elolvastam ugyan, de nem értettem meg teljes egészében. Később, amikor újraolvastam őket, akkor jöttem rá erre. A könyvek mellett rendszeres újságolvasó voltam. Emlékszem, hogy egyszer a Reggeli Újságban nyertem egy fényképezkedést. Olyan hat éves lehettem, még nem jártam iskolába, ekkor találkoztam először a fényképezéssel. A Foto Anny-nál fényképeztek le egy kis bordó zorszett ruhában, olyan pukedlis pózban. Olvasás mellett a keresztretjvényeket is szerettemfejteni. Apám megfejtette őket, én viszont kiradíroztam a megoldásokat, hogy újra fejthessem. Írogatni is kezdtem, a mai Képes Ifjúság elődjében, az Ifjúság Szavában. Előtte azonban még valami rabul ejtett: a fotózás. Az óvónőképző első osztályában, ezerkilenszázötvennégyben bekapcsolódtam az iskola fotós szakosztályának munkájába. Egy év múlva már díjat is kaptam munkámért. Itt ismertem meg tizenennyolc – tizenkilenc évesen a férjemet, Stevót is. Később, tanárom javaslatára beíratkoztam a városi fotó-klubba. Nekem nem volt fényképezőgépem, nem volt rá pénzünk, de a klubbnak volt néhány gépe, amit időnként elraktunk és fényképezhattünk. Az Ifjúság Szavában megjelent néhány írásom, sőt egy versem is, de amikor megtudták, hogy fényképezéssel is foglalkozom, sőt díjakat is kaptam már, akkor megkértek, hogy vezessek egy rovatot kezdő fotósok számára. Az olvasók beküldték képei-

ket, én pedig véleményt mondtam róluk a rovatban. Emlékszem, Dormán Laci fotójáról is írtam egy kis bírálatot. Dormán Lászlót ma már nem kell senkinek sem bemutatni.

Az iskola után az Ifjúság Szavánál kezdtél dolgozni?

– Ezerkilencszázötvenkilenc szeptember elsején Smith Mária, a Magyar Szó megboldogult titkárnője értesített arról, hogy felvettek dolgozni. Akkor a szerkesztőségi szobában, a DESZK-ben három szerkesztőség tolongott: a Magyar Szó, az Ifjúság és a Dolgozók munkatársai. Én az Ifjúság asztalához ültem, mert úgy éreztem oda tartozom, és azt gondoltam, hogy ehhez az újsághoz vettek fel. Egy hétig ücsörögtem itt, mire megelégttem, és megkérdeztem, hogy velem mi lesz? Azt a választ kaptam, hogy

nem tudják, ugyanis nem ők vettek fel. Smith Máriától ekkor megtudtam, hogy a Magyar Szóban alkalmaztak. Hát átültem a Magyar Szó egyik asztalához, az újvidéki rovatra. Szavics Gyurka szerkesztő egy halomnyi újságot tett elém és azt mondta, hogy olvassak. Szerettem volna valamit írni, feladatot kapni, de ő hajthatatlan volt. Csak olvastatott velem, egy hétig, két hétig, mire rájöttem, hogy munkát, témát magamnak kell találnom. Írtam, de írásaimhoz fényképeztem is. Kezdetben kellemetlenségeim voltak, ugyanis Brezsán Gyula, a Magyar Szó fotóosztályának akkori főnöke azt mondta, hogy amíg ő ott a főnök, nő fotós ott nem dolgozhat. Megtiltotta Danis Évának, a laboránsnak, hogy előhívja a filmjeimet. Akkor még a Dnevnik szerkesztősége itt volt a közelben, oda jártam át előhívni a filmjeimet, képeimet megcsinálni. Majd boldogan hoztam a képeket. Erre már Brezsán nem tudott mit szólni. Ugyan-

ebben az évben mentem férjhez, és ebben az évben íratkoztam be az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karára, magyar nyelvet és irodalmat tanultam. Hatvanban megszületett Kati lányunk, de nemcsak ezért, hanem az újságírói munka, a túlzott elfoglaltság miatt is abba kellett hagynom a tanulmányaimat. Időnként eljárógattam az előadásokra, Ágoston tanár úr óráit kedveltem. Sajnálom, hogy nem tudtam befejezni az egyetemet. Az akkori törvény rendelkezései szerint csupán háromhónapos szülési szabadságom volt. A férjem is dolgozott, előbb a Március 27. szerszámgépgyárban kapott munkát, mint fém-munkás. Fémmarós volt, amatőrként azonban ő is fényképezett. Hatvanban a Dnevnik kiadóházba hívták fotósnak. Mindketten dolgoztunk, a lányomra pedig hol az anyám, hol az öcsém vigyázott. Hároméves korában már kakaót csinált magának, egyedül készítette el reggelijét. A lakáskulcs mindig ott volt a nyakában. Nehéz volt összehangolni a munkát az anyai kötelezettségekkel. Részemről nagyok voltak az elvárások, gondoltam férjem sokat tud majd segíteni. Nem így történt, de hogyan is várhattam el egy patriarhális neveltetésű szerb embertől azt, hogy a gyerek körül foglalatostkodjon. Mindent nekem kellett intéznem. Egy ideig bírtam, de végül belefáradtam. Úgy döntöttem, hogy felhagyok az újságírással, nekem a kötött munkaidő felelt meg jobban. A Tartományi Végrehajtó Tanácsnál megpályáztam egy fotódokumentátori állást, de közben a Magyar Szó is új korrektorokat alkalmazott. Jelentkeztem és fel is vettek. Örültem neki, mert az újságírás közelében maradhattam, meg azért is mert a korrektoroknál tudni lehetett mettől meddig tart a munkaidő, ami nekem nagyon megfelelt. Később a Tartományi Végrehajtó Tanácsból is szoltak, hogy felvettek. Elutasítottam azt a munkát, amiért kissé nehezteltek rám, mivel én voltam az egyetlen jelentkező és újra ki kellett írniuk a pályázatot. Tehát korrektor lettem, de leplezetlen vágyam maradt, hogy ismét újságíró legyek. Amikor lányom már kissé megnőtt, önállósodott, mindig megpályáztam az újságírói pályázatokat, a felvételi vizsgán is a legjobb voltam, mégsem vettek fel. Az indok: rám a korrektoroknál van szükség. Tudtam, hogy jó korrektor vagyok, valószínűleg ezért is tartottak ott, pedig a szerkesztőknek és az újságíróknak nem minden tetszett abból, amit csináltam. Volt egy füzetem, abba jegyzeteltem a durvább újságírói és szerkesztői hibákat. Miután jó néhányat összegyűjtöttem, szétszortottam feljegyzéseimet: nem váltottam ki vele nagy sikert. Olyan ember vagyok, aki mindenkinek tanácsot szeret adni. Rossz szokás, de erre már csak mostanában jöttem rá, mármint arra, hogy ezt az emberek nem szeretik. Még akkor sem, ha jóindulatból oktatok, tanácsolok valakit. Rossz szokásom miatt, amiatt, hogy mindig hangoskodtam és okoskodtam – de mondhatom, legtöbbször jogosan – nemigen kedvelt a környezetem. Magam sem tudom hogy mégis miért tettem ezt folyton. Lehet, hogy így próbáltam magamból felszabadítani mindazt, amit otthon nem tehettem meg. Amikor korrektornak álltam be, ezt a munkát ideiglenesnek tartottam,

aztán lett belőle tíz év, sőt a végén már én voltam a korrektorok főnöke. Meg kell említenem azt is, hogy nagyon szerettem volna még egy gyereket. Könnyű szülésem volt és éveken keresztül a szülésről álmodtam. Szerettem volna még egy gyereket, de nem mertem vállalni. Kezdetben nem volt lakásunk, édesanyámnál laktunk, majd albérletbe költöztünk. Lányom hároméves volt, amikor férjem kapott egy kis garzonlakást. Tizenegynéhány évig éltünk ott, mindaddig, amíg férjemet fel nem kérték, hogy a Dnevnik napilapból a Poljoprivrednik szerkesztőségébe menjen át. Egy feltétellel vállalta: ha nagyobb lakást kap. Akkor kétszobás lakást kaptunk. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy mindketten párttagok voltunk, ugyanis én már középiskolás koromban beléptem a kommunista pártba. Úgy láttam, hogy a kommunizmus jó dolog, hittem benne, nem is titkoltam, hogy magasztos dolognak tartottam. Úgy gondoltam, hogy e cél érdekében mindenkinek becsületesnek kell lennie. Én mindig is azt vallottam, hogy becsületesen, tisztességesen kell élni, hittem benne, hogy, ha másokon segítek, akkor rajtam is segíteni fognak. Később, amikor a Magyar Szóba kerültem, akkor láttam, hogy nem minden úgy történik, ahogy én elképzeltem, hogy egymás ellen acsarkodnak az emberek, mintha a párt nem is létezne, mindenki saját érdekeit nézte. Idővel már engem sem érdekelt a párt. Elmúlt, mint a nátha. Ez a munka nagyon kimerített fizikailag, bár úgy néz ki, hogy könnyű, mert ülőmunka. Abban az időben a Magyar Szónak volt hajnali kiadása az éjjeli hírekkel. Egy korrektor mindig ügyeletes volt és itt ült éjjél, én ebben bőven kivettem a részem. Megvártuk a friss híreket az ügyeletes újságíró szerkesztővel, tördelővel és szedővel. Mi csináltuk a hajnali kiadást. Néha hajnali két-három órakor kerültem haza. Másnap persze vártak rám a feladatok a családban, itt volt a gyerek és ismét mennem kellett dolgozni. Ez a munka tulajdonképpen nem egy embert, hanem másfél embert követelt. A hetvenes évek szintén sorsdöntőek lettek az életemben, mert megoldódott az egyik nagy problémánk, a lakáskérdés, nagyobb lakást kaptunk, és én végre kihúzhattam a lábamat a korrektoroktól. A korrektori munka egy taposómalom volt, a szemem is megsínylette, akkor kezdtem szemüveget hordani, meg hát idegölő is volt, mert míg meg nem jelent a másnapi újság, rettegettem, hogy milyen hiba maradhatott benne. Manapság látom, nem így van. Engem nagyon megviseltek ezek a dolgok, mert mindig nagyon lelkiismeretesen akartam csinálni. Mindig mondták is a nyomdászok, hogy az ördög ráült arra a szóra, amit nem láttunk. A hetvenes években történt, hogy Dormán Laci volt a Képes Ifjúság újságírója és fotóriportere. Amikor ő elment katonának, a lap fotós nélkül maradt. Engem kérdeztek meg: elvállalnám-e, hogy átmenjek a Képes Ifjúságba. Én ezt alig vártam, mert engem a Magyar Szóban nem akartak az újságírók közé visszatenni. Öregnek tartottak ahhoz, hogy az újjvidéki rovaton dolgozzak. Szóval elvállaltam a munkát. Akkor még a Képes Ifjúság szép példányszámban jelent meg, színes fedőlappal. Abban az időben kezdtünk mi

is színes fotókat csinálni, addig csak fekete-fehér címoldalakat fotóztunk. Az volt a Képes Ifjúság aranykorszaka. Átmentem, de nemcsak fotóriporternek, hanem újságírónak is. Hetente kétszer mentem terepre, mindenféle tematikájú riportokat, cikkeket írtam és címoldalakat is csináltam. Ez rendszerint az újságban közölt valamelyik cikkel volt kapcsolatban.

A hetvenes években történt az is, hogy Kovács Ilonával, aki a Magyar Szó és a Képes Ifi egyik legjobb lektora volt, keresztretjvényt kezdtük csinálni a Képes Ifjúság részére. Mindkettőnknek jó nyelvérzékünk volt, ő lektor, én meg korrektor voltam. Magyarországi forrásokat használtunk és nagyon jó csapat voltunk. Idestova ma már harmincöt évi tapasztalatom van a keresztretjvény készítésében. Sajnos ma ezt a gazdag tapasztalatot nem tudom senkinek sem átadni, mert akárkinek felajánlottam, senki sem fogadta el, mostmár úgymond föladtam a harcot.

Hogyan bontakozott ki a fotó iránti szeretet nálad?

Már ezerkilencszázötvennégyben, középiskolás koromban, aktív tagja lettem az újvidéki Branko Bajić fotóklubbnak, és a Magyar Szó újvidéki rovatában ötvenkilencben már fotókkal illusztráltam szövegeimet. A fotóklubbnak továbbra is tagja maradtam, és részt vettem a kiállításokon, ami teljesen független dolog volt az újságtól. Ez amatőr szinten, de profi módon ment. A Képes Ifi egy nagy lökést adott, hogy nagy örömmel csinálhattam azt, amit szeretek. Három évet töltöttem itt. Amikor Kalapis Zoltán került főszerkesztőként a Magyar Szó élére, ő ráérezett a kvalitásaimra. Egy nap behívatott, és közölte velem, hogy szeretné, ha visszajönnék a Magyar Szóba, mint fotóriporter. A szívem mélyén nagyon megörültem, de nem mertem rögtön válaszolni, mert szinte nem is hittem, hogy ez igaz lehet. Kértem egy kis gondolkodási időt és kaptam is egy hónapot, augusztusig, amíg tartottak a szabadságok. Így hát közöltem a Képes Ifiben, hogy visszamegyek az anyavállalatomba. Így kerültem vissza a Magyar Szóba fotóriporterként. Mai napig is azt vallom, hogy a fotóriporter ne csupán csak az legyen, mert a kép mellett a szöveg is nagyon fontos része az újságírói hivatásnak. Igaz, hogy a fotósnál a kép dominál, de mindig tudnia kell, hogy mit fényképez: a neveket, adatokat. Különösen ha egyedül megy és nem kíséri az újságíró. A fotóriporter egy komplett ember, míg az újságíró főleg a szövegre koncentrál. Igaz, előfordult velem is, amíg a Képes Ifiben dolgoztam, hogy elmentem riportot csinálni, elbeszélgettem az emberekkel, mindent fölírtam és amikor már indultam volna vissza, eszembe jutott, hogy még egy fotót sem csináltam. Tehát, ha az ember nagyon koncentrálni egy dologra, nem biztos, hogy egyidőben több dolgot is sikeresen el tud végezni. A fotósnak viszont a jó kép mellé, ha szükség van rá, szöveget is kell mellékelnie, ezért szerintem a fotósnak nehezebb dolga van. Az igazi fotósnak! Viszont az újságírónak is nagy felelőssége van, ezt onnan tudom, mert kipró-

báltam mind a kettőt. Nekem nagyon sokat jelent a szöveg, mert sokat olvasok és nagyon szeretem a jó szövegeket. A jól megírt, élvezetes szövegekre – itt nemcsak újságcikkekre gondolok – nagy súlyt fektetek. Nehéz eldöntenem, hogy mit tartok fontosabbnak. A kettő kiegészíti egymást, ha a kettőt mérlegre tenném, nem billenne egyik oldalra se, nem tudnám eldönteni.

Amikor a Magyar Szóban fotóriporterként indultál, hogyan fogadtak be a kollégák, hogyan tekintett a környezeted arra, hogy ezzel a szakmával foglalkozol?

– A kollégák befogadtak, ez nem vitás. Sokan közülük azt mondták: – Te nem nő vagy, te fotóriporter vagy. Ezt én így el is fogadtam. Nehezebb volt annak idején máshova betörni, úgy harminc-negyven évvel ezelőtt. Amikor például elmentem egy futballmeccsre fotózni, az kész cirkusz volt. Nem a meccset nézte a közönség, hanem nekem fütyültek, kiabáltak, meg különböző megjegyzéseket tettek. Különösen akkor, amikor az ellenfél kapuja mögé álltam, mert az újságíró mindig megmondta, melyik csapat az esélyes és a gólt le kell fényképezni. Ha ez a vendégcsapat gólja volt, én ott nem maradhattam meg, mert a helybeliek nagyon kifütyültek. Tudtam, hogy előbb-utóbb abbahagyják, mert végül is a meccs miatt jöttek. A Szkupstinába is elmentem fotózni, azt gondoltam, hogy azok ott mégis tanult emberek, de a képviselők furcsán viselkedtek. Feltűnő figura lehettem a számukra, egy hosszú fekete hajú nő egy fényképezőgéppel. Nem a felszólalókat hallgatták, hanem engem bámultak. Nem tudtam őket lefényképezni, mert néztek rám. Várom kellett egy ideig míg megszoknak, és csak azután fotózhattam. Ez idővel elmúlt, mert manapság már nagyon sok nő fényképez, és ez ma már természetes dolog. Az volt nehéz számomra, hogy nekem mindent kétszer jobban kellett megcsinálnom, duplán kellett bizonyítanom, mint fotós és mint nő. Az én környezetemben nem volt egyetlenegy nő sem, aki ezzel foglalkozott volna, akivel meg tudtam volna osztani a gondjaimat. Belgrádba is gyakran jártam, ott voltam amikor megnyílt a Száva Központ, akkreditálva voltam az olyan nagy eseményekre, mint például az el nem kötelezettek első konferenciája. Fényképeztem a pártkongresszusokat, a Szkupstinát, valójában sok felé jártam. A belgrádi kollégákat mind megismertem és nagyon jóban voltam velük, sok eseményen találkoztunk, de ott sem volt nő. Én voltam az egyetlen és ki kellett harcolnom a helyemet közöttük. Amikor tizenöt-húsz fotós volt valamilyen fontos eseményen, nem volt könnyű dolgom. Néha rugdostuk is egymást, egyszer véres bokával jöttem haza. Amikor valamilyen nagyon fontos személyiségről volt szó, mint például Tito, mindegyikünk kapott két vagy három percet, hogy fényképezzen, utána ki kellett menni. Nők, ha voltak is – mint például Zágrábban – ők csak egy bizonyos témára szakosították magukat, mint mondjuk a divatfotózásra. Emellett heti és havi lapoknál dolgoztak, nem pedig politikai napilapnál, ami nagy különbség. Amikor a férjem átkerült a Dnevnikből a havonta megjelenő

Dobro jutro-ba, könnyebb munkája lett, de végül is szép nyugdíjra tett szert. Manapság amikor már mindketten nyugdíjasok vagyunk, nemegyszer így nyilatkozik másoknak: – Ez igazságtalanság. Az én feleségem mindig nehezebb munkát végzett mint én, és kisebb a nyugdíja, mint az enyém!

Mennyire segített a karriered folyamán az a tény, hogy a házastársad szakmabeli? Támogatott-e, örült-e a sikereidnek?

– Soha nem gondoltam úgy, hogy a fotózás terén támogatásra lenne szükségem. Hittem abban, hogy én azt egyedül is el tudom végezni. Nem vártam el tőle a támogatást, nem volt rá szükségem, mert úgy éreztem: tudom a munkámat és jól is végzem. Beszélgetéseink során kiderült, hogy különböző nézeteink vannak a fotózással kapcsolatban. A stílusunk is teljesen más. Nem nagyon tudtunk egymásnak tanácsot adni. Mivel napilapnál dolgoztam, ami egy rohanó tempóval jár, sohasem volt időm kikérni a tanácsát. Amikor a kiállításra készítettük a fotóinkat, én mindig a saját elgondolásom szerint csináltam meg. Megmutattuk ugyan egymásnak, megmondtuk a véleményünket is, de mindenki tartotta magát a saját stílusához. Legjobban bántott az, amikor az emberek úgy vélekedtek, hogy: – Anna azért kap díjakat a kiállításokon, mert a férje csinálja neki a képeket. Ez számomra borzasztó volt. Ilyenkor mindig arra hivatkoztam, hogy aki ilyet mond, nézze meg előbb az én képeimet, azután pedig az övéit és láthatja: két teljesen különböző stílusról van szó. A férjem egyszer ki is jelentette, hogy ő soha nem csinálna olyan képeket, mint én. Tehát nem is vállalná, hogy az övéi. Az az igazság, hogy ő többet foglalkozik a képeivel. Türelemmel szépítgeti őket, aprólékosan foglalkozik a részletek kidolgozásával, míg én elég nyers fotókat csinálok. Ezt kezdetben fel is rőtta nekem, de látta, hogy saját elképzeléseim vannak, és ebből kifolyólag nem nagyon avatkoztunk bele egymás munkájába.

Hogy érezted magad, amikor ezerkilencszáznyolcvanhatban megtudtad, hogy Aranylencse Grand Prix-t nyertél?

– Jó néhány évvel korábban már részt vettem az Aranylencse kiállításokon, mert jelentőségüknél fogva nagyon fontosak voltak egy fotós életében. Nemzetközi jellegük volt, négy-ötezer fotó érkezett be ezekre a kiállításokra, amiből csak kb. 200-at választott ki a zsűri. Már az is nagy dolognak számított ha egyáltalán elfogadták a képeinket a kiállításra, mert a zsűriben külföldről érkezett szakemberek is ültek. Előtte már voltam díjazva, mert első, második, harmadik Aranylencse díjak is voltak, de nem kaptam Grand Prix-t, az volt ugyanis a legmagasabb rangú díj. Amikor megkaptam a Grand Prix-t, volt egy kis kételkedés bennem, hogy talán én azt meg sem érdemeltem. Lehet hogy azt gondolhatták: most már illene hogy Anna is kapjon díjat?! Tudták-e, hogy azok az én fotóim? Igazság szerint ezt nem lett volna szabad tudniuk. A mai

napig is kísért ez engem, hogy vajon megérdemeltem-e a díjat? Már nem emlékszem milyen fotók is voltak kiállítva, de általában mindig túl kritikus vagyok magammal szemben és sohasem vagyok biztos benne, hogy egészen jól csináltam-e. Nálam nincs legjobb, mert annál is van jobb. Az Aranylencse-díj nagyon jólesett, habár vannak díjaim, melyek nekem többet jelentettek. Talán azért nem becsülöm kellőképpen, mert ez mégis egy újvidéki díj. Jelentősebb az, amikor más országokban lettem díjazva. Számomra nagy elismerés volt az, amikor a zágrábi szalonban kaptam díjat, ahova nagyon nehéz volt betörni, vagy a belgrádi szalonban, ahol valóban nem ismertek. Úgyszintén Portugáliában vagy Japánban. Ha ott volt elfogadott képem, vagy díjaztak, legyen az csak egy papír, vagy egy diploma, nekem sokat jelentett. Ezzel persze nem szeretném leértékelni az Aranylencse díj jelentőségét, de vannak más kedves díjaim is.

Mi az, amit te nagyon szívesen csináltál?

– A háború utáni úttörő nemzedékhez tartoztam, mindent nagy lendülettel csináltunk, terjeszteni akartuk a nép körében a műszaki ismereteket. Megalakult a Népi Technika, amely időközben teljesen értelmét veszítette. Nagyon aktívak voltunk ebben a szervezetben, és versenyeket szerveztünk, ahol gyakran zsűritag is voltam. Mindenfelé eljutottunk és én nagyon élveztem ezt a munkát. Az iskolákban is sokszor tartottam előadásokat a fotó-szekcióknak a fotó-klubb nevében, tanfolyamokat tartottam a diákoknak. Tudtam, hogy a gyerekek, nem szeretik, ha a fotózás történetével, vagy a fényképezőgép részével untatom őket, ezért soha nem ezzel kezdtem. Mindig egy csomó gyönyörű fényképeket tartalmazó folyóiratot, főleg külföldieket vittem magammal, és szétosztogattam őket, hogy nézegessék. Nézegetés közben elkezdünk beszélni róluk, mindig így kezdtem a tanfolyamokat.

Nem mondtad el melyik díj volt neked kedves!?

– Mindig, amikor valahol díjat kaptam kértem, hogy külön kihangsúlyozzák: amellet hogy a Branko Bajić Fotoklub tagja vagyok, a díjat a Magyar Szó fotóriportereként kaptam. Ez nekem nagyon fontos volt. Mindig nagyon elleneztem, amikor a fiatalok olyan adatokkal dobálóztak, hogy hány száz kiállításon vettek részt, hány díjat kaptak, és ezt mind fejből mondták el. Ezért megfogadtam, hogy én pontosan leírom, hány kiállításon vettem részt. Össze is gyűjtöttem azokat a katalógusokat, amelyekben a nevem szerepelt, de a lista hiányos lett, mert egy csomó katalógust elveszítettem, amikor egy alkalommal a víz elöntötte a pincénket. Azok az adatok mind kárba veszttek, a többi adatom viszont pontosan dokumentálható: több mint háromszáz kiállításon vettem részt. Tizenkét önálló tárlatom volt, hatvan egynéhány díjam. Mindent följegyeztem: hol, mikor, melyik kiállításon voltam. Sajnos ma már nem létezik a

Jugoszláv Fotó Szövetség. A létezőek, a vajdasági és a szerbiai egymást nem ismerik el. Ennek a szervezetnek a ranglétráján fokozatok vannak, ahova a fotósokat besorolják. A legalacsonyabb a harmadik osztály, utána következik a második, majd az első. Akkor van a mesteri kandidátus, a mester, az exelencia és így tovább. Pontokat kell összegyűjteni annak alapján, hogy mennyi és milyen kiállításon vett részt az illető, mennyi képe lett elfogadva, hány pontot érnek, milyen díjakat kapott. E pontok alapján joga van pályázni a kandidátusi rangra. 30 képet kell beadni, 1500 pontot összegyűjteni, és akkor egy zsűri elbírálja hogy megadják-e a kandidátusi címet, vagy nem. Boro Mirosavljević kollégám, akinek mesteri rangja van, azt mondta, hogy ezt meg kell csinálnom. Sokáig nem akartam átadni a Szövetségnek a dokumentációm, de végül is átadtam a kérelmet. Az eddigi munkám elbírálása és az összegyűjtött pontok alapján, az idén egyből megkaptam a kandidátusi rangot. Nekem azonban még mindig az a véleményem, hogy egy rang elnyerését nem kérni kellene, hanem az az embernek sokéves munkássága alapján automatikusan kijárna, vagy legalábbis ne maga kérje azt, hanem más kellene, hogy javasolja erre a kitüntetésre. Régebben a klubok megadhatták a harmadik és második rangot, a tartomány viszont az első. Képeket az első rangig nem kell átadni, addig a pontozás automatikusan megy. Most viszont mondhatom, hogy én vagyok az egyetlen nő Vajdaságban kandidátusi ranggal, ami végül is csak egy titulus, a további munkámra nincs kihatással.

Mesélj az utazásaidról!

– Én egy örökmozgó vagyok. Ez abból is látszik, hogy a horoszkópban dupla nyílás vagyok, ami azt jelenti, hogy mindig röpködök minden felé, nincs egy perc nyugtom se. Nagyon szeretek utazni. A férjem azt mondja: – Miért akarsz utazni, amikor mindazt a tévében is láthatod. Én szeretek mindenütt ott lenni, érezni a hangulatot. Életem során nekem ez megadatott, utazhattam ahová kedvem tellett. Dolgoztam, szép fizetésem volt, s mindez egy olyan korban történt, amikor mindenfelé utazhattunk. A hetvenes és nyolcvanas években azt hiszem, minden szerkesztőség olyan helyzetben volt, hogy ezt megengedhette. Örülök, hogy ezt kihasználtam, és nemcsak a vajdasági helyeket jártam be. Talán nincs is olyan falu, ahol nem voltam. Sokszor az újságírókkal együtt utaztam, legtöbbször Németh Pistával, de másokkal is. Nagyon örülök, hogy sok országba is eljutottam. Valamikor nekünk nagyon jó volt itt, a mi hazánkban és mindig boldogan tértünk haza. Akkor még mindenhol szép volt, de a legjobb volt itthon, mert mindenhol idegenben éreztem magam. Függetlenül attól, hogy édesapám vajdasági sváb, agyökereim itt vannak. Voltam Németországban, de nem éreztem jól magam, mert nem tudtam németül. Az nagyon nagy hiba volt, hogy a második világháború után, amikor fölszaba-

dultunk, nem tanultunk nyelveket. Akkor az orosz nyelv volt a fontos. Ezt a mai napig is hiányolom magamnál. Öreg koromra már nehezen megy, nem tudok nyelveket tanulni. Érdekes, hogy utazásaim során olyan gyönyörű helyeken jártam, amelyek úgy elragadtattak, hogy elfelejtettem fotózni. Minden az agyamba vésődött bele, és amikor erre visszagondoltam, nem voltam biztos, hogy fényképeztem-e vagy sem?! Mintha valójában lefényképeztem volna, pedig nem így volt. Nem a filmen, hanem az agyamban maradt meg. Például, két hétig voltam Malmöben és onnan alig hoztam néhány fotót. Igaz, ott a barátnőm azt mondta: – Nem fogsz te itt ingyen élni. Egy hétig dolgoztatott, egy kis önkiszolgálót takarítottam fel minden este amikor becsuktak. Napközben pedig csak járkáltam és nézelődtem, semmit sem fényképeztem. Vannak azonban helyek, ahol sokkal kevesebb ideig tartózkodtam, ellenben sokkal több felvételt csináltam. Legjobban Róma meg New York vésődött az emlékezetembe, e két helyen fantasztikusan éreztem magam. New York azért is, mert ott egy hétig voltunk és egyáltalán nem aludtunk, csak hogy minden pillanatot kihasználhassunk, hogy minél többet láthassunk. Nekem óriási élmény volt, amikor a Szabadság szobor fején lévő koronában voltam és az ottani kis ablakokból kikukicskáltam. Vagy pedig, amikor az Empire State Buildingen voltunk. Az mind olyan élmény volt, amit nem lehet elfelejteni. Azt tanácsolták, hogy ott legfelül ne menjünk ki a teraszra, mert rettenetesen fúj a szél. Én azonban eldöntöttem, hogykimegyek, mert meg akarom ezt tapasztalni. Igaz, nagyon fújt a szél, azt hittem lesöpör, de én körüljártam, jobban mondván négykézláb körülmásztam. Onnan természetesen nem lehet leesni, hisz magas drótkerítés veszi körül az egész teraszt. Hasonló volt a helyzet az Eiffel tornyon is, ott is nagyon fújt a szél, de azért mégis sikerült igazi madártávlatból körbefényképeznem egész Párizst. Ezek hivatalos utak voltak, de ha jól belegondolok, elmentem volna akkor is ezekre a helyekre, ha nem küldenek. Szabadságom alatt máshová is utaztam, mindig külföldre mentem. Voltam Koppenhágában, Kölnben, Amszterdamban, Barcelonában, Velencében. Érdekes, hogy soha nem voltam Görögországban. Azt hiszem nincs jugoszláv, aki ne járt volna Görögországban, én viszont nem voltam. A lányom, aki nagylány létére egy párszor volt ott egyedül nyaralni, azt mondta: – Mama, te oda ne menj, mert el fogsz ájulni, teneked ez nem való. Én nem bírom elviselni a meleget és ő rám ijesztett, hogy nekem az éghajlat miatt nem kell oda mennem. Oroszországban sem voltam. Ezt a két országot sajnálom hogy nem látogattam meg, nem számítva a Távol Keletet, ahová nem azért nem mentem mert nem akartam, hanem, mert nem került sorra. Nyugdíjba vonultam, meg az anyagi helyzet is rosszabbra fordult.

Londonban is voltál?

– Akkor még a Képes Ifjúságban dolgoztam. Megtudtuk, hogy London-

ban május elsejére nagy tüntetések lesznek, melyeket az angol szakszervezet szervez. Engem a szerkesztőség kiküldött egy hétre Londonba. Igaz, nagyon kevés zsebpénzt kaptam, csupán 80 fontot, abból csak reggelizni lehetett. Mivel hostelben laktunk, jól bereggeliztem, úgy hogy egész nap nem kellett semmit sem ennem és csak este vacsoráztam valamit, ügyelve arra, hogy minél több pénzem maradjon. Végül arra költöttem, hogy vettem egy Samsonite nesseszert meg egy békát. Akkoriban volt népszerű a Kermit béka. Nagyon drága volt, de a mai napig is megvan.

Fantasztikus riportot csináltam, egész héten jártam a várost. Nagyon jó fotóim vannak Londonból. Akkor úgy éreztem, hogy elememben vagyok és senki sem akadályozott, hogy fényképezzek. Itt nálunk az utcán ha csak fölmelem a fényképezőgépet, rögtön be akarnak zárni. Ott azt fényképezhettem, amit akartam, s bobbikat is fényképezhettem. Egy méteres távolságra álltak egymástól a felvonulók előtt, nehogy valamilyen rendbontás történjen. Azon tűnődtem, hogy hogyan fényképezzem le azt a rengeteg népet, s akkor észrevettem, a betonból készült virágtartályokat, fölmásztam az egyikre és fönről lefényképeztem a tömeget. Meglátott az egyik bobbi és rögtön letanácsolt, de addigra már a másikra fölmászott egy fotós, aki ezt tőlem látta. A bobbiknak rengeteg dolguk volt, hogy lezavarják a fotósokat. Voltunk még Oxfordban és Cambridge-ben is, mindkét hely csodálatos. Amikor visszajöttem Londonból, megvolt a gyönyörű képriportom, rengeteg anyagom. A Képes Ifjúság csak a következő héten kellett hogy megjelenjen. A Magyar Szó viszont napilap, másnapi kiadása éppen vasárnapi szám volt. Mivel a május elsejei fölvonulásokról volt szó benne, ami időhöz kötött aktuális esemény volt, én leadtam a riportomat a Magyar Szónak. Azután a Képes Ifjúság nagyon megbüntettet, mert másnak adtam oda ezt az exkluzív anyagot. Sokáig nem kaphattam prémiumot, annak ellenére, hogy ők is leköszölték a riportot. Annak idején ezekre a dolgokra sokkal szigorúbban odafigyeltek, mint ma. Hiába érveltem én akkor, hogy az anyag aktuális volt, és a két szerkesztőség ugyanahhoz a házhoz tartozik, ezt nem vették figyelembe.

Mit gondolsz a fotó szerepéről manapság?

– A fotó jelentősége növekedett az újságokban. Most már nagyobb helyet adnak neki, mert a szerkesztők is belátták, hogy a fotó szerves része az újságnak. Nemcsak a színes magazinokban, ahol a fotónak központi helye van, hanem a napilapokban is. Sokszor a szöveg nem sokat ér, ha nincs hozzá kép. Sajnos, még mindig érezhető, hogy nem a fotóriporterek szerkesztik a lapot, hanem újságírók, mert hogyha kevés a hely a lapban, akkor nem a szövegből húznak ki, hanem a fotót dobják ki. Van egy másik véglet is, amikor egy szöveghez erőltetik a fotót, vagy amikor a megfelelő kép hiányában egy olyant tesznek be, amely nem illik ahhoz az íráshoz. Ilyenkor inkább egy olyan fo-

tót tegyenek be, amelyik önmagában áll és önmagáért beszél. Nem helyeslem, hogy erőszakosan téves fotóval illusztráljanak valamilyen szöveget. Viszont, egy unalmas és rossz szöveget egy nagyon jó fotóval lehet illusztrálni, ami arra készíti az olvasót, hogy elolvassa az írást, amit különben nem tenne meg.

Az hogy a férjed is szakmabeli ember, hogyan hatott ki a házasságotokra?

– A mi példánkban ez egyrészt jó körümenyvolt, mert tudtuk tolerálni a munkával kapcsolatos problémáinkat, az utazásokat. Viszont ahhoz, hogy egy jó kapcsolat alakuljon ki, nemcsak erre van szükség, az élet nemcsak a szakma azonosságától függ, hanem sok minden mástól is. Hiába értünk egyet a fotózásban, ha a mindennapi életben, valamilyen más apróságban nem. Az ember sokszor ki sem tudja fejezni az érzelmeit olyan módon, hogy az megértésre találjon, s akkor tartós lelki stresszeknek van kitéve. Ez nemcsak azon múlik, hogy mindketten az anyanyelvünkön értjük meg egymást legjobban, ő szerbül én pedig magyarul. Ő is ért magyarul, én viszont nagyon jól beszélek szerbül és sokszor észrevettem, hogy vannak olyan szerb szavak, amelyeket a férjem nem ismer, én viszont igen, mert talán többet olvastam mint ő, én ugyanis szerb nyelven is nagyon sok szépirodalmi művet elolvastam. Azt mondják, az ember csak az anyanyelvén tud káromkodni, vagy csak az anyanyelvén tudja kifejezni az érzelmeit. Én büszke vagyok arra, hogy nagyon jól beszélek szerbül, ismerem a szerb irodalmat, a szerb grammatikát, az édesapámnak köszönve, aki megtanított arra, hogy minden nemzetet és népet egyformán szeressek, megtanított szerbül is, de sajnos németül nem. A környezetemben lévő emberekkel jól meg tudom értetni magam. De egy közösségben, ahol az ember valakivel a legintimebb dolgait is meg kell hogy ossza, néha gátlásaink vannak. Nem azt akarom mondani, hogy egy szerb és egy magyar házassága nem sikerülhet. Ha megértésen alapul, persze hogy sikerülhet. De amikor bizonyos dolgokat képtelenek vagyunk letisztázni, mert nehéz egymást megérteni, az egyik fél rendszerint szenved, mert nem tudja kifejezni azt, amit szíve szerint szeretett volna, mert fél, nehogy megbántsa a másikat. Nekem nagyon fontos volt mindig, hogy ne bántsak meg senkit, ez előnytelen számomra, mert mindig én sínylem meg legjobban. Rendszerint akkor fáj a lelkem, amikor én sértek meg valakit, nem pedig amikor engem sértenek meg. Sajnos, az évek során előfordult ilyenem. Egymás ünnepeit nagyon toleráljuk. Mindig is dicsekedtem azzal, hogy a családukban mindig duplán ünneplünk mindent. A férjem ugyanúgy ünnepli a magyar, azaz a katolikus karácsonyt és a húsvétot. Én pedig a pravoszláv ünnepeket. Helytelennek tartom, mikor azt mondják, hogy szerb karácsony meg szerb újév, mert ezek pravoszláv ünnepek. Mindig közösen ünnepeltünk és itt soha nem volt semmilyen probléma.

Mit jelentett számodra az érvényesülés, az hogy ismert vagy, azaz elismert?

– Az, hogy valaki elismert, a mi környezetünkben rövid életű. Ha nem kap az ember Nobel-díjat, vagy nem lett világszépe, egy bizonyos idő múlva mindenki elfelejti. Hiába kaptam én fotós díjakat, meg Magyar Szó életmű-díjat, meg a Népi Technikának a Boris Kidrič emlékplakettjét a sokéves munkámért, mindez lassan elfelejtődik. Azt sajnálom, hogy amikor bemegyek a szerkesztőségbe, a második otthonomba, a fiatalok nem ismerik az öregeket. Sokan nyugdíjba vonulnak és a volt munkahelyük többé nem érdekli őket. Nekem, ha egy napig nem jövök be, már hiányérzetem van. Nagyon szeretem ezt a közösséget, persze hogy jönnek a fiatalok, az öregek meg elmennek. Az, hogy én egy fiataalt nem ismerek, normális dolog, de senki nem mondta meg ezeknek a gyerekeknek, hogy ki az az idős ember, aki bejár ide, mit köszönhetnek neki. Ugyanígy van velem, engem se ismer már senki. A közéletben is megtörtént, hogy a nevem hallatán nem tudták ki vagyok. Ilyenkor egy kicsit sértve érzem magam. Végző soron lehet, hogy ez nem is fontos, fontosabb az, hogy én kitöltöttem az életem ezzel a munkával, melyet szerettem és csináltam. Azt, hogy ki fog emlékezni rám, nem lehet tudni. Boro Mirosavljević betett a Vajdasági Fotó Antológiába, benne vagyok a Magyar Antológiában, a Dušan Popov-féle enciklopédiában. Vannak szép emlékeim is, mint például az, amikor a Képes Ifjúságban dolgoztam és csináltam egy riportot Kishomokon, amely a horgosi tanyavilághoz tartozik. Elmentem egy családhoz, akiről írtam, volt egy nagyon szép tulipános ládájuk. Az is volt a riportom címe, hogy X.Y.-éktulipános ládája. Harminc év után Németh Pista készült riportozni ezen a környéken, s én mondtam neki, hogy szeretnék vele menni, mert én ott már voltam egyszer. Gondoltam, elviszem nekik a Képes Ifjúság számát a róluk szóló írással. Így Pistával el is mentünk oda együtt. Amikor beértünk a kapun és meglátott az ember, fölkiáltott: – Jaj, a Lazukics Anna, őrizzük a Képes Ifjúságot, amit maga írt rólunk. Fantasztikus érzés volt, ilyenekért volt érdemes dolgozni. A mai világ teljesen megváltozott. Más volt régen a hozzáállás a szakmához, az élethez, mindenhez. A mai generáció teljesen más értékeket részesít előnyben. Sok minden elveszett ebből a szakmából, amit egy mai fiatal meg sem ismerhetett. Régen lassúbb, nyugodtabb volt a tempó. Manapság, a rohanó világban a digitális képnek nem is marad nyoma. Az én munkásságom kézzel fogható filmekben van. A szekrényem, tele van filmekkel, kb. 3000 film van itt, mind be van jegyezve a könyvekbe. Itt áll az egész dokumentációm, amit éveken át fényképeztem. Ez egy nagy érték, az életem is benne van.

Mi az, ami arra motivált téged, hogy fotóriporter legyél?

– Én tulajdonképpen nem fotóriporterként indultam, azt hittem, hogy a fotózás csak hobbim lesz, amit majd szeretek csinálni. Az írás volt nálam a lényegesebb, úgy képzeltem, hogy írni fogok és riportozni. Engem az irodalom irányított, mert rengeteget olvastam, az a sok szöveg, amit magamban elraktá-

roztam, nem volt hiábavaló. Sok tudást szereztem a könyvekből. Fontos az is, hogy mindenfajta szöveget olvassunk. Voltak ponyvaregények, amelyekre azt mondták, hogy nem szabad olvasni őket. Szerintem azokból is el kell olvasni egyet-kettőt, hogy lássa az ember a különbséget. A klasszikusoknál minden sorból fölszippant valamit az ember magába, ami a további életének a szépségét fogja kiegészíteni. Meglehet, hogy azért is tudtam a fotóban jól kifejezni magam, mert az irodalom szép képeit elraktároztam az agyamban.

Melyek voltak életed legboldogabb pillanatai, amelyek megmaradtak ben-ned, erős impresszióként?

– Azt mondják, hogy az ember a kellemetlen, csúnya, rossz dolgokat gyorsabban elfelejti és csak a szép dolgok maradnak meg az emlékezetében. Nem akarok pesszimistának hangozni, de ha visszagondolok, nagyon kevés olyan szép dolog volt az életemben, amire vissza tudnék emlékezni. Több volt a kellemetlen, a nehéz, a szomorú élmény, mint a szép. Szép az, hogy azt csináltam, amit szeretek, és ez az egész egybevéve egy elégtétel. Nem tudok kiválasztani semmi különöset, ami nekem nagyon kedves. Lehet, hogy, ha ezt előbb kérdezted volna, gondolkodtam volna két napig, és eszembe is jutott volna valami. Nagyon prózai dolgokat szeretnék elérni az életben. Gyerekkoromban szerettem volna falun élni, hogy legyenek állataim, ami minden gyereknek érdekes, azután rájöttem, hogy ez nem valami praktikus dolog, mert sok munka van velük. Csak a képeken oly idillikus ez. Azonkívül, hogy szeretem a fotózást, a másik hobbim a főzés. Szeretek főzni és kedvelem a különleges ételeket. Szerintem ez egy olyan művészet, amit nem mindenki tud, meg nem is szeret. Azt hiszem, hogy én ezt jól csinálom, meg kísérletezni is szeretek vele. Szerencsére ez nem látszik meg rajtam. Nem az a fontos, hogy tele tedd a bendőd zsíros ételekkel. Én mindennel próbálkoztam, két évig makrobiotikus is voltam, csak ilyen ételeket készítettem magamnak, ezt nagyon kitartóan csináltam, mert azt hittem, hogy ez egy életre szóló étkezési mód marad. Sajnos nem tudtam véghezvinni, a családom nem támogatót ebben, nem akartak így étkezni. Hasznom azért volt belőle, mert két év alatt sikerült kitisztítanom a szervezetemet és talán két évvel meg is hosszabbítottam az életemet. A főzéshez fűződik egyik álmom, amit nem sikerült megvalósítanom. Mindig szerettem volna egy nagy, tágas, mindennel felszerelt konyhát. Mindig nézegettem a külföldi folyóiratokat a konyhai berendezésekkel. Költözködéseink során kis lakásból nagyobbba mentünk, de a konyhám mindig kisebb és kisebb lett. Nem értem, hogy ezek a lakástervezők hol élnek. Egy olyan országban, ahol a család együtt szeret lenni, oda nagy konyhákat kell csinálni. Legyen kisebb a hálószoba, de a nappali, meg a konyha nagy legyen. Ez a legnagyobb bánatom az életemben, hogy nem tudok nagy konyhát teremteni. Én nagyon keveset várok az élettől, más sokkal többet kíván, én csak egy nagyobb konyhát, de ezt már úgy látom,

nem fogom megkapni.

Mit gondolsz, javult-e a nők helyzete?

– Továbbra is úgy érzem, hogy itt még mindig nagy hatása van a középkori patriarchátusnak, a nők ahelyett, hogy tömegesen jelen lennének a közéletben, számuk mind jobban csökken. Nézzünk csak végig néhány kvízműsört. Ugyanazok a műsorok mennek Zágrábban, Németországban, meg Magyarországon, mert ezek licenc műsorok. Egy pár adás után rájövünk, hogy nálunk egyetlen nő sem szerepel. Az itteni Legyen ön is milliomos adásaiban alig van egy-két nő, a zágrábiban az arány fele-fel, sőt néha még több a nő, s a magyarországi szintén. Hol vannak nálunk a nők? Butábbaknak érzik-e magukat, vagy nem engedi őket a férjük? Miért nem jelentkeznek a nők is a kvízműsorokba? Nincs bennük önbizalom és ahelyett, hogy a helyzet javulna, sajnos csak rosszabbodik.

foto: Ana Lazukić

Júlia (1939), Újvidék

„A második világháború kitörése előtt születtem Újvidéken, kisiparos család második gyermekeként. Otthonunkban, ahogy a falon függő házi áldás is mondta, valóban hit, szeretet, béke és megértés uralkodott. Feledhetetlen szép évek voltak, a szegénység ellenére is...” – vallja Júlia életrajzában.

Ez a szülőházad?

– Én is ugyanabban a házban születtem, ahol édesanyám, meg idősebb fivérem, bátyám is. Viszont, ez a ház, ahol most lakunk, nem a szülőházunk, hanem nagyanyám régi háza. Ez maradt meg egyedül az államosítás után. A második világháború után öt házunkat elvettek, köztük azt is, amelyben születtünk, s csak ezt az egyet hagyták meg a kertvárosban. A városban sok család jutott erre a sorsra. A régi házakat mind lebontották. Mi örültünk neki, hogy ebbe a csendes kis utcába költöztünk. Mindaddig nyugodt, nagyon szép kis helyvolt, amíg az újjgazdagok el nem kezdtek építkezni. Most már nem oly csendes, de még mindig nagyon örülünk, hogy ilyen szép helyen lakunk. A szülőházunk körül is szép kis kert volt. A bátyámmal nagyon sok időt töltöttünk kint, a kertben.

Más környezetben nőttünk fel az emeleti lakásokban nevelkedett gyerekekhez képest, s akiknek semmilyen közelebbi kapcsolatuk nem volt a természettel. Minden reggel éneklő madarak üdvözöltek bennünket. A legkorábbi gyermekkoromra nem is tudok pontosan visszaemlékezni. Még szinte kisbaba voltam amikor kitört a második világháború. Első éveimre azonban már emlékszem. Jól éltünk, szeretetben és megértésben, annak ellenére, hogy édesapámat munkaszázadba hurcolták el. Munkaszolgálatnak nevezték azt, és majdnem

három évig nem volt velünk. Mindazokat elhurcolták Újvidékről és Vajdaságból, akik nem akartak háborúba menni, akik nem harcoltak sem az egyik, sem a másik fél oldalán. Ebből az időből csak annyit jegyeztem meg, hogy a szomszéd barátnőmnek, aki gyakran veszekedett édesapjával, azt mondtam: – Ne veszekedj édesapáddal, hiszen a tiéd itt van. Én soha nem veszekednék az én édesapámmal, akit már néhány éve nem láttam. Milyen boldog lennék ha hazajönne! Amikor megjött valóban nagyon boldog voltam. Az is igaz, hogy én voltam édesapám szemefénye, mert nagyon szeretett, és nagyon sok könyvet vásárolt nekem. Amit csak tudott, megvett. Minden héten egy-két könyvvel jött haza a munkából. Tudni kell azt is, hogy az olyan időszak volt, mikor az emberek nem tudták miből megfizetni a szolgáltatást. Édesapám női és férfifodrász üzletében az emberek sajnos, nagyon sokszor nem tudtak pénzzel fizetni, hanem a régi, megmaradt családi könyvtárból hoztak könyveket, amit édesapám mindig szívesen elfogadott. Ezt tudták régi jó ismerősei, és ezért sok könyvet hoztak. A háború után, amikor hazajött a munkaszolgálatból, sokszor mesélte, hogy milyen nehéz viszonyok közt éltek és dolgoztak, és milyen nehéz volt, amikor megindultak a Kárpátoktól. Néhány hónapig gyalogoltak, nehéz volt útközben táplálékhoz jutniuk, úgy kaparták ki a hó alól, ami a szántóföldeken kinn maradt. Egyetlen egy palacsinatasütőjük volt, meg egy lábas, abban főztek. Az újvidéki iparosok közül öten-hatan voltak abban a csoportban. Ez volt a szerencse, ez tartotta bennük a lelket. Mindig csak Nyugat irányába haladtak s hazasegítette őket az Isten. Pontosan nem is emlékszem rá, hogy mikor ért haza, de már jóval a háború befejezése után volt. Az volt a szerencsénk, hogy az üzletet nem vették el édesanyámtól, mert ő tovább működtette, megtartotta a munkásokat, és ő járt be naponta, hogy nehogy becsukják, hogy nehogy mindent elvegyenek, mint sok másától. Édesanyámnak abban az időben nagyon sok gondja volt. A nagymamám, édesanyám anyja velünk élt, ő sokat betegeskedett, ebből anyukámnak nagyon sok nehézsége támadt, de mi abból keveset éreztünk meg. Sajnos egyik nagyapámat sem ismertem meg. Mindketten jóval előbb meghaltak, mint ahogy én megszülettem volna. Anyai nagyapámról csak annyit tudtam meg, hogy gondnok volt a református egyháznál, és arról volt ismeretes hogy azon kevesek közé tartozott, aki írástudó volt. Mindenkinnek ő írta a kérvényeket. Már a huszas, harmincas évek elején nagyon nehéz anyagi viszonyok uralkodtak, sok volt a munkanélküli, és sok folyamodványt, kérvényt kellett írni. Az emberek nem tudták, hogyan kell egy ilyen papírt összeállítani, nagyapám írástudó lévén, jól értett ehhez, bár még gyerekkorában, az egyik barátja náddal véletlenül kiszúrta az egyik szemét. Félszemű volt, de ez mit sem számított neki, mert nagyon szeretett olvasni. Ő alapította meg a könyvtárunkat is, amely még a háború előtt megvolt. A szüleim elmondása szerint, a második világháború után, az oroszok bejövetelekor igen megcsappant a könyvek száma, mert az oroszok azzal tüzeltek, meg min-

den mást elvittek. A régi családi, szülői ház a vasútállomás egyik oldalán feküdt. A második világháború alatt le akarták bombázni az állomást, csak hogy a bombák nem pontosan találták el a célt, így az állomás melletti egész sor házat lebombázták. A mi házunk is a bombázás áldozata lett. De édesanyám elbeszélése szerint, nagyon nagy szerencsénk volt: soha nem akart anyai nagyanyám a gyerekekkel (velünk) elmenni a légiriadók alatt. Mindig azt mondta, hogy ő nem fél. Először történt meg, hogy otthagya a házat, amikor eltalálták a bombák. A mostani házunk kertjének végében volt egy óvóhely. Ott voltunk

aznap délelőtt, egészen a bombázás végéig. Jó másfél-két évig nem is mentünk vissza abba a házba. Utána csak annyira újíztottuk fel, hogy lakható legyen. Ez nagyon emlékezetes maradt számomra. Nagyon korai gyermekkorom emlékéhez tartozik az a nap, amikor a házunkat is találat érte. Magam előtt látom édesanyámat, amint az állomás irányába nézett, ahová a bombák potyogtak. Az óvóhely ajtajában állt, és annyit mondott, hogy biztos a mi házunkat is eltalálták. A légi riadó után a bátyámmal együtt elment megnézni mi történt. Utána elbeszélték, hogy sok halottat, rengeteg romot láttak. A testvérem, aki akkor tizenegy éves volt, ennek láttán annyira megijedt, hogy utána négy-öt évig nagyon dadogott és nagyon érzékeny volt. A Kamenici utca 65-ös szám alatt volt a házunk, s

az utca bal oldala teljesen le volt bombázva. Később ez az utca az Aleksa Šantić nevet kapta. Házunk hátsó része teljesen le volt rombolva, az elülső részből maradt valamennyi, amit lakhatóvá tettünk, és visszaköltöztünk, de később már semmit nem lehetett újírtani rajta. Nemsokára a városrendészet tervei szerint el is vették, és azért jöttünk ide ki lakni. Gyermekkorom szépen múlt, habár ekkor már szegények voltunk. A háború után is nagyon sok gondja volt édesanyámnak. Elő kellett teremteni az anyagiakat, és menteni azt, ami még menthető volt. Az utóbbi, sajnos, nem igen sikerült, mert mindent államosí-

tottak a háború után. Nagyon jó volt hogy hat évvel idősebb bátyám van, többnyire fiúkkal barátkoztunk, s így fiúk mellett nőtem fel. Iskolába háború után kezdtem járni. Szerencsés körülmény volt, hogy amikor az általános iskola felső osztályaiba kezdtem járni, nem kellett a korábban kötelező orosz nyelvet tanulni, hanem már választhattunk a német, angol, francia nyelv közül. Talán ez is hozzájárult hogy később a pályaválasztáskor a nyelveket választottam.

A többnyelvűség a családotokban egyébként is jelen volt, nemde?

– Egész Vajdaságban nagyon sok családban általános jelenség volt a két-nyelvűség, mert sokszor vegyes házasságok alakultak ki, a házastársak különböző nemzetiségekhez tartoztak. Vajdaság földrajzi fekvéséből adódóan itt kereszteződtek az Észak és Dél, a Kelet és Nyugat közötti kereskedelem útjai. Szinte minden kapcsolat térségünkön keresztül bonyolódott le. A nyelvek nem jelentettek akadályt az itteni családok életében, mert a családtagok megtanulták egymás nyelvét, s egy-egy családon belül két-három, sőt néha négy nyelvet is beszéltek. Édesanyám magyar volt, édesapám pedig német. Az ide telepített németekhez tartoztak apai ágon a nagyszüleim, így édesapám is. Ő azonban inkább magyarnak érezte magát, és nem is akart háborúba menni, talán ezért is vitték munkaszolgálatba. Nyelveket én sokkal korábban kezdtem tanulni, mint a többi gyerek. Bátyámat szüleim, nagyon szerették volna angolórákra adni. El is indult a barátaival, de mint afféle suhancok, nemigen volt kedvük hozzá. Az iskolában oroszot tanultak, s a tanárnőjük megútáltatta velük az orosz nyelvet, de a többitől is elvette a kedvüket. Egyszerűen nem akartak tanulni, én viszont nagyon szerettem volna. Majdnem úgy volt, hogy ellopkodtam bátyám nyelvkönyveit, és abból kezdtem egyedül böngészgetni az angolt. Nagyon könnyörögtem szüleimnek, s végül én is elkezdtem privát nyelvórákra járni már az általános iskola alsó osztályaiban. Aranyos és kedves tanárnőmnak köszönhetem, hogy az életem folyamán olyan sok nyelvet megtanultam. Kezdetben az iskolában németet tanultam, privátul angolt kezdtem, és nagyon jól, talán tehetségemnek, talán jó hallásomnak köszönve, könnyebben tanultam a nyelveket, mint a többiek. Sokat számított az is, hogy már tizenkét éves koromban, a konfirmációt követő évben, az egyházon keresztül Svájcba mentem három hónapra. Ott a francia kantonba tartozó, a francia határon levő kis városban (Porrentruy), egy francia családba kerültem, s jóformán megtanultam franciául beszélni. Amikor hazajöttem, francia nyelvórákra is kezdtem járni, úgyhogy gyakorlatilag öt nyelvet tanultam. Ennek a körülménynek a későbbi évek során is meghatározó szerepe volt az életemben.

Édesanyád és nagymamád milyen szerepet játszott az életedben, milyen volt a kapcsolat közöttetek?

– Nagyon jó volt közöttünk a kapcsolat. Apai nagyanyámra csak halvá-

nyan emlékszem, amint eljött hozzánk látogatóba. Ő egy kicsit beszélt magyarul, szerbül egyáltalán nem, német volt. Indult volna visszafelé tőlünk – már akkor édesapánk oda volt munkaszolgálaton – ment volna Kúlára a testvéréhez. Édesanyám kikísérte a vonatra. Mi akkor még semmit nem tudtunk a gyűjtőtáborokról, hogy a partizánok úgy szedik le az embereket a vonatról. Mindazokat, akik nem tudtak szerbül, táborba vitték így nagymamámat is és soha nem tudtuk meg pontosan, hova, melyik táborba került. Voltak ilyen táborok Járekon, Temerinben, Gákován. Sajnos azt sem tudjuk, hol halt meg, hol van eltemetve. Akkoriban itt erről még beszélni sem volt szabad, keresni sem mertük. Abban a hiszemben éltünk, hogy megérkezett Kúlára. Egy bizonyos idő után a nővére, a nagynéném érdeklődni kezdett, hogy miért nem megy már haza? Akkor megijedtünk, kezdtünk volna érdeklődni is, és csak ekkor tudtuk meg, mi történt. Nagyon hosszú, majd húsz-harminc év elmúltával tudtam meg édesapám egyetlen hűgától, aki másokkal együtt Belgrádból Kanadába menekült, hogy információi szerint Gákován halt meg. Kicsit rossz néven vette, hogy mi nem tudtunk meg erről semmit. De hát ők sem tudták megérteni, hogy milyen nehéz idők voltak akkoriban felénk. Erről nem is volt szabad kérdezősködni, és semmit sem volt szabad mondani róla. Azt sem mondhattuk, hogy német származásúak vagyunk, ez tabu téma volt. Édesanyám nagyon szigorú volt, de annak ellenére mindent meg tudtunk beszélni vele. Talán a nehéz sors miatt volt ilyen, az egy kicsit megkeményítette. Mindig ésszerű volt, keveset pusztogatott bennünket. Mindig azt mondta: – Vagytok ti olyan okosak és ügyesek, vigyázzatok magatokra! Bárhová mentünk is, a bátyámnak is, nekem is azt mondogatta, hogy: – Vigyázzatok magatokra! Én nem tiltok meg nektek semmit sem, de tudjátok mindig, hol a határ. Talán ez a nagy bizalom, annyira megbénított bennünket, hogy semmi rosszat nem tudtunk tenni. Mindig, mindenről nyíltan, higgadtan beszélgettünk. Egy nagyon érdekes eseményre még most is emlékszem: kicsi koromban is sokat szerettem csevegni, beszélgetni, énekelni. Otthon sokat énekeltünk, édesanyámnak kiváló hangja, hallása volt, örököltünk is tőle valamit a bátyámmal. Rengeteg népdalt, éneket és zsoltárt tanított nekünk édesanyánk. Történt egyszer, hogy a Futaki utcán menet alköszöntem egy ismerős néninek a túloldalra, de az észre sem vette. Nagyon megsértődtem, és amikor hazaértem, elpanaszoltam édesanyámnak hogy mi történt. Édesanyám azzal vigasztalt, hogy a néni nem vett észre. Csakhogy én éppen azt szerettem volna, ha mindjárt mindenki észrevesz. Később, miután a néni sokáig nem látott, megkérdezte édesanyámtól: – Hogy van a kislányod? Aranyos-e, szép-e? Mert, hogy minden mamának a sajátja a legszebb. Anyám azt válaszolta: – Nem szép, de okos. Többen felrótták neki, hogy miért beszél így rólunk. Ő egyre csak azt mondogatta: – Ő ügyes, okos, és majd feltalálja magát az életben. Nagyon sokat köszönhetek annak, hogy sok könyvünk volt, nálunk az olvasás az első számú szórakozás és foglalkozás, szabadidőtöltés

volt. Barátnőm, akivel még most is nagyon jóban vagyok, s aki szerb nemzetiségű, nagyon sokat járt hozzánk, mert az édesapját elvitték az informbíró alatt, az édesanyja dolgozott, nem volt senki náluk otthon. Sokszor emlegette, hogy a legérdekesebb és a legszebb nálunk az volt, hogy a család minden tagját könyvvel a kezében látta, bármikor jött el hozzánk. Nálunk mindenki olvasott, utána pedig mindig megtárgyaltuk a dolgokat. A család minden tagja nagyon összetartott, különösen édesanyám, aki nem volt munkaviszonyban és sok időt töltött velünk. Régen ez így volt, s talán ez mentette meg akkoriban a családokat, hogy kevesebb időt töltöttek az édesanyák, a háziasszonyok házon kívül, és több időt tudtak szentelni a gyerekeknek. A nehéz időkben, amikor édesanyámnak is dolgoznia kellett, nagyanyám volt velünk. Nagyanyám akkor még nem volt beteg, és a gondunkat viselte. Bátyámra már nem is kellett, ő már siheder fiúnak számított.

Újvidéken fejezted be tanulmányaidat? Hogyan emlékezel első munkahelyedre?

– Az utolsó generációhoz tartozom, amely még a negyedik általános iskola után nyolcosztályos magyar gimnáziumot végzett. Nyolc évig a Futaki utcai gimnázium egyik legjobb diákja voltam. Minden évet kitüntetéssel fejeztem be. Mi kis és nagy érettségit is tettünk, öt tantárgyból. Nagyon örültem, hogy ide járhattam, és magyar nyelven tanulhattam. Csak egy tanárunk volt szerb, aki a katonai előképzést tanította. Kicsit tudott magyarul, a felesége magyar volt. Csak azt a tantárgyat, meg a szerbet hallgattuk szerbül. Két egyetem volt akkor még csak Újvidéken, a mezőgazdasági és a bölcsészettudományi. Én az utóbbit választottam, amikor lediplomáltam, boldogan jelentkeztem a gimnáziumba a pályázatra. Sajnos, nem engem vettek fel, egy másik

kolléganőmre vártak, hogy befejezze az egyetemet. Jóformán egy évet vártak és akkor felvették. Elza néni, aki még akkor is igazgató volt, s nagyon szeretett, megmagyarázta, hogy értsem meg, de a világ olyan, hogy neki ezt meg kell ten-

ni, mert nyomást gyakoroltak rá. Már akkor nagyon megérezttem, mit jelent a munkanélküliség. Időközben olaszul is elkezdtem tanulni. Az egyetem befejezése után hat nyelvvel – magyar, szerb, angol, német, francia, olasz – nem tudtam álláshoz jutni. Egy évig munka nélkül voltam, egyáltalán nem tudtam elhelyezkedni, habár 2-3 kolléganőmmel rendszeresen pályáztunk az akkori nagy Jugoszlávia minden részébe. Olyan válaszokat kaptunk mindenhol, hogy nem kezdő tanárra van szükségük. Lehetett volna munkahelyhez, jutni, de... Másodikos hallgatók voltunk az egyetemen, amikor tanulmányútra, azaz nyelvet tanulni mentünk Bécsbe, külön engedéllyel, egy egész szemeszterre. Három kolléganőmmel meg is kaptuk az útlevelet, behívtak bennünket a belügybe megbeszélésre, és ránk parancsoltak, hogy megkapjuk az útlevelet, de ha befejezzük az egyetemet, jelentkezzünk ismét, azonnal lesz a számunkra munkahely, ha a belügybe megyünk dolgozni. A meghívást nem vettem komolyan, azaz nagyon is komolyan vettem, és nem jelentkeztem náluk. Nem akartam magam elkötelezni egy olyan tevékenység mellett, aminek nem vagyok a híve. Időközben beíratkoztam egy idegenvezetői tanfolyamra, az elsőre amit Szerbiában, itt Újvidéken szerveztek meg. Hat hónapig tanultam, közben elhelyezkedtem a Magyar Tanszék könyvtárában. Ez volt az első állásom. A könyvtárost helyettesítettem, aki szülési szabadságra ment. Piroskával ezután még szorosabbá vált a kapcsolatunk. Magyar nyelvből is vizsgáztam, nagyon szerettem Penavin Olga és Ágoston Mihály tanárokat. Onnan is vannak szép barátságaim, az akkor ott egyetemi tanulmányaikat folytató egyénekkel, a mára már elismert közéleti személyiségekkel. Miután befejeztem a helyettesítést, még vagy fél évig munkanélküli voltam. Álmaim, terveim, hogy iskolában taníthassak, nem valósultak meg. Éreztem magamban, hogy lenne türelmem és tehetségem is, hogy megmagyarázzam a diákoknak az idegen nyelv elsajátításának csínját-bínját. Ezt valószínűleg Gephardt Irén tanárnőnek köszönhettem, akinél egész kislány koromban kezdtem idegen nyelveket tanulni, aki maga is nyolc nyelven beszélt. Ő volt az, aki megtanította velünk a nyelveket szeretni és közben megszeretni a másságot, ami azt jelentette, hogy a más népek kultúráját, szokásait, történelmét nagyon-nagyon sok megértéssel kell fogadni. Az, hogy valaki más országban él, vagy más nyelven beszél, csakis egy gazdagságot jelent, s hogy egymást tisztelni, és becsülni kell. Egy külkereskedelmi vállalatban helyezkedtem el, s ott voltam hat évig. Utána a következő munkahelyem egy bankban volt, szintén a külkereskedelmi osztályon, apénzügyleteket lebonyolító osztály tagja voltam. Időközben a munkásegyetemen is elkezdtem dolgozni húsz-huszonegy órával hetente. Amíg ott tanítottam, oda jártak a televízió munkásai is, akkor már itt Újvidéken is megalakult az Újvidéki Televízió, és közülük sokan jöttek idegen nyelvet tanulni, én tanítottam őket. Elmondták, hogy a televízióknak szüksége van olyan valakire, mint amilyen én vagyok, aki sok nyelvet beszél, rábeszéltek, hogy menjek át oda

dolgozni. Időközben meghalt édesapám, a bátyám is megnősült, egyedül maradtam az édesanyámmal, ezért is vállaltam a két munkahelyet, ami azt jelenti, hogy délelőtt-délután el voltam foglalva. A hétvégeken otthoni privát órákat adtam, meg fordítottam is, hogy édesanyámnak ne legyenek anyagi gondjai, mivel nem volt nyugdíja. Édesapám hirtelen halt meg, akkor még nem volt rendezve a kisiparosok nyugdíjbiztosítása, nem tudtunk a számára nyugdíjat biztosítani. Közben édesanyám megbetegedett, igyekeztem, hogy ne érezzen semmiben sem szükségét. Ez azt jelentette, hogy mindent privátul kellett fizetni, mivel privát iparosok voltunk. Sajnos az állami szolgáltatást nem tudtuk igénybe venni. Erős reumája volt, sokszor ki sem tudott menni a házból. Mozgási nehézségei mellett sikerült megőriznie szellemi képességeit. Mindig előfizettem neki a Fülesre. Kezdetben még sokat kézimunkázott, megvettem neki a mintákat. Nagyon sok szép dolgot varrt ki, később, amikor már nem tudta a tűt fogni, sokat olvasott, egészen élete végéig.

Hogyan ismerkedtél meg a férjeddal?

– A bankban dolgoztam amikor megismerkedtem a férjemmel. Egy közös ismerősünk, mint sok nyelvet beszélő személyt mutatott be egy helyes fiatalembernek, aki ugyanúgy beszélt magyarul, arab létére. Csakhogy én eleinte – amíg nem ismertem – azt mondtam olyan nincs, hogy valaki arab legyen és perfekt beszéljen magyarul. A magyar nyelv különben is sajátos, jellegzetes nyelv, nagyon nehéz az idegeneknek megtanulni. Ez nem jelenti azt, hogy mi annyival okosabbak lennénk, de a nyelvi különbségek miatt, nehezebb a mi nyelvünket megtanulni, mert nem olyanok a nyelvtani szabályok, mint más nyelveknél. A bemutatáskor a barátaim mondták, hogy palesztin úrról van szó, egy nagyon intelligens, elegáns fiatalember volt, aki úgy fogadott, hogy: – Kezit csókolom kisasszony. Magamban azt mondtam: – Ez sem tud biztosan többet mondani mint azt az egy mondatot. Amikor elkezdtünk beszélgetni, nagyon meglepődtem, hogy szépen, helyes magyarsággal beszélt. Később, amikor már együtt voltunk, sokan azt hitték, hogy ez az én érdemem. Nem így van, Budapesten járt a Műegyetemre. Majd két évig tanult magyarul, mielőtt elkezdett volna egyetemre járni. Napi hat órát tanult intenzíven. A magyarországi nyelvtanítás nagyon jó módszereket használt, jó megtanulták a nyelvet mindazok, akik ott tanultak. A férjem erre jó példa volt: sokszor észrevette a hibákat, a Magyar Szóban, főleg a címekben. A nyelvtant különösen jól ismerte. A közelünkben egy iskola volt és sok diák, tanár haladt végig az utcánkon, s ő mindenkinek szép magyarsággal köszönt. Néhánnyal még össze is különböztek gondolva, hogy csakis magyar fiatalember lehet. Örömömre szolgált, hogy édesanyámmal az arab veje magyarul beszélt. Mi ugyanis otthon magyarul beszélünk. Szerelem, tisztelet, minden együtt volt a házasságunkban. Kellemsen emlékezem vissza mindenre. Nem akartam férjhez menni, nem akartam

édesanyámat elhagyni, és azt sem, hogy bárki ferde szemmel nézzen rá. Egy olyan anyóst, akinek nincs nyugdíja, és aki beteg, hogyan fogadhatja tárt karokkal bárki is. Én mindig jól kerestem és talpraesett voltam: két fizetést is meg tudtam keresni. Engem mindenki elfogadott volna, ebben biztos voltam, de az édesanyámat – akit nem akartam elhagyni – már nem. Ezért gondoltam úgy, hogy nem is fontos nekem férjhez mennem, s addig nem is találkoztam olyannal, aki erre érdemes lett volna. Amikor azonban megismerkedtem Eselden-nel, akit Aziznak becéztek – mindenki így ismerte – minden megváltozott. Aziz olyan szeretettel és tisztelettel közeledett édesanyámhoz, mintha az ő édesanyja lenne. Akkor éreztem azt, hogy nem lehet rossz ember az, aki saját édesanyját úgy szereti, és aki a másik idősebb hölgyet is olyan nagyon megbecsüli, és tisztelettel szólítja meg. Azizék menekültek voltak, ő Jaffában született, és 1948-ban, amikor megalakult Izrael, nekik menekülniük kellett. Szülei nagyon jómódúak voltak, nagy gyáruk és narancsültetvényeik voltak. Mindent otthagya átmenekültek a Sínai-félszigetre. Ott meghalt az édesapja. Valamennyi vagyont vissza tudtak szerezni, az adósok mind megadták a tartozásukat. A további háborúk során, amikor már a Sínai-félszigetet is elfoglalták, onnan is menekülniük kellett. Anyósom agyerekekkel Egyiptomba, Kairóba menekült. A hét család közül Aziz volt a harmadik gyerek: öt fiú volt és két lány. Mindegyik egyetemet végzett, közülük ketten két egyetemet is befejeztek. A palesztinoknak nem volt más lehetőségük, mint az, hogy tanuljanak, gyűjtsék a tudást, tudást biztosítsanak gyerekeiknek. Azizék életében a tanulásnak külön jelentősége van, mert általa maradt fenn a család. Nagyon örültem, amikor elhatároztuk, hogy összeházasodunk, és hogy a rákövetkező évben elmegyünk meglátogatni az anyósomat. Nagy szeretettel fogadott az egész család. Én egy valaki voltam a világból, aki becsöppent a családjukba. Láttam, tapasztaltam, hogy nem számít a vallási különbség, a nyelvkülönbség, meg az sem, hogy egész más kontinensre kerültem. Az emberek megértőek és becsülik egymást. Ismét csak az bizonyosodott be, hogy csak kétféle ember van a világon: a jó, meg a rossz. Anyósom nagyon pozitív, bölcs személyiség volt. Sokat tudnék mesélni róla, mint nőről. Nő léte, ő tartotta össze az egész családot. A nehézségek árán is, a kétszeri menekülés következtében is megtartotta lelki erejét, megtartotta hitét, s nagyon nagy szeretettel fogadott engem is. Az volt az első kérdése hozzám, amikor megismert, hogy vallásos vagyok-e? Van-e hitem? Megkeresztelték-e? Én igenlő választ adtam, és ez elég volt. Ez volt az egyetlen, amit mi a vallásról beszéltünk. Utána, tíz évi házasságunk után egyszer kimentem hozzá – mert többször látogattam meg egyedül, először a férjemmel voltam, és utoljára is, röviddel a halála előtt –, de akkor anyósom, már nem élt, és a legfiatalabb sógorom felesége rámkérdezett, hogy miért nem tértem át az ő vallásukra? Miért nem vagyok a mohamedán vallás tagja? Mire én azt feleltem: mert eddig senki nem kérdezett meg. Viccesen még hozzátettem,

hogy én bizonyára áttértem volna, ha engem valaki megkérdezett volna, de mivel ezt nem tette, nem volt rá szükség. Aziz édesanyja teljesen másképpen viszonyult a vallás és a hit kérdéséhez. Természetesen, nem tértem volna át az ő vallásukra, akkor sem, ha kéri, de erről soha szó sem esett. Sőt, anyósom nagyon becsülte azt, hogy nekünk is van vallásunk. Csak azért tanultam meg arabul, hogy tudjak vele beszélni. Egyszer, negyedik vagy ötödik látogatásom alkalmával megkérdezte, hogy milyen nagyságú aranykeresztet szeretnék, hány centiméter hosszú legyen? Nagyobb-kisebb, szélesebb-keskenyebb? Mondta, hogy a két lányának rendelt egy kis ajándékot, egy kis arany könyvecskét, amelyre rá van írva, hogy Allah. A könyvecskében, ha kinyitják, egy picit korán van, mindegyik oldalán egy kis idézettel. Amikor megláttam ezt a csodálatos aranydíszművet, természetesen rögtön azt mondtam, hogy ha ő nekem is ilyen szánt, nyugodtan tegye meg, és megígértem, hogy állandóan viselni fogom. Azóta ismindent, bárhova megyek, ez a kis aranykönyvecske velem van. Ez bizonyítja, hogy mennyire tisztelt ő is engem, el is halmozott mindig sok ajándékkal. Érdekes, hogy a palesztinoknál a nők nem olyan társadalmi viszonyok közepette élnek, mint a többi arab országban. A palesztinok elismerik a nők egyenjogúságát. Az emancipáció azt jelentette, hogy a nők ugyanúgy járhattak iskolába, mint a férfiak. Érdekes eset történt a legfiatalabb sógor-nőmmel, aki Kairóban fejezte be az egyetemet, autót hajtott, miniszoknyákban járt, mint a többi lányok. Elkerült Szaúd-Arábiába, ott kapott munkát, már nem vezethetett autót, mert ott nő egyedül nem ülhet volán mögé, és nem mehet egyedül az utcán. A sógornőm az egyetemen tanított, mindig sofőr jött érte, hosszú ruhában, sőt hosszú ujjú blúzban kellett lennie, begombolt gallérral. Minden alkalommal a repülőben öltözött át, amikor Kairóba látogatott, s már miniszoknyában hagyta el a gépet. Nagyon érdekes ez, mert az arab államok különböző módon viszonyulnak a nőkérdéshez, mármint a női egyenjogúsághoz. Anyósom a nehéz helyzetben is megmaradt jó emberismerőnek és igazi embernek. Amikor Azizzal összekerültünk már megvolt a végzésünk arról, hogy nem maradhatunk abban az újvidéki házban, amelyikben születünk, mert azt is elveszi a város. Tervbe vették hogy lebontják, mert új városnegyed építenek oda. Akkor engedélyt kértünk ennek az egyetlen megmaradt háznak a felújítására. Szerencsénk volt, mert sikerül véghezvinni a munkálatokat, és még édesanyám is majdnem egy egész évet itt töltött velünk az egészséges, szép házban. Mindig szerette a természetet, a kertet, férjemnek sok mindent megmagyarázott, megmutatta, hogy hol nő a torma, mire való. A torma nagyban termett nálunk a kertben, olyan volt, mint más bokros növény. Édesanyám már nagyon nehézkesen mozgott, de azért kijött a kertbe elmagyarázni a vejének, hogy mi is a torma, hogyan ültetik? Édesanyám nagyon szerette a vejét. Sokszor dicsekedett az ismerősöknek: – A Teremtő küldte ezt az arab, ezt a palesztin fiatalembert hozzánk, hogy így magyarul tud velünk beszélgetni,

hogy engem ennyire tisztel és becsül. Férjem gépészeti műegyetemet végzett, nem tudta Magyarországon befejezni, mert nem tudta elviselni azt a rendszert, a kommunista tortúrákat a hatvanas években. Újvidéket tanácsolták neki, mivel valamelyest tud itt a magyarral és az angollal boldogulni, merthogy a tanárok közül sokan tudnak magyarul és angolul. Így is volt, itt be is fejezte az egyetemet, de az állampolgárságot sajnos nem kapta meg. Minden palesztinnak menekült útlevele van. Még a mai napig is mindenhol palesztin-egyiptomi útlevelük van a palesztin menekülteknek. Ha valaki kézbevette az útlevelét, mindjárt tudta, hogy menekült. Esküvőnk után is, az itteni belügyi hivatal mindig valamilyen nehézséget gördített elénk. Tizennyolc évig voltunk együtt, soha nem kapta meg az állampolgárságot, ezért állandó munkaviszonyban sem lehetett. Ideiglenes munkát vállalhatott csak, sok helyen fordított. Kettős állampolgárságot sem lehetett akkoriban kérni, s a palesztin állampolgárságról való lemondásra magam sem akartam rábeszélni. A mi együttlétünkben a legpozitívabb az volt, hogy nagyon megértettük egymást, és a legfőbb gondunk az volt, hogy a másinak örömet szerezzünk, s a másikat boldoggá tegyük. Talán a mai fiataloknak is erre kellene törekedniük, mikor összekeverülnek, hogy ne csak azt nézzék, hogy nekik legyen jó, hanem a másinak is. Azzal, hogy a másikat boldoggá teszik, maguk is boldogok lesznek. A nyújtott boldogságot, örömet, mindig visszkapjuk. A mi házunk valóban egy kis oázis volt: azok is eljöttek hozzánk, akik boldogok voltak, de azok is akiknek bánatuk volt, mint ha nemzetközi szálloda lett volna – úgy nézett ki a mi házunk. Az udvarunkban van egy melléképület két kis lakással, amit a házzal együtt újítottunk fel. Itt sokáig, vagy tizenöt évig is, palesztin fiatalok laktak díjmentesen. Ezzel szeretnénk volna segíteni nekik, mert így, hogy nálunk lakhattak, megtakarították azt a kis ösztöndíjat, amit kaptak. Szerettek is itt nagyon. Két-két gyerek volt a szobákban mindig, amikor befejezték az egyetemet, mások jöttek a helyükbe. Férjem hirtelen halála után még ketten fejezték be így a tanulmányaikat. Ezzel róttuk le azt, hogy nekünk talán, a jó Isten többet adott. Volt a fejünk fölött egy ház, volt egy meleg otthonunk, ahol mindig szeretettel fogadtuk a hozzánk fordulókat. Azzal kínáltuk meg őket, amink volt. Olykor egy tányér meleg bableves, krumplileves került az asztalra.

Ez pótolni tudta a családot?

– Nagyon sokszor téma volt ez nálunk. A férjem olykor azt mondta: – Dőljön össze az a ház amelynek ajtaján soha nem nyit be senki. Vagy: – Dőljön össze az a ház, amelyben a vendég nem érzi jól magát. Rendelt egy nagy asztalt és két padot hozzá, hogy ha többen jönnek hozzánk, legyen hova leülni. Szívesen fogadot mindenkit, ezáltal igazi meleg otthonná vált a házunk, mások számára is. A nálunk lakó fiúk is így élték meg. Történt egyszer, egy nyári zápor idején, hogy bőrig ázva futott haza az egyik fiú. Én elővettem a hajszárítót,

és elkezdtem szárítani a haját. A gyerek sírva fakadt, én addig alig tudtam róla valamit, el sem tudtam képzelni, milyen mély érzelmeket váltott ki benne a hajszárítás: – Tudod te, tante Júlia (mindig így hívtak a fiúk), hogy nekem soha az életemben nem szárította még senki a hajamat. Menekülttáborban születtem és nálunk még villany sem volt. El sem tudtam képzelni, hogy nekem még valaki szárítani fogja a hajamat. Ezt követően méginkább éreztük, hogy mit jelenthet otthonunk a nálunk lakó palesztin fiúk számára. De a hazai barátaink is szívesen jöttek hozzánk. Aziz mindig nagyon szerette a társaságot, a barátságot. Ha valaki azt mondta neki, hogy tetszik az inge, vagy a cipője, képes volt levetni és odaadni neki. Egyszer nagy tél volt, sok hó hullott. A havat soha nem tudta megszokni, az első hó mindig allergiát váltott ki nála, allergiás volt a hidegre. Egyszer, amikor jöttem haza a munkából, csodálkozva láttam, hogy a nyolc-tíz házból álló kis zsákutcánkban gyönyörűen el van tisztítva a hó. Soha az életben korábban nem fordult meg itt a hóeke. Amikor bejöttem a házba, látom, hogy a férjem jobb hangulatban van, mint egyébként. Kérdeztem, hogy mi történt. Az asztalon látom a nagyon drága whisky-s üveget amit ajándékba kaptunk az egyik fivérétől. – Hát tudod, az úgy történt... – kezdte – Láttam, hogy a hóeke tisztítja a főutcat... Megkértem a hóekevezetőjét, hogy tisztítsa el a havat a mi kis utcánkban is, hogy ne legyen nehéz bejönnie a feleségemnek. Meg is tette, s amikor elvégezte a tisztítást, behívtam. Ezzel kínáltam meg. – mutatott az üvegre. – Tudod, hogy ez milyen drága? – kérdeztem. – Igen, de ő ilyet soha az életben nem ivott. Inkább őt kínáltam meg vele, mint

azokat, akik tudják milyen ez az ital. Evett is, ivott is a fiatalember, és azt mondta, máskor is eljön. – Szerette az állatokat is, persze nem értett hozzá, de azért szeretett volna jószágot tartani. Kezdetben néhány évig nyulakat neveltünk, de miután sok nyuszi elpusztult, többet nem foglalkoztunk velük. Mivel azonban szerettük a nyuszihúst, így időnként a szomszédtól vettük. Mindezt nem tudva, a kománk eljött hozzánk, és megkérdezte, hogy van-e nyuszing. Mire a férjem azt válaszolta: – Van. Itt van, vigyed. Amikor haza-

ment, a komaasszonyom rákérdezett a férjére, hogy honnan hozta a nyulat, s mikor ő megmondta, tovább kérdezősödött, hogy nekünk honnan van nyulunk. – Én nem tudom, de ideadta. – válaszolta a kománk, utánna fölhívott, és megkérdezte, hogy mióta van nyuszink. Megmagyaráztam, hogy nincs, s hogy úgy vettük. Ekkor mesélte el nekem a komaasszonyom, hogy Aziz a vett nyulat odaajándékozta nekik. Egyszerűen nem tudott nemet mondani az embereknek. Csupa szív és csupa lélek volt. Sajnos az volt a legnagyobb baj, hogy mindent a szívére vett, s az nagyon érzékeny volt. A televízióban én a legszebb munkahelyen dolgoztam. A nemzetközi műsorok szerkesztőségében, ahol a csereműsorokat szervezték, adták-vásárolták a különböző külföldi műsorokat. Én a film, a műsorfesztiválok illetékese voltam. Minden évben Cannes-ba, Monte Carlo-ba utaztam, de ezzel nem járt nagy fizetés. A tájékoztató és politikai műsorok szerkesztőségében sokkal nagyobb volt a fizetés. Ez nekem mit sem számított, mert ott nem is szerettem volna dolgozni. Az utazás kárpótolt mindenért. Sokat utaztam, nagyon szép helyeken jártam, mondhatom hogy bejártam a világot. Minden évben, az anyósomhoz is elmentem. Jól jött, hogy a szüleim olyan sokat fektettek a nyelvtanulásomba. Az utolsó évben, mielőtt a férjem meghalt volna, egy nagy, örömdetes esemény történt. Az Újvidéki Színház, a magyar színház előadását választották ki, hogy képviselje Jugoszláviát egy nagy nemzetközi szemlén Kairóban. A férjemet kérték fel, hogy ezt a magyar előadást szinkronizálja, fordítsa le arabra. El is vállaltuk ezt a szép munkát, két-három hónapig dolgoztunk itt a kertben, a díófa alatt. Nyár volt. Szeptember közepén volt a szemle. Nem akartam vele menni, de a férjem annyit könyörgött, hogy végül elkísértem. Az utolsó pillanatban adtam be a derekam. Férjem kérésére a honoráriumunk ára az volt, hogy a repülőjegyet nekem is fizessék ki, ez volt a szinkronizálás bére. Aziz a magyar színház tagjaival az egyiptomi kultúrminisztérium vendége volt, szállodában lakott, én addig a sógornőmnél voltam. Nem is gondoltam, hogy ez lesz az utolsó utazásunk. Ő nagyon jól érezte magát, elemében volt, nagyon jól sikerült minden. Az Újvidéki Színház a Mrozek-darabbal nagy sikert aratott. Ez ezerkilencszáznyolcvannyolc őszén volt és három hónap múlva, ezerkilencszáznyolcvankilenc január másodikán Aziz hirtelen elhunyt. Összehívta a társaságunkat arra a napra. Nagyon különleges nap volt, mintha megérezte volna, hogy meg fog halni. Január másodikán, mindenki még az újívi fáradságokat szokta kipihenni, az újívi maradékokat fogyasztja otthon, és mindenki el van foglalva. Aziz úgy is mondta mindenkinek, hogy: – Csak ti lesztek. Végül húsz-huszonötön voltunk január másodikán délután ebéden. Mindenki szeme láttára összeesett és meghalt. Öt perc alatt. Egy olyan katasztrofális szívszédülése volt, hogy azonnal végzett vele. A társaságban volt 5-6 orvos, de nem tudtak rajta segíteni. A reanimobil négy perc alatt itt volt, a legjobb orvos, Sántha Csaba, meg a többiek fél óráig próbálkoztak, mindent megtettek, de hiába. A mai napig is úgy érzem,

mintha csak elment volna valahová. Azt hittem valamibe megbotlott, elesett, a szobában borzasztó meleg volt, kint pedig hideg. Abban a pillanatban nem tudtam felfogni, hogy mi történt. A többiek sem tudták. Senki nem látott még ilyesmit, hogy az egyik pillanatban még vagyunk, a másikban pedig már nem. És valóban, ez az igazság, mert az embernek tényleg úgy kell viselkednie, mint-ha a másik pillanatban már elmenne, ugyanakkor úgy kell élnünk, mintha soha nem mennénk el ebből a világból, még akkor is, ha tudjuk, hogy az egész ittartózkodásunk csak ideiglenes. Azért kell mindent megtennünk, hogy egymásnak ne keserítsük az életét. Igyekezzünk megtenni mindent, amit a legjobb belátásunk sugall. Rájöttem arra, hogy egyáltalán nem kell félni a haláltól, mert az csak egy változás az életünkben, csak egy búcsúzás. Olyan értelemben, hogy máshova költözünk el. Soha nem hal meg az, akit nem felejtenek el. Az, hogy Aziz temetésén olyan nagyon sokan voltak, mindentől többet mond. Újvidéken nem emlékeztek, hogy mikor volt ilyen nagy temetés, habár nagyon rossz időjárási viszonyok között folyt le a szertartás. Nagyon kellemetlen idő volt. Iszlám szertartás szerint temettük. Eljöttek a testvérei is, Görögországból, Angliából. Mindenki úgy búcsúzott el tőle, hogy örültek annak, hogy megismerhették, és hogy ilyen embert vallhattak barátjuknak. Úgy is kellett felfogni: ő most személyesen – olyan fómában mint eddig – nincs velünk, de különben mindig itt van, én tudom, mert mi együtt építettük újjá ezt a házat, együtt raktuk le a lapokat, mindent együtt csináltunk. Hiszem, hogy ő mindenben helyeselné a mostani cselekedeteimet, azt, hogy én most folytatom a szeretetmunkát, amit ő elkezdett. Mindig segítőkész volt, mindig mindenkinek segített. Ha meglátott az utcán egy idős nénit nagy kosárral a kezében, ő elvette tőle és hazavitte neki. Vagy egyszerűen, ha szállt le az autóbusról, lesegítette a néniket, elvette a csomagjukat. Ezt ő nem azért csinálta, mert úgy illik, hanem úgy érezte, hogy az embereken segíteni kell. Igaz hogy nem volt gyerekem, de a megboldogult férjemmindig azt mondta: a mi családjunk a legnagyobb, mert mindig több azoknak a száma, akik ezt a támogatást igénylik. Tehát, akinek van szeretet a szívében, az adjon!

Talán ez segített azokban az időkben is, a kilencvenes évek elején, amikor minden megváltozott körülöttünk, amikor te munka nélkül maradtál.

– A férjem hirtelen halála utáni időszak már nyugtalanító volt. Az események előszele már érezhető volt a munkahelyemen, meg másfelé is. Érződött, hogy országunkban és a környezetünkben nagy változások lesznek. Egyenes tartású embernek nagyon nehéz volt megmaradni, állni a megpróbáltatásokat, kivédeni a csapásokat és a szélviharokat. Már amikor szóba került, hogy nagyon soknak fölmondanak, nekem még mindig sokan azt mondták: – Ha mindenkinek föl is mondanak, neked biztos nem fognak, mert nincs még egy ilyen személy, aki ilyen sok nyelvet beszél. Nem is lényeges, hogy mennyi nyel-

vet beszélek. Mindig azt szoktam mondani: – Az első öt nyelvet nehéz megtanulni, a többi már könnyen megy. Megtörtént sajnos, hogy százötven legképzettebb munkás fölmondást kapott, köztük voltam én is. Nem volt annyi merszük, hogy személyesen átadják a felmondást, hanem postán küldték el. Itthon voltam, szabadságon, amikor megkaptam a levelet. Nehéz órákat éltem át ezután, nap mint nap. Felgyorsultak a változások is körülöttünk. Jött a hiperinflációs időszak. Ettől védve voltam, mert nem is láttam a soknullás bankjegyeket, nem volt honnan kapnom őket. Az a rengeteg nulla a bankjegyeken azt bizonyítja, hogy nagyon-nagyon lesüllyedt mindennek az értéke, elérteketlenedett körülöttünk minden. Egyszeriben nehéz lett az élet. Ha nem lett volna olyan az életfelfogásom amilyen, s talán az édesanyámtól örökölt találékony-ságom, bizonyáramásképp viszonyultam volna mindehhez. Tudtam, hogy az életben csak két lehetőség van: vagy úszunk, vagy elsüllyedünk. Édesanyám mindig a túlélésért imádkozott, s azt mondogatta: – Imádkozzál és dolgozzál! Az imádkozás és a hit, adott erőt. Azt gondoltam, hogy talán a nagy sorscsapások után – a férjem és a munkahelyem elvesztése – talán majd a holnap hoz valamilyen megoldást. És így is történt, mert meghívtak a kilencvenhárom februárjában alapított Ökumenikus Szeretetszolgálatba. A szolgálat vezetőjével egy gyülekezethez tartozunk. A szüleink is jól ismerték egymást, közel is lakunk, szomszédok vagyunk. A református gyülekezetem tudta, hogy munka nélkül maradtam, nekik pedig szükségük volt olyan emberre, aki nyelveket beszél. Én örömmel vállaltam a meghívást. Addig nyelvórák adásával, fordítással tartottam fenn magam. Végülis teljesülhetett gyermekkori álmom, hisz már a gimnázium befejezése után misszionárius szerettem volna lenni. Tudniillik, Ágoston Sándor, a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház első püspöke Feketicsen sokat beszélt erről a küldetésről. Nem rábeszélteni akart bennünket, de olyan szépen foglalkozott velünk, meg Póth Lajos bácsi, a népszerű lelkész

is Szabadkáról. Mikor a katekizációs évek alatt a nyári szünidőt Feketicsen töltöttük, már sokunkban (legalább nyolcunknál) felviláglant a gondolat, hogy misszionáriusok leszünk. A sors nem úgy hozta. Miután befejeztem a Bölcsészettudományi Kart, olyan munkahelyen szerettem vol-

na dolgozni, ahol jobban megbecsülik az idegen nyelveket. Az UNESCO-ra, az Egyesült UNICEF-re gondoltam. Azonban, ezekbe az intézményekbe csak azok tudtak elhelyezkedni, akik párttagok voltak, legalábbis itt nálunk. Ott csak a fontos személyiségek feleségei kaphattak munkát, vagy politikai vonalon kerülhetett oda valaki. Most másodszodszor is munka nélkül maradtam. A legnehezebb években történt mindez, nem voltam már fiatal, denem volt meg a kellő élet- és munkaévem sem a nyugdíjaztatáshoz. Mindazok akik egyetemre járnak csak huszonhárom-huszonnégy évesen kezhetnek dolgozni, én huszonnégy voltam amikor munkába álltam.

Egészségeddel is gond volt?

– Elmondom, mert nagyon fontos az, amit én tapasztaltam. Nagyon szeretném megosztani ezeket a érzéseket másokkal, hogy a többi nő ne vegye olyan tragikusan, ha közlik vele, hogy rákveszélyes. Sokan még ki sem akarják ejteni ezt a szót a szájukon, azonban sohasem tudni, hogy mikor kell majd szembesülnünk a felismeréssel, hogy igenis el kell menni egy kivizsgálásra, vagy műtetre. Egyszer kolléganőmmel külföldön, Svájcban voltunk, egy hat hetes tanfolyamon. S mikor jöttünk haza a tanulmányútról, megálmodtam, szinte hihetetlenül hangzik de így volt, hogy valami baj van, el kell mennem az orvoshoz. Mikor felébredtemkönnyes volt a párnám. Elmondtam kolléganőmnek mi történt, és hogy, ha hazaérek, okvetlenül elmegyek kivizsgálásra. Hazajöttem, várt a munka, nem mentem orvoshoz. Elmúlt egy egész hónap, s itthon, egy pénteki napon ismét megálmodtam ugyanazt az álmot. Egy csomót tapogattam ki, és elhatároztam, hogy hétfőn elmegyek az orvoshoz. El is mentem. A következő két hét alatt az orvosok megállapították a diagnózist, és azt ajánlották, hogy menjek el műtetre. Elmentem megműttetni magamat, s a lelet alapján kiderült, hogy rosszindulatú daganatról volt szó, de talán időben eltávolították. Én nem kételkedtem benne. Ennek most már hét éve, s több mint valószínű, hogy az ilyen betegségek mindig akkor jelentkeznek, amikor az embert nagyon nagy megrázkódtatások érik. Azonban, a megrázkódtatásokat is úgy kell fogadni, hogy mindenkinek az életében vannak nehézségek, de nem szabad hagyni, hogy azok eluralkodjanak az életünkön. Azt sem szabad megengedni, hogy elhagyjuk magunkat, feladjuk a harcot. A lelki erő mindig a legfontosabb. Erősen kell hinni abban, hogy meggyógyulunk, mert még szükség van ránk az életben, mert még elég sok munkát el kell végezni. Hogy a feladataink még mindig elég nagyok, azokat meg kell valósítanunk. Ezzel a tudattal mentem én is a kórterembe, a műtetre. S arra gondoltam, ha a Mindenhatónak terve van velem, akkor élve jövök ki onnan. S úgy is történt. Még mindig rendszeresen járok ellenőrzésre, mert a rák egy alattomos betegség, egy nehéz dolog. Sokan elvetik még a gondolatát is a szembesülésnek, amikor meghallják, hogy talán valami veszély van, hogy fennáll a gyanú. Nem is men-

nek orvoshoz. Minden nőnek azt ajánlom, hogy el kell menni és szembe kell nézni a dolgokkal. Talán nem tud mindenki talpra állni, és legyőzni a nehézségeket, de mindig sokkal nagyobb a remény, ha időben megyünk, és mindent elintézzünk. Tudatában kell lennünk annak, hogy váratlan események mindig közbejöhetnek az életünkben. Valami bajnak mindig kell lennie. Viccesen azt mondják az idősek: – Hogy ha valaki betölti a negyven évet és reggel úgy ébred fel hogy semmije sem fáj, ez az jelenti, hogy már nem is él. Nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani annak, hogy hol itt, hol ott fáj valami, vagy hogy nem fáj semmi. Hálás vagyok a szüleimnek érte, hogy kitartásra neveltek bennünket azokban a háborús, háború utáni években. Akkor sokkal szegényebben és szerényebben éltünk, mint most. Nem az utóbbi tíz évre gondoltam, hanem az azt megelőző, az utóbbi harminc évre, amikor sokkal nagyobb lehetőségeink voltak. Remélem, még sok mindent sikerül elintéznem. Amikor hullottak a fejünk felett a bombák, s annyira nehéz napokat éltünk át, mindig az volt a mentő gondolatom: – Ha egy bombára rá van írva az én nevem, ez azt jelenti, hogy be kell fejezni a földi pályafutásomat. Viszont ha nincs, akkor meg azt jelenti, hogy még mindig van küldetésem, hogy még mindig nagyon sok elintézni valóm van, mert nagyon sok ember igényli még a segítséget, a megértő szót és a pozitív hozzáállást. Hála Istennek nekem van belőle elég. Szeretettel fordulok mindig az idősebbek felé. Talán azért, mert a nagyszüleim olyan nagyon korán elmentek, nem sokáig voltunk együtt. Egy kicsit irigylem is azokat, akiknek vannak nagyszüleik. A szeretetszolgálatban végzett munkát mindig nagy lemondással, szeretettel, a nehézségek leküzdése árán lehet megvalósítani. A bejárati ajtónk felett ki van függesztve egy mondás, amely még a nagyszüleimtől származik. A régi házunkban is ott függött. Ez volt a mindent megmagyarázó irányelvünk az életünkben:

„Hol hit, ott szeretet.

Hol szeretet, ott béke.

Hol béke, ott áldás.

Hol áldás, ott Isten.

Hol Isten, ott szükség nincsen.”

Mindenestre ennek a szeretetnek köszönhetek mindent. Azt is, hogy a családban, mármint a férjem családjában, meghatározó lett a menekülsors. Ők kétszer is menekültek. Náluk értettem meg, hogy mit jelent a menekülés, mit jelent az, ha hontalanná lesz az ember. Mindig arra gondolni, hogy kevés-sel is be kell érjünk. Például, ha egyszer már ebédeltünk, aznap már nem tudunk még egyszer ebédelni, vagy, ha egy ágyban alszunk, akkor nem lehetünk ugyanabban az időben még egy ágyban. Gyakorlatilag csak azzal éljünk, amire szükségünk van. Nagyon fontos, hogy megosszuk mindazt amink van, azokkal akiknek nincs semmijük. Sokkal könnyebben segítenek, adnak azok, akiknek kevés van, mint azok, akiknek több van. Valahogy ez annyira együtt jár a kül-

detéssel, mindig újra és újra tapasztalom. Eddig minden munkahelyemen én voltam a felelős a gyűjtési akciókban. Az ilyen szakszervezeti munkákra engem jelöltek ki, mert ezt nem fizetik meg külön. Szívvel-lélekkel, lelkiismeretesen végeztem ezt a feladatot, s észrevettem, hogy sokkal nehezebb pénzt kapni, kicsikarni azoktól, vagy pedig segélyezésre, adományozásra felszólítani azokat, akiknek nagyon sok van. Ők nem szoktak adni, inkább a szegények azok, akik megértőbbek, átérzik mások baját. Sokkal könnyebben és sokkal nagyobb emberbaráti szeretettel viszonyulnak a mások gondjai, bajai és nehézségei iránt. Még el szeretném mondani azt is, hogy minden rosszban van valami jó is. Látniuk, éreznük, hogy ezek a változások nem hoztak olyan sok jót országunkra, mint amennyit vártunk tőlük. Tény azonban, hogy ez hosszantartó, nehéz folyamat. Örülni kell annak, hogy a demokráciának legalább a csírái érezhetők már. Még nagyon sok időnek el kell múlnia, hogy itt nyugalom és béke legyen. El kell fogadni a másságot. Azt tartom feladatomnak, hogy előkészítsem az embereket a megbékélésre. Szerintem a békét tanítani kellene az iskolákban is. Jelenleg elég sok civil szervezet foglalkozik ilyesmivel: a békére való neveléssel, a konfliktusok, a viszályok erőszakmentes megoldásával. Ezt általában nők végzik, a férfiak úgy tartják, hogy ez nem is probléma. Hiszem, hogy a nőknek nagyon sok feladatuk van még ezen a téren. Nemcsak hogy jobban megérzik a dolgokat, hanem ráéreznek és egyszerűbben meg is tudnák oldani a nehéz problémákat. Nekünk itt Vajdaságban mindegy hogy hova fogunk tartozni. Fontos az, hogy megtanítsuk mindazokat, akik ide jöttek, és itt akarnak maradni, hogy Vajdaság a toleranciáról ismert, és hogy megértő a mássággal szemben, de nagyon fontos, hogy az idejövő menekülteket, meg a kitelepítetteket is rászoktassuk erre. Nemcsak a régi Vajdaságiaknak, hanem mindenkinek közösen kell megoldást találni arra, hogy elfogadjuk egymás különbözőségét. Ha valaki másmilyen nyelven beszél az utcán, ne szóljuk meg, hanem örüljünk neki, mindez csak elősegítheti azt, hogy egymást jobban tiszteljük és becsüljük. Nem szabad megengedni, hogy az embert az utcán sértegetsék, hogy amikor én az anyanyelvemen beszélgetek a barátnőmmel és a fiatal emberek ránk szóljanak: – Tessék elmenni innen, mert itt csak többségi nyelven lehet beszélni. Nem szabad megengedni, hogy ilyesmi megtörténjen. Ez azt jelenti, hogy azoknak, akik ilyen véleményen vannak, nem jutott el a tudatukig, hogy mindazok, akik a saját hozzátartozóik sírjához tizenöt perc alatt el tudnak jutni – mind ide tartoznak. Sírjainknak és őseinknek az ittléte a bizonyíték arra, hogy mindannyian itt maradhatunk. Csak akkor lesz nyugalom és béke, ha erre neveljük a fiatalokat, de ugyanakkor a szülőket is, mert ha maga a szülő más véleményen van, az nem tudja gyermekeit sem másként nevelni. Itt most ismét előjön bennem a tanár, aki csak közvetve taníthatott. Az a véleményem, hogy kitartással és türelemmel nagyon sok mindent el lehet érni, s akkor a megbékélés sem lesz itt olyan nagyon tabu téma, mint amilyen most.

Rózsa (1939), Újvidék

Meséljen a gyermekkoráról.

– Ezerkilencszázharminckilencben születtem Szécsányon, de csak egy évig éltünk ott, azután elköltöztünk Versecre. A szülőfalumat csak két alkalommal láttam, de már felnőtt koromban, egyszer csak átutazóban voltam, másodszor pedig valamilyen kivonatra volt szükségem, s akkor jól megnéztem magamnak, de nem tudom, melyik lehetett a szülőházam, azt már rég lebonthatták. Versecinek tartom magam, mert ott éltem egészen főiskolás koromig. Az elemi iskolát is ott végeztem. Eleminek hívták akkor, most már általánosnak mondják. Ott is érettségiztem, utána kerültem Újvidékre, itt végeztem a főiskolát. A gyermekkorról az embereknek rendszerint szép emléküik van. Nekem viszont elég nehéz gyermekkorom volt és nemcsak az enyém volt az, mert egybeesett a háborús, és közvetlenül a háború utáni évekkel. Persze némi különbség nyilván lehetett, a falusiak talán kicsit könnyebben vészték át, legalábbis ami az élelmezést illeti. Városban nagy volt a szűkölködés, nem nagyon volt mit enni. Jegyre kaptunk kukoricakenyeret, s még azért is sorba kellett állni. Amikor híre ment, hogy korpakenyér érkezett a pékhez, az egy olyan örömhullámot váltott ki, hogy mindenki valósággal rohant a maga, és a családtagja adagjáért. Aztán tartottunk nyulakat, az embert a szükség ráviszi, hogy önfenntartó legyen. Beszereztünk egy kecskét is, mert egyke voltam, nagyon sovány, beteges és állítólag a kecsketej nagyon egészséges. Sokat hiányoztam az iskolából, de kitűnően tanultam, mindent be tudtam pótolni. Csirkét is tartottunk valamennyit, hogy legyen egy kis tojás, meg egy kis hús. De mindahhoz, amit a boltban kellett volna vásárolni, sokáig nem lehetett hozzájutni. Nagy ritkán pontokra méterárút is osztottak. Mi egyszer piros-fehér kockás, dunyhahuzatnak való vászonanyagot kaptunk. Azt otthon kikeményítették, és olyan ruhát kaptam belőle, hogy hét nyelven beszélt. Gyönyörű volt. Az ember megtanulta viselni az egyszerű dolgokat is és a maga módján még boldog is volt. Édesanyám az ágyterítőnket is fölszabta és abból is ruha lett a számomra. Egy alkalommal, szintén pontokra, a nagyapám és az apám öltönybélést kapott, méghozzá selyemből, az egyik égszínkéket, a másik püspöklilát, de csak egy akkorka darabot, ami egyetlen férfikabátba is kevés lett volna – nem beszélve a színükről és az anyagukról – így aztán a kettőt kombinálták, és én kaptam belőlük egy ruhát. Kislány voltam, pici gyerek, nekem éppen jó volt. Pompás lett, elegáns voltam. Már hatodikos vagy hetedikos gimnazista lehettem, amikor az első új kabátot kaptam. A többi mind valami régi holmiból gondosan, szeretettel átalakított gönc volt. De érdekes, nem éreztem rosszul magamat bennük. Elfogadtam az élettől azt, ami volt, ami jutott. Nem voltak olyan babák sem mint ma. Olcsó, pirosra

festett orcájú papírbabákra emlékszem. Egy ismerősünk, egy varrónő kreálta a ruháit a rongyoszsákban talált ruhamaradékokból. Anyám nemigen tudott varrni. Varrt ő aztán később, szükségből csinált mindenfélét, de hát az olyan is volt. Én akkor nem éreztem azt, hogy nehéz a gyerekkorom, hogy szenvedek, hogy szűkölködöm. Csak most visszagondolva tudom, hogy mennyi minden hiányzott. Azt hiszem, még boldog is voltam bizonyos értelemben. Például, nálunk Versecen és általában Bánátban természetes volt, hogy sok nyelvet beszélünk, és hogy mi mindannyian – ismerősök, szomszédok – jóban vagyunk egymással. Történtek ott közben furcsa, szörnyű, megengedhetetlen dolgok is, sok olyasmi, amiről én akkor, gyerekkoromban nem tudtam, nem tudhattam. A baráti körömhöz tartozott két német lány: a Keipp lányok, Rita és Helga (ők később az édesanyjukkal kivándoroltak Németországba, az édesapjuk maradt, mert magyarnak érezte magát), a három Radics gyerek: Józsi, Babi és Karcsi, és Popov Nevenka, becenevén Nenice. Ő volt óvodáskoromban a legjobb barátnőm. Volt egy titkos jelszavunk. Ha elkiáltottam magam, hogy – Lá-lá! – akkor játszótársam akert végéből, a lakásból, vagy bárhonnan, de azonnal visszajelzett, és akkor találkoztunk és játszottunk. Hol partizánok voltunk és ádáz csatákat vívtunk, hol középkori lovagok, erdei manók, mesebeli lények, vagy éppen játékos állatok. Elöljáróban mindig elmondtuk: kik vagyunk, hogy nézünk ki, hogyan vagyunk öltözve, reggel van-e vagy este, hegyen vagyunk-e vagy völgyben, patak partján, hajón, repülőn, vagy mesebeli várkastélyban. És akkor eljátszottunk együtt egy jelenetet. Beszéltünk egymás közt magyarul, szerbül, németül. Románul inkább dalokat ismertem csak, beszélni, társalogni nem tudtam, bár megmaradt bennem néhány fontos szó, kulcsmondat a mindennapi életből, úgyhogy amikor felnőttként anyámnak egy román miliőben játszódo elbeszélését dramatizáltam, számos román mondatot tudtam beleapplikálni. A román lányokkal középiskolás koromban ismerkedtem meg. A gimnáziumban volt egy külön román osztály, s a tornaóráink és az egészségügyi ismeretek órái közösek voltak. Az osztályomba jártak német nemzetiségű, német családnévű tanulók is. Olyanok, akiknek a családját nem tartották bent a táborban, vagy nem szöktek át a határon. Ők többnyire vegyes házasságból származtak, és – félelemből, vagy más okból kifolyólag – magyarnak vallották magukat. Apám is volt táborban, de néhány hét múlva kiengedték, mint magyart. Én akkor, gyerekfejjel nem tudtam, hogy azok a furcsa szekerek, úgynevezett speditórkocsik, amelyeket csak a függöny mögül mertek meglesni a szederjes ajkú, holtra vált felnőttek, a táborban lelőtt, agyonvert, vagy tifuszban meghalt német és más nemzetiségű foglyok feldobált holttesteivel vannak tele (sőt állítólag olyanokéval is, akik a szőlőjükből, munka után igyekeztek hazafelé családotól, de útközben leszállították őket a kocsijukról, fához, vagy falhoz állították őket, és minden kérdés, vagy magyarázat nélkül legépfegyverezték), s a sintértelepre szállítják őket, a városon kívülre, ahol mésszel le-

öntve, tömegsírokba dobálják őket. Gyermekkoromban én ezt nem tudtam, nem értettem. Láttam én a speditőrkocsikat az ablakunk előtt elvonulni, de fogalmam sem volt a lényegről, nem beszéltek előttem ilyesmiről. Pedig hallottam olyasmit hogy: – Az a szekér után kötött zsák, ami minden döccenésnél odacsapódik a kövezethez, az egy asszony... – Egy gyerek számára ilyesmi felfoghatatlan. Hogy lehet egy zsák – asszony?! A kisgyerek lelke még tiszta, egy ideig. Úgyhogy nem éreztem én azt a kukoricakenyeret sem nyomornak, így utólag tudom csak, hogy milyen szegények voltunk.

Vannak-e emlékei, hogy a magyarokkal mi történt Versecen a második világháború után és hallott-e a beszolgáltatásról?

– Konkrét élményeim nincsenek, illetve alig vannak. Különösen a beszolgáltatásról nincsenek, mert városi gyerek vagyok. Azt viszont hallottam, hogy a parasztokkal csúnyán elbántak. Az normális lett volna, hogy a fölösleget átadjuk, szegénység van, nincstelenség, sok az éhes száj, de ha a padlásomat úgy lesöprik, hogy a saját gyerekeimnek nem tudok enni adni, meg hogy annyit sem hagynak, hogy a kirótt kötelező mennyiséget beszolgáltatassam, hanem mástól kell megvásárolnom azt, s mert pénzem sincs, el kell adnom ami még egyáltalán maradt, hogy megvehessem azt a bizonyos mennyiségű kukoricát, lisztet, zsírt, állatokat, vagy ami ki volt szabva. Túlzásba vitték, mert ami felesleg az felesleg, de akkor ott, már nem feleslegről volt szó. Vagy csak azért, mert valaki jómódú, mert kövér kulák,

lefektetni a földre és az asztalról ugrálni a hasára, leverni a veséit? Most is vannak jómódú emberek, mégsem ugrálnak a hasukra. Biztos volt köztük olyan is, aki talán nem legális módon jutott a vagyonához, de volt aki egyszerűen örökölt, az miért lenne bűnös? Elvették a földbirtokokat, a maximumot hagyták meg, vagy még annyit sem. Most többnyire kapitalizmus uralkodik a világon, legyen akármi a fedőneve, más lett az értékrend. Én ezeket a dolgokat hallomásból és az olvasmányaimból ismerem, közvetlen élményem nincs. Ismerőseim állítják, hogy ha a táborban név szerint kerestek valakit (akiről nem tudták, bent bujkál-e a többi között, vagy másutt van), akkor megkérdezték a „lágertöltelék” magyaroktól és németektől, hogy ismerik-e, és mit tudnak róla. Ha nem tudtak (vagy nem akartak tudni) róla semmit, akkor sorba állították a rabokat, és minden tizediket ott, helyben lelőtték. Egy magyar apa nagyon féltette a szintén bent tartott fiát, ezért azt mondta neki, hogy ilyenkor majd mindig mögéje áll, s ha a fia lenne a „tizedik”, akkor majd ő gyorsan a helyébe ugrik. Szerencsére erre nem került sor, meg nyilván nem is lehetett volna megtenni. Azt is mesélték, hogy egyszer egy lágerlakó a falon keresztül szeretett volna megszökni. Leszedték, kizavartak mindenkit az udvarra, majd ráparancsoltak a szökevényre, hogy másszon fel ismét a falra. Amikor fent volt, lepuffantották, mondván: – Mindenki így jár, aki szökni mer! Hozzánk

a háború alatt oroszok voltak elszállásolva. Pozitív élményeink voltak velük kapcsoltaban, igaz, hogy ők tisztek, orvosok, ápolónők voltak. Elrekvirálták az összes szobánkat, mi pedig, az egész család, a konyhában szorongtunk. Az egyik szobában volt a kötözőhely, oda a sebesülteket hozták, a másikon laktak a tisztek, a harmadikban is volt valami, de már nem emlékszem pontosan a rendeltetésére. Apámegyszer véletlenül benyitott s látta, hogy a szalonszobánkon éppen egy disznót trancsíroztak. Mi csak nevettünk rajta, igaz, kissé keserűen. Már első nap egy hatalmas lyukat ástak a kertünkben, föléje állítottak egy kazánt, abban főzött Nikola, a szakács. Egyszer jött és apám kezébe nyomott két tyúkot. Apám mutatta neki, hogy: – Nikola, ezt így csórtad? Nem, nem, ezt Nikola vásárolta – kezével mutatta, hogy kifizette és nekünk adja, ajándékba. Szerencsére nem nyúltunk a baromfihoz, mert hajnalban jött ám izgatottan Nikola és kérte, hogy adjuk vissza a csirkéket, mert a transzport továbbmegy. Sírta: – Megy Nikola a frontra, meghalni. Azt mondják, szerencsénk volt, hogy a tiszteket szállásolták hozzánk, mert a tőlük való félelmükben senki nem mert bántani bennünket. Anyámmal sem mosattak, pedig ahol a legényesség volt elszállásolva, a szomszédasszonyok naphosszat mostak rájuk.

Milyenek voltak az állapotok a felszabadulás után?

– Szerettük egymást, akik ott voltunk, akik megmaradtunk, békében éltünk, jó barátságban. A telepésekkel is jóban voltunk. A mellettünk lévő, már lakatlanná vált német házba, egy családot telepítettek. Volt egy lányuk és egy fiuk. A kislánnyal, Milenával összebarátkoztam, sokat játszottunk együtt. Nagyot néztem, amikor áthívtak hozzájuk és láttam, hogy a konyhájukban tartják a disznókat és a kecskéket. De elég hamar adaptálódtak. A kislány később varrónő lett és egy repülő tiszthez ment feleségül, öccse pedig, féltestvérek voltak, a fiú volt az édes gyerek, a lánynak mostohája volt a magas, bekötött fejű, szőke asszony, egyetemet végzett és gyárigazgató lett belőle. Ezt évekkel később mesélte el Milena, amikor már boldog fiatalasszony volt, s meghívott új lakásukba. A játékok is másmilyenek voltak. Amikor elnézem mostanában a sok, műszakilag tökéletes játékot, ami mind gombnyomásra működik, mozog, hangot ad, stb., sajnálom a mai gyerekeket. Mi a fantáziánkra voltunk hagyatkozva, az segített bennünket az alkotásban. Színdarabokat írtunk, lejátszottuk a rokonságnak, dramatizáltunk, amikor még azt sem tudtuk, mi fán terem ez a művelet, a meglevő, ismert meséket is feldolgoztuk, de újakat is kitaláltunk, énekeltünk, szavaltunk, később Nenicével, a barátnőmmel, kétnyelvű kötetet adtunk ki egy példányban. Mondtam is sok évvel később tréfásan Fehér Ferencnek, amikor Miroslav Antić-tyal közösen írt és fordított kétnyelvű közös könyvük megjelent és óriási sikerük lett vele, hogy szép-szép, de én a barátnőmmel évtizedekkel megelőztem őket! Másodikos elemista lehettem (Nenice két évvel több), s már tudtam gépelni. Anyámnak volt egy régi írógépe, az volt

a „nyomdánk”. Megbeszéltük, hogy mindketten írunk valamit. Nenice megírta szerbül, én meg a magamét magyarul. Nem voltak azok irodalmi alkotások, csak amolyan kis diákfogalmazványok. Aztán lefordítottuk egymásét. Én legépeltem, Nenice megrajzolta a fedőlapját, végül cérnával összefűztük. Címe: „Novele-Novellák. Pisali-Írták: Popov Nevenka és Varga Rózsa” (Ez volt a lánykori nevem.) Szabályos író-olvasó találkozót is tartottunk a szüleinkkel és a rokonainkkal. Még kritikusunk is akadt. Ferkó nagybátyám kijelentette: – Hát nem mondom, ez bizony elég nagy írói szabadság, hogy minden p helyett q-t használj! – Tudniillik felcseréltem a betűket. Talán nem működött jól a gép, vagy a gépíró. Szóval nagyon sok dolgot kitaláltunk. Milliő ötletünk volt. Rengeteget kirándultunk. Úgy érzem, hogy ez is hiányzik a mai gyerekek életéből: a rendszeres közös kirándulások, együtt levések. Azt hiszik, hogy kirándulni csak tengerre lehet, csak külföldre. Nem vagyok ellene, csak menjenek, lássanak minél többet. De hát először a közvetlen környezetükkel ismerkedjenek meg és a saját baráti körükkel. A tanítók, tanárok akkor valahogy mintha készségesebbek lettek volna, pedig nincstelenek voltak ők is. Vagy talán éppen azért? Szinte állandóan, sülve-főve együtt voltak az osztályukkal. Az én anyám is tanított, magyar–német szakos tanár volt, engem is tanított egy ideig. Rendszeresen jártuk együtt a hegyet és nem szégyelltük, ha csak lekváros kenyeret csomagoltak otthon, de megismertük közben az Ördögárgót, a Bónác-teret, a Kápolna-hegyet, a Várhegyet, a Törökfejet. Akkor még nem volt autónk. Most egyszerűen beül az ember a kocsiba és az új aszfaltúton fölszáguld egyenesen a várig, s az azóta fölszerelt erős fémlépcsőkön fölballag a tetejére. Mi mint a zergék kúsztunk–másztunk a gránitsziklákon, utat törtünk a bozótosokban, vagy mendegéltünk órák hosszát szűk kis virágos ösvényeken, évszázados fák árnyékában. Csodálatos volt: a szó szoros értelmében meghódítottuk a természetet. Rengeteg növényt ismertem meg, a biológiatanár mesélt róluk, elég jól ismerem az erdőket, cserjéket, virágokat. Ismereteimet föl is használok néha a novelláimban. Szóval jó, természetes kapcsolat volt köztünk, gyerekek és a felnőttek között. Valahogy hogy spontánabb, emberközelibb volt az élet. Először is nem volt rádió. Már létezett, csak nem tudtuk megvenni, a társaságunkban sem akadt senkinek. Nagy szó volt, valóságos esemény, amikor a nagybátyámék vettek egyet. Abban az évben a szilveszteri műsort már náluk, rádió hallgattuk. Később mi is megvettük a magunk kis rádióját. Nyilván ez készítette rá az embereket, hogy többet beszélgessenek, elmondják egymásnak a gondjaikat, bajaikat. Nekem, talán azért is mert egyke voltam, nagyon jó kapcsolatom volt a szüleimmel. Elsősorban az édesanyámmal, de voltaképpen mind a kettőjükkel. Rengeteget tudtam meg tőlük az ő pozitív és negatív élményeikről. Nemcsak elmondták, az életüket egyszerűen előttem, velem együtt élték le. Bizonyára voltak titkok, súlyos, összetett problémák, amelyek nem tartoztak rám, de a mindennapok gondjaiból kivethettem a részem. Én ma

is ezt tartom helyesnek. Most eltávolodnak az emberek, sőt a családtagok is, egymástól. Egyikük a számítógép elé vonul, a másik a tévé elé, a harmadik az újságot veszi elő, a negyedik esetleg a tiszteletdíjas munkája után szaladgál és alig beszélnek egymással.

Gyerekkorában szeretett-e olvasni?

– Nyilván mert láttam, hogy körülöttem mindenki rajong a könyvekért, nagyon szerettem olvasni. Apám rendszerint átolvasta az éjszakákat. Anyám viszont írt, hivatásszerűen is ilyesmivel foglalkozott. Olvasott és írt. Éreztem, hogy ez az egyetlen öröme a nagy nincstelenségben, amelyben akkor éltünk, amikor semmit nem tudtunk venni magunknak, még ruhaneműt sem. Aránylag sok könyvünk volt. Főleg klasszikusok. A Mikszáth sorozat, a Jókai sorozat, a remekírók. Nem voltak ezek mind teljes sorozatok, mert az édesanyámék négyen voltak testvérek és az apjuk nagy könyvgyűjtőnek számított. Megöregedvén szétszította gyerekei között a könyveit. Aki bírja marja alapon, ki melyiket szerette legjobban, azt vitte el, úgyhogy egyik sorozat sem volt teljes. Később az apám igyekezett az anyámnak jutottakat kiegészíteni. Végül szinte megvolt a teljes Jókai, a teljes Mikszáth, a Szépműves Céh sok kiadványa, Benedek Elek Nagy magyarok élete című sorozata, a Pallas lexikonok, Kassák, Herczeg Ferenc művei, a Jugoszláviai Magyar Könyvtár kiadványai, a Magiszter, Szenteleky Kornél, Schwalb Miklós dedikált könyvei, Maupassant, Tolsztoj, Mark Twain, Thomas Mann, Goethe, Schiller, Arany, Petőfi, Ady, József Attila, Babits, Kaffka Margit művei, Jovan Sterija Popović és Nušić néhány drámája. Mi mindig több nyelvet beszéltünk és többnyire olvastunk is azokon a nyelveken. Például én még kiskoromban egy szomszéd nyugdíjas tanító bácsitól megtanultam a gót betűket. Még írni is tudtam, de ma már csak az A betűre emlékszem. Olvasni természetesen minden további nélkül tudtam és tudok. Még alsós koromban megkaptam az Ezeregyéjszaka meséit egy kétkötetes német nyelvű, gót betűs díszkiadásban, gyönyörű illusztrációkkal. Ugyanakkor az iskolában megtanultam cirill betűkkel írni és olvasni. Ma is hasznát veszem. Akkoriban mindent olvastam, amihez hozzájutottam. Igaz, apám is, anyám is gondosan megválogatta a könyveket, úgyhogy ponyvához hozzá sem juthattam. Felnőtt korban próbáltam ráhangolódni, érdekelt, hogy mi lehet az, ami annyira vonzza az embereket, de nem kötött le, untam őket. Viszont a könyv iránti szenvedély később is megmaradt. Fiatal újságíró koromban Magyarországról rendszeresen érkeztek új, friss kiadványok. Valahányszor híre ment, hogy megérkezett az új könyvszállítmány, mi könyvmolyok rohantunk a raktárba, s a félig kicsomagolt könyvek között válogattunk, böngésztünk sietve és remegő kézzel, mert a könyvritkaságokból rendszerint kevés volt, inkább a népszerűbb olvasmányokból, házi olvasmányokból, szakács- és kézimunkakönyvekből hoztak többet. Válogattunk és hitelre megvettük őket, meg a

Forum kiadványokat is. Emlékszem, a Testvériség–Egység Könyvkiadónak a háború után évente 4-5 könyve jelent meg. Persze mi is előfizettünk, s akkor jutalmul még egy könyvet kaptunk újévre. Egyszer, Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálíg című regénye volt a jutalom. A későbbi években is rengeteget kötöttem könyvre, többet, mint amennyit talán kellett volna, más vásárlás, befektetés kárára. Sosem törődtem sokat az öltözködéssel, szépítkezéssel, lakásdíszítéssel, meg egyebekkel, csak a könyv érdekelt. Ez lett a fiaim szenvedélye is, mindig nagyon sokat olvastunk. De nemcsak elolvasni, hanem birtokolni is szeretjük a könyveket, ez egy külön gond. Mert ezt nehezebb megvalósítani. Az a szenvedélyem, hogy ha valamit elolvasok, és nagyon tetszik, akkor aláhúzom a nekem tetsző szavakat, mondatokat, néhány – számomra – vitatható helyre kérdőjelet, fölkiáltó jelet firkantok, amit helytelennek tartok, azt hullámos vonallal aláhúzom. Ha ez a könyv más valakinek a kezébe kerül, az nem valami örömdolog, mert betekintést nyer a gondolataimba. Amikor azonban egy részletet keresek, szeretném újraolvasni, vagy föl akarom használni, a bejegyzéseim alapján könnyen rábukkanok. Más jeleket is használok. Két párhuzamos vonás a lapszálon: fontos részlet, megjegyzés. Három vonás: még jelentősebb részt jelöl. Megesik, hogy egy-egy bekezdést ceruzával be is keretezek. Tizenhat évig az irodalmi rovatot is szerkesztettem a Jó Pajtásban: két oldalam volt a nagyobbaknak, egy a kisebbeknek. Akkor már úgy olvastam a könyveket, hogy árgus szemmel figyeltem: érdemes-e könyvismertetőt írni róluk, melyik részletet lenne érdemes közölni belőlük. Szerkesztettem a Tankönyvkiadó és a Jó Pajtás számára is néhány külön kiadványt, azokba válogattam az olvasmányaimból. Dramaturg koromban azt figyeltem, érdemes-e dramatizálni az éppen aktuális olvasmányomat. Lám, idővel ilyen professzionális orientáltsággal, deformáltsággal olvas az ember.

A verseci gimnáziumban érettségizett, hol folytatta tanulmányait?

– Érettségi után ösztöndíjat kértem és kaptam a Magyar Szótól. Újságírókat kerestek, és volt egy fölvételiszerűség a nyár folyamán. Én több más fiatalal együtt híreket, cikkeket, miegymást írtam és sikerült megkapnom az ösztöndíjat. Örültem neki, mert nagyon rossz anyagi körülmények között éltünk. Az édesanyám súlyos beteg volt, apám állás nélkül, nagyon gyakran volt munkanélküli. Nehéz természetű volt, és rendszerint összekapott a feletteseivel. Jóllehet, sokszor neki volt igaza, nem tűrte az erőszakot, öntörvényű ember volt. Hivatalnok volt, nem nyithatott üzletet, nem alapíthatott üzemet, hogy aztán saját maga ossza be a munkáját, munkaidejét. Egyébként ezermester volt, mindent megjavított rokonoknak, ismerősöknek, de soha nem kért érte semmit, mert ugyebár ő egy úriember (művelt volt, öt nyelven beszélt), barátságából teszi. Dehogyan fogad el bármit is! Mi meg otthon sokszor szinte éhezünk. Segítség nélkül nem tudtam volna folytatni a tanulmányaimat. Először a

tanárképző főiskolán szereztem oklevelet. Az egyetemet magánúton végeztem el, már anyaként, mint újságíró. A főiskolán rendes hallgató voltam, de már akkor is bedolgoztam, tiszteletdíjasan, később szerződéses alapon a Magyar Szóba, és a Jó Pajtásba. Semmi sem zavart, megszoktam, hogy mindig alkalmazkodni kell. Most is panaszkodnak a diákmenzára a hallgatók, akkor is így volt: egyik nap krumpli, másik nap káposzta, harmadik nap bab, ha volt egy darabka hús örültünk neki, ha nem volt, nem lázadtunk. Lehetett repetát kérni, a fiúk kértek is, udvaroltak a szakácsnőnek. Megfőzték az ebédemet (nem nekem kellett vele kínlódnom) meleg volt, éhes voltam, megettem, jól esett. A többiek lármáztak, ettek, beszélgettek, nevetgéltek, engem nem zavartak. Ebéd után félrevonultam az egyik sarokba és egy bádogtetejű asztalon megírtam a cikkemet. Kézzel. Anyámnak volt otthon írógépe, de oly nehéz volt, mint a sár, meg neki is kellett, szó sem lehetett róla, hogy én azt elhozzam. Kézzel megírtam, bementem a szerkesztőségbe, lediktáltam. A dolgokat úgy fogadtam el, amilyenek voltak. Ha valamit meg kell oldani, megoldottam. Volt, amit nem tudtam elintézni, de legalább igyekeztem. Rossz anyagi körülményeimre való tekintettel két évig az egyetemista otthon lakója lehettem. Első évben főnt laktunk Péterváradon, Mária Terézia egykori kaszárnyájának öles falai között. Tízen voltunk egy szobában. Mostanában azt mondják, hogy ketten nem tudnak meglenni egy szobában, mert nem tudják egyeztetni a munkaszokásaikat. Mi tízen voltunk, mindegyiknek más volt a munkaszokása, mégis jól megvoltunk egymással. Megbeszéltük, hogy amikor valaki tanul, akkor csendben maradunk. Nekem megengedték, hogy éjjel is égessem a nagy lámpát. Nem volt pénzünk kis asztali lámpákra! A nagy lámpa égett, a többiek aludtak, vagy elmentek udvaroltatni, esetleg moziba, de voltak, akik társultak és tanultak éjjel is. Akadt mellettünk szoba, amelynek lakói megkövetelték, hogy tízkor legyen lámpaoltás, az mind megbeszélés dolga volt. Nálunk az volt a rend, hogy mindenki akkor tanulhatott, amikor akart, vagy amikor ideje volt rá. Nagyon jóban voltunk, pedig különböző nemzetiségűek voltunk. Együtt jártunk főiskolára, moziba, kiállításokra. Évente csak kétszer tudtam hazamenni: nyáron és télen. Időm sem volt, pénzem sem sok, a távolság nagy, az összekötés pedig rossz. A mai diákok hetente rohannak haza, én meg leveleztem az anyámmal. Ő is írt szegény, én is írtam neki, röviden, mert hosszú levél írására nem volt időm. Nyáron addig maradtam – többedmagammal – a diákotthonban, amíg le nem tettem a vizsgáimat. Úgy beszéltek meg a szobatársakkal, hogy egyikünk naponta egyszer lesétál a lépcsőkön és Péterváradon, a sarki boltban vesz kenyeret, töpörtyűt, hagymát, meg amire szüksége van az egész társaságnak. Eladtuk az ebédjegyjünket azoknak, akik a városban laktak, mert nem akartuk az időt azzal vesztegetni hogy ebédre menjünk, akkor minden perc drága volt. Hetekig nem ettünk főtt ételt, tanultunk. Ketten beszereztek egy rezsót, azon néhazacsós levest főztek maguknak. Nem volt mindenkinek

asztala se. Volt ott néhány asztal a szoba közepén, de jobb volt az ágyon hasalva tanulni, akkor tanultam meg az ágyban, a térdemen írni. Később is, sokáig, a térdemre fektetett kemény táblás könyveken írtam, jegyzeteltem. Már akkor is aláhúzogattam a jegyzeteimet, könyveimet. Pirossal a legfontosabb neveket, évszámokat, késsel a kevésbé fontosakat, feketével vagy ceruzával a még kevésbé fontosakat. A kérdéseket megszámoztam, s ahányszor átvettem az anyagot, annyi fajta színessel karikáztam be őket. Az ember kialakított magának egy sajátos tanulási stílust. Miután letettem a vizsgáimat, hazautaztam. Esetleg még újévkor látogattam egyszer haza, ha lehetett. Az is külön kaland volt, én úgy fogtam föl. Rossz, kis sinbuszok döcögtek velünk, hidegek voltak, rosszul zártak, föl is fáztam, idült gyulladást szereztem: a mai napig is szenvedek miatta, akkor viszont nem éreztem még. Megálltunk Becskerek mellékállomásán, Zrenjanin poljen, ott átszálltunk, de előbb sokszor óráig várakoztunk a csatlakozásra. Egy szutykos kis váróterme volt, a szenes kályha füstölt, ki kellett nyitni ajtót, ablakot, mert nem lehetett meglenni mellette, akkor megjött, áradt be a hideg. Az utasokat ez nem zavarta: nevetgettünk, beszélgettünk, dudorásztunk, tréfálkoztunk és vártuk a vonatot. Manapság annyit beszélnek, cikkeznek verekedésekről, rablásokról, támadásokról. Az én vonatom mindig éjjel ért be Versecré. Az állomás nagyon messze volt a mi házunktól. Nem voltak buszok, amelyek majd bevisznek a városba, gyalog kellett menni. Éjnek idején nekivágtam toronyiránt a hazafelé vezető útnak, kihalt, elhagyatott kis utcákon igyekeztem megrövidíteni az utamat, és nem bántott soha senki. Nem is próbálkozott. Pedig fiatal lány voltam. Más idők voltak azok. Az emberekben volt valami szolidaritás. Anyám várt az ablakban könyökölve, dehiába lesett ő nagy remegve az ablakban, százszor bánthattak volna útközben. Eszembe sem jutott hogy félnem kellene, pedig nem volt nálam más védekező eszköz, legfeljebb a bőrröndöm. Ha azzal kólintom fejbe a támadómat, nyilván nem sokat érek el vele. Egyszóval, szép fiatalkorom volt. Az volt szép benne – most ha így utólag visszagondok – hogy tele voltunk reménységgel. Haladtunk a jobb felé, a szegénységből, a nyomorból, valami biztató felé. Akkoriban volt álláslehetőség, munkalehetőség, tanulási lehetőség, s a tandíjat sem kellett fizetni.

Hogyan szórakoztak önök a hatvanas évek elején?

– Őszintén szólva, én elég keveset szórakoztam. Ötvennyolcban érettségiztem, és hatvanegy nyarán már férjhez is mentem. Tudtam, hogy sürgősen be kell fejeznem a főiskolát, mert kenyér kell, nincs aki segítsen. Anyám akkor is beteg volt, apám gyakran állás nélkül. Ő is sokat betegeskedett már akkor. Meg kellett keresnem a kenyeremet. Színházba, operába, balettelőadásokra, kiállításokra és irodalmi rendezvényekre elég gyakran jártam. Utána esténként gyalog baktattam át a hídon és fel a várba a sötét lépcsőkön. Akkor sem féltem, pedig sokszor ijesztgettek, hogy a vár lépcsőfordulóiban egy szadista

alak lesi az áldozatát.

Hogyan ismerkedett meg a férjével?

– Egész véletlenül ismerkedtünk meg, bár ő is verseci. Az édesanyám mindhárom fiútestvérét tanította, de mivel ő kilenc évvel idősebb nálam, én még névről sem ismertem. Elsőéves főiskolás voltam amikor a barátnőmmel elmentünk korzózni, akkor ez divat volt. A barátnőm udvarlója mutatott be a jövődöbéli férjemnek, aki már akkor diplomás mérnök volt és egy szomszédos faluban, Zichyfalván dolgozott. Hétvégén hazajárt meglátogatni a szüleit. A „majomszigeten” álltak a fiúk, aztán csatlakoztak hozzánk, sétáltunk egy kicsit, majd elmentünk táncra is. Ő se tudott jól táncolni, én se. Én nagyon szerettem táncolni, de mivel csak nagyon ritkán jártam táncmulatságokra, nem volt gyakorlatom. Utána hazakísért, később nevetve azt mesélte: – Tudod, mivel boldogítóttál? Azt mesélted teli szájjal, hogy te hat gyereket akarsz, és azok közül az egyik ikerpár legyen. Azután egy évig nem láttuk egymást, a jövő nyárig. Akkor megismétlődött az előbbi év forгатókönyve: majomsziget, tánc, séta, korzó, hazakísért. Akkor meg állítólag arról szónokoltam, hogy részemről gyerekről szó sem lehet, én a karrieremnek akarok élni, tanulni akarok, dolgozni, írni stb. – Jézus, Mária! Ez aztán kékharisnya a javából! – gondolta ő. Ez akkoriban nálam még, úgy látszik, hangulat kérdése volt, még kialakulatlan egyéniség voltam. Volt azonban bennem valami szervezőkészség, mindenbe bevásárlottam. Az ifjúsági szervezet keretében a vállalatban megszerveztük a szilveszterezést: összeültünk, szervezőbizottságot alakítottunk, megtárgyaltuk mit vegyünk tombolának, mi legyen a menü, a műsor, kiket szervezünk be, kit kérünk föl szereplésre, melyik zenekart stb. A férjem –akkor már, úgy látszik, tetszhettem neki – odajött és elpanaszolta, hogy nem tud hol újévezni, nem ajánlanék-e neki valami jó helyet? Mondtam hogy mi a vállalatban egy bulit szervezünk és meghívtam, hogy jöjjön el oda szilveszterezni. Eljött, táncoltunk, hazakísért, s a nyáron már össze is házasodtunk. Olyan rip-ropra ment az egész, húsz és fél éves voltam amikor férjhez mentem. Előtte lediplomáltam, és ezerkilencszázhatvan november elsején állandó munkaviszonyba léptem. Húsz évig dolgoztam a Jó Pajtásban. Szerettem ott. Rengeteget utaztam. Akkoriban minden jugoszláv gyermeklappal fölveztük a kapcsolatot, barátkoztunk, látogattuk egymást, anyagot cseréltünk, de külföldre is jártunk: voltam Görögországban, Németországban, Lengyelországban, Magyarországon többször is a testvérlapoknál, de Bulgáriában, Romániában, Kolozsvárott a Napsugárnál, Bukarestben a Jóbarátnál. Sokat utaztam és sokat írtam. Volt egy sorozatom a nagy emberek szülőházáról: Beethoven szülőháza, Dürer szülőháza, Mozart szülőháza. Interjúkat készítettem festőkkel, írókkal, szobrászokkal, színészekkel, műépítészekkel. Így például B. Szabó Györggyel, Jovan Soldatovićyal, Stojan Trumićyal, Baranyi Károllyal, Baranyiné Markov Zlatá-

val, Petrik Pállal, Romhányi Ibivel, stb. Rendszeresen látogattuk az iskolákat, gyermekintézményeket.

Említette, hogy hat gyermeket szeretett volna, végül kettő lett. Kihasználta-e a szülési szabadságot? Volt-e aki segített a gyereknevelésben?

– A szülési szabadság összesen három hónapig tartott. Ha szülés előtt kivettünk egy hónapot, vagy két hetet, azt levonták abból a háromból. Azt a keveset mindenki kihasználta, többet nem lehetett kérni. Esetleg betegszabadságra lehetett elmenni, de nekem nem volt rá szükségem. Az a törvény rossz volt, kevés volt a három hónap. Én most nagyon üdvösnek tartom, hogy legalább egy esztendőnek kapnak az anyák, hogy a gyerekük mellett maradhassonak. Vagy kettőt a harmadik csemete után. A gyerek testi–lelki fejlődése szempontjából nagyon fontos legalább az egy esztendő. Van aki túlzásba viszi és tíz évig is otthon marad. Az már nem számíthat karrierre, hivatali előmenetelre, ennyi idő elmúltával az lehetetlen, megvalósíthatatlan. Viszont van, aki nem is akar karriert építeni, elsősorban anya és feleség szeretne lenni. Az ilyen típusú nő csak használja ki a szabadság lehetőségeket! A gyerekek, s a család mindenképpen jobban jár vele. Nekem az édesanyám segített. Egyke vagyok, és nagyon kései gyerek, idős szüleim voltak. Ezerkilencszázhatvannégyben született Béla, az idősebb fiam. Édesanyám előző évben, ezerkilencszázhatvanháromban ment el nyugdíjba. Akkor szegénynek, végre ideje volt megírnia önéletrajzi regényének, az Esztermásodik kötetét. Béla születése után eljött hozzánk, itt is maradt. Akkor az édesapám eladta Versecen a házunkat és ő is felköltözött Újvidékre. Apám nagyon gyorsan, két évre rá meghalt. Súlyos szervi bajai voltak, szívasztmában halt meg. Édesanyám összesen hét évig lehetett velünk, és rengeteget segített. Ha mostanában rágondolok, úgy érzem, hogy önző voltam, amiért ilyen mértékben elfogadtam a segítségét. Amennyiben a maga ura maradhatott volna, s csak kicsit segít be nekem, akkor talán Újvidéken is tovább, és többet írt volna. Esetleg az alkotásnak szentelte volna életét. Én viszont elfogadtam odaadó, önfeláldozó segítségét. Imádott engem, és az unokáit is. Ő biztatott arra is, hogy ha már beiratkoztam, fejezzem is be az egyetemet. Egy ideig vacilláltam: – Talán nem is fontos, megvan a főiskolai végzettségem, elég az nekem. Ám ő kitartó volt: – Itt vagyok, hát ne tréfálj, ne gondolkozz! Használd ki a lehetőséget. Igaz, hogy rengeteg a munkád, rengeteget utazol, írsz, szervezel, de azért ha nekifekszel, meglesz a második diplomád is. – Most sokat ollóznak szegény újságírók, nincs pénz útiköltségre. Akkoriban mi hetente legalább kétszer hivatalos útra mentünk, de megesett, hogy háromszor is, s nem volt mese: ha valami rendezvény adódott szombaton, vagy vasárnap, nem mondhattam, hogy én éppen kirándulást terveztem a családommal. Egy telefonhívás, s máris menni kellett. És mentünk, mert tudtuk, hogy ez a feladatunk. Rengeteget utaztam, dolgoztam, mindamellet

nagyon hálás vagyok az édesanyámnak, hogy rábírt: fejezzem be az egyetemet. Az ő érdeme is, hogy sikerült.

Mennyi ideje jutott a gyerekekrevelésre?

– Sokat voltam a gyerekekkel, s a férjem is. Játszottunk velük, felolvastunk, meséltünk nekik, sétáltunk velük, kirándultunk. Sokat meséltem a gyerekeimnek. Esténként, olykor délután is, lekuporodtunk a díványra. Egyik fiam jobbról, a másik balról, s aztán egyik mese követte a másikat. Ismert meséket is olvastam, de a legtöbbet én találtam ki. Volt például egy Kajla nevezetű posztókutyájuk. Ez a Kajla rendszerint olyasmiket művelt, amiket ők az előző napokban, és a mese végeztével közösen kielemeztük, hogy a kutyus mit tett helyesen, és mit vétett. Persze kedvencünknek más, izgalmasabb kalandjai is voltak. Nem szabad csak pedagogizálni. Nagyon szerették ezeket a meséket a gyerekeim, amelyek akkor még csak „szájhagyomány útján” terjedtek, sosem írtam le őket. Megtettük azt is, hogy vasárnap nem főztem, hanem bejártuk a gyerekekkel a belvárost. Megetettük a parkban a hattyúkat, megnéztünk egy-egy tárlatot, múzeumot, esetleg elmentünk a bábszínházba, moziba, s utána a belvárosi önkiszolgáló étteremben ebédeltünk. A gyerekeim azóta is rendszeres tárlatlátogatók, a kisebbik fiam egy időben gyakran írt a tárlatmegnyitőről, bemutatóról. Magam is, még mostanában is, ha a belvárosban járok, vagy külföldön, gyakran megnézek egy-egy kéпкиállítást, mozi- vagy színházi előadást. Most már természetesen mindenki egymaga, vagy a saját társaságával teszi ezt. Kamasz korában már tiltakozott a fiam: – Csak nem fogok veletek moziba járni, én már felnőtt vagyok! – Kicsi korukban azonban gyakran mentünk bábszínházba. Most olvasom az újságban, hogy a Telepen újra megalakult a magyar bábszínház. Egy időben az Újvidéki Gyermekszínházban egy-két klasszikus mesét, Grimm-mesét szalagra vettek magyarul is, így a szülők gyerekeikkel szerbül is, magyarul is megnézhatték, meghallgathatták őket. Két ilyenről tudok. Egyszer egy rokon kisfiúval, aki akkor első elemista volt, a péterváradi természetrajzi múzeumba látogattam el. Megnéztük az állatokat és környezetüket, az ásványokat, Újvidék és Pétervárad talajrétegeit. Kikerekedett szemmel, nagy érdeklődéssel órákig szemlélődött. Alig tudtam távozásra bírni. Sok mindent megszeretnének a gyerekek, ha tudnák hogy létezik, vagy ha valaki mesélne nekik róluk, megmutatná nekik. Mi elvittük a fiainkat az operába, balettre is, de egy kicsit túl korai volt ez a számukra. Az egyik folyton elaludt, csipkedni kellett, hogy magához térjen. A másik meg annyira unatkozott, rosszkodott, hogy titokban fenyegetni, csitítani kellett. Akkor néhány évet kihagyttunk, s aztán újra kezdtük. Később színházkedvelők lettek, egy időben rendszeres színházlátogatók voltak. A bábszínházzal kell időben elkezdni. Habár őszintén szólva én gyermekkoromban nem azzal kezdtem. Versecen nem volt bábszínház, csak hivatásos városi színház. Mindig vonzód-

tam a színházi szövegekhez. A nagybátyámék, akiknek nem volt gyermekük, és szinte második szüleimnek számítottak, sokáig Versecen éltek. Az ángyikám évekig járatta a Színházi Életet, amelynek volt egy melléklete: minden számában egy színdarabot közöltek. Engem már gyerekként lekötött, szinte megbabonázott a párbeszédes forma, és az, hogy zárójelben megírják, hol vannak, mit csinálnak éppen a színészek: a szájukhoz emelnek egy poharat, vagy földhöz csapnak valamit, sikoltoznak, öngyilkosok lesznek, csókolóznak. Rászoktam, hogy rádión is meghallgassam a színházi közvetítéseket, majd később színházba járok. Évek múltán magam is számos hangjátékot írtam. Nagyon sok novellám is párbeszédes formában íródott. Van közöttük néhány, amelyet könnyű volt dramatizálni, hangjátékká átírni, mert szinte teljesen párbeszédre épül. Amióta csak az eszemet tudom, mindig érdekelték a drámai szövegek. Rengeteg színdarabot összevásároltam, klasszikusokat is, moderneket is. Most Kálmán fiam birtokolja őket. Béla más könyvekre csapott le, őt inkább a biológiai, egészségügyi, pszichológiai, vallási, filozófiai, meg egyéb szakkönyvek érdeklik. Gyermek- és kamaszkorukban, de felnőttként is gyakran vitatunk, és vitatunk meg ma is, egymással közösen látott filmeket, tévéjátékokat, színházi előadásokat, vagy egy-egy érdekes könyvet. Jó, bár elég kíméletlenül őszinte vitapartnerek.

Fiatal házasságként, hogyan tudták megoldani a lakáskérdést?

– Két évig albérletben laktunk. Egy szép, új családi ház egyetlen, óriási szobájában, ahol még a fürdőszoba is ki volt adva, ott is lakott valaki. De azért jól megvoltunk mi ott, nagyon szép két év volt. Időközben a férjem kiment külföldre specializációra, engem pedig értesítettek, hogy lakást kapott a vállalatától. Törtem a fejem, örömben kit is értesítsek, mert akkor még nem voltak itt a szüleim. A férjem egyik nagynénjéhez szaladtam, neki újságoltam el: – Örzse néni, jöjjön, megnézzük! Borzasztó nagy öröm ért. Kapott a férjem egy lakást a vállalatától. –Hát eljött velem, megnéztük az üres lakást. Az is a mostani lakás közelében volt, mintha mindig egy helyben forogtunk volna. Az albérletünk, a vállalati lakásunk, végül a saját házunk is szinte egymás tövében, egy városnegyedben volt. Első emelet, két szoba, parketta, cserépkályhák. Nem volt nagy lakás, erkélye sem volt, azt nagyon sajnáltam. Talán, ha van, akkor sohasem cserélem el. Annyira hiányzott egy balkon, hogy egy kicsit kikukkantsak, hogy teregethessek, friss levegőt szippantsak. Öt évig laktunk benne. Ott született mind a két fiam. Akkor – közvetlenül az első fiam születése után – odaköltözött hozzánk az anyám, az apám meg közben eladta a házukat. És aztán vett külön egy olcsó lakást, kétszobásat az Újtelepen, beköltözött oda, a maradék bútort meg eladta, vagy elajándékozta. Mikor meghalt az édesapám, a férjem följánlotta a vállalatának, hogy visszaadja a lakást, mert mi házat szeretnénk venni, de nincs elég pénzünk, kaphatna-e kölcsönt?

Beleegyeztek. Azt a lakást rögtön odaadták egy kollégájának, aki még nőtlen – aztán az is hamarosan megnősült – nekünk pedig folyósították a kölcsönt. Olyan jól kerestünk akkoriban – igaz, rengeteget dolgoztunk, tiszteletdíjasan is – hogy minden hónapban félre tudtunk tenni egy keveset. Úgyhogy az anyámék lakása, a mi megtakarított pénzünk és a vállalati kölcsön elég volt ahhoz, hogy megvegyük ezt a házat. A vállalatnak körülbelül húsz évig törlesztettük a hitelt. Ez jó megoldás volt, hogy a vállalatok kölcsönt tudtak adni a munkásaiknak. Persze akadt, aki teljesen ingyen kapott lakást, néhány kollégám is így oldotta meg a lakás gondját. Én nem kértem, hisz a férjem kapott kölcsönt. Nem volt rá szükség, meg nem is lett volna becsületes dolog. Habár azt hiszem, nem is kaptam volna, mert olyan nagyon sok lakást azért nem osztogattak. Múltak az évek, beköszöntött az infláció. Kezdetben elég nagy összegnek számított havonta a kölcsön, de évek múlva, egyre kevesebből is futotta.

Mennyi ideje jutott a házimunkára, és segítette-e a férje a házimunka elvégzésében?

– Kezdetben egyáltalán nem segítette a férjem. Régi vágású ember volt, aki úgy tartotta, hogy ahol két asszony van a házban, oda be ne tegye a lábát semmiféle segédmunkaerő. Másrészt ő a ház ura volt. Ha hazajön, pihenni akar. Kicsit meg is voltunk hökkenve, én kevésbé, valahogy nem volt véleményem ebben a kérdésben, anyám inkább. Azt mondta, ez nem járja így, de nem akart veszekedni, meg kedvelte is a férjemet. Most viszont én utólag magamnak fölrovnom, hogy nem fogadtunk egy bejárónőt, aki legalább havonta elvégezte volna a nagytakarítást. Anyám már nagyon öreg volt, én meg foglalt voltam, állandóan úton, két pici gyerek, majd leestem a lábamról. Írtam is már újra, novellákat, meséket. Anyám a teljes nyugdíját ránk költötte, magának semmit meg nem tartott, legfeljebb ruhaneműre. Vett az unokáinak gyönyörű aranygombos, sötétkék télikabátokat, mihelyt kinőtték őket, újat kaptak, meg nagy pomponos, bojtos kötött téli sapkákat, fehérret, világoskéket, sárgát, játékokat, édességet, háztartási eszközöket. Ránk költötte mindenét, mégsem könnyítettünk rajta: a nagyobb munkákat ketten csináltuk, beosztottuk – ahogy bírtuk – a házimunkát. Ő is mesélt meséket a gyerekeknek, meg játszott velük, de úgy érzem, hogy bizonyos értelemben kihasználtuk. Ő, akit imádtam, és aki imádott engem, be volt fogva, mint egy cseléd. Amikor meghalt az édesanyám, akkor először két évre egy rokont, a férjem nagynénjét vettük magunkhoz, akinek ez szintén jó megoldás volt. Haláláig nálunk volt. Kosztot, kvártélyt, és fizetést is kapott, de mégis rokon volt, úgyhogy ez nekünk is, neki is megfelelt, azt hiszem, jól érezte magát köztünk. Amikor azonban ő is meghalt, akkor rám szakadt minden, és akkor változott meg a férjem. Akkor megérezte, hogy nem bírom tovább. Nem veszekedtem én akkor se, de egyszerűen látta, hogy úszok, és velem együtt úszik minden. Éjjel mosom az ablakokat, főzök, örökös-

sen kapkodva, belátta, hogy semmire nincs időm. Akkor már akart segíteni: bevásárolt, fölporszívózott, fölsöpört, ha kellett fölmosott, kertészkedett, stb. Ma sem tudja például a mosógépet kezelni, meg nem szeret mosogatni, de rengeteget dolgozik itthon is. Valahogy békésen eldől, hogy ki mit szeret, és mit tud csinálni, a kertet mindenképpen vállalja. A bevásárlást nagyon szereti, meg a hivatalos ügyek intézését, s a házban az apróbb javításokat is elvégzi. Hajlandó volt a gyerekekkel is foglalkozni. Nem kellett velük külön tanulni, jó tanulók voltak, de azért kellett velük foglalkozni. Nagyon szerette volna ha az ő hivatását választják, de mindkettőjüknek más volt az érdeklődése. Azért sokat megtanultak tőle: rengeteg növényt megismertek, herbáriumokat készítettek vele, meg hozott epruvettákban, alkoholban „tartósított” károkozókat, élő szarvasbogarát, ormányosbogarát nekik. Jártak állatkertbe is. Tehát, férjem megváltozott amikor látta, hogy nem tudok mindent elvégezni, de bejárónőnk akkor sem lehetett. Volt azonban egy rövid időszak, amikor mégis muszáj volt fogadni valakit. Ez akkor volt, amikor továbbképzésre járt: nyelveket tanult, megszerezte a magiszteri fokozatot, specializált, később a doktori disszertációját készítette. Munka után hazajött, itthon várta az ebéd, olyan amilyen. Sosem zsörtölődött miatta, nem tett megjegyzéseket rá, még ma sem tesz. Le sem feküdt, irány vissza a munkahelyére, ahol már várta a kutatás. S ez így ment évekig, mert a csemetekertben is be voltak állítva a kísérletei. Nem lehetett siettetni a dolgot, meg kellett várni, hogy azok beérjenek, és eredményt mutassanak. Mivel ő akkor nem tudott otthon, a házimunkában segíteni, fogadtunk egy asszonyt, aki időnként kisegített. Fiatal volt és nagyon szerette a gyerekeinket, azok is őt. Sütött nekik perezet, akkor az volt ebédre: leves és perez. Jucinak hívták. Mikor a férjem befejezte a továbbképzését, amit én messzemenően támogattam, elbúcsúztunk Jucitól. Most sincs bejárónőnk, magam végzek mindent. A két férfi segít: Kálmán veszi le a függönyöket, ő is teszi föl, meg tereget, porszívózik, füvet nyír, a férjem is segít, de a munka nagy része mégis rám hárul.

A házasságukban kinek volt döntő szava? Beszélhetünk-e egyenjogúságról? Tehát az ügyes-bajos dolgokat közösen megbeszélték-e vagy mindenről a férje döntött?

– Ha őt kérdezné, biztos azt mondaná, hogy nálunk egyenlőség van. Én azt mondom: is–is. Ő régimódi neveltetésben részesült: a kalapot a férfi viseli, ő dönt. Sok mindent megbeszélünk, de nagyon sokszor vitatkoznom kell vele, hogy meggyőzzem az igazamról. Valósággal véres küzdelmeket folytattam, hogy bizonyos dolgokat elérjek, amelyekről később kiderült, helyesen gondolkodtam. Például a terasz kiszélesítése, a tetőtér beépítése, pianínó vásárlása. Minden alkalommal az első reakció az volt: –Minek az? Végül mindhárom meglett, és más is, de óriási viták árán. A nevelés körül is sok mindenben el-

térő volt a véleményünk. Mindehhez hozzá kell tennem, hogy minden hibája ellenére nekem egy megértő férjem van. Jóhiszemű, szorgalmas, becsületes, áldozatkész ember és szeretet bennünket, a családját. Óigyekszik leküzdeni magában ezeket a visszahúzó, régi szokásokat, beidegződött családjogi törvényszerűségeket, és időnként erőt vesz magán. Midehhez idő kell, s némi harc, de végül is, többnyire meg lehet győzni, amennyiben nekem van igazam.

Tudott-e időt szakítani arra, hogy saját magával vagy valami hobbival foglalkozzon?

– Hobbim nem volt. Én nem tudok kézimunkázni. Megtanultam bizonyos öltéseket, csúnyán foltozok, varrogatok. A gombokat rondán varrom föl, de azért fölvarrom. Amit szerettem csinálni, az a munkám volt. Én az írást munkának tartom, úgy az újságírást, mind a szépirodalmat. Az olvasás is a munkámhoz tartozott, mert azt én valamiféleképpen hasznosítani szoktam, akár könyvismertetőt írok az olvasmányomról, akár dramatizálok, akár csak elraktározom az agyamban, hogy egyszer esetleg felhasználhassam az ötletet. Írtam, olvastam, színházba, moziba, tárlatokra jártam. Társaságba nem jártunk, vagy csak ritkán. Nem volt időnk rá. A férjem zárkózott, magának való, nem szereti a nagy társaságot. Nekem meg olyan munkahelyem volt, ahol sok ember között forogtam, és ez kitöltötte az életemet. Most, hogy nyugdíjas lettem, hiányzik a társaság. Sokat vagyok egyedül.

Unokám is csak most, hatvanöt éves koromra született, meg különben is távol él tőlem, évente csak néhányszor láthatom. A gyerekeimnek az a véleménye, hogy rosszul neveltem őket. Túl érzékeny szívűek, mindig azt magyaráztam nekik – emlékeznek vissza némi kesernyés mosollyal – hogy legyenek megértők és empatikusak, próbálják beleképzelni magukat a másik lelki világába, és úgy közelítsenek a dolgokhoz. Azt mondják: – Hogy tehetnél ilyen marhaságot velünk? Azt kellett volna mondanod, hogy oda kell vágni! És azt mondani: én így akarom. Nekem is vannak jogaim, nem csak mindig másoknak. Mindig abból kellett kiindulnom, nehogy megsértsem a másikat, nehogy a másiknak kárt okozzak. Mindig a másik volt a fontos, nem pedig a mi személyiségünk. – hányják a szememre. Lehet, hogy igazuk van. Olyan világban élünk, amely-

ben harciasabbnak kell lenni. Szükség van az empátiára, a megértésre, de nem olyan mértékben, ahogyan én azt beléjük neveltem.

A munkahelyén milyenek voltak az emberek közötti viszonyok?

– Az emberek közötti viszonyok jók voltak. Megkell azonban említeni, hogy mi is emberek voltunk, ott is megvolt az irigység, a törtetés, de az egyfajta egészséges irigység, és egészséges törtetés volt, ami szükséges egy ilyen munkahelyen. Én egy olyan légkörben voltam fiatal, amely harcias volt, a szó pozitív értelemben. Mindenkinek kellett harcolnia a maga helyét a nap alatt, mindenki megdolgozott érte. Önigazgatásban éltünk, és a mi kis szemétdombunkon, úgy érzem ez többnyire – ha nem is mindig – funkcionált. Heti és havi megbeszéléseink voltak, amikor sok minden fölmerült, de ésszerű érvekkel többnyire meg tudtuk győzni egymást a helyes döntés érdekében. Voltak áskálódások is, kisebb-nagyobb viták, de nem voltak olyan méretűek, hogy utána ne tudtunk volna beszélni egymással, vagy hogy bárkit is kitűrtünk volna a helyéről. Én meg voltam elégedve, mert szinte mindig kaptam mennyiségi és minőségi prémiumot is, de nem is csoda, mert hiszen megszállottként dolgoztam. Ami különösen összetartott bennünket, az a közös ügy, közös cél volt: iskoláskorú gyermekeink, olvasóink szellemi, nyelvi, irodalmi és általános ismereteinek gazdagítása és tudatosítása, társadalmi haladásának elősegítése, lehetővé tétele.

Élete folyamán került-e olyan helyzetbe, amikor úgy gondolta, hogy könnyebben boldogulna, ha nem nő, hanem férfi lenne?

– Sokszor voltam olyan helyzetben. Kora ifjúságomtól kezdve író akartam lenni, mert az anyám író volt, és ő volt az eszményképem. Úgy gondoltam, hogy amit ő csinál, az a legszebb és a legjobb, láttam, hogy ő akkor boldog, ha ír. Mondogatta is nekem: – Látod, ezt nem biztos, hogy közlik, az is lehet, hogy nem kapok érte pénzt. Mégis, az az öröm, amíg gondolkozom rajta, felvázolom és megírom, szóval maga az alkotás, mindenért kárpótol. Ez az életem, és ezeket a pillanatokat nem veheti el tőlem senki. Kezdő újságíró koromban, gyakori utazásaim idején elképzeltem, hogy ha én férfi lennék, mennyivel könnyebb lenne a dolgom! Fél kézzel elvégezhetném az anyaggyűjtést. Útközben, vonatra vagy autóbuszra várakozva beülnék, mondjuk egy restibe, rendelnék egy fröccsöt, vagy sört, és ott azokkal a szintén vonatjukra váró emberekkel beszédbe elegyednék. Ők elmondanák a sztorijukat, én azt lejegyezném, mi-csoda fantasztikus lenne. Mert ha én, mint nő, beülnék oda, rendelnék egy szendvicset, s megszólítanám valamelyiküket, mindjárt furcsa szemekkel néznének rám, fürkésznének, hogy ugyan mit akarhatok? Ki akarok velük kezdeni? Ha én ott szóba elegyednék valamelyikükkel, s az életéről faggatnám, az rögtön szobára hívna. Szóval, sok mindenben gátolja az embert az, hogy

nőnek született. Sok mindent nem tehetünk meg, amit a férfiak megtehetnek. Az előbbi persze csak egy mulatságos, banális példa. Ismerjük be: a mai világ még mindig a férfiak világa. A vezetői, döntéshozatali pozíciókat még mindig ők foglalják el. Nők csak elvétve akadnak közöttük, s bizony, a XXI. században is még ritkaságként, kuriózumként hatnak. Nehezen tudnak velük versenyezni. Erejüket, idejüket, figyelmüket, érzelmeiket elhúzza, leköti a család, a házimunka (még akkor is, ha állandó segítségük van), a házasság, a háztartás, a család funkcionálásával való állandó törődés, az évszázadok óta beléjük rögződött millió apró-cseprő gond és felelősségtudat, ami olyan természetességgel tapad hozzájuk, mint a nemük, amivel együtt születtek. Közülük sokan a karrier érdekében – szándékosan, vagy szinte véletlenül –, a sors szeszélye folytán, örökre magányosak maradnak. Kemény, harcos, férfias, keserű emberekké válnak, akik a maguk területén szép pályát futhatnak be, de akár bevallják, akár nem, halálukig bizonyos hiányérzettel fognak élni. Még mindig nem jött el a mi időnk, pontosabban a teljes nemi egyenlőség ideje. Ez egyelőre csak az átalakulás képlékeny kora.

Hogyan ünnepelték meg korábban a nők nemzetközi ünnepét?

– Azt hiszem, hogy akkor, amikor kezdetben ünnepelni kezdték, nagyobb jelentősége volt ennek a napnak. Amikor én nagylány, majd fiatalasszony voltam, akkor már valahogy olyan – köznapivá vált. Én már elég egyenlőnek éreztem magamat (egyenlőbbnek, mint amilyen valójában voltam!), annak ellenére, hogy nem ülhettem be a restibe novellatémákat gyűjteni. Mégis úgy éreztem, szabadon szárnyalhatok. A munkahelyemen, mint újságíró, később szerkesztő, minden elképzelésemet megvalósíthatom. Ami persze túlzás volt, de akkor az volt a benyomásom. Március nyolcadikán a Forum főbejáratnál minden nőt szegfűvel vártak, udvarias csókkal köszöntöttek a vállalati fogadóbizottság díszbe öltözött tagjai. Fönt, a szerkesztőségben viszont a férfikollégák vártak bennünket a közös, egyforma vállalati ajándékkal, valamint a saját költségükön vásárolt virággal és ugyancsak saját, inkább szimbolikus értékű, és sokszor vicces hangulatot keltő ajándékokkal, néha külön a mi tiszteletünkre kreált tréfás karikatúra-kiállítást és ugyancsak szemkönnyeztetően megkacagató vidámműsort szerveztek. Voltak évek, amikor a vállalati, első emeleti étkezdéből rendeltünk süteményt, máskor mi vittünk otthonról szendvicseket, kalácsot, a fiúk meg üdítőt, italt hoztak, vagy rendeltek. Jó volt együtt lenni. Nem éreztük, hogy az olyan nagy dolog lenne, holmi tiszteletadás, inkább kedves, jópofa barátkozás, együttlét volt, ahol mindkét nem jól érezte magát. A szüfrazseteknek még harcolniuk kellett, hogy elfogadják őket, mint női munkaerőt, hogy egyáltalán dolgozhassanak, vagy hogy fölvegyék őket az egyetemre. Ez valamikor volt probléma, az én időmben nem.

És a családban hogyan ünnepelték meg?

– Ahány nő csak volt a családban, virágot kapott. Többnyire cserepes virágot, hogy sokáig megmaradjon. És mindenki egyformát, nehogy valaki megsértődjön. Elég sokan voltunk, bár nem mindannyian egyszerre voltunk jelen: az édesanyám, én, később a férjem nagynénje, az anyósom, az ángyikám, végül a menyem is. A férjem, a fiaink megcsókoltak, felköszöntöttek bennünket. Mindez nem volt olyan világgraszoló valami, a családban ennek nem volt különösebb jelentősége. Ma már, mint a kicsire zsugorodott család egyedüli nőtagja, én kapom csak a virágot minden évben, sosem feledkeznek meg rólam. És évek óta már a vágott virág járja, főleg a rózsa.

A szocializmusban hogyan ünnepelték meg az egyházi ünnepeket, a karácsonyt és a húsvétot a családban?

– Emlékszem, hogy egész kicsi koromban a verseci templomba jártunk. Az egy gyönyörű gót stílusú templom, szebb, nagyobb, mint az újvidéki. Gyönyörű élmény volt. Akkor még latinul miséztek. Most is a fülemben csengenek azok a hangok, azok a szavak. Imádtam a tömjénillatot, amitől manapság szinte rosszul vagyok, fulladok tőle. Imádtam azt az illatot, meg az együttlétet, azt a hangulatot. Később – mivel anyám tanár volt – egyszerűen megtiltották, hogy misékre járjunk. Pedagógus nem mehet templomba, mert rossz példát mutat, ezért egy ideig nem jártunk templomba, de otthon, nagyon szerényen, megtartottuk az ünnepeket, nagyjából betartottuk a szokásokat. A háborús évek idején nagyon szerényen ünnepeltünk, az otthon varrt, vagy ismerősök által összeöltögetett babákkal, babaruhákkal. Volt olyan év is, hogy még fenyőt sem tudtunk venni, hanem egy nagyobb cserepes virágra fölaggattunk néhány ősrégi díszet, meg egy kis angyalhajat, imádkoztunk, énekeltünk és utána megcsókoltuk egymást. Az volt a szép benne, hogy együtt vagyunk, és hogy a hit összefűz bennünket.

Húsz évig a Jó Pajtás munkatársa volt. Miért ment át az Újvidéki Rádióba dolgozni?

– Én nagyon szerettem az újságírást. Teljes mértékben élveztem azt a húsz évet. Úgy érzem, amit lehetett, azt elértem, s teljesen beteltem vele. Úgy éreztem, hogy újat már nem tudok azon a helyen adni. Szerettem volna új közösségben lenni, új embereket megismerni, új munkakört, új munkaformát, valami mással foglalkozni. Akkoriban Deák Ferenc volt az Újvidéki Rádió drámaszerkesztőségének a főszerkesztője, ő mondta, hogy Szimin Magda nyugdíjba vonul. Nem kimondottan az ő helyére hívott, mert Magda főszerkesztő-helyettes volt akkor, de szükségük volt egy dramaturgra. Vállaltam az új munkahelyet. Nagyon jól éreztem ott magamat, nyugdíjaztatásomig ott maradtam.

Akkor éppen egyfajta fejlődési, bővülő periódusban volt az egész osztály, mert először csak magyar nyelvű volt, amikor viszont átmentem, már kétnyelvű – magyar és szerb nyelvű – volt, majd utána fokozatosan megalakult, csatlakozott hozzájuk a szlovák, a ruszin és a román nyelvű részleg is, dramaturgokkal, rendezőkkel, hangfelvevőkkel stb. együtt. A Nemecek Gyermekszínháza Együttesnek már jóval előtte hagyománya volt az Újvidéki Rádióban. Hosszabb–rövidebb időszakokra többször is megszűnt, majd újraalakult. Amikor én kerültem oda, már egy ideje nem működött. Úgy éreztem, hogy ismét meg kell alakítani. Javaslatomra fölcillant a szeme az új főszerkesztőnek –Deák Ferenc akkor már elment nagykövetnek –, azt mondta remek ötlet tartsunk felvételit, de mind az öt nyelven. Így öt gyermekszínháza együttes is alakult. Kezdetben ez nagyon szép volt. Rengeteget dolgoztunk, igyekeztem új munkatársakat szerezni. Olyanokat is beszerveztem, akik azelőtt nem írtak hangjátékot, vagy írtak, de nem gyerekeknek. Én a gyermek és ifjúsági hangjátékokat szerkesztettem. Az ifjúsági hangjáték műsorral én bővítettem a produkciót, mert addig csak gyermekhangjáték és mesejáték műsor volt. Én azonban úgy éreztem, hogy kell az átmeneti korosztálynak is adni valamit. A Fecskelánnyal indultunk, Kosztolányi Dezső szerelmi levelezését a Fecskelánnyal, valamint a hozzá, róla írt verseit Dér Zoltán dolgozta fel könyv alakjában, ebből lett a hangjáték. Aztán írtam, és írtam, még ifjúsági hangjátékokat. Nagyon szép periódus volt ez, multimedialis játékokat is kezdtünk írni. Szerkesztettem, dramatisztáltam, írtam, fordítottam, nyilvános lehallgatásokat szerveztünk. Váratlanul azonban, visszafelé kezdett a kocsikereke forogni. Kezdték, kezdtünk bizonyos igazságtalanságokat észlelni. Megesett például, hogy nem mondták el a szokásos heti megbeszéléseken, hogy pénz érkezett, és hogy lehet szövegeket vásárolni. Amikor láttam, hogy egyik–másik kolléga megy be a főszerkesztőhöz és viszi magával a címlistája füzetét, amelyben azok a nevek szerepeltek akiktől szöveget akartak vásárolni, én is fogtam a saját címlistámat és mentem harcolni a saját műsoraimért. Volt mivel megindokolnom, melyik szöveget miért lenne fontos megvásárolni és akkor kaptam is pénzt néhányra. Később újra úgy éreztem, hogy megint ki próbálnak játszani, és nemcsak engem. Ez nagyon rossz érzés volt. Most viszont, habár már rég nyugdíjas vagyok, valóságos sokk-ként hatott rám, amikor megtudtam, hogy egyetlen tollvonással megszüntették az Újvidéki Rádió ötnyelvű drámaszerkesztőségét! A hangszalagok még megvannak, csak magyar nyelven háromezer van belőlük! Mindegyik nyelv képviselője elvitte a szalagokat a saját szerkesztőségébe, de mindössze néhány dramaturg kivételével, akik elsősorban újságírói munkát végeznek, és csak másodsorban van arra idejük, hogy a hangjátékokat ismételtessék (csak ismételtessék, s újakat ne alkothassanak) az embereket elbocsátották. Már nincs rendező, nincs hangfelvevő. Olyan kiváló hangfelvevő, mint amilyen Morvai Ferenc volt, most taxisofőr! Az is rettenetes volt, amikor még

mielőtt sokadmagammal kényszerszabadságra, majd kényszernyugdíjba küldtek, az Újvidéki Rádió magyar nyelvű színjátszó együttesét is megszüntették. Azzal hitegették az embereket, hogy majd az Újvidéki Színház fölveszi őket, az egész együttest. Talán egyet–kettőt fölvettek, a többit nem. Már előzőleg is fokozatosan sorvasztották a színészgárdát. Ha valaki közülük nyugdíjba vonult, meghalt, elköltözött – akár Magyarországra, vagy Ausztráliába – helyette nem lehetett újat fölvenni. Egyre apadt az együttes, a maradékot pedig egyszerűen szélnak eresztették. Szóval, furcsa dolgok történtek. Az Újvidéki Rádió ötnyelvű drámaszerkesztőségét elfojtották, ellehetetlenítették.

Az Újvidéki Rádióban milyenek voltak a nemzetek közötti viszonyok?

– Én csak a drámaszerkesztőséget ismertem alaposabban, és részben a magyar szerkesztőséget, pontosabban a Gyermekrádiót és az Iskolarádiót, mert még újságíró koromban, hivatalból tartottam velük a kapcsolatot. Írtam róluk, az évi terveikről, a bemutatóikról, a versenyeikről, sikereikről, interjúkat készítettem velük stb. A Jó Pajtásnak és a Gyermekrádiónak közösen megszervezett és párhuzamos versenyeik is voltak. Baráti viszony uralkodott közöttünk. Az ötnyelvű drámaszerkesztőségben jók voltak a kapcsolatok. Mi dramaturgok, a rendezők, a hangfelvevők, a gépírók, zenei szerkesztők, színészek, mindannyian jóban voltunk. Meghallgattuk egymás produkcióit, mindet persze nem tudtuk, de a legjobbakat. Összejöttünk, és a közös lehallgatások után véleményt cseréltünk. Az emberek egymáshoz nagyon szépen, megértően viszonyultak. Sőt, fölajánlottuk egymásnak a legjobb szövegeket saját nyelvterületünkről. Írtunk róluk rövid recenziókat, néhány szót az írójukról is, ha fiatal volt, kevésbé ismert. Én is vettem szöveget a szerbektől, románoktól, szlovákoktól, ruszinoktól, ők is vettek tőlünk. Nem olyan sokat, de a legjobbakat megvettük. Ezáltal is jobban megismertük egymást, egymás hangjátékirodalmát. Az egymás közti viszony szívélyes, kollegiális volt. A hasonló korosztályúak látogatták is egymást.

Nyugdíjasként sem ül ölbe tett kézzel. Hogyan telnek napjai?

– Öreg koromra valósítom meg azt, amit fiatal koromban szerettem volna. Akkor valahogy mindig mást csináltam. Amióta csak az eszem tudom, mindig író akartam lenni, és hol újságíró voltam, hol feleség, anya, hol dramaturg, hol társadalmi munkában igazgatóbizottsági tag, munkástanács tag, a gyermekvédelmi érdekközösség képviselője, ösztöndíjbizottsági tag, irodalmi versenyek szervezője, mindenféle voltam. Az írást pedig, aminek kezdettől fogva az életemet akartam szentelni, azt mindig csak úgy mellékesen műveltem. Persze amit megírtam, azt közölték a lapok, folyóiratok, rádiójátékaim bemutatói több nyelven is elhangzottak, és kaptam néhány irodalmi díjat is. De soha nem volt elég időm az írásra, úgyhogy az első könyvem negyvenkilenc éves koromban

jelent meg! Kétezeröt nyarán jelent meg az ötödik. Most dolgozom a hatodikon. Kicsit szomorú, de nyugdíjba kellett vonulnom, hogy jobban ráérjek.

Jut-e most több idő a barátnőkkel való találkozásra?

– Részben, mert a baráti köröm szétszéledt. Van, aki más városban, vagy más országban él. Olyan is akad, aki már a másvilágról tekint le rám. Másrészt ők is megöregedtek, fáradtak, betegeskednek, ezért ritkán találkozunk. A rokonaimmal is nagyon ritkán találkozom. Ahhoz, hogy én a háztartásomat, a családomat is úgy-ahogy ellássam (nem vagyok valami kiváló háziasszony), és közben a koromhoz képest rendszeresen írjak, ahhoz idő kell. Amellett nem lehet nagy társasági életet élni. A férjem nem is szereti a nagy társaságot, őt zavarná, ha itt mindig körülvennének a barátnők. Időnként azért eltűri őket. Vasárnap szoktunk összejönni néhányan.

Hogyan élte meg Jugoszlávia felbomlását?

– Én a nagy Jugoszláviában barátságban éltem különböző nemzetiségű emberekkel. A lapomnak is jó kapcsolatai voltak a más nyelvű lapokkal, mint amilyen a Male Novine, a Neven stb.: vendégül láttuk őket, mi is jártunk hozzájuk. Nemcsak vajdasági lapokkal tartottuk a kapcsolatot. Amikor széthullott az ország, úgy éreztem, hogy szegényebb lettem.

Élete folyamán volt-e valamilyen kellemetlensége amiatt, hogy magyarnak született?

– Gyerekkoromban és diákkoromban semmilyen kellemetlenségem nem volt. Magyar elemi és szerb gimnáziumot végeztem. Készültem ugyan a szabadkai magyar tannyelvű tanítóképzőbe, mégsem íratkozhattam oda: pénzünk sem volt, meg azon a nyáron volt egy műtétem, nagyon beteg voltam. Így otthon maradtam, szerb gimnáziumba jártam, ott is érettségiztem. Folyton dicsértek a szerb tanáraim, minden évben más volt a nyelvtanárom: elmentek, avansáltak, meg cserélgették is őket, sok osztály volt, rengeteg a diák. Mégis mindegyikük szeretett és külön kiemelt. Én akkor már kísérletezgettem, olykor párbeszédes, drámai formában írtam meg az iskolai dolgozatomat. Tagja voltam az önképzőkörnek is. Jól bírtam a szerb nyelvet, s mivel jó tanuló voltam, a többi tanár is kedvelt. Az osztálytársaimmal haverkodtunk, egyik osztálytársnőm, Marina Čavoški évekig a barátnőm volt. Mostanában viszont megesett már velem, hogy rám szóltak az autóbuszban, amikor a barátnőmmel magyarul mertem beszélni. S a piacon, ugyanaz az elárusítónő, aki mindaddig szívélyesen tárgyalt velem, mihelyt megállt mellettem egy ismerősöm, és magyarul szólt hozzám, az elárusítónő ránk kiáltott: – Odmaknite se od tezte! – S amikor csodálkozva rábámultunk, dühösen megismételte a mondatot. S még jóval a drámaszerkesztőség végnapjaielőtt is furcsa megkülönböztetésekre fi-

gyeltem fel. Személy szerint nem nekem szólt ez a megkülönböztetés, engem szerettek. A főszerkesztő is szeretett, én jóban voltam vele, mint ember ellen semmi kifogásom, de a műsoromnak nem adott eleget, és nemcsak az enyémnek. Lehet, hogy kevés volt a pénz, de azt nem így kellett volna megoldani, hogy titokban juttatok, s csak egyeseknek, hanem megbeszélni. Én a szocializmus és az öngazgatás gyermeke vagyok, az igazságot kerestem mindig. Nagyon rosszul esett, amikor úgy éreztem, hogy átvernek, kijátszanak. Mint utóbb kiderült, az öngazgatásnak sok hátulütője volt, meg sok visszás dolog is felmerült vele kapcsolatban, de én néhány pozitív vonását is megismertem.

Ha vissza lehetne pörgetni a történelem kerekét, ha újra kezdené az életét, változtatna-e rajta valamit?

– Nem tudom. Nyilván, ha másként szervezem meg a dolgokat, akkor egész másként alakul az életem. Ha, mondjuk, egyáltalán nem, vagy csak harmincéves koromban megyek férjhez, talán könnyebben és nagyobb karriert futok be. De ezzel igazságtalan volnék. A családomhoz is, önmagamhoz is. Én szeretem a családomat, és nagyon boldog vagyok, hogy vannak gyerekeim, ha nem lennének, akkor sokkal szegényebb volnék. Úgy érzem, hogy nagyon hiányoznának az életemből. Szeretem a férjemet és jó házasságban élek. Viszont ha nem mentem volna férjhez, akkor talán íróként korábban és jobban kiteljesedhettem volna. Lehet, hogy nem lettem volna valami világraszóló nagy tehetség, a jó ég tudja, hogyan alakult volna a sorsom. Így nagyon sok mellékutat jártam be. De lehet, hogy mindez kellett ahhoz, hogy teljes életet éljek. Így tudom majd csak teljes mélységében, sokrétűségében ábrázolni, a sok buktatóval, a sok, talán hiábavalónak tűnő mellékvágánnyal együtt. De talán semmi sem hiábavaló. Az ember végeredményben mindig, mindenből tanul, feltöltődik.

Vali (1939) Újvidék

Mesélj gyermekkorodról

– Úgy vélem, hajlamosak vagyunk idealizálni a gyermekkort, fiatalkort, múltat, s így van ez esetemben is. Boldog vagyok, mert stabil családból származom. Édesanyám, édesapám magyarok, odahaza magyarul beszéltünk. Apám iparos volt, szaktudásáért igen becsült férfisabó. Olvasott és zanekevelő volt. Sokat dolgozott Futaki utcai műhelyében. A harminc-negyvenes évek iparoscsaládjai szerények, rendszeretőek voltak. Apám dolgozott, hazajövetével együtt ebédeltünk, együtt oldottuk meg az adódó problémákat a szerényen megterített asztal mellett. Anyám háztartásbeli volt, mindannyiunk főnöke és gondviselője. Védettek voltunk, sosem elhanyagoltak vagy mellőzöttek, s mindenkinek megvolt a feladata. Elmondhatom, hogy szüleink biztos életet teremtettek számunkra és kívánom, hogy a mai gyerekek is ilyen biztonságot élvezzenek. Csak most látom, évek, évtizedek távlatából milyen fontos is volt ez felnőtté válásunk szempontjából, s gyakran van lelkiismeretfurdalásom, hogy gyerekeim számára sohasem biztosíthattam ilyen stabilitást.

Merre laktatok akkortájt Újvidéken?

– Itt, a Jódfürdő környékén. A negyvenes években apám iskolatársa Weinfeld úr építette ezt a házat, de akkor már baljósló hangulat uralkodott, s tudta, családját el kell lakoltatnia. Megkérte apámat költözzünk ide lakóként míg vissza nem térnek. Negyven óta itt vagyunk. Weinfeldék sajnos sohasem tértek vissza. A család Auschwitzban vagy Dachauban tűnt el.

Milyen szerepe volt a vallásnak a családban?

– Protestánsok, református vallásfelekezetűek vagyunk. A vallás számomra a tizparancsolat. Nem voltunk rendszeres templombajárók, ez inkább a nevelés hozzátevője volt. A Karácsony, a Húsvét nagy ünnep volt nálunk, ilyenkor ellátogattak szomszédaink is, s mi ezt viszonztuk házi védszentünnepnek, szlavák alkalmával. Ekkor csesznicát kaptunk, Anyám mákosgubát készített. Szépen éltünk egymás mellett, senki senkit nem nézett le hovátartozása miatt – ez akkoriban ismeretlen volt. Hálás vagyok szüleimnek amiért a kozmopolitizmus szellemében neveltek bennünket. Nem létezik az a templom a városban melyben ne jártam volna, a pravoszlávtól az örmény templomig, ez egy kicsi gyöngyszem volt a város központjában, sajnos, lebontották.

Boldog gyerekkorod volt és akkor jött a pályaválasztás

– Igen. Harminckilencedik január tizenötödikén születtem, a legidősebb voltam. Magyar elemibe és középiskolába jártam, a Zenegimnáziumot szerbül

fejeztem be. Otthonunkban állandóan jelen volt a zene. Édesapám a műveltebb középosztályhoz tartozott. Csodálatos lemezei voltak, kedvelte a komoly- és szórakoztatózenét, szerette az operetteket, az operákat. Érthető, hogy az elemivel párhuzamosan beiratkoztam a zeneiskolába, éppúgy, mint öcsém és húgom is. Mindhárman zenei nevelésben részesültünk. Érdekelt bennünket, Apánk is így irányított. Kilencéves koromban beiratkoztam a Zenedébe, s tíz év után befejeztem. A középzeneiskola zongoraszakát megboldogult Ilin Rattinka diákjaként végeztem el. Nagytudású tanárnő volt, elsőrendű pedagógus, aki nem csak zenei ismereteket tanított. Imádtam Chopint, a romantikus zeneszerzőket.. És ahogyan manapság, az én időmben is rendszeresek voltak az iskolai rendezvények, nyilvános órák, melyeken én is felléptem. Abban az időben rendezték meg a zeneiskolák első vetélkedőit Ljubljanában, Belgrádban, Zágrábban és tanárnőm ötvenhatban iskolatársnőmet Martinkó Margitot és engem benevezett a Ljubljanai vetélkedőre. És mindannyiunk meglepetésére második díjat kaptunk. Azután ötvennyolcban, diplomavizsgám előtt ismét mi ketten képviseltük iskolánkat a belgrádi versenyen. A zongoraszakosok első díját Nikola Rackov neves zongoraművész kapta. Martinkó Margit és én ismét másodikak lettünk. Nagyon izgalmas, szép események voltak. Ljubljanában például megismertük Tereza Kesoviját, aki a fuvalások első díját kapta. Ezek után a belgrádi Zeneakadémiára D. Trbojević professzor vagy Olivera Djurdjević osztályába szerettem volna beiratkozni. Szerettem a reneszansz és a barokkzenét, de közlekedési baleset ért, megsérült a kezem, elmaradt a gyakorlás, az Akadémia. Éva húgomnak sikerült, zenét tanulmányozott, az Újvidéki televízió első vágója volt. Kezdetben Belgrádba utazgattak, ott készítették az első híradókat... Akkoriban gyakran adódott lehetőség külföldi munkavállalásra, mehettem volna, de sem öcsém, sem én nem tudtunk megválni szülővárosunktól. Húgom merészebb volt, többet kívánt. A nyolcvanas években költözött el családjával Los Angelesbe. Mindhárman zenészek voltunk. Öcsém, Attila, az Újvidéki Rádió komolyzenei osztályán volt szerkesztő. Szerettük a zenét. Nem mulasztottunk el egyetlen rendezvényt sem a színházban ahova apánk már kiskorunktól irányított bennünket.

Ötvennyolc körül, leánykorodban ismerkedsz meg férjeddal?

– Ötvennyolcban magánhallgatóként beiratkoztam az Újvidéki Egyetem jugoszláv irodalom és magyar nyelv szakára, de nem fejeztem be, megismertem férjemet, férjhez mentem s kezdő újságíróként kezdtem dolgozni. Érdekelt a világirodalom, kedvencem Rasko Dimitrijević tanárúr volt, előadásai miatt gyakran szöktem el a szerkesztőségből. Úgy gondolom, ha az ember Vajdaságban él, először anyanyelvét kell jól megtanulnia, a honfitársakét akcentus nélkül, helyes ragozással kell beszélni. Talán mert zenész létemre zavarnak a rossz hangsúlyozások, szinte bánt a tévé bemondóinak helytelen beszéde. Többek

között emiatt is íratkoztam be az egyetemre. Később, miután férjemet megismertem, elhanyagoltam tanulmányaimat. Ő akkor már lediplomált és a Dnevník napilapban dolgozott. Azután jöttek a gyerekek, az egyetemi végzettség füstbe ment. Natasám hatvannégyben, Szandám hatvankilencben született. Nem is a diploma a fontos, hanem a képzettség. Csupán tőled függ mennyit és mit tanulsz meg az életben, mit alkalmazol, mit változtatsz. Rövid ideig kezdő újságíróként dolgoztam, de hiányzott a zene. A hatvanas évek elején találkoztam Mišić Ljiljanával. Közel laktunk egymáshoz, gyerekkorom óta ismerem. Kérdi tőlem: -Ugyan, Vali, ne gyerekeskedj, miért ne lennél korrepetitor? A balettiskolában szükség van korrepetitorra. Vélem: – Nem tudom, megfelelek-e, a balettet imádom ugyan, de vajmi keveset tudok róla. Mégis, megpróbáltam. Lenyűgözött a balettóra légköre, a mozdulatok szépsége. Pillanatok alatt döntöttem – igen, ez az. Egy olyan új ötvözet, amely sehol sincs: szépség, zene, mozdulat, pedagógia. Nagyon megtetszett. És elkezdtem dolgozni a Balettiskolában. Sokat tanultam Margita Debeljak tanárnőtől, Stulartól, Ljiljana Mišićtől. Még most is hallok Debeljak tanárnőt: – A jó korrepetitor mindenkor rendelkezik öt-hat kínálattal a feladott témára, s ha erre képtelen, inkább menjen az iskolából... A város majd minden balett pedagógusával dolgoztam, s rájöttem, mindenki a saját módszere szerint dolgozik, hisz nem vagyunk egyformák. A balett-teremben, – ha szereti a munkáját, ha kedves, ha nem a pedagógus – te munkatárs vagy, itt nem lehetsz karnagy, mindik csak első hegedű, mert a karnagy természetesen a pedagógus. A nagyzenekar pedig a baletttrud mellett álló, vagy a terem közepén próbáló diáksereg.

Segített-e a férjed, mivel nem éltetek a szülőkkel?

– Együtt voltunk, számomra ez volt a legfontosabb. Eleinte albérletben laktunk. Ő a kulturrovaon dolgozott, évekig vezette a „Képernyő előtt és mögött” c. sikeres rovatot. Bejárta Jugoszláviát, interjúkat készített írókkal, közéleti személyekkel, rendezőkkel, színészekkel, zenészekkel, mindazokkal akikkel volt mondanivalójuk és jelen voltak a képernyőn. Szép idők voltak azok.

Hogyan osztottátok otthon a munkát?

– Hát, éppenséggel nem. Édesanyám és anyósom vigyáztak a gyerekekre. Ez nagy segítség volt, máskülönben a háztartás az én gondom volt. Vlado állandóan rohant. Nálunk szó se lehetett az én családom rendezettségéről. Az egész inkább zűrzavarra hasonlított. Sosem lehetett tudni ki mikor érkezik, megérkezik-e egyáltalán, vagy nem, az ebédre, melegíteni, vagy nem... Együttes étkezések, családi ebédek talán néha vasárnap vagy ünnepnapokon voltak.

A hatvanas évekig, nyugdíjaztatásodig a Balettiskolában dolgoztál?

– Visszamentem a Fórumba. Az iskolában két váltásban dolgoztam, rossz volt az órarend, két kislányom volt. Hova a gyerekekkel, melyik nagymama? S láttam, ez túl sok. Imádom a gyerekeket, az iskolásokat is, az enyémeimet is otthon. Ha munkaviszonyban vagy, bármennyire igyekszel, sosem vagy eleget gyerekeiddel. És hát így átálltam ismét a Fórum-házba, ahol jobb volt a munkaidő. Ez hat évig tartott, amíg lányaim felcseperedtek. Az ifjúsági lapban dolgoztam. Akkortájt ez egynagytirású lap volt, vásárolták mindenfelé, Magyarországon is, mert mi abban az időben szabadelvűbbek voltunk, mint bárki a környéken. Titkár voltam, bedolgoztam a zenei rovatba is. Így közelebb kerültem a szakmámhoz, s minden jó volt addig amíg rá nem jöttem: vén

vagyok én egy ifjúsági lapban. És visszatértem a Balettiskolába. Igazán nagy szerencsém volt, hogy így ingázhattam két munkahely között. Sokat jelentett nekem korrepetitornak lenni. Nagyon érdekes számomra a klasszikus balett óra, különösen ha jó az osztály. Minden nap történik valami csodálatos, s ilyen eseménynek részese lenni, igazán kellemes dolog. Kilencvennégyben aztán nyugdíjba vonultam. Talán dolgozhattam volna még, de családi nehézségek keletkeztek. Nyugdíjaztatásom után még ledolgoztam Smilja Ilijć-el hat szép évet.

Miből áll a korrepetitor munkája?

– Igazán egyszerű, egy mondatba is belefér. A korrepetitornak figyelnie kell a táncosokat, a pedagógust – a látottakat el kell zongorázni. Fontos, hogy türelmes és megértő legyen, ne ellenkezzék, végképpen ne a diákok előtt. Szükséges a zenei felkészültség, gondolni kell a feladott gyakorlatra és minde- nek előtt megérteni ami a teremben történik. Tisztelni a munkatársat még ha nem is szimpatikus, mert a diákoknak sosem szabad észrevenni a pedagógus

és munkatársa közötti nézeteltérést. Jó zongorista, a hangszer és a balettelemekek jó ismerője. Tudnia kell milyen gyakorlathoz milyen zene felel meg. Elsőnek a bejátszás megy, ez nem nehéz, különösen a fiatalabb osztályokban – bár ezt sokan unalmasnak találják. Minden nap történik valami kis csoda, és szép ennek részese lenni. A balett-terem számomra egy olyan műterem, ahol apróságokból is létrejöhet szép eredmény. A korrepetitor lepje meg munkatársát, készüljön fel az órára, változtasson, cseréljen zenét. Azt kérdezted, létezik-e akadémia zenei munkatárs kiképzésére. Hát nincs. Korrepetitor magától válik azzá. Dušan Trbojević, Miroslav Čangalović nagyszerű munkatársa volt évekig, Olivera Djurdjević kiváló előadóművész és munkatárs, Nada Kolundžija nagyszerű zongorista, Jovantestvére örülhet, hogy ilyen munkatársa van. A korrepetíció sosem lehet a legfontosabb, de nélküle nem lehet. A balettiskolában tág fogalom a korrepetíció. A klasszikus balett óráit sokan unalmasnak tartják. Pedig nem az, mert sokat meg lehet tanulni, ha nem csak a kottára figyelsz. A pedagógustól, sőt a diákoktól is néha három óra alatt is sokat lehet sajátítani. Probléma az is, hogy jól zongorázni és jól korrepetálni – ezek különböző dolgok. Nagyszerű pianisták nem mindig jó korrepetitorok, ugyanakkor közepes képességű zánészek jó munkatársak. Némely megjegyzés az órán nem sértés, inkább baráti észrevétel. Tudod-e mit követelnek a kezdő zenei munkatárstól? Zenét. S ezt mindenki a maga módján játsza, hisz a balettpedagógusoknak is sajátos módszereik vannak. Gondolj csak arra, hogyan vezényel Toplák Imre balettelőadásokon! Amikor Giselle-t vezényelte, szinte „láttad” a táncot. Amennyiben csupán a zenei szövegre figyelsz a színpadon vagy a balettteremben történetekre, nem követve a megjegyzéseket – akkor semmi. Van még egy dolog. Fontos megtalálni különböző stílusok árnyalatait, egyik a klasszikus balett, az emeléstán már más, a karaktertáncok már a harmadik, történelmi táncok már a negyedik, színpadi mozgás az ötödik. A színpadi mozgás improvizáció. Ezt Marina Dimovskival csináltam tizenöt éven át, egy évig Salajics művész úrral. Szép együttműködés volt.

A lámpaláz normális dolog – de csak amíg nem kezdesz játszani. Sokat zongoráztam, sok volt a koncert, vetélkedő, utaztunk eleget, díjakat nyertünk.

Volt-e a vetélkedőkön pedagógus vagy korrepetitor díjazás?

– Nem, soha. Szinte természetes volt leülni zongorázni. Olyan sok a jó korrepetitor! Amikor annakidején jöttek a zágrábiak, ljubljanaiak, mi zenészek nyomban megértettük egymást.

Elhanyagoltad-e az újságírást?

– Hát igen, ami az érdekköröm abból kevés van, s máskülönben is az Újvidéki rádió nagyszerűen követi a zenei rendezvényeket.

Gyerekeid kétnyelvűek-e?

– Nem kétnyelvűek. Az volt a baj, hogy férjem sohasem tanult meg magyarul. Ő ellenállást tanúsított, a gyerekek meg szerették apjukat, s mivel nem beszélte, nem is akarta érteni a nyelvet, a gyerekek is ellenkeztek. Láttam, ebből baj lesz, s így a családi béke kedvéért szerbül beszéltek, szerb iskolába jártak.

Csodálkozom, hogy anyád nem ellenkezett.

– Ellenkezett s ekörül is volt probléma. Gyerekeimnek van ugyan passzív nyelvtudása, de a nyelvet, mivel nem beszélik tökéletesen, csak szükség esetén gyakorolják.

Önállóan döntöttek-e szakosításukról vagy te inkább a zenedét ajánlottad?

– Tudod, akkor más idők voltak. Mindketten zenekedvelők, muzikálisak. Natasa járt a zenedébe, Szanda nem. Szandának gyönyörű a hangja, sokat énekelt a Jovan Popovics iskola kórusában, utazgattak is.. Zene mellett nőttek fel, otthon mindig szólt a zene, s így van az ma is. Természetesen zeneismeretük nincs professzionális szinten, de jó a hallásuk, pontosan tudják mi felel meg ízlésünknek. Választékosak, kedvenc zeneszerzőik, kedvenc zeneszámaik vannak.

Melyek a kedvteléseik?

– Natasa arheológiát kívánt tanulmányozni, szereti az asztrológiát, a természetet. Szanda nagyon ügyeskező, jól köt, szépen varr.

Miért váltatok el?

– Egyetértéssel történt, egyszerűen alaptermészeteink ellentétei miatt. Kezdetben nagy volt a szerelem és ilyenkor az ember nem látja mi vár rá néhány évtized után. Első házasságunk volt, nem sikerült és valóban probléma nélkül, kölcsönös megegyezéssel váltunk el, mert balgaság csupán papíron szerepelni feleségként.

Időközben komplikálódott a helyzet, az országot elkapta az infláció, azonkívül lányaim vonzódtak apjukhoz, szerették, becsülték. A legnehezebb tapasztalatot a legnehezebb időben észlelték. Szanda középiskolai szakosítás előtt állt, Natasa a történelem szakra iratkozott. Szanda később szintén az egyetem franciaszakosa lett. Sikeresen vizsgázott majd Amerikába utazott, tovább tanult önerejéből, majd lemagisztrált. Számomra nagy öröm, hogy teljesen önállóan, egyedül a nagyvilágban, munka mellett is véghezvitte tanulmányait. És továbbra sem nyugszik. Mindketten nagyon erősek, kitartóak. Mi hárman igazán jó viszonyban élünk. Egy anya legnagyobb öröme, ha lányai a legőszintébb, legjobb barátai. Ez nagy siker, ez istenáldás. Úgy érzem, ezt a feladatom jól végeztem, mert egyszerű, jó, becsületes gyerekeim vannak, nem

bántanak meg senkit, főleg nem engem. Hát ezért is nehéz mindkettőjüknek. Manapság másféle tulajdonságok divatosak.

Mi a te hobbyd?

– Továbbra is a zene. Egy zenész, legyen az kiváló, közepes vagy egészen átlagos, ha beleszeretett a muzsikába az egy életre felszívódik a pórusaiba. Amióta nyugdíjas lettem, van időm, hobbym a kavicsozás. Kavicsokból órákat, templomokat, virágokat készítek.

Véleményed szerint egyenrangúak-e a férfiak és a nők?

– Oly sok az okos, sikeres nő aki háromszor is többet dolgozik a férfinál, egyazon munkán, egyazon hivatásban és mégisincs méltóképpen megbecsülve. Erőt nem kimélve kell harcolnia a megillető elismerésért. Ezért a társadalmat teszem felelőssé. Először is, nem tesz eleget a gyerekvédelemért, hát látod mi történik agyerekpótlékokkal? Az anyának főznie kell, kötni, varrni, gyereket nevelni, dolgozni, az otthont rendezni. A férfi elmegy, ledolgozza a munkáját, megjön. Eltűnt már az a patriarchális társadalom melyben az én anyám boldog volt, hogy háztartásbeli lehetett, mert a ház asszonyaként királynői trónus illette meg, munkájáért megbecsültük, szerettük. Ő volt a mama. Sohasem vetődött fel a kérdés: – Pénzkereső-e a mama? Mama három miniszternél is többet jelentett, mert a semmiből is ebédet teremtett. A ház istene volt. Apa nyugodt, biztos, megelégedett, hűséges, hisz tudta: – Mama nem hagyja cserben. És látod ma, az asszony szélvészkként rohan. Műveltnek, jó munkatársnak, remek feleségnek, kiváló szeretőnek kell lennie, modernnek, megértőnek, felvilágosultnak, hogy gyerekeivel megértesse magát. Ez elvárando a nőtől – mi a férfiak teendője?

Bár házasságodban megérezted az egyenlőtlenséget, lázadtál-e emiatt?

– Hát persze. De voltak feladataim: a gyerekek, a munka.

Tagja voltál-e a kommunista pártnak?

– A politika sosem érdekelt. Fontos valóban, de...

S ezzel kapcsolatban voltak-e ajánlatok?

– Igen, de figyeltem a politikusokat s mondhatom egyik sem tetszett meg annyira, hogy elhatározzam: hát én most ennek az embernek a példáját követni fogom, álláspontjait elsajátítom, ilyen szeretnék lenni... Csupán Zoran Djindjicet kedveltem, de ő rövid ideig volt jelen. Az én időm meg lassan lejár.

Emlékszel-e a március nyolcadikai ünnepségekre?

– Valamikor régen újságíró koromban megírtam mennyire helytelenítem

március nyolcadikát amikor becsicsentett férfiak félig hervadt szegfűkkel délcsekednek. Hol van itt Zetkin Klara? Szép dolog megünnepelni ezt a napot, de nem csupán ezt az egyet.

A törvényes előírások szerint kihasználtad-e szülészeti szabadságodat vagy nem?

– Az én időmben három havi szabadság volt előírva, egy a szülés előtt, kettő az után. Hát én bizony rohantam az órákra, akkor a Balettiskolában dolgoztam, utána haza, majd ismét vissza, hogy a fennmaradt órákat ledolgozzam. Betegszabadságon nem voltam. Szerettem a hivatásom s emellett gondoskodtam arról hogy gyerekeim ne érezzék távollétemet. Hát nem is volt olyan rémes.

Megváltoztattad-e vezetéknévét?

– Igen. Én szívesen viseltem férjem vezetéknévét, örültem, hogy felesége lehetek, tetszett, hogy családjához tartozom. De amikor beláttam, hogy várákoszásaim nem teljesültek – visszatértem vezetéknévemhez. Gyerekeim apjuk nevét viselik. Úgy véltem, balgaságolyan ember nevét osztani, akivel nincs közös reggeli kávé, fizetés, élmény. Egyszerűen képmutatásnak tartottam vezetéknévét megtartani amikor már semmi közöm hozzá. Ez már nem volt az én életem.

Mikor kezdődik nyugdíjas életed?

– Nyugdíjbavonulásom abban a percben kezdődött, amikor már nem volt órarendem. Amikor úgy ébredtem, hogy tétlen órák várnak rám. Ez egy rémes úr. Nem éreztem magam félretaszítottnak, egyszerűen rájöttem, hogy ezután így lesz. És kiterveztem tennivalóimat. Beiratkoztam Mirjana Markovics szövőtanfolyamára a Vajdsági Múzeumban, aztán kollázsokat készítettem kavicsokból, volt időm barátkozni, iskolatársaimmal összejönni. Ők, mint jómagam is magányosak vagy özvegyek. A férfiak egyszerűen eltűntek, vagy elhunytak vagy elmentek.

Mik a női barátkozás szépségei?

– Fiatalkoromban nem voltak barátnőim, nagyobbára fiúk voltak körülöttem. Öcsém és barátai, azután a Forumban is nagyobbára férfiak közt dolgoztam és nagyszerűen barátkoztam. A nőkkel nem annyira, időm sem volt, meg azután nem vagyok kávézó típus. Nemrégiben azonban rájöttem, hogy a velem együtt őszülő, öregedő nők sok érdekességet mesélnek, ezek nem csupán üres szószaporítások, hanem izgalmas életregények melyeket figyelmesen végig kell hallgatni. Tegnap például a születésnapomon csodálatos volt. Először is leadták teljes tréfatartalékunkat, utána politizáltunk – ki tetszik, ki

nem – azután visszaemlékezés a múltra, majd betegségekről, elvárásokról, arról, hogyan látjuk a holnapot, hisz mindannyian szerény nyugdíjból élünk. Az pedig nem elég. Drága a fűtés, a piac. Magamra keveset költök, varrok, kötök, átalakítok, fodrászhoz, kozmetikushoz nem járok – ezt én magam elrendezem. Szerencsére gyógyszerekre nincs szükségem. Erről is tárgyaltunk, barátnőim három-négy féle gyógyszert használnak és ezt nem lehet a nyugdíjból kihozni.

Rád nemsokára költözködés vár, hatvan év után máshova mégis

– Hát igen, kisebb lakásba. Ha ez sikerül, megkezdődik életem utolsó fejezete. Talán harmonikusabb, jobb lesz, mert kicsi lakásban kevesebb a kiadás, s talán módombba lesz utazgatni is. Imádom az utazást. Emlékszem gyerekkorom legszebb ajándékára, apám nagy glóbuszára. Ez volt a kedvenc játékunk. Öcsémmel állandóan rajzolgattuk rajta az útiirányokat. Milliószer körüljártuk így a földgolyót. Kalahári sivatag? Jártál arra? Andok? Ott sem? Szeretnék utazni, de sajnos nem tehetem. Boldog vagyok, ha néha eljuthatok Pestig. Nyugdíjas barátnőimmal átjárunk Magyarországra opera vagy operetelőadásra, etnofesztiválra – ez mind rendkívül érdekes. Néha beülök a nőekkel teli buszba, csak itt-ott néhány férfiú – és indulás. Feltöltött batériákkal térünk vissza és várjuk a következő alkalmat.

Hogyan telnek napjaid?

– Napjaim aránylag egyhangúak, egyformák, de ez nem zavar, mert most már aligha történhetnek élményerupciók. Koránkelő vagyok, mintha iskolába igyekeznék! Hét körül ébredek, végigcsinálom gerinctornáimat, megiszom a kávé és következik a kérdés: – Főzni vagy nem főzni, menni vagy nem? Lányomnak és magamnak főzök. Igazán egyszerűen táplálkozunk, húst alig, inkább halat – megszoktuk és ez így megfelel. Csodaszép dolog a főzés, örömmel csinálom és boldog vagyok amikor jól sikerül a legegyszerűbb étel is. Aztán fogom a könyvet és egy óra pihenés következik. Utána vagy elmegyek vagy hozzám jönnek, imádok csellengeni az újvidéki utcákon, sokat gyalogolok, busszal nem járok.

A bombázás Újvidéken ért, hogyan élted át?

– Mindkét bombázást ebben a házban. Az első a negyvenes évek elején történt. Kicsik voltunk, lenn kuporogtunk a pincében egy nagy asztal alatt ahová apám telepített bennünket. Körülöttünk bomba-eső, csak úgy rengett minden – de ezt a bombázást szép emlékként őrzöm, mert az asztal alatt anyám erősen átölelt bennünket és torka szakadtából énekelt. Órákon át. Utána rémes volt, sok ház teljesen üres lett. Környékünkön szerb, német, magyar családok laktak – és egyszerre eltűntek pajtásaim. Teljes volt a sívárság.

A második bombázás szintén itt ért. Palacsintát készítettem. Eljött Natásám Zak kutyájával – s mi hárman itt, Szandám Amerikában. Hallgatta a híreket, amikor lehetett, telefonáltunk. Engem megkimélt a háború, nem vesztettem el senkit, s azért hálás vagyok Istennek. Igaz, elszegényedtünk, nem volt könnyű, de traumáim nem voltak. A bombázás idején felhívott Misics Ljilja barátnőm: – Gyere, zongorázz, vizsgánk van, nincs zene, szólnak a szirénák! Indulok, rázendítenek a szirénák, üsse kő, gondolom, csak zenéljete, én is zenélni megyek a Színakadémiára. Megérkezem a Nikolajevszka portába, elkezdjük a vizsgát, a szinpadi táncot a másodéves színi növendékekkel – ismét dummm! Akkortájt a Naftagas épületét verték. A hallgatók fal mellé álltak, megvártuk az égi-zene végét, befejeztük a vizsgát és a gyerekek nem veszítettek évet az égi ördögök miatt..

Élettapasztalataid alapján mit üzensz a fiataloknak, gyerekeidnek?

– Nem szokásom tanácsokat osztogatni. Úgy vélem a képzettség nagyon fontos, legyen szó fiatalokról, öregekről – bármilyen tevékenységben az ember találja meg önmagát, legyen az falfestés, varrás, főzés, gyermekőrzés, idősek ápolása, játékonysági tevékenység, a világ legszebb költeményének megírása, legyen az zene... Legyen bármi, de a célt következetesen, kitartóan véghez kell vinni.

Gabriela (1943), Bácspalánka

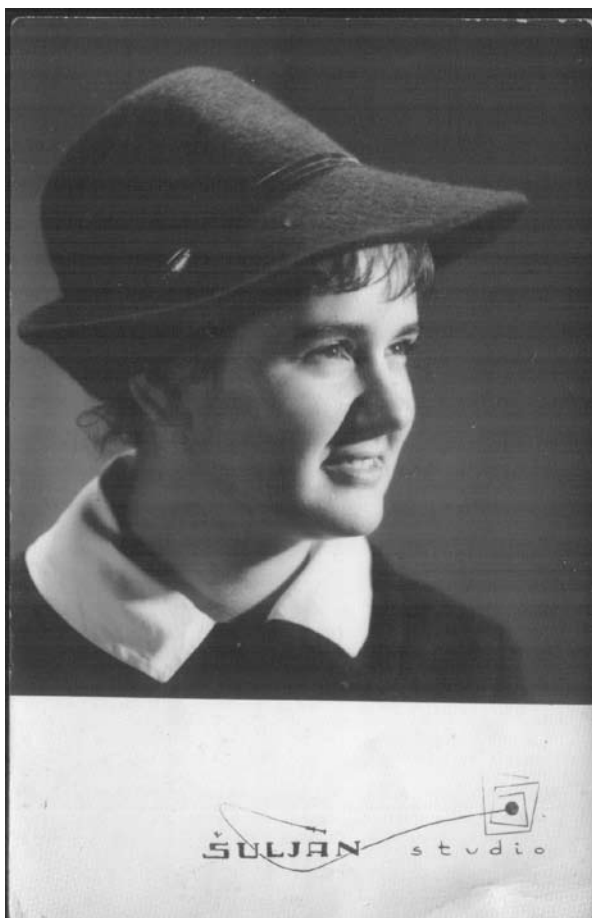
Mutakozzál be és mondjál valamit a gyermekkorodról!

– Görög Gabriella vagyok, ezerkilencszáznegyvenhárom szeptemberében születtem egy nagyon kellemes kis falucskában, Bácspalánkán. Édesapám mozdonyvezető volt, egy szlavóniai kis faluban született, Virovitica mellett. Édesanyám meg a Muraközben született, Maribor községben. Az egyik nagymamám horvát volt, a férje magyar, anyukám anyukája magyar, apukája pedig szlovén (nem tudom hogy lehetett szlovén, mikor Hári volt a vezetékneve. Hári János, az tiszta magyar név). Édesanyám rokonairól nagyon keveset tudok mert korán árva maradtam, édesapám rokonai között nevelkedtem. Édesapámat gyakran áthelyezték, ezért minden gyerek másik faluban született. A legidősebb bátyám frászbán halt meg, az akkor gyakori betegség volt. A még élő idősebb bátyám Jagodinjakon született, az Káty faluhoz tartozik. A középső bátyám Karađordevón született, én meg Bácspalánkán. Nem sokáig éltünk ott, mert apámat áthelyezték Szabadkára, úgyhogy negyvennégybenmi már Szabadkán voltunk. Ő tartotta a Szabadka-Vinkovci vonalat. Az apám és az anyám még a háború előtt belépett a pártba, ezért apámnak egy páncélos szerelvényt kellett átvennie, de akkor már a németek vonutlak vissza. Negyvenöt februárjában bombázás áldozata lett, bevitték a kórházba az egyik nővér saját betegeként ápolta. Amikor az oroszok jöttek, szőke haja miatt azt hitték hogy német, ezért ledobták a kórház emeletéről. Szörnyethalt, azt sem tudjuk hol van eltemetve. Anyukám az egykori November 29. konzervgyárban helyezkedett el, ő is korán megbetegedett, egy csúnya betegségben szenvedett. Azt hiszem a nagymamától kaptunk egy disznót, amely orbáncban megdöglött, anyukám nem tudott mit csinálni vele és elvitte a szappangyárba, de útközben a befertőzött kezével megtörölte a száját. Több mint három évig szenvedett orbáncban. Akkor nálunk nem volt penicilin és így elég sokáig volt kórházban. Nagymamám, apukám édesanyja jött el hozzánk, ő volt velünk. Nagy nehezen beíratkoztam az első osztályba, a szintén kiskorú bátyám írt be az iskolába. Csak később vette észre, hogy nem magyar iskolába vagyok beírva, hanem szerbbe. Akkor átíratott, majd a család meggondolta és átvittek Karađordevóra, ott folytattam az első osztályt. Időközben ott megszűnt az iskola, Palánkára kerültem, a nagybátyámnál laktam. Nekik nem volt családjuk, úgyhogy apukám testvérei azt gondolták, hogy legjobb volna, ha náluk laknék. Ott fejeztem be az első osztályt. Anyukám még kórházban volt, de nagyon szeretett bennünket, ezért hazahozott Szabadkára. A második osztályt Szabadkán írtam be és azt szépen be is fejeztem. A harmadikban halt meg anyukám. Az volt a vágya, hogy engem elsőáldozóként lásson, tehát én kilenc éves koromban voltam

elsőáldozó. Benne valami megtört, de sohasem tudtam meg hogy mi: kilépett a pártból és a nagytemplomban énekelt a kórusban. Valami csak összetörhetett benne, de hogy mi, sosem tudtam meg. Nagyon szép emlékekfűznek anyukámhoz. Sosem bántott bennünket, mindig mesékkal példálózott, amiket én a mai napig megjegyeztem. Például, akkoriban nem nagyon volt mit enni, a bátyám nagyobb volt, ő mindig tejet kapott, én meg teát. Én íggyeltem őt a tej miatt és akkor anyukám elmesélt egy mesét: – Volt egy nagyon szegény ember, akinek sok gyereke volt és akár milyen kis darabokra vágta volna a kakast, nem jutott volna minden gyerekének egy-egy falat a húsból. Elvitte a bölcs Mátyás királynak, aki megsüttette vele a kakast és mondta neki, hogy ossza el. A királynak volt két lánya, két fia, meg felesége. Akkor a szegény ember azt mondta: a királynak jut a kakas feje, mert ő képezi az ország fejét, a királynőnek jut a nyaka, mert az forgatja a fejet, a két királyfinak a két szárnya, hogy jól tudják vezetni az országot, a két lába meg a két királylánynak, hogy tudjanak jól táncolni. Mindenkinek juttatott belőle, de neki maradt a legjobb része. Ezért a király jól megjutalmazta. Meglátta a szomszédja, gondolta: ő majd őt kakast visz el és akkor még többet kap a királytól, s milyen gazdag lesz, de bizony a szomszéd nem tudta elosztani a kakasokat. Megint a szegény embert hívták el. Mind az öt kakast megsüttötték és akkor a szegény ember így szólt: a

király, a királynő meg egy kakas az három, a két királylány meg egy kakas az is három, a két királyfi meg egy kakas az is három. Megint ő járt a legjobban. – A szép mese után én se veszekedtem anyukámmal, megelégedtem azzal, amit kaptam. Mindig valamilyen rongyokat szaggatott és csavargatta a hajamat, volt türelme hozzánk, akármilyen nehéz helyzetben volt. Szépen dalolt, mindig viccelt. Pedig nagyon sokszor bebújtunk a paplan alá és fújtunk, hogy ne fázzunk, mert nem volt tüzelőnk. Az volt a véleménye, hogy ne menjünk a paphoz gyónni, hanem minden este tegyük mérlegre a lelkünket, hogy meglássuk: vétkeztünk-e vagy nem. Amikor én először gyóntam, a püspök, mert hozzá kerültem,

megkérdezte, hogy paráználkodtam-e? Én akkor nem tudtam mi az, a szomszéd asszonyok mesélték el, hogy az mit jelent. Ezért a mai napig nem szeretem a papokat. Ötvenháromban halt meg az anyukám, az idősebb bátyám katona volt, ő nem jött haza a temetésre. Én nagyon sírtam mikor megtudtam hogy édesanyám meghalt, a középső bátyámmal bementünk a kórházba. Ketten voltunk a halottasházban, senki más nem volt ott és a bátyám fölemelte az egyik lepedőt, nem az anyukám volt, ő a másik lepedő alatt volt. Mi ketten összekapaszkodtunk és sírtunk. Az orvosok nem vették észre, hogy ott vagyunk, egy hatalmas márványasztalra dobták anyukámat és boncolták, megdermedtem. Ahogy felvág-

ták minden rendben volt, csak a gégeje lukadt ki. A nagymamám nem tudott belenyugodni abba, hogy anyukám fél kiló fehér kenyeret meg fél liter tejet kapott minden nap. Az akkori törvény szerint senki sem maradhatott a kórházban három évnél tovább. Anyukámnak lejárt a három év, ezért haza engedték. A nagymama megitta az anyukámnak járó fél liter tejet meg a kenyeret is megette, mi meg kukoricakenyeret kaptunk. Még azért is sorba kellett állnunk. Valószínűleg a kukoricakenyér dörgölte ki anyukámnak a torkát. Amikor föl-vágták az orvosok, valamelyikük észrevette, hogy ott vagyunk, odafordult hozzánk és azt mondta, hogy mi öltük meg, mert ő olyan nagy beteg volt, hogy csak fehér kenyeret kellett volna enni, a kukoricás az karmol egy kicsit. Még ma is, akár milyen temetésre megyek nem tudok sírni, csak ökölbe szorul a kezem és nagyon nehezen viselem el, még most is hiányzik anyukám, pedig már én is nagymama vagyok. Bennünket szeretett a nagymamám, de hogy a menyét miért nem szerette, nem tudom. Szerinte minden asszony romlott.

Anyukám halála után két évig a fiatalabbik bátyámmal együtt voltunk, a nagymama is velünk volt Szabadkán. Ő már idős volt ezért csak Miska maradt velem, Jenő megnősült, engem meg elvittek Palánkára. Nagyon szerettem a bátyámat és sokat imádkoztam Palánkán, hogy visszajöhessenek a testvéremhez. Mikor elkerültem Palánkára volt egy kis iskolatársam, egy szoknyám, meg két blúzom. Megálltam az ajtóban és odaszóltam, hogy megjöttem, de nem válaszolt senki, pedig egy puszira nagyon vágytam. Nagyon jók voltak ők, de sose beszélgettek, mindig hiányzott valami. Tényleg árvának éreztem magam. Palibátya kocsis volt, mint a nagyapám, szakképzett kocsis. Volt egy Lili kutyánk, mindig annak panaszkodtam, meg Palibátya egyik lovának. Sokszor az istállóban aludtam, sose feküdt rám, s amikor panaszkodtam neki, csak hátracsapta a fülét, úgy figyelt. Néha szünidőben elengedtek bátyáimhoz Szabadkára, de én mindig nagyon szenvedtem utánuk. Énnekem nagyon hiányoztak és az volt a tervem, hogy egyszer megszökök. Befejeztem a nyolcadik osztályt, éppen itt voltam Szabadkán a testvéreimmel, amikor jelezték, hogy a nagybátyám beírt inasnak, bár én nem azt szerettem volna. Mivel nagyon szépen kézimunkáztam, azt hitték, hogy legjobb lesz ha varrónőnek megyek. Végül belenyugodtam, hogy mégis kenyeret adnak a kezembe és megkezdtem az inasélelet. Délelőtt dolgoztam, délután iskolába mentem, szombaton meg egész nap dolgoztam. Én voltam az első generáció akinek nem kellett fizetnie az inaskodásért. Akkor egyszer eljött a nagymamám, csúnyán összeszidta Rozi ágyómat és nagyon kiabált rá. Tudtam, hogy, ha jár a szám, kikapok, de megelégteltem: ne bántsa senki Rozi ágyát, finomakat főzött, kézen varrt. Hazaküldtem a

nagyanyámat, menjen vissza a fiához, s ne beszéljen csúnyán Rozi ágyómról, a többi ágyómról, meg anyukámról. Akkor megfordult a kockaaz életembe. Mikor elmentem inasnak én nem varrtam, hanem más házimunkát végeztem: bevásároltam, raktam el a télirevalót. Megtanultam paradicsomot főzni, takarítani, gyereket nevelni, mosni. Amikor azonban a mamát hazazavartam, ángyim nem engedett ilyesmit csinálni, hogy ne tegyem tönkre a körmeimet meg a kezemet. A mesternőm és a két idősebbik inas varrt, velem meg csak házimunkát végeztettek, s én ezt meguntam. Srégán által volt egy Kató varrónő, egy borzasztóan nagyhangú asszony. Arra emlékeszem, hogy az egyik hét éves kislányát (volt még egy tőlem idősebb lánya is) Újvidékre vitték, mert diftériát kapott, s útközben meghalt. Az anyja sírt és nekem ez maradt meg az emlékezetemben. Egyszer, sosem felejttem el, december hatodika volt, átmentem hozzá és megkérdeztem tőle, hogy nem venne-e át engemet, mert így sohasem tanulok meg varrni, s akkor minek mentem inasnak. Egyszer ültettek csak le, hogy tanuljak meg tisztázni, hendlizni, mert akkor kézzel csináltunk mindent. Rámnézett, hogy ő nem akar vitába keveredni a másik varrónővel, de rengeteg munkája volt. Azt kérte, hogy nyissak egy gomblyukat, én nem tudtam gomblyukat nyitni, csak tisztázni tudtam. Aznap végigcsinálta velem a gomblyukákat és azt mondta, hogy másnap reggel rendesen jöjje dolgozni. Másnap szombat volt, ott fogott egész nap. Otthon nem mertem megmondani hogy mit csináltam. Máskor ő megvárta mikor az iskolából jöttem, s én még este is elmentem hozzá. Örültem, mert ő nagyon szépen dolgozott, csak nagyon nagy hangú volt. Nagyon megszeretett, én lettem a próbababája, mindent elmeséltem neki, még azt is, ha szép fiút láttam, vagy szólt hozzám valaki. Egyszer aztán észzevették a házban, hogy én átmegyek hozzá, ezért be kellett vallanom, hogy oda járok. Kató néni meg úgy volt vele, hogy az Isten az ő kislánya helyett küldött engem hozzá. Nagyon jól éreztem magamat nála. Meg is szeretgetett néha, amit Palibátyám meg ángyim sosem csináltak, még a születésnapomra sem kaptam tőlük puszit. Emlékszem, egyszer kaptam egy szövanyagot Palibátyámtól, hogy télikabátot varrjon majd a mesternőm, de mindég örült sok munkája volt, így nem kerültem sorra sosem. Szépen tanított, megvolt hogy mit kell az elsőéves, a másodéves és a harmadéves inasnak megtanulnia. Ő mindég azt mondta, hogy a szakmát lopni kell, hogy neki nincs annyi ideje hogy mindent megmutasson, de kérdezzek s azt megmutatja. Nem győztem kivárni, kiloptam a kabátanyagot. Palibátyáék vettek nekem egy lábbal hajtható varrógépet és én szépen megcsináltam a kabátot, fölhúztam és elmentem a mesternőmhöz. Megismerte az anyagot, megkérdezte: – Ezt ki varrta neked? – Az öccse szabó volt, egy házban laktak, csak a másik felén volt a bejárata, s mindjárt odakiabált neki, hogy:– Nikola te varrtad Culinak a kabátot? (Culikának nevezett el.) Az öccse azt válaszolta hogy nem, s akkor elhitte, hogy én csináltam. Körülforgatott és akkor zsebpénzt kaptam tőle, mert nagyon tet-

szett neki ahogy megvarrtam. Minden szombaton hordtuk szét az elkészült ruhákat, és ami borraivalót kaptunk, az volt a fizetésünk. Emlékszem, hogy egy alkalommal Ilokra vittem a ruhákat és ott szőlőtermelők voltak, az a nagy kecskecsöcsű szőlő termett arra, hogy bele kellett harapni, mert nem lehetett a szemet egyszerre bevenni. Kinéztem magamnak egy tőkét és amikor jöttem hazafelé, leültem mellé és mindég a legszebb szemet vettem le. Egyszer csak észreveszem, hogy valaki néz. Fölugrottam, hogy elszaladok, da az ember azt mondta, hogy csak egyek amennyi belém fér. Vannak ilyen szép emlékeima mesternőnél. Neki az volt a célja, hogy megtanítsa s hogy aztán ki birjon használni bennünket. Három inasa volt: Mária, Ružica, meg én. Egy nap összehajtott bennünket, elmentünk az inasiskolába, ő szépen Jupit iszogatót, mi pedig táncoltunk, aztán Ružicát hazakísértük és mentünk haza. Ilyen mesternőnk volt. Miután elkerültem onnan, ha máskor nem, Katalin napra, november 25-én mindég felhívtam. Tavaly hiába hívtam, meghalt. Mikor vége volt az inaséletemnek otthagytam csapat-papot, elszőktem Szabadkára. Az idősebbik bátyámhoz mentem, de a feleségének nem nagyon kellettem, meg is vert, meg minden volt. Akkor megismerkedtem egy fiatalemberrel és hat heti ismeretségünk után gyorsan férjhezmentem hozzá. Mindég azt hittem, majd megszereztem és majd megtalálom a lelki nyugalmam. Hét évvel volt idősebb nálam, jó szakember volt, de nagyon ivott, s még hozzá kártyázott is. Amit megkeresett azt el is kártyázta. Ott az egész család dohányzott, mindenki ivott még a sógornőjeim is. Az idősebbik sógornőmnek meghalt két kislánya, mégpedig úgy, hogy megfulladtak Palicsan a füstben. Azért kellett hogy a férjem elvegyen feleségül, mert kinézésre tetszettem nekik, s akartak tőlem egy gyereket. Azt hittem hogy meg fognak szeretni, mert én nagyon alkalmazkodó voltam, de erre nem került sor. Egy alkalommal, elmentünk színházba, Kazal játszott Szabadkán, a mai napig is imádom a színházat. Ott nagyon rosszul lettem, bevitték a kórházba, de rendbe jöttem, márciusban született meg a lányom. Utána farkasgörcsöt kaptam, de hála az Istennek élve maradtam. A férjem talált magának egy másik nőt, ütni, verni kezdett, pénzt nem adott haza, úgyhogy elváltunk. Nemsokára meg is halt, elvitte az alkohol. Hatvannégy szeptemberében munkába álltam, mert el kellett tartani a kislányomat. Aželeznicarban helyezkedtem el, egy elég szép nagy varroda volt. Ott senki sem tudta hogy ki milyen nemzetségű vagy milyen hitű, hatalmas nagy család voltunk. Szerencsém volt, sose mondtam azt, hogy valamit nem csinállok meg, de ha úgy éreztem hogy keveset keresek azt megmondtam. Akkor már voltak irigy emberek és nem lehetett megmondani, hogy mennyit keresek, ezért azt hitték, hogy valami nincs rendben a mesterem és én között. Szombaton is kellett dolgozni, sok munkánk volt. Egyszer megtörtént, hogy elvesztettem a gyerekpótlékot, mert kilenc dinárral nagyobb volt az átlagom. A mesterem elé tettem a papírt és mondtam neki, hogy engem többet szabad szombaton ne várjon,

mert, ha nem túlórázok akkor gyerekpótlékot kapok, meg még otthon is varrhatok. Egész munkaidőm alatt csak kétszer késtem el, nem is reggel hanem délután, mert otthon is nagyon sokat varrtam, így néha csak egy kicsit ráfeküdtem a gépre és elaludtam. Meg emlékszem egyszer a Tíz parancsolat filmet adták a moziban két részben. Az első részt meg tudtam nézni a másikat nem, mert két váltásban dolgoztunk. Megmondtam a mesternőnek, hogy én elkészítettem mindenkinek a munkát, de én moziba mennék. Rámnézett, nem tudta elhinni, nem akartam hazudozni, bevallottam, hogy meg szeretném nézni a film második részét. Körbejárta az asszonyokat, látta hogy mindenkinek van munkája, elengedett. Sose hazudtam.

És a kislányod veled maradt?

– Ez számomra egy nagyon hosszú és nehéz történet, mert én két évig minden dináromat a bíróságra költöttem. Nekem nem volt ki vigyázzon a gyerekre, egy asszonyt kellett keresnem aki vigyázott volna rá. Semmim se volt: először eladtam a fülbevalómat, hogy vegyek egy kaucsot, bútorozott lakást kellett bérelnem. A férjem családja követelte a gyereket, az apósom, anyósom, meg a két sógornóm. A két sógornóm dolgozott, ott volt aki vigyázzon a kislányra, volt házuk is, nekem még egy lábasom se volt. Kijött a szociális gondozó és azt mondta: – Te nyolc órát dolgozol, fél óra kell oda, fél óra vissza. Nyolc órát alszol (sose aludtam nyolc órát), és akkor foglalkozni kell a gyerekekkel, megfőzni, kimosni, rendbetenni. Nincs mindenre időd. Megzavarnánk a gyermek lelkét, ha kivennénk a karosszékből és székre helyeznénk át. – Akkor a férjem családja ajándékokat vásárolt a szociális munkásnak. Volt, hogy én elloptam a gyereket tőlük, ők pedig visszalopták, s akkor rágót ragasztottak a kislány hajába, úgy vitték az árvaházba, hogy én nem törődök a gyerekekkel. Én egészségileg kezdtem tönkremenni, huszonhat évesen oda jutottam, hogy kiszedték az összes fogamat, vese TBC-t kaptam, s akkor teljesen elvesztettem a jogomat a kislányra. Mikor eljött a szociális gondozó, fölemelte a földöt a lábasom, vese TBC-ém volt, ezért én tejberizsát főztem, azt mondta: – Ezen akarja maga felnevelni a gyereket? Amott csirkepaprikást főznek. Amikor kinyitotta a szekrényemet és látta, hogy szép sorban vannak a ruhák elrakva, nem hitte el hogy magyar vagyok, mert csak abunyevácok tudják ilyen szépen megcsinálni. Fájt az a sok megaláztatás: amikor elmentem panaszkodni hozzá ő bóbiskolt, én meg sírva kértem, hogy akarom vissza a gyerekemet. A gyerek megtanult hazudni, mikor eljött hozzám rájuk panaszkodott, mikor visszament rám panaszkodott, mindig tudta, hogy kinek mit kell mondani. Ez mind borzasztó emlék a számomra, úgyhogy mindenkinek azt tanácsolom, hogy férjhezmenés előtt jól gondolja meg és soha ne váljon el mert a gyerek issza meg a levét. Szenved a szülő is, de az anya talál mást, az apa is talál mást, a gyerek meg árván marad. Nem én vagyok az igazi árva, akinek nincsennek szülei, ha-

nem az elvált szülők gyerekei. A szociális munkás azt mondta, ha egyedül vagyok ezért nem nevelhetem a gyereket, amott ott volt a család. Gondoltam, férjhez megyek. A gyárban volt egy mechanikus, a férjemhez képest, aki nagyon szép ember volt, ezalacsony, sehol semmi. Mikor hétvégeken elhoztuk a kislányomat (mert csak hét végén kaptam el), ő a vállára vette, szánkóztatta, azt gondoltam egy jó család leszünk. Akkor azt kezdték kifogásolni, hogy nekem nincsen lakásom, amott meg ott van a ház, ezért én belementem egy olyan játékbba, hogy vettem egy lakás odaítéléséről szóló döntést, ami persze törvényellenes volt. Az egy elég csúnya lakás volt, de én rendbetettem. Sajnos, ez a férfi sem vált be, mert kétszer hazahozta a fizetését, a többit zsebre tette, de akkor már a lányom végett nem akartam elválni, gondoltam hátha visszakapom a lányomat. Időközben terhes maradtam, s amikor Jenő bátyám ezt megtudta, elvitt az orvoshoz, hogy bolonddá nyilvánítsonak és elvetéljek. Én ebbe nem akartam beleegyezni, mert én csak kétszer maradtam terhes, soha nem abortáltam. Egy napon hazajött a párom és azt mondta, hogy el kell válnunk és a gyereket tegyem el, mert ő talált magának egy másik nőt. Nem hittem el neki, nem értettem miről van szó, mert mi jól megértettük egymást: horgászni mentünk együtt a Ludasra, sőt a lányomat is vittük magunkkal, nagyon szép volt. Kimentünk hajnalban, kint voltunk egész nap. Vittünk ennivalót, egy kicsit la-dikoztunk meg pecáltunk. Kifáradtunk, de ez olyan kellemes fáradtság volt, nem mint amikor a gyárban izzadsz. Augusztus huszonnyolcadikán hazajött és összepakolt, magamra maradtam. Egyedül a lányom tudta, hogy van másik nője, mert látta őket együtt. Szeptember tizenkilencedikén kellett volna szülnöm, úgy számoltam, hogy még be tudok fejezni egy menyasszonyi ruhát szeptember másodikára. Elsején megindult a fejevize, de én törölközőket rak-tam alá, befejeztem a ruhát. A párom másodikán esküdött egy kiskorú lán-nyal, kivette a nyolcadik osztályból. A fiam szeptember harmadikán reggel született, csütörtökön engedtek ki a kórházból, de akkora én már szépen ren-betettem a lakást. Pénteken elmentem, vettem egy újságot és akkor elolvas-tam, hogy a párom tényleg megesküdött. Nagyon rosszul éreztem magamat, januárban meg is született a kislánya. Nekem mindig azt mondta, hogy a gye-rek nem az övé. Senki se mondaná, hogy a fiam meg a lánya nem testvérek, annyira hasonlítanak egymásra. Mi nem voltunk megesküdve, de ő is követel-te a gyereket, volt hogy összeverekedtünk az utcán. Mindig biztatta a fiamat, hogy csak a kulent szabad enni meg a vaját, margarint meg szalámit nem sza-bad mert az egészségtelen, úgyhogy nekem a gyerek nevelésével rengeteg problémám volt a férjem végett. Azért a gyerekekkel mindent megbeszéltem és próbáltam megmagyarázni nekik, hogy ne mondják el azt, ami a mamánál történik. Én se kérdeztem sose tőlük, hogy mit mondott az apjuk, vagy mit csináltak ott: sose faggattam a gyerekeket. Úgy gondoltam, egyszer majd meg-érem, hogy belássák, ki az igazi szülő. Akkor azonban cukorbeteg lettem és

mind nehezebbé vált az életem. Csakhamar az orvosságról át kellett térjek az insulinra. Utána jöttek a különböző betegségek, a sok munka, de azért mindig tudtam, hogy van aki vár otthon, mindig siettem haza. Hétvégeken, hogy ne lássanak bennünket, kimentünk Palicsra az állatkertbe, vagy átmentünk Szegedre sült halra meg fagyalaltra. Ott akkor az nagyon olcsó volt, meg ott öltöztettem a gyerekeket, sőt a könyveket, füzeteket, ceruzákat is onnan hoztam. Így könnyítettem magamon. El birtam küldeni mindkettőjüket nyaralni, telelni. Egy alkalommal a lányom olyan beteg volt, hogy nem ismerte fel a karácsonyfát, akkora láza volt. Asztmás volt, mert mikor ott laktunk az anyósoméknál, egy nagyon kis szobában éltünk: ott aludtunk, mostam, főztem, mindent ott csináltunk. A plafon olyan alacsony volt, hogy nem kellett kinyújtani a kezemet ahhoz, hogy elérjem. Amikor fölakasztottam a kabátot a fogasra, a bélése vizes lett. Annyit küldtem, meg vittem a tengerre és Kranjska Gorára a kislányt, hogy sikerült kigyógyítani. Azt sem engedték, hogy fogorvoshoz vigyem. Azt mondogatták, hogy minek egy gyereknek fogorvoshoz menni. Mikor először elloptama gyereket, már iskolás korában, tizenhárom rossz foga volt, és mindig a hátát fájlalta. Emlékszem rá, hogy amikor még pici voltam rajzfilmeket mutogattak, amelyekben a katonák lelövöldözgették egymást, mint a baktériumok a fogakban. Tudom, hogy olyan buzgón mentünk fogorvoshoz, cukorkát is kaptunk. Mikor Edit betöltötte a tizennyolc évet, elszökött. Akkor már nem lehetett a sógornőmnél meg a nagymamánál fogni, sokáig el sem ment hozzájuk. Én nem akartam a gyűlöletet meg a veszekedést szítani, mégiscsak a nagymamája volt, de azt sem akartam éreztetni a lányommal, hogy vissza akarom küldeni hozzájuk. Sokat magyaráztam neki, hogy ne hazudjon, hogy szeresse őket, s ezt én el is értem, de nem gondoltam arra, hogy ők tovább uszítják majd ellenem, úgyhogy a mai napig is azt hiszi a lányom, hogy nem szeretem. Azt nevelték bele, hogy legyen materijalista: amikor adsz neki pénzt, addig jó vagy, ha nem kap, elítél. A Tito alapból ösztöndíjat kapott és elkerült Újvidékre az egyetemre. Nem került sok pénzembe, csak a ruházkodásra, a telelésre, nyaralásra, meg a könyvekre, azokat általában én vettem. Az első évet elég szépen le is tette, de a sógornőm megint beleavatkozott, hogy ne fizikát tanuljon, hanem menyjen orvosira. Lassan hanyatlani kezdett a tanulásban, már nem kilencesek voltak, hanem hetesek meg hatosok. Megcsináltam azt, hogy amikor vizsgája volt elmentem Újvidékre, ottsétáltam az egyetem előtt, kikérdeztem, erőt adtam neki a vizsgákhoz. Akkor egy nagy ballépést követett el, hívták hogy lépjen be a pártba. Ő azonban elég nagyszájú, ami nem is volna gond, ha mindenkinek megmondja ami fáj, az normális és nem is lenne belőle baj. Az egyik matektanárjának azonban azt találta mondani, hogy a karácsonyi fonottkalácsot nem adja oda a párté. Erre a tanár azt válaszolta, hogy ezek után ő Újvidéken nem fogja befejezni az egyetemet. Biztattam, hogy menjen Zágrábba, ott folytassa tovább. Akkor már fiúzni is kezdett és abba-

hagyta az egyetemet. Két éve megvan, de a harmadikat nem bírta beírni.

Hogy tudtad a gyerekeket iskoláztatni, futotta-e a fizetsedből, kaptál-e valamennyi pénzt a fiad apjától?

– A fiú apja elküldte postán a pénzt amit előírt a törvénszék, utána meg eljött és visszakérte. Ha én azt már valamire elköltöttem, akkor mindketten, Attila is meg én is verést kaptunk. Minden második vasárnap nála kellett hogy legyen Attila, s akkor megmutatta a gyereknek, hogy melyik szülő az övé, honnan szedhet gyümölcsöt. Nekem nem nagyon futotta a fizetésemből. A gyerekek meg szivesebben megették a tejfölöskenyeret rettekkel mind azt, amit ő előállított. Igaz, hogy ő is házat épített, meg ott volt a másik gyerek és az asszony, de a fizetését zsebrevágta, nem adta haza, éppen úgy mint ahogy nálam csinálta. Egy alkalommal hívtak az árvaszékbe, mert el akarta venni tőlem a gyereket, én meg már annyira kiakadtam, hogy ott megmondtam, ő a gyereket lopni tanítja, mert neki nincs szülője. Akkor többet nem hívtak.

Én otthon is varrtam, úgyhogy valóban kevés idő maradt agyerekekre, de ők is segítettek. Én varrtam, a lányom takarított, Attila tanult, vagy pedig a lányom tanult Attila is ott volt, sakkozott, meg voltak azok a kis állatfigurák, ő azokkal játszadozott, sokszor azt hittem, hogy nem is él, olyan nyugodt kisgyerekek volt. Editke elkezdte a verset, én folytattam, akkor Attila is sokat megtanult mellette. Megtanítottam sakkozni, bár én nem nagyon tudok, csak az

alapokat fektettem le nála. Ő meg annyira megszerette, hogy az újságból kísérté hogy kell két, három lépésből mattot adni. Órák hosszat hasalt a szoba

közepén, kérte, hogy az egyik szobába ne tegyünk bútort, hogy több helye legyen a játékaival játszani. Függöny volt az ablakon, úgyhogy a nép nem tudta, hogyan élünk. A lányom nagyon sokszor besegített a varrásba, sőt még Attila is sokszor gombozott. Nagyon sokat dolgoztam. Képes voltam az utolsó dináron újságot venni, csakhogy ne tudják, hogy nekünk nincs pénzünk, mert az emberek irigyek. Egy alkalommal átvittem Attilát az asszonyhoz, aki vigyázott rá, és elmentem a városba cibzárokat meg gombokat venni, onnan mentem a gyárba. Útközben, amikor már a gyár felé tartottam, találkoztam az egyik szomszédasszonyommal aki azt mondta: – Gabi ne ijedj meg, de Attilát eltaposta egy autó. Sokkot kaptam, láttam magam előtt a gyereket eltaposva. Mentem azonnal a kórházba, s ott megtudtam, hogy nem taposta el, csak megütötte. Az volt a rossz, hogy a fejét ütötte meg, s akkor én vittem Telecskára, az egyik gyerekorvostól a másikig. Az is rengeteg pénzbe került, de az Isten mindig adott erőt hozzá, hogy a gyerekeimért mindent megtegyek. A tengerre is sokat mentünk közösen. Volt egy kovertám, s ahogy befejeztem egy ruhát, valamenyi az árából abba a kovertába ment. Azt a pénzt csak nyaralásra, szórakozásra használtam. Attilát sose birtam megbüntetni. Mindenbe belenyugodott – Jól van mami, nincs rajzfilm a hét-en, jól van nincs fagyí. Akkor próbáltam úgy tenni mint az én anyukám csinálta, sokat beszélgettünk. Azt varrás közben is lehetett. Volt olyan eset, hogy az ölemben volt, de azért közben hajtogattam a lábammal a varrógépet. Attila elég jó tanuló volt. Néhány történet azonban belevésődött az emlékezetünkbe. A gyerekek szavalókórusra jártak és az egyik fellépés előtt nem tudtam fehér inget venni Attilának, ezért világoskéket adtam rá, de a gallérja kilátszott a fehér pulóver alól. A tanítónéni kiállította a sorból, mert nem volt fehér inge. A lelkében ez nagyon mély nyomot hagyott. Fájt neki, s többé nem becsül-

zása használtam. Attilát sose birtam megbüntetni. Mindenbe belenyugodott – Jól van mami, nincs rajzfilm a hét-en, jól van nincs fagyí. Akkor próbáltam úgy tenni mint az én anyukám csinálta, sokat beszélgettünk. Azt varrás közben is lehetett. Volt olyan eset, hogy az ölemben volt, de azért közben hajtogattam a lábammal a varrógépet. Attila elég jó tanuló volt. Néhány történet azonban belevésődött az emlékezetünkbe. A gyerekek szavalókórusra jártak és az egyik fellépés előtt nem tudtam fehér inget venni Attilának, ezért világoskéket adtam rá, de a gallérja kilátszott a fehér pulóver alól. A tanítónéni kiállította a sorból, mert nem volt fehér inge. A lelkében ez nagyon mély nyomot hagyott. Fájt neki, s többé nem becsül-

te a tanítónénit. Utána a tornatanár elvitte őket Palicsra egy sakkversenyre, ott sakktáblát, serleget, dicsérőlevelet kaptak. Hétfőn bevitték a gyerekek amit nyertek, átadták az igazgatónak, s az én fiam megjegyezte, hogy fehér ing nélkül is díjat nyert. Behívtak az iskolába, hogy miért mondtam én azt a gyereknek, akkor döbbsentem rá, hogy ő azt még mindig nem felejtette el. Még a mai napig is emlékszik a fiam, hogy ki lett állítva a sorból. Azért mindkét gyerekem Vuk-díjas volt, úgyhogy tényleg sok örömet szereztek nekem. Attila Topolyán az állatorvosi középiskolába íratkozott, s szépen be is fejezte. Gyerekkori álma az volt, hogy Szarajevóba menjen egyetemre, nem akart sem Belgrádba, sem Magyarországra menni. Le is hallgatta az első szemeszt, anatómiából kilencesre vizsgázott, de sajnos kiütött a háború. Mindene Szarajevóban maradt, még az indexe is. Azt hittem, hogy a pedagógusok segítenek embert nevelni a gyerekből. Nagy nehezen rábeszéltem, hogy íratkozzon át Belgrádba, Attila nem nagyon szerette Belgrádot, nem tudott beilleszkedni. Egyszer felhívtam az egyetemet, bemutatkoztam és mondtam, hogy át szeretném íratni a fiam a belgrádi egyetemre. Erre egy hang azt válaszolta, hogy írassam be Magyarországra. Mikor magyarázkodni kezdtem, hogy miért menjen oda amikor mi itt élünk, azt válaszolta, hogy legalább egy magyarral kevesebb lesz Jugoszláviában. Ezek után megkérdeztem hogy kivel beszéltem, s a hang azt mondta, hogy ő a kar dékánja. Soha többet nem hajtottam a fiam iskolába. A magyaroknál úgy van, hogy előbb előkészítőbe íratják és akkor mindent kezdhet előről. A fiam meg azt mondta: – Mami az állatorvosi öt évig tart, akkor még elmegyek katonának, mikor fogok én keresni. Így ő maradt tehnikusnak, de ügyes, szorgalmas fiú. Én időközben eladtam a lakást és vettem Kelebián egy kis házat, mellette volt egy kis telek, a fiam oda építkezett, úgyhogy van neki is egy kis háza. Közben ő is megnősült, a lányom is férjhez ment, egy nagyon aranyos vejem van. Van két szép unokám, akik már nagyok. A kisebbik a nagybátyja nyomaiban halad, ő is állatorvosira megy, a nagyobbik meg biológiára jár. Hála az Istennek, rendeződött az életem, mondhatom hogy nyugodt vagyok. Viszont most már még jobban megbetegedtem. Egy fajta daganat keletkezett a szememen, hosszú évekgig Belgrádba mentem kezelésre, de végül csak ki kellett venni a szemem. Azért még mindig nevetős vagyok, könnyen felfogom a problémákat, nem élem bele magam, de a daganat tovább fejlődik, az orromat is megoperálták, de még mindig bennem van az a vidámság. A legnagyobb gondom az, hogy nem bírok dolgozni.

Mikor mentél nyugdíjba?

– Betegségem miatt elég korán nyugdíjba kellett vonulnom, bár nem akartam elmenni, csak egy könnyebb munkát szerettem volna vállalni. Abban az évben lehetett kérvényezni és a vasalásról más munkahelyre menni. Huszonhárom évig vasaltam és már a kezeim nem bírták. Összeszedtem a pa-

pírokat és átadtam a betegsegélyezőbe, gondoltam, majd a javító brigádban elhelyeznek. A bizottságon megkérdezték, hogy vagyok, mert ők azt a sok papírt nem nézik át, meg közben Újvidéken is kezeltek. A vasalástól problémám volt a vízhólyaggal, utána meg a vesémmel is. Valamit írtak a könyvecskémbe, amikor kimentem a váróteremben sokan voltak, az egyik fiatalember elvette tőlem, hogy megnézzé mit írtak be: – Maga nyugdíjas – mondta. Hogy lehetek nyugdíjas, mikor nem kértem hogy nyugdíjaztassanak. Akkor betegedtem le igazából, amikor a négy fal közt maradtam. Szerettem a gyárba menni, ott jó társaság volt. A Železničarban több asszony dolgozott mint férfi és igazi nagy család voltunk, jól kijöttünk egymással, sose néztük hogy ki kicsoda, megvolt a becsület és a tisztelet közöttünk. Elmentünk egymáshoz születésnapra, vagy beteglátogatóba. Mikor a gyerekek már nagyobbcskák voltak és segítettek takarítani, akkor éppen találtam egy kis szórakozást. Volt egy barátnőm akivel színházba mentünk, ő is egyedül élt. Nagyon jókat tudott nevetni, sokszor őt néztem nem az előadást. Nálam otthon nincsennek figurák, kristályok, az én igazi jó barátom a könyv, nagyon szeretek olvasni. Az a gondom, hogy most már nem nagyon látok. Most is előveszem a meséskönyveket, mert azok nagy betűvel vannak nyomtatva. Elolvasok egy-két mesét és már megint jól érzem magam. Sok fiatal hozzám jár tanácsért, hogy mit látnak bennem, nem tudom. Amikor valakinek a belgrádi klinikára kell mennie, én elkísérem, alig várom, hogy Belgrádba menjek. Nekem ez egy jó kikapcsolódás. Sokszor elmegyünk a nővérekkel színházba, utána visszahoznak a kórházba és akkor olyan jól érzem magam.

Jártál Törökországba is?

– Amikor elmentem nyugdíjba, hiányzott a társaság, meg a gyerekeknek is kellett egy s más, ezért mentem Törökországba. Először kölcsönkért pénzzel keltem útra, hoztam árút is, de anyagot is varrni, meg szétnéztem az elitebb butikokban. Hazajöttem, megvarrtam a ruhát és úgy vittem ki a piacra. A gyerekek is segítettek árulni, meg sokszor ők is eljöttek velem. Nemcsak shopping túrákra mentünk, hanem öt napig maradtunk, két éjjelt töltöttünk Isztambulban, bejártuk a várost. Annak köszönve elmehettem a spanyolokhoz is, mert a fizetésből nem bírtam volna soha, voltam az olaszoknál, osztrákoknál a magyarokat elég szépen körüljártam. Minderre a törökországi útból kerestem meg a pénzt. Nekem ez az üzlet jól ment, szép dolgokat varrtam és mindég elkelt az árúm. Sajnos, a piacon nem volt nagyon szabad árulni a holmit, az embereknél fellépett az irigység, feljelentettek a rendőröknek, azok elvittek, elvették tőlem az árút. Én újból kezdtem, nem lett belőlem gazdag, de sikerült a gyerekeknek biztosítanom valamit, a lányomnak is szép lakodalma volt. A fiamnak már nem kellett segíteni, ő feltalálta magát. Elment a benzinkútra dolgozni és csak miután megvette a házhoz az anyagot és autót vásárolt, akkor

helyezkedett el. Annak idején a lányom egy biciklit kért, a fiam egy motort. Amikor betöltötte a tizennyolc évet a fiam hirdetést adott be az újságba, hogy árulja a motort. Elment Kulára és elcserélte azt egy százegyeseért. Még a mai napig is tartja a kapcsolatot avval a bácsival. A százegyese után százhuszonnyolcos volt, majd Szamara, s most már Fordot vezet. Emeletes épületben nőt fel, most meg falaz, mindent meg tud csinálni. Csak azt sajnálom, hogy annak idején mikor sakkozni kezdett, nem volt aki foglalkozzon vele. Sakkmester lehetett volna belőle.

Testvéreid nem segítettek?

– Testvéreim nagyon haragudtak rám, amikor megszületett a fiam. Az idősebb bátyám inkább még elvett tőlem mintsem, hogy segített volna. A fiatalabb bátyám kiment Amerikába, hetvenötben hazajött látogatóba, akkor volt a fiam két éves. Egy kis születésnap ebédet csináltam, de mivel a gyerekeim még a mai napig is nagyon szeretik a tejfölt, Attila akkor is ebéd helyett tejfölöskenyeret akart enni. Úgy csinált hogy belemártotta a tejfölbe a kenyeret, lenyalta azt, akkor újra mártogatott. Ettől persze egy két éves kisgyerek maszatos lesz, fogtam és megmostam, megtűrültem, a bátyám meg azt mondta, hogy: – Nem két gyereked kellene hogy legyen, hanem tizenkettő. Hogy van annyi türelmed hozzá, az én feleségem már megverte volna – csodálkozott. Annyiban segített a fiatalabb bátyám, hogy nyolcvanháromban voltam nála, de inkább csak rongyokat kaptam tőle. Arra is vámot kell ám fizetni, azon a pénzen új holmit vehettem a gyerekeknek, voltak közöttük olyan dolgok, amelyeket mindjárt a kukába dobáltam. Inkább lenéztek, minthogy segítettek volna. Mikor a lányom ment férhez, a Pátia szállodában szerveztem lakodalmat (igaz ő is meg a vejem is belesegített) akkor még több ellenségem lett, csodálkoztak honnan van nekem pénzem mindarra. Onnan, hogy sokat dolgoztam, hogy nem bírom rendesen fölemelni a kezemet. Rosszul tettem hogy nincs társam, magamra maradtam, csak a gyerekeknek éltem.

A környezeted hogyan viszonyult ahhoz, hogy magányos asszony vagy?

– A környezetem úgy vélekedett, hogy az, akinek két férfitől, tehát kétféle gyereke van, nem lehet becsületes asszony. Én azonban ezt nem szégyeltem. Sokszor beszélgettünk, hogy jaj annak akinek korábban megszületik a gyereke mint ahogy férjhezmegy. Sokan lenéztek, inkább a rokonaim, a környezetem talán nem annyira. Én csak olyan helyre mentem, ahol engem is meg a gyereket is szívesen látnak, ha éreztem hogy nem így van, inkább elővettem egy könyvet minthogy elmenjek valakihez. Azt hiszem, hogy mások nem néztek le, egyedül a rokonok. Most pedig már olyan életet élünk, hogy rohanunk és semmivel sem törődünk. A fiam esküvőjére mindenkit meghívtunk, sokan nem jöttek el. Pedig már csak lakodalmakon és temetéseken találkozunk. Emlékszem, hogy

valamikor, amikor nagyon sok munkám volt, harminc – harminckét lapot írtam karácsonyra, most már nem írok egyet se. Aki tartotta velem a kapcsolatot felhívom telefonon, gratulálok, beszélgetünk. Most a legtöbb olyan barátnőm van, akikkel együtt fekiüdtem a kórházban, egész Szerbiából vannak ismerőseim, s amikor eljön a szilveszter a telefon mellé ülök és vagy én hívom őket, vagy ők hívnak..

Melyik volt a legboldogabb időszak az életedben és melyik a legnehezebb?

– A gyerekeim tesznek a legboldogabbá. A bátyám elvitt Las Vegasba meg a Niagara vízesésre is, de sokkal boldogabb voltam, amikor a gyerekekkel leültünk szavalni, vagy esténként beszélgetni. Szép volt az is, amikor régen Karadordevón, a pusztán az idősök morzsoltak, mi gyerekek meg a csutkával játszottunk. Kutakat, várakat építettünk és hegyeztük a fülünket, hogy mit mesélnek az öregek. Emlékszek nagyapám pödrött bajszára, arra hogyan fésülte. Ezek a pusztai emlékek szépek, amikor egy karaj zsíroskenyeret kaptunk és mentünk a tehenekre, vagy a disznókra vigyázni. Ilyen manapság nincsen, a nép siet, rohan, nézi atévét, ez az össz szórakozása. A gyerekek már nem tudnak játszani, odaülnek a tévé elé és azt nézik. Abból is lehet néha tanulni valamit, de szebb volt mikor anyukám nekünk, vagy én a gyerekeimnek meséket meséltem, lefeküdtünk hárman egy ágyba (nem azért mert nem volt külön ágyunk), de ott voltak mind a ketten mellettem és meséltünk. Emlékszem, már fáradt voltam és előbb be akartam fejezni a mesét, de a fiam emlékeztetett, hogy még ezt, meg azt kell elmondani. Kell ennél szebb emlék? A legborzasztóbb az volt, hogy nagyon szerettem volna jó anya és jó feleség lenni, az utóbbi azonban nem sikerült. Mindig olyan férfiakra akadtam, akik nem tudtak megbecsülni. Volt egy nagybátyám aki sokat segített, amikor Újvidékről eljött Szabadkára a sótól az ecetig mindig mindent hozott magával, hogy valamit főzhessek, pedig nem volt köteles ezt tenni, úgy látszik, szeretett bennünket. Volt egy nagynéném is, akiheznyáron mentem, kapáltunk meg főztünk. A körösztapám agronómus volt, befogta a lovakat a kocsiba, én közéjük ültem és mentünk ki a határba, körüljárni a földeket. Este amikor hazaértünk, lábmosás következett. A körösztapám kis sámlira ült és megengedte hogy fésüljem, egyedül ő engedte ezt meg nekem, de egy alkalommal amikor elmentem hozzájuk kihullott a haja, kopasz lett, és engem az nagyon bántott, mert nem volt mit fésülnöm.

Hogy képzelted el az életedet gyermekkorodban és mit sikerült abból megvalósítanod?

– Én nem akartam varrónő lenni, hanem vasmunkás. Műtárgyakat szerettem volna készíteni. Mindenki kinevetett emiatt. Ha az nem lehettem, akkor eldöntöttem, hogy bábasszony leszek, hogy sok gyereket segítsek a világra, mert amióta az eszemet tudom, mindég szerettem a kisgyerekeket. Ilyen iskola

Palánkán nem volt, ezért a nagybátyám beadott varrónőnek és a mai napig há-lás vagyok neki, hogy kenyeret adott a kezembe. Még sok gyereket szerettem volna, akiknek mesélhetek, foglalkozhatok velük, jóra taníthatok, játszhatok velük, de minderre soha nem volt időm. Sajnálom, hogy többször megvertem a fiamat, mert a szomszédokat zavarta a zaj, amit csapott. Ezért rossz a lakás. Azt bánom hogy nem birtam elérni, hogy a gyerekek befejezzék az egyetemem.

Voltál-e szerelmes a férjed után, milyen volt a szerelmi életed?

– Az első férjem nagyon szép ember volt, de nem sikerült a házasságunk. Azt hittem, hogy majd talán a másodikat megszeretem, de az is becsapott. Ellenszenveseknek tartottam a férfiakat. Volt egy férfi, aki azt mondta, hogy legyek a barátnője, de ő nem akart elválni a feleségétől, s én ilyesmibe nem akartam belemenni. Utána bármikor úgy éreztem, hogy valaki megtetszett, megrezzent a szívem, úgy néztem, hogy ne találkozzak többé vele. Voltak olyan esetek is például, hogy beázott a fürdőszobám és a brigádban volt egy ember, aki ilyesmit meg tudott javítani, el is jött, hozott homokot, meszet, én meg-főztem a kávé és megkérdeztem mennyiért fogja megcsinálni. Azt mondta: – Majd lekivittéljük. – Így én nem mentem bele, úgyhogy utána egyedül malte-roztam. Az volt az első dolgom, hogy reggel, mikor bementem a gyárba elme-séljem az asszonyoknak, akkor mindenki jót röhögött. Lett volna alkalmam a gyárban találni valakit, meg mikor a törökökhöz utaztam is, mert azért neve-tős, jókedvű asszony mindig kellett volna valakinek, de én nem akartam.

Van két kislány unokád, milyen a viszonyod velük?

– Az a legedesebb puszi, amit tőlük kapok. Ők a kórház mögött laknak, s amikor elmegyek vérvételre, hogy leellenőrizzék a cukorszintet, utána mindig bemegyek hozzájuk. Ők nekem mindent elmesélnek, nem úgy mint a szülők-nek és én sose árulom el őket: megvan köztünk az a nagy-unoka titok. Sok-szor rábeszélnek: – Nagyi fáradt vagy, feküdj le egy kicsit. Olyankor lefekszek, pedig nem vagyok fáradt, ők körülvesznek az egyik feliről a másik a másik feliről és símogatnak, fészülgetnek, szeretgetnek, mindig jó viszonyunk volt. Lehet, hogy óvónőnek kellett volna mennem, ott biztosan jól éreztem vol-na magamat, az lett volna az én világom, a sok gyerek között. Egy alkalommal azt mondta a nagyobbik unokám, hogy nem mehet táncra, mert nincs pénze befizetni a havi részletet. Talán azt kellett volna mondanom, hogy majd én kifizetem, de azt mondtam neki, hogy amíg Winstont lát az asztalon addig van pénz a házban és ne mondjon le a táncról. A lányom ugyanis Winstont szív. A kisebbik unokám allergiás az állatokra, de nagyon szereti őket, s nem mond le róluk, jár lovagolni, mikor eljön hozzánk az az első dolga, hogy a kutyát, macs-kát megszeretgesse, hiába trüsszög, akkor is megteszi. Mindketten a bőröm alá bújnak, nagyon élvezem őket.

Volt-e különbség a lányod és a fiad nevelésében?

– A lányom mindig egy fájó pont volt az életemben. Nem volt állandóan velem, de az nem jelenti azt, hogy a fiamat jobban szerettem. A fiam esetében egy kicsit szigorúbb voltam, mert fiú gyerek. Az apja mindig ellenkező dolgokra nevelte, félttem hogy rossz társaságba keveredik. Félttem a drogtól meg a szesztől, nem tudom jól csináltam-e vagy nem, de leültünk, megbeszéltük a dolgokat és hála Istennek jó ember vált belőle. Néha megissza a sört, de inkább a tejet, üdítőt szereti – ez az én fiam, szorgalmas fiú. Talán nem kellett volna a szomszédok miatt annyiszor megvernem, az nyomot hagyott benne. A lányomhoz nem voltam olyan szigorú, de még mindig úgy érzem, hogy a fiammal jobban meg birtam beszélni a dolgokat. A lányom szereti hogy ő legyen a fő, ő magyaráz nekem, hogy mit hogy kell csinálni. Végig szoktam hallgatni amit mond, látom hogy ez neki jólesik. Különösen jó vejem van, ami nagy ritkaság. Egy alkalommal azt mondta nekem, hogy nem bir engem fürdőbe küldeni, de amíg ő él, nem fogok se fagyoskodni, se koplalni. Nem kell, hogy segítsen, nekem elég volt, hogy ezt megmondta. Nagyra becsülöm a vejemet, nagyon jó viszonyban vagyunk.

Mit tudnál tanácsolni a lányodnak meg az unokáidnak?

– Úgy érzem, hogy elértem azt, amit akartam. Van egy kis házam, nem villa de nekem elég. Két jó gyereket neveltem föl, mindkettő becsületes. Azt szeretném, hogy a gyerekeim is úgy neveljék az unokáimat, de ne váljonak el soha. A nyaralásra szükség van, az nem luxus, de kell a fürdőszoba, az autó is, hogy ne kézben, buszon kelljen a beteg gyereket az orvoshoz vinni, mint ahogyan én tettem. Az unokáim mindig hozzám jönnek tanácsért. Azt tanácsolnám nekik, hogy becsületes munkával keressék meg a kenyerüket. Lehet hogy szegényebb vagyok mint a gazdagok, de én mindenért megdolgoztam.

Mivel nem volt anyukád, kamaszkorban ki adott neked tanácsot a női dolgokban?

– Én nagyon korán megkaptam a havi vérzést. Anyukám májusban meghalt, én május végén kaptam meg először a menstruációt. Nem tudtam, hogy mi az, én azt hittem, hogy abba belehalok, anyukámnak nem volt alkalma ilyesmiről beszélni velem. A fiatalabbik bátyám vette észre rajtam, s akkor ő próbálta nekem megmagyarázni hogy én most már nő lettem, de valahogy úgy érezte, hogy az nem normális, mert csak tíz éves voltam. Voltak akkori-bancsikos puha anyagok, alsógatyának valók. Mi ketten rongyokat varrtunk belőlük, elmondta nekem, hogy az szégyen mutogatni, el kell dugni, ezért az asztal lábán a fal felé fordítva száríttattam őket, hogy ne lássa senki. Azért csak elvitt az orvoshoz is. Azt mondta az orvos, hogy a soktól kaptam meg.

Utána ötvennyolc éves koromig rendszeres volt a vérzésem, evvel nem volt problémám. Úgy látszik, ez az egyedüli ami egészséges nálam. Elég nehéz volt, mert nem volt alsóneműm se, akkor a bátyám hozott kis gatyákat, mert ő bokszoló volt. Madzagot kötöttem a derekamra és oda kötöttem a betétet. Ma már egész más, és fontos, hogy a szülő megmagyarázza miről van szó, nekem nem volt aki megmagyarázza. Sok mindenem nem volt, nem volt aki tanácsot adjon, nem volt akihez hozzábújhatok, még ma is hiányzik az édesanyám és ezt nem tudja senki pótolni. Mindég azt szoktam mondani a fiataloknak: – A szülőt nem választhatod meg, szeretni kell őket akár milyenek legyenek is. Kislány koromban Palánkáról szüniidőben szerettem eljönni Szabadkára a bátyámhoz, mindég vágyódtam utánuk, mindég velük szerettem volna élni. Az idősebb bátyám nős volt, ott már volt család is, de a sógornóm nagyon nem szeretett, írgy volt rám. Akkoriban leveleztem egy orvossal akinek egy ifjúsági újságban volt rovatja. Megbeszéltük hogy meglátogatom, azon a nyáron fejeztem be a hatodik osztályt. A rendelőjében kerestem föl, éppen megvolt a havi vérzésem. Akkor láttam először az embert és hosszabb ideig elbeszélgettünk, a bátyám pedig azt hitte hogy én abortálni mentem. Hiába bizonygattam hogy szűz vagyok, hiába szabadkoztam, kegyetlenül elvert, úgyhogy a fiatalabbik bátyám másnap cirkuszbá akart vinni, de nem birt, mert ki volt fordulva a szám, nagyon csúnyán néztem ki. Abba, hogy így vélekedett rólam a bátyám, a sógornóm is belesegített. Ott, ahol ők laktak gyerekek is voltak a szomszédban, és mi játék közben krepp papírral kifestettük a szánkat, menyasszonyosdit játszottunk. Mivelhogy ilyen dolgokat műveltem, rám fogta hogy biztos abortuszra mentem az orvoshoz. Sose tudtam ezt a vádat lemosni magamról. Egyszer Palánkán ágyóm elcipelte az orvoshoz hogy leellenőrizze szűz vagyok-e vagy nem. Ez egy nagyon megalázó dolog volt. Amikor meg férjhez mentem, a férjem a fejemhez vágta, hogy nem kellettem senkinek, azért mentem szűzen férjhez. Ezért sose kértem a lányomtól hogy maradjon szűz, nem is volt az amikor férjhez ment, sőt, terhes volt, de hála istennek ez náluk nem játszott szerepet.

Tudod-e, hogy a nagymamád miért nem szerette a nőket?

– Nem tudom megmagyarázni. A lánya is jobban szerette a fiúkat mint a lányokat. A fiamat mindenfelé vezetgette, a lányomra soha rá se nézett. Emlékszem, hogy mellette mindég imátkozni kellett, és olyan hosszú imákat mondott, hogy egy alkalommal vizet kellett innom közben, s azért kikaptam. Én nem szerettem az imátkozást, a mai napig is a saját szavammal szoktam imátkozni, nem úgy ahogy a papok előre megírták. Meg voltak olyan meséi, amelyekkel ijesztgette a gyerekeket. Valamikor ugyanis kint voltak a WC-k, ő meg azt mesélte, hogy kinn boszorkányok vannak és összelövöldözik a térdedet ha kimész: nem mertem kimenni pisilni. Mindég volt valami amiért kikap-

tam. Hol a bátyáimnak mondta, hol pedig ő maga vert meg, azért mégis úgy éreztem, hogy csak szeretett ő, de nem tudom megmagyarázni hogy mért volt ilyen velem. Amikor egy kislány ilyen tapasztalattal indul azéletbe, megfogadja, hogy ő a saját gyerekével nem viselkedik így.

Sokat dolgoztál, egyedül nevelted a gyerekeket, volt-e időd saját magadra?

– Nagyon kevés idő jutott magamra. Munka közben hallgattam a rádiót és ez nekem mindigőrt adott. Mikor úgy éreztem, hogy nagyon fáradt vagyok, elővettem egy könyvet olvasni, az nem baj ha reggelig olvastam, valahogy a könyvben találtam meg azt az igazi megnyugvást, meg a kézimunkában. Ha nagyon ideges voltam kötni kezdtem, s a gyerekek tudták, ha gyorsan kötök, nagyon ideges vagyok. Most már szeretek körösztrejtvényt fejteni és azt is tévé mellett csinálom, mert úgy érzem, hogy az utóbbi időben eléggé felejték, így edzem magam. Nagyon szerettem főzni, sütni. Avval is kerestem, hogy másnak süteményt meg tortát készítettem. A színházba járást is imádtam, az is erőt adott, a gyerekekkel elég sokáig gyerkészínházba mentem. Utána Szabadkán tönkretették a színházat, az már nem érdekes a számomra. Most maradt a tévé. Ma már mindenki a tévé előtt ül, de én jobban érzem magam ha lefekszek és szól a rádió.

Irma (1944), Bácsstopolya

Légy szíves, mutatkozzál be!

– Bácsstopolyán születtem ezerkilencszáznegyvennégy április tizenhetedikén. Apám neve Szűcs István, az anyám Rozália. Szerény polgári életet éltek. Már volt tíz éves nővérem mikor megszülettem, sokat vigyázott rám. Valójában harmadik gyerekként születtem, de a második gyermek, aki fiú volt, meghalt amikor a második világháború utolsó rezzenéseit még érezni lehetett. Apám cipésmesterséget végzett, anyám nevelt bennünket. Nagyon szépen tudott varrni. Anyám sokat síránkozott testvérem után és utánam még egy gyermek született negyvenhatban, a húgom Júlia.

Mesélj valmit a gyermekkorodról?

– A gyerekkorom nagyon szép volt. Rengeteget játszottunk, a természetben csavarogtunk. Volt a közelben egy elhanyagolt kendergyár, meg Zobnatice is, a híres ménestelep. Oda jártunk ki gyalog, mi, az utcabeli csürhe, mert úgy hívtak bennünket. Fiúk, lányok együtt voltunk. Néha megengedték a lovaglást is, aminek nagyon örültünk. Apám nem sokáig dolgozott cipészként, vasútépítői munkát vállalt és sokat mesélt arról, milyen szép volt Jugoszlávia

akkor, mert mindenfelé járt dolgozni. Rengeteget olvastunk, valószínű hogy Tom Sawyer kalandjai hatottak ránk. Topolya jól felszerelt könyvtárral rendelkezett. Volt sok kötelezettségünk is: bevásárlás, a főzés körüli segítség, nyáron kihajtani a kacsákat fürdeni. Létezett egy Krivaja nevű ér, ahol fürödni is lehetett, meg apró halcskákat is fogni. Gombostűből csináltunk horgot, rákötöttük az akácfa botra, de többnyire béka akadt a horogra. Az egész nyári vakáció nagyon élvezetes volt. Nagyszüleim Szabadkán éltek, gyakran meglátogattam őket. A Pali-csi tó, az állatkert, nagy élmény volt számomra. A nagyapám dohányos bácsika volt, mindig pipázott. Kedvenc unokája voltam, sokszor az ölébe vett és nekem a dohányillat nagyon be-

szívódott a szervezetembe és sajnos még ma is dohányzom. Templomba is eljártunk. Anym katolikus, apám református volt. Kórusban énekeltünk, de sokszor a toronyban kötöttünk ki, ahonnan szép panorama tárult elénk. Mindazt a toronyőrnek köszönhattuk, mert szerette a gyerekeket. Volt érzékem a zenéhez, az iskolakórusban is énekeltem. Vasárnap délelőttiként a központi téren a tiszti vagy a tűzoltó zenekar játszott, így sokszor templom helyett ott kötöttem ki. Topolyán aránylag gazdag művelődési élet zajlott, a moziban mindig volt matiné, s mivel a barátnőm anyukája ott dolgozott, ingyen nézhettünk filmeket, így alkalmam volt megszeretni a filmművészetet, még a mai napig is meg szeretek nézni egy-egy jó filmet. A bábszínház is jól működött, és a sport is meglehetősen színvonalas volt. Az iskolában szertornára jártam és a kosárlabda csapat tagja voltam, de a futball is érdekelt. Az utcabeli gyerekekből egy futballcsapatot létesítettünk, de csakkét lány volt köztünk. Az utcák porosak voltak, de volt füves rész is, ahol összemértük labdarúgó tehetségünket a másik utcabeli csapattal. Általában mi kerültünk ki győztesként. Anyám sokszor mondogatta, szégyen hogy lány létemre futballozok, de részben büszke is volt rám. Az ötvenes évek végén már kezdett divatba jönni a diszkó, jól működött az ifjúsági otthon is, oda jártunk táncolni. Anyámnak nem tetszett, hogy oda járunk: a Beatles-ek, Tom Jones, Elvis Presley, Ray Charles zenéje számára ördöginek számított. Szüleim jelszavai – a szeretet, békesség, őszinteség, becsület – bennem is mély gyökeret vertek. Tornatanárunk egy felderítő csoportot alakított. Nagyon sok szép emlékem fűződik a táborozásokhoz, ahol fegyelemre, kötelességtudatra, rendre tanítottak bennünket. Főzni is ott tanultam meg, amit a mai napig is imádok. Továbbá herbáriumot is készítettünk, a gyógynövények ismerete sokszor ma is jól jön. Nagyapám kertészmeister volt és sokat mesélt arról, hogy melyik növény mire való. Iskolánkban minden évben készültünk május huszonötödikére, az ifjúság napjára. Óriási élmény volt Belgrádba utazni, részt venni a szletten. Az általános iskola befejeztével gyógyszerész, vagy óvónő szerettem volna lenni. Azonban, az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején az országépítés csúcsfokán a Šijačić doktor vezette topolyai Zöldkereszt egészségügyi központ nagyon jól működött. Ősztöndíjat adtak: nővéreket, fogászati nővéreket, laboránsokat képeztek és utána biztosítva volt a munkahely is. Így lett belőlem fogászati nővér. A hivatásom nagyon megszerettem. Középiskolába Bánatban, Kikindán jártam. Utazni kellett és akkor még nem voltak vasúti meg buszjáratok, pontosabban voltak, de akkor el kellett volna Újvidékig jönni. Topolyáról Zentán keresztül utaztunk. Ott egy komppal átjutottunk Bánátba, eléggé romantikus és érdekes volt eljárni oda. Haza nem igen jártunk, albérlők voltunk. Havonta csomagokat kaptunk otthonról, és nagy élevezet volt átvenni, kibontani azokat. Az iskolának kézilabda csapata volt, de mivel én nem szerettem a kézilabdát, én nem sportoltam, de a csapatról az a hír járta, hogy nem normális, ferde hajlamú lányok játszanak

benne. Volt is alapja a mendemondának, mert E.-be, akivel laktam, szerelmes lett egy lány. Mi hárman gyakran jártunk együtt moziba, sétálni a parkba, amit kézsímogatás, ölelkezés kísért. Magam nem tartottam se bűnnek, sem abnormálisnak a két lány közötti vonzódást, hisz már a régi görögök is tudtak ilyen fajta szeretetről. Amikor befejeztük az iskolát az egyik lány közülük öngyilkos lett. Nekem nagyon furcsa volt az egész, sőt sajnaltam őket, hogy tragédiába fulladt történetük. Az, hogy Kikindára kellett menni, nekem nem volt szörnyű, mert mindig szerettem az utazást és a kalandokat. Magát a várost is szerettem felderíteni. Egy tavaszi utazás alkalmával láthattam a tiszta virágzását, s ez számomra gyönyörű látvány volt.

Az iskola befejeztével visszatértünk Topolyára és azonnal munkába léphettünk. Kezdként néhány hibát is elkövettem: a kolléganőm, aki az első váltásban dolgozott, kicsit később kapcsolta be a műszereket sterilizálni, s mivel a fogó még forró volt mikor a fogorvosnő kezébe adtam, az hólyagosra forrázta a kezét. A hibákon tanul az ember, ez is segített, hogy belejőjjek a hivatásomba. Ott felnőttekkel dolgoztam. Később, mikor Újvidékre jöttem, dolgoztam gyermekosztályon, meg gerontológiai intézetben is, ahol idősek voltak. Az is különös élmény volt a számomra, mert a fogorvos, akivel dolgoztam, azt állította magáról, hogy ő inkább művész mint fogász, volt ugyanis egy kis vázlatfüzete, melybe a jellegzetes idős figurákat rajzolta le grafit ceruzával, de általános orvosnak is tanult. Valóban furcsa lélek volt, mert sokszor felemás zokniban jött dolgozni. Ingyenc volt, nagyon szerette a burekot, de mire a munkahelyre ért, az mindig kihűlt, ezért arra kért, hogy melegítsem föl neki a sterilizátorban. Nekem ez roppant furcsa, de mulatságos is volt, mivel az iskolában azt tanultuk, hogy a sterilizátorban csakis műszerek lehetnek. Itt Újvidéken a munkatársak kedvesek voltak. Különböző nemzetiségű személyekkel voltam körülveve, de nagyon jól megegyeztünk. Mindenki azt a nyelvet akarta tanulni, amelyiket nem beszélte, mivel voltak szlovák kollégáim is, nekem nem volt nehéz a szlovák nyelvet megtanulnom, annál is inkább, mert apai nagytatám szlovák származású volt. A kollégáim, kolléganőim magyarul igyekeztek megtanulni, de azt mondták, hogy ez számukra szörnyen nehéz nyelv, én viszont állítom, hogy nem az. Ami a munkát illeti, a havi jövedelemmel meg voltunk elégedve, az anyagi viszonyaink kielégítőek voltak, kölcsönöket lehetett felvenni, szabadságunk ideje alatt tengerre utazhattunk, ahol feltöltődtünk újabb pozitív energiával és folytathattuk a munkát a következő nyaralásig. A húgom is egészségügyi nővér lett, de csakhamar megállapították, hogy szkizofréniában szenved. A szabadkai kórházban helyezték el, s én rendszeresen látogattam Újvidékről. Az volt a legszörnyűbb, hogy nem tudtam visszatéríteni a valóságba, mert a saját világába vonult. Időközben szült egy gyereket, Lajost, de nem kötött házasságot az apjával. A gyerek csak hét éves koráig volt velem, utána felújult betegsége, egyáltalán nem tudott visszatérni a valóságba. A fiát

a kamenicai gyermekfaluban helyeztük el, mert már anyám akkor beteges volt én meg munkaviszonyban voltam, s nem volt módomban őt is nevelni. A gyermek apja időközben megnősült, még egy ideig látogatta fiát a gyermekfaluban, de mivel felesége nem akarta elfogadni Lajost, a látogatások megszűntek az apa részéről. Lajos tizenöt éves koráig Kamenicán volt. Időnként, mikor javult az állapota, az anyja meglátogatta, de csakhamar már fel sem ismerte a fiát, de azt is állította, hogy a gyereknek nincs apja, mert egy olaszországi mesterséges megtermékenyítés eredményeképpen született. Igyekeztem, hogy a fiú ne érezze mennyire beteg az anyja. Mikor befejezte az általános iskolát s nem maradhatott tovább a gyermekfaluban, hozzám költözött, középiskolába íratkozott és itt jobban érezte magát.

Voltál-e férjnél és milyen volt a házaseleted?

– Még Topolyán, ezerkilencszázhatvankettő március nyolcadikán fülig szerelmes lettem. Nagy szerelmem gyümölcseként ezerkilencszázhatvanhárom december nyolcadikán megszületett Ottília lányom. Amíg dolgoztam anyám vigyázott a gyerekekre. Férjem újságíró volt, csak hétvégi házasságban éltünk, s ez hozzájárult ahhoz, hogy szerelmünk kihűljön. Anyósom is sokban hozzásegített ehhez, ő ugyanis úgy gondolta, hogy én az iskolai végzettségemmel nem érdemeltem meg az újságíró fiát. A ritka együttlét is azt eredményezte, hogy megismerkedett egy szintén egyetemi végzettségű lánnyal, s akkor véget vetettünk a házasságunknak. Hét évi együttlét után, hetvenben elváltunk, s ő csakhamar újránősült. Utána Újvidéken helyezkedtem el a fogászati központban. Az új munkatársak, a székváros bódító vibrációi hozzásegítettek ahhoz, hogy átvészeljem a válás traumáit. A kislány velem maradt. Volt egy kis probléma, mert a volt férjem feleségének nem lehetett gyermeke és ez a lányom körüli viaskodáshoz vezetett. Nem akartam elválni a lányomtól, hajlandó voltam megengedni hogy látogassa az apja, vagy még azt is, hogy a gyerek hol az apjánál, hol pedig nálam legyen. Ők a gyerekkövetelést arra alapozták, hogy a volt férjemnek és a feleségének nagyobb volt a jövedelmük mint nekem, de ez a bíróságon nem volt döntő szempont, s így a lányom, Otti mégis velem maradt. Sokszor találkoztam Szabadkán Elvirával, férjem második feleségével, de nagyon furcsán viselkedett. Rólam anyósom azt állította, hogy topolyai liba vagyok, hisz még zongorám sincsen, az egyetemi hölgy viszont, amikor összefutottunk az utcán megállt előttem és a nyelvét öltögette rám, sértegetett és megalázott. Ez nagyon gyerekes viselkedés volt, pontosabban a gyerekeknél ez normális, felnőtteknél viszont felfoghatatlan. Mindezt azért tette, mert kijelenttem, hogy ha akarják meglátogathatják a gyereket, de hogy az övék legyen teljesen, azt nem engedem meg. Erre az volt a válasz, hogy én pimasz szemtelen vagyok, akinek kevés iskolája van és nem tudom majd a gyereket eltartani, iskoláztatni és jó útra vezetni. Én igyekeztem a dolgokat normális mederbe

téríteni, de sose tudtunk zöldágra vergődni. Múltak az évek, folytattam az életet a lányommal úgy ahogy lehetett, apa nélkül. Volt egy barátnőm, Júliának hívták, ismerte a helyzetemet, gyakran eljártam hozzá, szerettem anyukájával is elbeszélgetni. Ők egy alkalommal felvetették, hogy miért élek egyedül, miért nem megyek férjhez. Júliának volt egy nálam tíz évvel idősebb bátyja, megismerkedtünk és egy őszinte kapcsolat alakult ki közöttünk. Nem mondhatom hogy szerelem lett volna, inkább szeretet. Mindezt anyósomnak köszönhettem leginkább, aki áldott jó asszony volt. Tíz gyereke volt, de megőrizte magabiztosságát, tele volt szeretettel és azt sugározta át környezetére. Hetvenhétben másodszor is férjhez mentem. Akkoriban az életem

nem volt ennyire gyors, minden téren haladni lehetett. A lányom is középiskolás lett. Anyósomnak volt szép virágoskertje, amelyet én nagyon szerettem, külön élvezet volt, hogy ott nemcsak virágok hanem főzelékfélék is megteremttek. Baromfit is neveltünk, előbb csak csirkéket, de utána nyulakat is. Időközben meghalt apám és ez számomra nagy megrázkódtatással járt, mert én voltam apám kedvence, de igyekeztem talpra állni: ha az ember elesik, nem szabad úgy maradnia, fel kell kelnie. A munkahelyemen is jól éreztem magam, meg házasságom is harmonikus volt. Abban egyeztünk meg, hogy nem fogunk a múltba nézni, hanem csak előre megyünk. A férjem a legidősebb fiúgyermek volt a családban és valószínűleg köze volt ahhoz, hogy az apja iszákos lett, ezért sokat cigarettázott és szívbántalmakkal küszködött – 1985-ben szívinfarktusban meghalt. Csakhamar édesanyám is elhunyt, s ekkor úgy éreztem, hogy összedőlt bennem a világ. Mivel azonban a jelszavam az, hogy csak előre, nem szabad gyávának, gyengének lenni, kilábaltam a válságból. Akkor lett valahogy a lányom is húsz éves, befejezte a középiskolát és ugyanaz történt vele mint hajdan velem: egy vak szerelem eredményeként kismamává vált. Talán éppen a kis unokám, akit Timea-Aliznak hívnak, világította meg újból a rám szállt sötétséget, felújította a romba dőlt életemet. Újra éltem. Akkor már velem volt

a húgom fia is és lefoglalt a velük való törődés, hogy mi lesz az ő jövőjükkel. A lányommal meg az unokámmal harmónikus életet éltünk, valóban nagyon sok örömet hozott Liza és nekik is mindig azt javasoltam, hogy bátran, kitartóan nézzenek szembe az élet furcsaságaival és a szeretetet, meg az egymással való törődést sose hanyagolják el.

Hogyan teltek a hétköznapijaid, ünnepnapok, szabadságaid?

– A hétköznapiok a munkámmal meg a házimunkák végzésével teltek. Az ünnepnapokat, a vasárnapokat, meg esetleg a születésnapokat, névnapokat valóban szerényen ünnepeltük meg. Különösen a karácsonyi és újévi előkészületek voltak éredekeseek. Liza már három évesen részt vett bennük és mindez felidézte bennem a gyermekkoromat. Igaz, hogy szerényen ünnepeltünk, de a kis apróságok elkészítése, a szerény ajándékok is nagy örömet tudtak szerezni nekem, főleg mert szeretet, jókedv vett bennünket körül. Ha volt több pénzünk a tengerre mentünk nyaralni, különben a strandra vagy a Fruška-gorára jártunk, ahol unokámmal hóvirágot, meg más virágokat szedtünk. Később Liza óvodába kezdett járni, egy kicsit érzékeny kisbaba volt, allergiában szenvedett, de azt is elég jól átvészeltük. Ő maga is nagyon bátran viselte el az allergiát. Mindehhez hozzájárult az is, hogy a húgom fia velünk volt, ígymeg volt a dinamika. A vejem különös egyén volt, de jól jött, mivel nekem sem volt férjem, Lajosnak sem volt szülői szeretetben része, így eszményképévé vált és nagy megbecsüléssel tekintett rá. Művészlélek volt, aki valóban nagyon szépen festett és hatással volt Lajosra is, mivel benne is, mint minden emberben megbújt a művészi hajlam. Sokszor kollektív festésbe fogtunk, hogy ki tud legszebben, leggyorsabban festeni. Azok a napok is szépek voltak, de csakhamar az országban kezdődtek a nehéz évek, a vejem rossz társaságba keveredett és italhoz folyamodott, iszákos lett. Ez megbontotta a harmóniánkat, ami addig igen jól működött. Ezerkilencszáznyolcvannyolcban nyolcvankilencben már furcsa dolgok történtek a hétköznapi életben, a lányom munkába szeretett volna állni. Fordítói középiskolát végzett Karlócán, de csak mint kereskedő tudott elhelyezkedni. Ez a vejemnek nem tetszett, nem engedte dolgozni, ő ilyen féltékeny típus. Utána a lányom egy pizzériában helyezkedett el, ahol éjjel is kellett dolgozni, oda a férje mindig titokban elkísérte. Egy alkalommal be is ült a pizzériába, hogy ne vegye észre és miközben a lányom az egyik vendéget szolgálta ki, az a korszó helyett a lányom kezét fogta meg, mire a vejem felugrott és verekedni hívta ki az embert. Ez a munka amúgy sem felelt meg a lányomnak, de ez már végképp megbontotta a nyugalmat a családban. Emellett sokszor saját műveivel sem volt megelégedve, összetépte azokat, bár lett volna alkalma kiállítani is, nem vált híressé. A kilencvenes évek eleje bizonytalanságot hozott a munkahelyekkel, a megélhetéssel kapcsolatban, ezért a lányom és a vejem úgy határoztak, hogy kivándorolnak Ausztráliába. Az nálam nagy

sokkot váltott ki, de végül belenyugodtam, úgy gondoltam, miért ne próbálnák meg, hátha idegenben jobb életre tesznek szert. A kiindulópont Magyarország volt. Gondolták, hogy onnan majd könnyebben eljutnak Ausztráliába, de jó pár év eltelt, s nem sikerült elmenniük. Akkor már a kisunokámnak is iskolába kellett indulnia, így Magyarországon maradtak. Én dolgoztam, Lajos befejezte a vendéglátóipari középiskolát, szakácsmesterséget tanult ki, a katonaságot is leszolgálta. Mikor visszajött nem tudott elhelyezkedni, akkor már a helyzet is elég bonyolult volt, így pattogatott kukoricát árult az utcán. Volt egy topolyai ismerőse, akivel megegyeztek, hogy az csibéket nevel és a tojást Újvidékre szállítja, mivel itt jól el lehet adni. Ez elég rosszul ment, mert mire Topolyáról a tojás hozzám eljutott, a fele összetört, s vevők ugyan voltak, de sok megmaradt. A munkahelyemen sem volt olyan a helyzet mint régen, majdnem úgy tűnt, hogy jobb otthon maradni mint bejárni dolgozni. Kilencvennégyben, kilencvenötben az egészségügyben az állapotok rosszabbodtak, a pácienseknek csak foghúzást tudtunk nyújtani, mert a tömési alapanyagra nem kaptunk pénzt. A fizetés is nagyon alacsony volt és kényszernyugdíjaztatást rendeltek el. Nekem akkor már harminckét szolgálati évem volt és elmehettem nyugdíjba. Vállaltam a nyugdíjaztatást, gondoltam hogy majd valami mást csinállok, meg többet lehetek a lányommal is. Azok nagyon nehéz évek voltak, a nyugdíj is kevés volt, de különösen az esett nehezemre, hogy távol voltam a lányomtól. Sokat cigarettáztam, idegeskedtem, és az országban uralkodó feszült helyzet következményeképpen, kilencvennyolcban szívinfarktusom volt. Ezt is át kellett vészelnem, nem hagytam magam. Egy udvari lakásban laktam, ahol nyolc lakó volt. Meglehetősen hangosak voltak, mindig veszekedtek, s én ezt nehezen viseltem el. Szerencsére, a férjem unokaöccsének családja felajánlotta, hogy költözzünk hozzájuk, úgyhogy Lajos meg én beilleszkedtünk a családjukba és megpróbáltunk igazi kis családot alapítani. A fölépülés is könnyebb volt, mert nem volt időm gondolkodni a betegségeimen, mivel ott nagyban folyt az élet. Időközben arról is szó volt, hogy meg kellene operáltatnom magam. Kétkezereben az országban szintén labilis állapot volt, el lett halasztva a műtétem. A bombázást is, habár szörnyű volt, szintén optimizmussal fogadtam, mert különben nem tudtam volna másképp átvészelni. Sok könyvet olvastam, mert gyermekkorom óta szerettem a jó könyveket. Azt hiszem, hogy humorérzésünknek és a zene iránti szeretetünknek köszönve nem hagyott bennünk olyan mély nyomot a bombázás. Emlékszem, hogy a bombázás éjszakájára nagy társaságot hívtunk össze, mindenféle hangszert összeszedtünk és zenéltünk a kertben. Ez kölcsönzött nekünk elég erőt hogy átvészeljük a történeteket. Kétezeregyben sikerült a szívműtétem Kamenicán, és Annának, Józsinak köszönve könnyebben felépültem, méghozzá annyira, hogy el tudtam utazni meglátogatni a lányomat, unokámat. Ez mindig nagyon sok energiát adott, de amikor visszajöttem megint egy kissé szomorkás lettem. Az azonban nem gyöngített

le, folytattam tovább az életet, mert azért szép ez az élet.

Elég sok megpróbáltatás ért az életedben, mennyi idő maradt önmagadra, művelődésre?

– Mindig csak a könyvekben, zenében kerestem a lazítást, megnyugvást, ez mindig frissen hatott rám. Meg a hetvenes-nyolcvanas években lehetett a tengerre utazni, Görögországban is voltam egyedül, az is egy különösen szép élmény volt. A férjem húgai Svájcban élnek, őket is meglátogattam. Mivel nagyon szeretek utazni, még mindég nagyon szeretném beutazni az egész földgömböt. Sok pici apróság boldoggá tud tenni, egy jó kirándulás, film, egy jó könyv, vagy társaság.

Az évek folyamán milyen volt a kapcsolatod testvéreiddel? A nővéreddel, húgoddal?

– Egyedül kiskoromban veszekedtünk apróságokon, de talán az normális is volt. Amikor a nővérem férjhezment, a hatvanas években tömegesen vándoroltak ki az emberek Németországba, ők is kimentek. Hívott, hogy menjek én is. Nekem azonban nem volt kedvem elmenni, mert én a szülőföldemet nagyon szerettem. Oda is csak látogatóba mentem, beutaztam Németországot, sok szép dolgot láttam. A hetvenes években a nővéremék visszaköltöztek Szabadkára és gyakran látogattuk egymást. Ő több gyereket szült: van négy lánya, azokkal mindig jóban volam. A nővérem sosem dolgozott és mindig azt mondogatta, hogy milyen jó nekem, mert dolgozok, én meg mindig azt állítottam, hogy jobb, ha a nő nem dolgozik, otthon neveli a gyerekeket, dolgozzon a férj. Mindég ilyen kis vita alakult ki közöttünk: mi a jobb, mi a rosszabb. Már a nővérem is meghalt, nehéz volt átvészelnem, hogy őt is elvesztettem. A lányával tovább tartom a kapcsolatot.

Melyik volt a legboldogabb időszak az életben és melyik a legnehezebb?

– Legboldogabb akkor voltam, amikor a lányom meg az unokám született. A legszomorúbb pedig amikor a szüleimet elveszítettem, mert még amikor felnőtt is az ember, jó ha a szülei ott vannak mellette. Az élet folyt tovább, a könyvek, a filmek, az Annával való beszélgetések nagyon sokat jelentettek, úgyhogy átvészeltam a nővérem halálát is. Anna lánya, Ágnes ilyen kínai harcművészetből létrejött tornagyakorlatokra jár és ő ajánlotta hogy csináljam én is. Én tajcsira nem járok, de itthon hasonló tornagyakorlatokat végzek és mondhatom, hogy sokat segít. Szeretném kihangsúlyozni, hogy ebben a kis közösségben, ahol fölkaroltak, nagyon sokat jelent az, hogy egymást támogatjuk és egymásnak segítünk.

Milyen volt a viszony anyukád, nagymamád és te közted, milyen a te viszonyod a lányoddal és unokáddal?

– Nagymamámra alig emlékszem, mert nagyon kicsi voltam mikor meghalt. Az anyámmal való kapcsolat nagyon jó volt, őszinték voltunk egymáshoz, csak ő egy kicsit konzervatív felfogású volt, nem nagyon értettük egymást, de amúgy mint anya és lány között a viszonyunk jó volt. A lányommal, meg az unokámmal is baráti viszonyban vagyok.

Hátrány vagy előny volt-e számodra az, hogy nő vagy?

– Nagyon büszke vagyok arra, hogy nő vagyok. Szerintem mindegy az, hogy nő vagy-e vagy férfi, bátornak kell lenni, és humorérzéssel kell rendelkezni. A hátrányom talán abban nyilvánult meg, hogy egyedül maradtam, s özvegyen másként bánnak velem az emberek. De ez sem akadályoz meg abban, hogy továbbra is optimista szemekkel nézzek a világba.

Mennyire teljesültek gyerekkori álmaid?

– Én utazásmániákus vagyok, szeretek sokat utazni, főleg a tengerre. Imádom a napsugarat és azt hiszem ez mindenkinek nagyon jót tesz, ha el tud utazni, világot látni. Ez volt gyermekkori álmom. Mélygyökerű jelszavak élnek bennem, sőt regenerálódnak: a szeretet, az őszinteség a reménység. Egy idézettel fejezném be a beszélgetésünket: “Ha az idő nem valóság, akkor az elválasztó időszakasz, mely a világ és az öröklét, a szenvedés, az üdvösség, a gonosz és a jó között látszólag húzódik, szintén megtévesztés” (Hermann Hesse könyvéből).

Anna (1946), Pancsova

Milyen volt gyerekkorod?

– Azt hiszem olyan, mint a háboru utáni generációk tipikus gyerekkora. A kellemetlen körülmények ellenére boldog, mert olyan családban nőttem fel, ahol megvolt az összetartás, szeretet. Ezerkilencszáznegyvenhat december tizedikén (az Emberi jogok napján és két évvel az Emberi jogok deklarációjának meghozatala előtt) a gakovói lógorban születtem, ahová anyámat, német származása miatt zárták be. Negyvenhétben szabadultunk ki a lógorból és anyám szüleihez mentünk Pancsovára. Ezt anyám meséiből tudom – és az első visszaemlékezéseim egyike, ahogyan sorba állok kenyérért amit jegyre vásároltunk. Következő emlékem négyéves koromból ered, otthon vagyok, várom szüleim visszatérését öcsém keresztelőjéről. Emlékszem, szerettem volna, hogy Józsefnek hívják – Jánosnak nevezték el apám után, ami a magyaroknál szokás volt. A keresztelőről fiákeren jöttek vissza, mondják, testvéremet Jánosnak hívják, amire én sírva fakadtam.

Anyám szülei németek voltak, nagyanyám halála után nagyapám, a második világháború kezdete előtt, nemsokára szerb nővel házasodott össze. Neki már volt egy felnőtt fia és férjezett lánya. Annak köszönhetőleg, hogy nem volt német eredetű, a veje meg partizán, nagyapámat nem vitték lógorba akkor, amikor a többi némettel együtt elvitték lányait is. Nagyapám vagyonát sem kobozták el. A vő negyvennyolcbanban az Informbíró mellett foglalt állást, s így kegyvesztett lett az államhatalomnál és ekkor elvették nagyapám vagyonát, a házat, a szódagyárat Pancsován. A szódagyárban azután a legnehezebb munkákat végezte, főnöke valamikori kocsisa lett. Nagyapám ezért ötvenhatban elhatározta, kiköltözik Németországba. Emlékszem, amikor ötvenegy és ötvenhat között a németek elhagyták Pancsovát. A mi utcánkban sok német család maradt a lógor után, ötvenegy-ötvenhatban nagyapámmal együtt elmentek. A szabadonengedett lógorosokat Szerbiába vitték kényszermunkára vagy mezőgazdaságibirtokokra és ez arra utalt, hogy az állam másodrendű polgáraivá válnak. Anyám nem egyezett mostohájával, ezért Pancsováról Zrenjaninba vitt bennünket apám magyar eredetű családjához, ahol anyámat nem kedvelték német eredete, szegénysége miatt – egyszerűen azért, mert más volt. Emlékszem a zárt vagonra, amely Pancsováról Zrenjaninba vitt bennünket. Apám apja az elmúlt századhuszas éveiben igen módos volt, de átköltözésünk idejében már nagyon elszegényedett. A zrenjanini Micskei városrész lakótelepét nagyapámról nevezték el. A lakótelep úgy jött létre, hogy nagyapám felparcellázta a birtokában lévő földet, s ezt a környező falvakból érkező szegény magyarok között osztotta el. Szinte idetelepitette őket. Sokuknak váltókat írt alá építőanyag

vásárlására, s így teljesen tönkrement, nem csak a birtokát veszítette el, hanem házait is. Például a háború utáni árvaház épülete Zrenjaninban valamikor nagyapám háza volt. A múlt század huszas éveiben mindenét elvesztette, tíz gyereke volt, tehát nagyon nehezen éltek. Maradt egy félig földpadlós házahova mi költöztünk be. A házat nagy kert vette körül, mögötte széles, terjedelmes mezővel – még ma is érzem a mezei virágok illatát.

Tettek-e szüleid különbséget közötted és testvéred között nevelésetekben?

– Az egyetlen különbség az volt, hogy testvérem kivételesen betegeskedő gyerek volt. Néhány hónapos korában majdnem meghalt a sérve végett, ezért nagyon kellett rá vigyázni, hogy ne sírjon, nehogy a sérv visszatérjen. Amikor iskolás lett, fertőző sárgaságot kapott, s ezért még jobban kellett rá ügyelni. Anyám és én vigyáztunk rá, mert apám dolgozott. Nem is emlékszem másként apámra csak úgy, hogy megérkezik munkájáról, ebédel és fogja a táskáját, indul tovább privát dolgozni, hogy még keressen. Ennek köszönve sosem éreztük, hogy különbözünk a többi gyerektől, valóban megteremtett mindent, semmiben sem volt hiányunk. Német modell szerint neveltek bennünket, ami azt jelenti, kiskorunktól kezdve önállóságra, felelősségteljességre, munkára tanítottak. Családunkban egyébként a munka volt a legmegbecsültebb. Nem volt női vagy férfi munka, csak munka, amit el kellett végezni. Szüleim mindent együtt csináltak. Tőlünk, gyerekektől nem várták el, hogy dolgozzunk, de egy ilyen családban érthető, hogy elsajátítod ezeket az értékeket és a kötelességtudást is. Gyerekként nem voltam különösenszorgalmas, ha mondjuk kézimunkáról, főzésről, varrásról volt szó . . . Mivel anyám varrt, a testvérem megtanult gépen varrni. Én sohasem próbáltam, nem érdekelt, s különösen is tudtam, ebben úgy sem érem utól anyámat. Főzni sem tudtam, anyám mindég modta, megtanulok majd mindent, ha erre szükség lesz – mint az ő esetében. Elvárták tőlem, hogy jó tanuló legyek s mindig az is voltam. Sokat olvastam, a zrenjanini könyvtár és a Petőfi kultúregyesület legbuzgóbb olvasója voltam.

Német eredete miatt nem állt munkába anyád a háború után?

– A háború előtt anyám háztartási iskolát, valamint gyorsírást végzett és háború kezdetén a vasútnál dolgozott. A háború és a lógor után, talán német eredete miatt nehezebben tudott volna elhelyezkedni. Apám azonban fontosnak tartotta, hogy otthon legyen és rólunk gondoskodjon. Ez, úgy gondolom apám döntése volt, s anyám emiatt nem ellenkezett. Így mi gyerekek védettek voltunk és így is éreztük magunkat. Szegények voltunk, de ezt nem is tudtuk, mert a többiek is ilyen sorsban éltek. Később csomagokat kaptunk külföldi rokonainktól. Emlékszem, milyen örömmel vártuk a karácsonyi és húsvéti ajándécsomagokat. Emlékszem ötvenöt karácsonyán először kaptunk narancsot. Ilyen idők voltak... És emlékszem az Egri csillagok-ra amivel ezen a ka-

rácsonyon ajándékozott meg apám. Ez a történelmi regény lett legkedvesebb olvasmányom, az egyik regényhős mottója: – Ha félsz, nem élsz! Pedig életem jelszava.

Odahaza három nyelven beszéltek, magyarul, németül, szerbül.

– Pancsován németül és szerbül beszélünk. Amikor Zrenjaninba jöttünk egyáltalán nem tudtam magyarul, de a lakótelepen, ahol apám szüleivel éltünk nagyjából magyarok laktak. Emlékszem, a gyerekek ’Te büdös sváb’-nak csúfoltak, mivel nem tudtam magyarul. És ahogyan a magyarok előítélettel voltak a németekkel szemben, hát a németek is így viselkedtek a magyarokkal és a szerbekkel. Ez az ostoba előítéletek és a tudatlanság zárt köre volt, s ma is létezik, mindenütt ...

Amikor Zrenjaninba jöttem, továbbra is ápoltam a német nyelvet, jellemző ez azokra a családokra, melyeknek tagjai különböző nyelven beszéltek. Családomban és másoknál is szerbül, magyarul, németül beszéltek s észre sem vettük, hogy egy mondatban néha mindhármat használjuk. A kívülálló ezt talán furcsálotta, lehet, hogy nem is hangzott szépen – számunkra ez normális volt. Apám szintén beszélt németül, a háború ideje alatt megtanulta a németországi kényszermunkán.

Két vallásfelekezeti család vagytok?

– Már említettem, apám magyar, római katolikus, anyám német protestáns luteránus vallású, és családja a német protestáns egyházhoz tartozott. Én a katolikus vallás szellemében nevelkedtem, katolikus templomban keresztelek, nyolcéves koromban elsőáldozó voltam, tizévesen bérnáltam. Hittanra rendszeresen eljártam, az itt elsajátított tudás még ma is értékrendszerem része. El kell mondanom, a katolikus templom képviselői – a papok és az apácák – műveltségükkel nagy tekintélyt, megbecsülést élveztek, foglalkoztak a fiatalok kiképzésével is, különösen az apácák, akik zongoraórákat és nyelvleckéket tartottak. A háború előtt a katolikus iskolák is működtek Zrenjaninban, az elemi és a gimnázium.

Iskoláztatásod magyarul kezdődött-e ?

– Magyar iskolába jártam, gyorsan megtanultam magyarul, anyám szerint hat hét alatt. A lakótelepen létezett óvoda, s én előbb óvodás voltam, azután indultam az iskolába. Az első a Berberski-hidnál levő iskola volt, azután a Vuk Karadžić Általános Iskola. Ötvenhatban a szüleim házat vettek a város központjában, iskolám közelében. Amikor az elemi és két osztályt befejeztem a magyar gimnáziumban, saját elhatározásom folytán átiratkoztam a szerb nyelvű tagozatra, érdekelt, lehetek-e kitűnő diák ezen a tagozaton. Kezdetben nehéz volt, nagyjából a szakkifejezések miatt, de aránylag gyorsan megszok-

tam és az év végén itt is kitűnő lettem.

Hívtak-e a Pártba középiskolás korodban?

– Nem. Apám sohasem volt párttag. Sokat szenvedett, amikor látta, hogy a Duna – Tisza – Duna vizgazdasági vállalatban azok, akik semmit sem tudtak, nem dolgoztak, hogyan törtettek előre és mennyit kapnak az államtól párttagságuk révén. A rendszert mindig romlottnak, igazságtalannak tartotta. De egy szót sem szólt, amikor hetvenes évek derekán elhatároztam, hogy párttag leszek. Döntésemet tiszteletben tartotta.

Magad választottad tanulmányaidat?

Hatvanötben érettségiztem és beíratkoztam a belgrádi Építészeti Egyetemre. Ez részben azért történt, mert nem voltam tisztában mit is szeretnék, részben mert apám azt kívánta, hogy a lánya hidrotechnikát fejezzon be. A családban szerzett önbizalom és a kitűnő eredmény az iskolában, valamint az a tény, hogy a felvételi listán a harmadik voltam, döntött. Úgy gondoltam, ha komolyan dolgozom, el tudom majd végezni a tanulmányaimat, de nem ment. Jó volt az átlagom, nyolcasaim, kilenceseim voltak, de a főtantárgyak, mint például a matematika, nem ment. Rájöttem, nem leszek jó mérnök és kétéves tanulás után úgy döntöttem, elhagyom az építészetet. De testvérem elvégez-

te a meliorációt, állásba lépett a DTD-ban, ezzel apám kívánsága mégis teljesült. Hatvanhétben férjhezmentem Bu Istvánhoz és Újvidékre költöztünk. Ugyanebben az évben beíratkoztam az újvidéki Bölcsészeti Egyetem német katedrájára. Később építkezési vállalatban dolgoztam, nagybőrra a szakirodalmat fordítottam, úgyhogy a tanultakat itt hasznosíthattam. És ami fontos, az építkezési egyetemen megtanultam, hogyan kell tanulni, mi a tanulmányozás – úgy gondolom, akkoriban ez volt a belgrádi Egyetem legnehezebb fakultása. Germanisztikai tanulmányaimat nem csak azért fejeztem be aránylag könnyen, kitűnő átlaggal, elsőként a generációban – kisgyerek mellett (Loránt fiam másodéves egyetemista koromban született), mert német nyelvtudásom

jobb volt a többiekénél és mert sokat olvastam, hanem azért is, mert magtanutam tanulni és minden nap fegyelmezetten dolgoztam. Tanulmányaim ideje alatt fiamat nem adtam napközibe. Vele voltam otthon, éjjelente tanultam.

Milyen jelentőségű volt számodra a Belgrádban eltöltött két év?

– Az ötvenes-hatvanas évek folyamán Zrenjanin kulturális és általános fejlettsége szempontjából sokkal többet jelentett, mint manapság és ez volt a a helyzett Zenta, Zombor, Becse, Szabadka és más vajdasági város esetében is. Zrenjaninnak például igazán jórádióállomása, hivatásos színháza volt, a Naf-tagas székháza is itt volt... Az említett időszak után emberek, intézmények, az anyagiak, a pénz Újvidék felé vette útját a központosítás kezdetével.

Amikor egyetemre jutottam Belgrádba, nem is észleltem nagy különbséget kultúr színvonal szempontjából.

Belgrádban nem éreztem jól magamat. Sosem barátkoztam meg a környezettel és alig vártam a pénteki napot, hogy hazatérjek! Vasárnap este meg már indultam vissza. Lehet, ez is az oka, hogynem lettem sikeresebb tanulmányaimban. Azt hiszem, hogy a zrenjanini egyetemisták zömének is ezért nem sikerült érvényesülni Belgrádban, mert kevés időt töltöttek itt, szinte szöktünk haza Zrenjaninba, ami vonattal csak egy órányi távolságra volt.

Lehetséges-e, hogy a tiszta szerb környezet fogadott idegenkedve?

– Nem mondanám, sosem éreztem kisebbségnek magamat azért, mert

nem vagyok szerb, magyar létemre sosem voltam se több, se kevesebb a többinél és sikertelenségem vagy sikereim okait nem tulajdonítottam nemzeti hóvatartozásomnak vagy a környezetnek, amely "mindennek az oka" – hajlamosabb voltam inkább a túlzott önkritikákra, elsősorban magamban keresve a hibákat. Az építészeti egyetem a férfiak egyetemének számított, a hallgatóknak csak tíz százaléka volt lány. Összhangban voltam mindenkiel, sem a tanulóssal, sem a csoportommal nem volt problémám. Megbecsülést érzek a világ minden építésze iránt.

Hol ismerted meg férjedet?

– Férjem zrenjanini származású, Belgrádban végezte a Tehnológiai Egyetemet. Egy udvarban nőttünk fel, de csak ezerkilencszázhatvanhatban kezdtünk szórakozni, miután leszolgálta a katonaságot. Egy évig szórakoztunk, de ez jóval kevesebb ideig tartott, mert én Belgrádban voltam és akkor találkoztunk, amikor Zrenjaninba jöttem. Munkát kapott Újvidéken, megházasodtunk és tulajdonképpen itt kezdtük albérletben együttélésünket. Két évig egy nagyon szép házban laktunk, a Jódfürdő környékén, amíg lakást nem kaptunk a Limánon. István a szakmájában dolgozott, a tartományi Belügyi Titkárságon mint a tűz- és robbanásvédelmi osztály főnöke. Azután nyolcvanötben áthelyezték a Városi Belügyi Titkárságra, mivel magasszakképzettségű magyar munkaerőre volt szükségük és itt mint titkárhelyettes dolgozott. Abban az időben ilyen volt a káderpolitika.

Nyolcvankilencben az ország szétszakadása előtt, a növekvő nacionalizmus idején, látván, mi történik körülötte, kérte nyugdíjaztatását. A "jogurt forradalom", a tartományok hatásköre csökkentésének ideje volt. Nyolcvankilencbenben nem engedélyeztek elmenesztelést, de kilencvenben ötvenéves korában nyugdíjba vonult.

Egyetemi tanulmányaid idejével párhuzamosan dolgoztál-e Újvidéken?

– Nem, diplomavizsgám után kezdtem dolgozni. Hetvenegyétől először az Albus-ban, utána öt hónapig az Agroindusztija-ban, majd a Beton vállalat tervezési irodájában – abban az időben, amikor

ez a vállalat ötven mérnökével és építészével Vajdaság legnagyobb tervezőirodájának számított. Kilencvenháromban az Ökümenikus Szeretetszolgálatba mentem át.

A Tervezési irodában aránylag nyugodt munkahelyem volt, önállóan dolgoztam, senki sem avatkozott munkámba, én voltam az egyetlen fordító. Különösen kezdetben volt sok lehetőségem: megszerveztem a szakkönyvtárat, létrehoztam az információs adattárat, amely a Matica Srpska felügyelőségnek állítása szerint a legjobb volt Vajdaságban. Itt ugyan nem voltak szakmai kihívások, de én jól éreztem magam, mert munkámat megbecsülték.

Folytattál-e itt társadalmi tevékenységet?

– A szakszervezetben alkalmaztak, s akkor felkértek, legyek párttag – amit én el is fogadtam. Egy mandátumban politikus voltam. Gondoltam, hogy a pártmunka segítségével néhány dolgon változtatni tudok. Természetesen ez csak ábránd volt. Befejeztem a PKV egyéves pártiskoláját is, amely véleményem szerint kimondottan színvonalas volt, hisz az előadók nagyjából egyetemi professzorok voltak.

– De amikor a szervezetben elkezdődtek az ülésezések a különféle 'izmusokról', valamint a Golubnjača körüli viták (véleményt kellett nyilvánítani holott az előadást még csak nem is láttuk!) – elhatároztam, otthagynom a tagságot. A pártban nincs ugyan hosszú szolgálati időm, de nem is szégyenlem. A párttagságot azért vettem fel, mert úgy gondoltam, könnyű bírálni, kívülállónak lenni, lássuk, tudunk-e változtatni valamit. A községi bizottsággal sikeresen szembesültem: eltávolítottak egy kollégát, mert ellenezte a demokratikus centralizmust, de nekem sikerült őt visszahozni a pártba, mivel alaptalanul vádolták. Azt hiszem, a szakszervezetben állandóan képviseltem valaki jogát. Természetesen lehetetlen volt többet tenni, lényegesen változtatni.

És akkor következnek a kilencvenesévek, a Betonban korlátozták lehetőségeidet?

– Kilencvenketőben, a szankció beálltával megszűntek a külföldi építkezések, ez azt jelentette, hogy a fordításokra nem volt igény. Ezt megelőzve Jordániában és Jemenben voltak építkezéseink. Azonkívül az embargó, a szankciók miatt megszűnt a szakkönyvek és a folyóiratok behozatala. És természetesen, igazgatóink akkor a foglalkoztattak egy részét kényszerszabadságra küldték – köztük voltam én is. A tervezőirodában dolgozott Béres Károly is, felelős villanytervező, aki a Református Egyház lelkésze is. Franz Schüle HEKS igazgatója volt. Béres azt az ajánlatot kapta, hogy Újvidéken alapítsa meg az egyházak humanitáris szervezetét. A HEKS az Egyházak Világszövetségének kezdeményezését valósította meg és szüksége volt megbízható helybeli partnerre kilencvenkettőben, a Vajdaságnak szánt humanitáris segély elosztásához hiperinfláció és a háború idején, a menekültek megsegítésére. Károly tudta, milyen munkás és munkatárs vagyok, és megkért, dolgozzunk együtt az újonnan alakult szervezetben. El kell mondanom, hogy egy jó hónapig gondolkodtam ezen, egyszerűen nem láttam magamat egy ilyen szervezetben, nem éreztem mérvadónak magam, mert ilyesmiről semmit sem tudtam. Ekkor olyan dolgok történtek fiatalabb fiunkkal Róberttel, hogy döntöttem. Hetvenháromban született és kilencvenkettőőszén katonaköteles lett. Megkapta a behívót és azon töprengtünk elküldjük-e Németországba vagy maradjon itthon. Ekkor közösen döntöttünk: – Maradjon, és ha végiggondolom a

történeteket, látom, hogy egy úton jártunk és a családban egyhangú döntéseket hoztunk: maradunk, kitartunk, bármi történjen is. Anyám, bár elmehegett volna negyvenötbenben,maradt, és negyvenhét után is, amikor testvére megszökött a lógorból: az ötvenes évek elején sem, a hatvanas években sem indultunk Németországba az emigránsokkal. Szüleim is maradtak Hváron a szerencsétlen kilencvenes években, amikor megalakult Horvátország és őket ottserb csetnikeknek nevezték.

Unokatestvérem Németországban él, férje ebben az időben repülőtéri rendőrfőnök volt. Felajánlotta, eljön Szegedig fiunkért, elviszi Németországba és politikai menedékjogot biztosít számára. De kilencvenkettő nyarán Milošević azt állította, katonaságunk nincs többet Boszniában, visszavonult és reméltük, rendeződik minden, úgy közös döntésünk az volt: fiunk maradjon – ez volt az ő kívánsága is. Kovinba ment katonakötelességét leszolgálni egy speciális alakulatba, és éppen azt az alakulatot kilencvenhárom februárjában titokban átvitték a Drinán Boszniába, Srebrenica megtisztított környékébe. Nem vettek részt a harcokban, a terepet biztosították. Amit biztosításnak neveztek, az közönséges rablás volt. A katonaság jelenlétére azért volt szükség, hogy a bűnözők és a katonaság főnökei a muzulmán házakat fosztogathassák. Egy hónapig voltak ott, utánna ismét Kovinba vitték őket, szigoruan elrendeleték, hogy a látottakról hallgassanak. De a titkot nem lehetett sokáig elrejtteni, mert május végén megszólalt az egyik szülő és a Vreme című lapban is megjelent egy ezzel kapcsolatos cikk.

A fiam ezt elég jól elviselte, de elmesélte, hogy akadtak olyan barátai akik ezt a félelmet nem tudták elviselni és az ideggyógyászati klinikára kerültek. Fiam mesélt egy társáról, öngyilkos akart lenni az őrségen, egy másik meg az őrség után berohant a barakokba és ordított: – A tisztáson egy ugráló helikoptert láttam! (tulajdonképpen őzet látott), sokan teljesen lerobbantak idegileg.

Elkeseredettek, mérgesek lettünk amikor mindezt hallottuk. Rájöttünk, hogy hazugságban élünk és életeink itt semmit sem érnek. Volt tehát elég okom arra a döntésre, hogy az új szervezetben valamit tegyek. Féltem a tétlenségtől, az apátiától, az önsajnálattól – ezt igazán nem szerettem. És akkor Károly és éna semmiből valamit létrehoztunk. A HEKS Magyarországon egy évvel előttünk megalakította a Magyar ökumenikus szervezetet, és oda elküldték egyik munkatársnőjüket, aki hat hónapon át kiképzést tartott a személyzetnek a külföldi módszerekről, eljárásokról, megtanította őket a beszámoló, a projektumok megírására. Mi is így terveztük, de nem valósult meg. Talán azért, mert úgy gondolták, ez a terület bizonytalan – s így mi teljesen a magunk erejére támaszkodtunk. Tulajdonképpen egyedül kezdtük ketten, később mások is csatlakoztak hozzánk. Szervezetünk ma huszonnyolc állandó munkaviszonyban lévő, ötven külmunkatársat és kb. ezerönkéntest számlál.

Jellegzetes kormányon kívüli szervezet vagytok amely a vallási közösségeket egyesíti?

Négy vallási közösség alapított meg bennünket, a Szerb pravoszláv egyház a Bácskai egyházmegyével, a Református hitközség, a Szlovák evangélikus templom és a Metodisták vallásközössége. Az Ökuménikus szervezetet az említett vallásközösségek küldöttei alapították meg és kilencvenháromban civil szervezetként tartották nyilván. Kilencvennyolc után a Szerb pravoszláv egyház elhagyta szervezetünket, ezért ismét bejegyeztettük magunkat mint Ökuménikus Humanitáris Szervezet. Valóban Ökuménikus szervezet vagyunk, hiszen itt a területünkön lévő minden vallás, minden nemzet képviselteti magát: muzulmánok, magyarok, római katolikus ruszinok, szlovákok, a munkatársak többséget a szerb pravoszlávok képezik és foglalkoztatunk a boszniai és horvátországi menekülteket is.

Mikor kezdte érdeklődni a nők helyzete iránt?

– Azt hiszem, mindig öntudatos lány, asszony voltam, amit anyámnak, nevelésemnek köszönhetek. Sosem éreztem, hogy kevesebb vagyok képes a férfiaknál, odahaza sosem volt kevesebb jogom a fivéremnél, soha semmit sem tiltottak. Külföldre már tizenöt éves koromban utaztam. Ha valamit kiterveztem, szüleim támogattak. De fontos az is, hogy soha sem ábrándítottam ki őket.

Az Ökuménikus szeretetszolgálatban kimondottan emberszereteti programjaink voltak: a legnagyobb az ingyenkonyha volt, amit természetesen a voluntőrök segítségével vezettünk. És ekkor eszméltünk rá a láthatatlan, el nem ismert női munka összetettségére, arra, hogyan segíteni, hogyan megbecsülni azt. Hiszem, hogy voluntőr munkám kapcsolatban van a nők helyzete iránti érdeklődéssel. Projektumaink révén sok külföldi vendégünk volt, így ismerem meg Elisabeth Reisert aki egyházi szervezetekben tevékeny és akinek férje az Egyházak világközösségének főtítkára. Tőle hallottam az európai női kollégiumról, melyet Zürichben Reinhild Treitlennel szervezett és vezetett. Meghívásukra kilencvenhat őszén először utaztunk Svájcba Svenka Savić és én. Ezután itt Újvidéken igyekeztünk embereket mozgósítani és kilencvenhét februárjában, még tíz aktivistával megalakítottuk a Női stúdiókat és kutatásokat. Akkoriban már tudtam hogyan kell megalakítani és vezetni egy szervezetet és az Ökuménikus szeretetszolgálat helységeit és infrastrukturáját is használtuk, ami nem volt elvetendő, ha tudjuk: semmiféle donátori segítségünk nem volt. Kilencvenhétől kétezerkettőig a tanács tagja és a Női stúdiók közgyűlésének elnöknője voltam, valamint aktívan részt vettem ennek fejlődésében. Felettébb büszke vagyok erre, törekszem, hogy hassunk a vajdasági nőmozgalomra. Mellesleg el kell mondanom, hogy nem tartozom a vezér, a harizmati-

kus típusok közé. Mindig jobban éreztem magam a csapat második tagjaként, a főnök vagy főnöknő mellett, olyannak, aki tervez, kezdeményez, önállóan dolgozik, nem szeretek előtérben lenni, másokat vezetni... Kezdeményeztem néhány szervezet magalakítását, de legjelentősebbnek a Női studiúmkat tartom. Szervezetünk és a studiúmk jól együttműködik projektumok, szeminárok és más kezdeményezéseken.

A nők részére különféle projektumok léteznek az Ökuménikus szeretetszolgálatban?

– Igen. kilencvenöt–kilencvenhatban létrejött a "Nők, háború, menekültek" című kutatómunka, melyben adatokat dolgoztunk fel arról, hogyan változik a Vajdaságba menekültek helyzete. Ezeket a projektumokat a menekült asszonyoknak és a templomok asszonyainak szántuk. Gyakortameglátogattuk a menekülttáborokat. Például a horvátországi és boszniai idősebb asszonyok fekete öltözéket kértek, mivel hagyományuk előírja a gyászolást és semmijük sem volt. Akkor aztán negyven menekült nőt varrásra tanítottunk, varrógépeket, munkát adtunk nekik. Megvarrták a gyászruhákat melyeket együtt osztottunk szét a menekültek között. Ebben az időben létesítettük a diakonikus csoportokat, ahol a munkát kilencvenöt százalékában a nők végezték. Különféle szemináriumokat szerveztünk és kilencvenhétben kiadtuk a voluntörök kézikönyvét, megmagyaráztuk, mit is jelent önkéntesnek lenni.

Véleményed szerint elegendő figyelmet szentelt-e a sajtó szervezeteknek?

– Valahogy mindig a munka volt az előtérben, a rászorulókkal és a donátorokkal foglalkoztunk, kevésbé a nyilvánossággal.

Azt hiszem, sosem adtuk meg a kellő előnyt munkánknak. Mint egyházi szervezet, azon az állásponton voltunk, hogy jelentőségünket nem kell hirdetni, az a fontos, hogy dolgozunk és segítsünk az embereken. Elhanyagoltuk a nyilvánosságot és ez nem volt jó. Szinte láthatatlanok voltunk, az emberek nem is tudták kik, mik vagyunk – a mai napig se tudják, mit jelent az Ökuménikus szeretetszolgálat, s ez serkenti a féligazságok, a külföldi donátorokról szóló elcsépett híreszteléseket. De ennek oka az is, hogy a nagy nyilvánosság nem hagyja teljesen jóvá az ökumenizmus eszméjét. Ez a mi mulasztásunk is, ezen változtatni kell, mert nem jogos az az állítás, hogy ezt az eszmét nem magyarázhatjuk meg az embereknek. Kilencvennégyben a németországi humanitáris küldeményben állítólag fegyvert találtak és emiatt kampányt indítottak ellenünk. Ez egyidőben történt az amerikai kongresszus határozásával, hogy szüntessék meg a fegyverküldési tilalmat Bosznia és Hercegovinában. Semminemű bizonyíték nem volt ellenünk, bírósági eljárást sem indítottak, vámkatasági szabálysértésért, de még információs beszélgetés sem volt. Csúpan sajtókampány volt. Arra akartak rámutatni, hogy Nyugat a humanitáris

szervezetek által fegyvert küld és ily módon megcáfolni a civil szervezetek munkáját, melyek, mondhatom, akkortájt sokat segítettek a nehéz gazdasági helyzetben a rászorulóknak, s az emberi jogok mellett álltak ki.

A fegyverküldeményt állítólag a koszovói albánoknak küldték. Lehallgatták telefonbeszélgetéseinket, néhányunkat kísértek, gyanúsítottak... Mi mégis kitartottunk. Nagy bátorság volt kilencvenhárom-kilencvennégybenben megrendezni a szerda délutáni Békeimákat, melyeken különféle vallásfelekezetek nagyszámú hívői voltak jelen. Bátorság volt létrehozni kilencvennégybenben azt a projektumot, amellyel az újvidéki iszlám közösséggel együtt megsegítettük a kelet-boszniai muzulmánokat, menekülteket, azonkívül a vajdasági német kisebbségnek segítyt osztottunk, Koszovóra, Sandžakba segítyt küldtünk, a NATO bombázás alatt dolgoztunk – irodánk egy napig se volt zárva – és ezer kilencvenkilenc április elején már fogadtuk az első koszovói menekülteket.

Azt hiszem, kevésbé ismert mennyit tettél te, amikor az asszonyokat érintő projektumról beszélünk

– Amikor az Ökuménikus szeretetszolgálatról van szó, én vagyok beosztáson, rangom miatt a legkézzelfoghatóbb, mert itt vagyok a kezdettől fogva, mert a szervezet minden munkakörében dolgoztam, leggyakrabban beszélgettem a donátorokkal, sok projektum kezdeményezője voltam, sokat dolgoztam és írtam... De meg kell mondanom, mindezt nem tehettem volna a szervezet minden tagjának segítsége nélkül. Ha ez az én sikerem, akkor az egész szervezet és minden munkásának is sikere. Amikor a nők projektumairól van szó, elsősorban a kis projektumok alapját emliteném meg. Ebből az alapból kétszázhetven projektumot támogattunk, közel ötven különféle szemináriumot és tanfolyamot tartottunk, melyen kb. hétszázan vettek részt. Statisztikai kimutatások szerint a kétszázhetven projektum harminc százalékát a női szervezetek projektumai képezik, melyek a nők problémáival foglalkoznak. Itt látom szervezetünk hozzájárulását a vajdasági nőmozgalom fejlődéséhez. Úgy értékeltük, hogy a donátorok zöme Szerbiában dolgozik. Belgrádnak sok donátora van, közép – és dél Szerbiának is, legkevesebben Vajdaságban vannak, ezért is összpontosítottunk Vajdaságra. Az edukációk nyíltak voltak a Vajdaságon kívüli szervezetek számára is, de projektumaink, melyeket mi támogatunk, vajdasági jellegűek voltak. Voltak partner– projektumok is, ami azt jelenti, hogy Vajdaságon kívüli szervezetekkel is dolgoztunk – de a projektum főszereplője vajdasági szervezet volt. Ezenkívül voltak még határon kívüli közös projektumaink is a magyarországi, horvátországi, romániai szervezetekkel – ez esetben is a vajdasági szervezet volt a főhordozó.

Visszatekintve, hogyan vélekedsz arról, amit a nőmozgalomban tettél?

– Elgondolásunk az, hogy mindenki tehet valamit azért, hogy változtasson

életén, hogy másért is tegyen valamit. Az a szerepünk, hogy a nőket önnálóságra készítjük fel, hogy felismerjék képességeiket, megértsék: mindig valami újat tanulhatnak, hogy változtassanak, csatlakozzanak a közösség munkájához, az egyházközségekhez, ahol szükséges a menekültek, a romák jelenléte. Örömmel tölt el, ha találkozunk azokkal a menekült asszonyokkal, akiknek segítettünk már azzal is, hogy az önkéntesek csoportjába soroltuk őket, lehetővé tettük számukra, hogy új ismertségeket kössönek melyek segítségükre voltak abban, hogy jobban feltalálják magukat az új környezetben és érezzék, hogy elfogadták őket. Segítettünk, hogy talpra álljanak, hogy átvészeljék életük nehéz szakaszát, ott voltunk amikor minden céltalannak tűnt. Hozzájárulásunk a polgári társadalom fejlődéséhez elsősorban a polgári aktivizmus fejlődése és participációja, hogy az emberek segíthetnek magukon és környezetükön, és már azzal, hogy megtanulnak valami újat, másokon is segíthetnek. Itt van, például, a már egy éve folyamatban levő 'Zöld dákák' elnevezésű projektum, amelyet az Ökuménikus alap támogat. Ebben a projektumban felkészítettünk egy csoport önkéntest arra, hogy az Onkológiai intézet pácienseit látogassák, beszélgessenek velük, segítségükre legyenek, sétáltassák őket, vásároljanak számukra, felolvassanak. Ezt az elgondolást nagyon nehéz volt valóra váltani, mert az intézmények kimondottan zárkóztak voltak. Az aggok otthonában hallani se akartak erről, a Klinikán úgyszintén. Nem is azért, mert protestáns egyházi szervezet vagyunk, hanem mert félnek a páciensek reakciójától, s nem óhajtják fogadni az önkénteseket. És akkor segítségünkre jött a "Rák – info" projektum beindítása. Ez tulajdonképpen SOS telefonvonal azok számára akik információt vagy vigaszt keresnek a rákbetegséggel kapcsolatban – és ezzel jó együttműködést építettünk ki az Onkológiai intézettel. Ők ezt a kezdeményezést elfogadták. A program koordinátora dr. Eva Radin, aki egészségügyi csoportunkban dolgozott. Most tizenhat állandó önkéntesünk van, akik befejezték a kiképzést: mindennap délelőtt két önkéntesünk az intézetben ügyelteskedik. A páciensek reakciója igen jó. Ez egy egészen újszerű kezdeményezés, eddig ilyesmi nem volt nálunk. Az oktatással párhuzamosan elkezdtük a viselkedés-kódex kiépítését. A világban ez már ismert gyakorlat. Tíz évvel ezelőtt a dortmundi aggok házában láttuk ezt, s mivel őket ott 'Zöld dákák'-nak nevezik – hát mi is így neveztük el projektumunkat. Megjegyezném, sok időre van néha szükség, hogy az ötlet konkrét gyakorlattá váljon, de ha az ember bízik abban amit csinál – minden lehetséges. Németországban több mint tízezer zöld dáma van, akik kórházakban, aggok házában dolgoznak. A kórházak és a gerontológiai központok szolgáltatásaikat reklámozva külön minőségként kiemelik: központunkban a 'Zöld dákák' csoportja dolgozik. Ez ott is voluntőrmunka. A legnehezebb szétosztani a kétségeket az állami intézményekben és ez a projektum legfontosabb célja: megalapozni egy civil szervezet munkáját egy állami egészségügyi intézményben, létrehozni a két szektor közötti

kapcsolatot, a jó gyakorlat kiépítésében. Nem akármilyen kormányon kívüli szervezetről van szó, hanem olyanról, mely a kisebbségi egyházközösségekhez tartozik. Elmondanám, hogy igyekszünk a hiányosságot mindig áthidalni, mert a tény, hogy kisebbségi egyházközösségekhez tartozunk néha valóba hátrány. Újból és újból bizonyítunk ebben a társadalomban és mégis mindig zárt ajtókra találunk.

Hogyan éltek a nők a szocializmusban és hogyan ma?

– Bizonyos jogaik voltak, védettek is voltak és jó lenne ezeket a kiérdemelt jogokat megtartani. Attól félek idővel elveszítik. Azt tudom, hogy az amerikai és nyugateurópai nők irigyelnek bennünket az egyéves szülésszabadság miatt, s mert a beteg gyerekkel otthon maradhatunk, ezért gondolom, ezeket a jogokat jó lenne megtartani. Természetesen az asszonyoknak sohasem volt könnyű, azelőtt sem, most sem, mert a társadalom sem

akkor, sem most nem segít eleget a dolgozó nőknek, munkájuk értéke nem egyenlő a férfimunkával, nehezebben jutnak álláshoz, többet kell bizonyítanunk, könnyebben maradnak munka nélkül, az otthoni munka ma szinte láthatatlan és azt nem értékelik. Az emancipációval természetesen sokat kaptunk, kijöttünk a házból, a "férfiterületeket" is meghódítottuk, de a baj ott van, hogy sem a férfiak, sem a társadalom nem segít eléggé a női munkában. A nők sokkal nagyobb terhet viselnek és a változások legnagyobb áldozatai.

Négy unokád van

– Hát, el kell mondanom, boldog vagyok, hogy férjem támogat a munkámban, jó fiaim vannak és négy gyönyörű unokám – valóban boldognak érzem magam.

Egyike vagy a hat kétezerötös Nobel békedíjra nominált nő közül erről a területéről, melyre összesen ezer nőt ajánlottak

– Úgy gondolom, ez nagy elismerés minden nő számára, aki a civil szektorból részt vesz a békéért folytatott harcban Szerbia e részén, de ez az elismerés egyben az én szervezetemet, munkatársaimat, önkénteseinket is megilleti. Számomra jelentős és nagy kötelesség is. Továbbra is arra ösztökél, hogy ezt az elismerést munkámmal bizonyítsam. Természetesen, boldog vagyok. A Nobel békedíj projektumát: 'Az ezer nő a békéért', kétezerötbenben, a svájci parlament tagja, Ruth Gaby Vermot indítványozta azzal a céllal, hogy a Nobel díj száz éves évfordulóján (amikor ezt az első nő kapta) ezer nőt nomináljanak a világ minden tájáról. Ruth Gaby Vermot világszerte utazgatva menekült táborokat látogatott, asszonyok-kal találkozott, akik nehéz körülmények között harcoltak a bé-kéért, az ujjaépítésért – orvosságot, élelmet biztosítva számukra. Munkájuk sok esetben szinte láthatatlan, nem elismert. A projektum célja: változtatni ezen a helyzeten. Az ezer szám jelképesen ábrázolja azokat a kis lépéseket, melyeket meg kell tenni a béke kiépítésért. Ezt a projektumot a berni Swiss Peace Foundation vezette a svájci UNESCO védnöksége alatt. A nominációs eljárás egy évig tartott és húsz regionális koordinátor vezette. A nominációra több mint kétezer nőt jelöltek százötvenhárom országból. A koordinátorok csoportjai ismeretlen, egyszerű nőket kerestek, akik funkció nélküliek, szinte láthatatlanok és nem méltányolják munkájukat, de közvetlenül és aktívan részt vesznek a békéért folytatott harcban közösségükben. Kétezerötös októberében ezer nőt választottak ki szigorú kritériumok szerint. Szerbiából százötvenet ajánlottak, s végül öten maradtunk. Mindegyik jelölt a következő kritériumoknak volt köteles eleget tenni: hogy az igazságtalanság és egyenlőtlenség elleni harcban aktív, erőszakmentes módszert alkalmazzon válságos helyzetben, hogy munkája állandó jellegű és több éves legyen, hogy munkájával példát, mindenekelőtt bátorságot, kötelességtudást mutasson, hogy célja sem politikai sem személyi jellegű, hanem a béke kiépítése legyen, hogy munkája alapját a tolerancia képezze, hogy különböző származású egyénnel dolgozzon és ne tegyen különbséget köztük.

Valóban a kétezerötösös év jó alkalom volt arra, hogy ne egy, hanem ezer jelölt legyen és az ezer nőn keresztül elismerjék mindazoknak az asszonyoknak a munkáját akik békepártiak. Mégis úgy történt, hogy a díjat egy nemzetközi atomerőintézet férfi főnöke kapta. Remélem, a kezdeményezés megmarad. Létrejött a Nobel békedíjra jelölt nők könyve – életrajzokkal, létrejött egy képkiallítás melyet minden nagyobb városban bemutatnak, létezik egy nemzetközi kutatómunka amely a múlt évben kezdődött és az említett ezer nő munkamódszerét tanulmányozza, mert ez ezerféle stratégia a béke kiépítéséért. A projektum folytatódik. A projektum egyik sikere az a hálózat és szer-

vezet melyben ezek a nők dolgoztak, s amely fejleszti és folytatja az elkezdett munkákat. Úgy hogy ez a kezdet nem a vég.

Mit tartasz a legangyobb személyes sikerednek ebben a munkában?

– Azt, hogy dolgozva jobban megismertem önmagamat. Rájöttem, mindenkinek van energiája, ereje, amit nem is feltételez és amit felhasználhat. A második nyereség az emberek, akiket munka közben ismertem meg. A harmadik pedig a tudás, melyet elsajátítottam. Megváltozott az életem is. Azelőtt el tudtam választani a munkát és a privát életet, most úgy érzem, privát életem nincs is. Tudom, hogy ezzel a választással sokat kapok, de tudom azt is mennyit vesztek.

Megkaptad a kétezerötös évi Egyenlőség a nemek között Vajdaságban elnevezésű díjat

– A negyedik vagyok aki ezt a tartományi díjat, elismerést megkapta, s melyet a nemzetközi nőnap, március nyolcadika alkalmával ítélnek oda. Eddig ezt a díjat egyetemi professzorok kapták előttem: Svenka Savić, Marijana Pajvančić, tavaly Fuada Stanković – az idén én. Boldog vagyok, hogy ez az elismerés a mi szervezetünkbe jutott, amely több mint tíz éve a női mozgalom támogatója Vajdaságban.

Mária (1947) Újvidék

Mesélj gyerekkorodról

– Ezerkilencszáznegyvenhét december huszonhatodikán születtem. Anyámmal és két nővéremmel, Terézzel és Katarinával a Limán nagyon szegényes környékén éltem. Szüleim hamarosan születésem után elváltak. Apámat ritkán, anyámat néha egész nap nem láttuk, állandóan dolgozott, hogy három munkát eltartson és felneveljen. Odahaza magyarul beszéltünk.

Már gyerekkoromban elkezdtem kosárlabdázni. Idősebb Teréz nővérem már egy éve edzett és egy napon magával vitt, lássam, hová is jár. Hogy Teréz szem előtt tartson, az öltözőbe vitt, sportöltözékbe bújtattak és bevontak az edzésbe. Akkoriban kimondottan törekeny, gyenge és alacsony voltam, s mindannyian csodálkoztak, mit is keresek én az edzésen (a labda nagyobb volt mint én!). Ez az ötvenkilences őszi nap a játéktéren döntően hatott mindenre, ami később történt életemben. Az edzésekre továbbra is eljártam és egyre nőtt lelkesedésema kosárlabda iránt.

És amikor mindannyian a strandon fürödtek a harmincöt foknál is nagyobb melegben, én az A. Csehov utcai Egységben gyakoroltam. A kost minden probléma nélkül jobb és ball kézzel eltaláltam.

Nyolcadikos koromban, a Vöröskereszt által a tengerre készültem és mindannyian védőoltást kaptunk. Gondolkozás nélkül odafordítottam a vállamat, a rekció olyan volt, hogy csak ball kézzel kosaraztam egész nap.

Az elemi után egészségügyi iskolába jártam. Folytatni szerettem volna, orvos akartam lenni, de ez a kívánságom nem teljesült. Ehelyett az újvidéki Főiskola testnevelési szakát fejeztem be.

A szó szoros értelmében aszkéta voltam. Csak az iskola – délelőtt gyakorlati órák a kórházban, délután előadás az iskolában, este edzés. Csupán így módon lehetett sikert elérni. Tizenhét és fél éves koromban a válogatott tagja lettem.

Mi volt a támpont igyekezetedben ?

– Első támpontom Albreht János edzőm, aki tanár és szabad újásgró volt. Ő nagyszerű pedagógus volt, mert már más megkérdezte volna, mit is keresek én itt? Valóban alacsony és vézna voltam amikor az első edzésen megjelentem. Lehetséges, hogy benne találtam meg a támaszt és Teréz nővéremnek köszönhettem, hogy a sportban maradtam. Mert voltak olyanok is, akik zavartak a pályáról még két-három év után is kis növésem miatt.

Edzőm, később a férjem, amikor először meglátott, azt kérdezte, miért is engedett játszani? Belőlem soha se lesz kosarazónó! Engem azonban hajtott

a vágy, a vízióm. Miért? Mert feladatot tűztem ki magamnak: – Válogatott leszek! Biztos vagyok, hogy emiatt tartottam ki utamon.

A kosárlabdában kiváló eredményeid vannak?

– Tizenkilenc éven át sikeres sportkarrierem volt. Az országos válogatottban tizennégy évig játszottam. Különfále válogatottakban játszottam, az A csapatban százhetvennyolcszor. A kilencszázhetvenhat nyilvános mérkőzésén tizenkilencezer háromszáztíz találatom volt. Háromszor az első számú céllövő voltam európai bajnokságokon és kétszer hazai bajnokságn. A hatvankilenc-hetvenes évadban huszonnégy mérkőzésen kilencszázhatvan poénom volt, ami átlagban több, mint negyvenegy poén mérkőzésenként. Ez a jugoszláviai férfi és női kosárlabda abszolút rekordja, és őszintén, kétlem, hogy valaki valaha is megdönti. Európaválogatottjában háromszor játszottam, két ízben csapatkapitány voltam. A magyarországi Nemzeti sport című sportlap ankétája szerint a kétezerben a világ legjobb kosarazói közül én voltam a hetedik, három orosz és amerikai sportoló után.

A felsorolt számadatok valóban utolérhetetlennek tűnnek. Most is, minden szerénységgel nélkülállítom, ilyen sportoló sokáig nem születik még. Fiatalkoromban azt mondogatták, hogy hozzám hasonló csak minden ötven évben születhet. Érthető, hogy amikor karrierem fényponjtán álltam, hatvan-hetvenben, amikor kétszeres országos bajnokok voltunk, a fiatal tehetségeket hozzám hasonlították. Most már magam is látom mit jelentenek ezek a felülmúlhatatlan adatok a női, de a férfi kosárlabdában is. Ezenfelül választékos játékom, kivételesügyességem, gyorsaságom és ugráskészségem – mind összetevői a velem született tehetségnek. De nem értem volna el semmit sem a kemény munka nélkül.

Hogyan ismerted meg a férjedet?

– Vladislav Demsart tizenöt éves koromban ismertem meg, amikor a Vojvodina női csapatának edzője lett. Tizennyolc évvel volt idősebb nálam. Sok mindenre megtanított, sok mindent megmutatott. Valamikor ő is kivételes játékos volt, sokszoros országos válogatott. Tanácsainak köszönve fejlesztettem tehetségemet és értem el ilyen magasra.

Tréningeken, utazásokon, mérkőzéseken együtt voltunk. Idővel szinpátiát éreztem és láttam, ő sem közömbös irántam. És egyre közelebb kerültünk egymáshoz. Imponált a figyelmességemmel egy tapasztalt férfi áraszt el. Hetvenkettő november kilencedikén megesküdtünk a milánói nagykövetségen. Esküvőnk előtt megbeszélte az olaszországi Deas klub emberével, hogy átveszi ez edző szerepét és, hogy engem is szerződtessenek. Így házasságunk Olaszországban kezdődött, az első három hónapot hotelben töltöttük, s ezután egy szépen berendezett háromszobás lakásban, egy autót is kaptunk használatra.

Ez szerintünk mesébeillő volt. Olaszországból visszatérve, férjem nem érte el valamikori sikereit. Viszonyunk egyre rontott és kilencvenben kölcsönös megegyezéssel elváltunk.

Van fiad?

– Ladislav fiunk ezerkilencszázhetvenkilencben született. Ettől kezdve életem új értelmet kapott. A világon semmi sem volt fontosabb a fiamnál. Reméltem, kosarazó lesz, de ez nem történt meg. A középépítészeti iskolát fejezte be és beírta a sportmenedzsmentet.

Miutánfebruárján Olaszországból hazajöttem, edző lettem a Vojvodina pionir – klubjában és az első csapatban játszottam. A nevem volt az oka, hogy kezdettől fogva nagy volt az érdeklődés a kislányok között a kosárlabda iránt. Annyian voltak, hogy helyszűke miatt nem vehettük fel mindannyiukat.

Mikor döntöttél arról, hogy abbahagyod az aktív kosárlabdázást ?

– A játékot harmincegy éves koromban hagytam abba. Anya voltam, nem sportoltam. Megelégedtem a sok utazást, az edzéseket, a hotelokat – túl sok volt. Hetente egyszer edzettem és időnként a gyerekekkel dolgoztam. Arra törekedtem, hogy a gyerekeket ne csak a kosarazás rejtélyeibe vezessem be, az étkezés, a személyes higiénia fontosságáról is beszéltem és minden másról,

amire az életben szükség van. Amikor a leánykáim kosaraztak, sosem volt célom magas eredménnyel legyőzni az ellenfelet hanem, hogy lehetőségük legyen a pályán játszani.

Az én időmben nagyobb volt a lelkesedés, több volt a szeretet. Az elvesztett mérkőzés után mindannyian sírtunk, utána beszélgettünk. Ha győztünk, örömünk közös volt. Harminchét éves koromban edzésre mentem, figyeltem a lányokat kiknek mamája lehettem volna. Nyári öltözékben jelentek meg ledobták hátizsákukat az öltözőbe, ledolgozták az edzést és mindenki elment a maga útjára. Egyszer-kétszerutaztam is velük, nem gyakran, mert a fiam még kicsi volt nem, tudtam kire hagyni. Megállapítottam, hogy egyáltalán nincs barátkozás, az egyik fülhallgatón zenét halgat, senki senkivel nem beszélget. Azt hiszem manapság is tudják mi a csoportmunka, mi a kollektív szellem. Sajnos ennek a hiánya érezhető volt az Európa-bajnokságon – a válogatott teljes kudarca a jó játékosok mellett is. Úgy mondják, egy csapat sikere ötven százalékból a kollektív munkától függ – ha nincs együttműködés, nincs eredmény.

Manapság minden kommercializálódott, minden az érdek, a pénz, a többiből egyre kevesebb. Mi szülők gyerekeinket legszívesebben az egészséges gondolkodásmód felé szeretnénk irányítani, mondjuk, a sportolásra. Húszéves munkámban a gyerekekkel rájöttem, hogy a szülők sokkal több

ambícióval rendelkeznek. Az én nemzedékem, nők, férfiak, Kićanović, Dalipagić, ismert élsportolók azt vallják – régen sokkal szebb volt.

Volt-e különbség a női és a férfi kosárlabdázás között ?

– A jugoszlávai női kosárlabdázás mindig a férficsapat sötét árnyékában állt. Tanúi vagyunk annak, hogy a női válogatottnak sosem szenteltek annyi figyelmet, mint a férfinak. Például, a Szófiában megtartott Európa junior bajnokságról hatvanötben a jugoszlávai női kosárlabda csapat az első ezüstéremmel feldíszítve tért haza. Vonattal utaztunk. Ugyanez év őszén amikor az A csapatban debitáltam Gálec-ben (romániai város az orosz határon) a Balkánjátékokon – autóbusszal utaztunk harminc órát, konzervekkel táplálkozva. Nem törődött velünk senki sem. Ezek a drasztikus példák is bizonyítják amit mindannyian éreztünk – a kosárlabda vezető embereinek nem voltunk kedvencei. Ne is említsem a nyilvánosan kimondott kétségeket női válogatottnak értékére vonatkozóan és a nyílt lekicsinyléseket melyek mélyen megbántottak bennünket.

Változott-e manapság valami a kosárlabdában?

– Ma minden az erőnlét, minden a szabály. Mi szinte légiesen, több ellentámadással játszottunk. Összehasonlításként: amikor Olaszországba mentem huszonöt éves voltam, a kosarazónókat nagybárára ismertem a válogatottból. Ez akkor már privatizált klub volt. Nem éreztem ott jól magam a szigorú koncepciók miatt. Miért komplikálni az egyszerűt, nem továbbítani a labdát, ha már ellentámadásban van? Ezzel nem támogatom azt, hogy meghatározott csapat ellen nem kell a koncepció. Mi minden mérkőzés előtt elemeztük a csapatot, a játékosokat, hogyan fogunk játszani, mik a feladataink, de nem olyan szigorúan, mert ez akadályozza a személyes akciókat. Nem lehet minden támadást előrelátni. Ez egy játék közben előadódó intelligens reakció. Ez a kreativitás megfékezése csupán azért, mert az edző így látta elő. A kosárlabdáról írt könyvek erről is beszélnek. Gyerekként sokat olvastam őket, mert e sportág szerelmese voltam. A legnevesebb szakértők is állították, ha van egyszerűbb megoldásod, ezt követed – és ilyenkor minden taktikát félre kell tenni. Ha valaki egyedül van háromra-négy játékosra – itt nincs filozofálás.

Edzőitek nagybárára férfiak. Másképpen gondolkoznak a kosárlabdáról a nők mint a férfiak?

– Azt hiszem, hogy nő létemre egyedül én töltöttem be a kosárlabda edző funkcióját, de csak a gyerekekkel akartam dolgozni és így a kislányokkal húsz évet edzettem. A klubban kérdezték is miért nem edzem az első csapatot. Tudom, hogyan éltem át minden mérkőzést: minden mérkőzés után, főleg, ha veszítettünk, epét hánytam. Ezután két óráig semmit sem tudtam megenni amíg

meg nem nyugodtam. Észrevettem hogyan éli ezt túl a férjem és egy kézilabda edző is. Játékosként száz százalekos erőbevetéssel játszottam. És rájöttem, hogy lelkiileg nem tudnám elviselni a női csapat edzőjének felelőségét.

Újvidék kedvence voltál

– Újvidék kedvence voltam. Este a korzón megszálnak: – Mária ez, Mária az! Éjjeleket sírtam át mert nem vagyok bűnös, még meg nem értettem, hogy ez a hírnév ára. Figyeltem az edzőket. Én, mint emocionális nő másképpen élem át a meccseket, vagyis idegeskedek. A gyerekeket kell felnevelnem. Eszembe se jutott, hogy reszkessek vagy szivgörcsöt kapjak a mérkőzések, vagy a csapat miatt.

Nem szabály, hogy magamfajta játékosok jó edzők is legyenek a férfikonkurenciában. Ilyen jó edző volt a sajnos megboldogult Čosić. Ritkán akadt olyan nagy sikerű, nagy játékos aki az edző munkában is kivállót. Azután figyelve Novoselt, Žeravícot megállapítottam: – én ezt nem tudnám. Mert az első csapat edzőjének jó adag szemtelenségre is szüksége van – nálam ez hiányzik. Oda kell néha mondani – ha kell, ha nem – a játékosoknak is, az igazgatóságnak is – én nem vagyok ilyen. A huszonvalahány éves edzői munkám idején nem történt meg, hogy odamondtam volna valamelyik kislánynak:– Buta! Ügyetlen! Kövér! Fiam pont az ilyen nempedagógiai eljárások miatt hagyta abba, s én egy hétig beteg voltam döntése miatt. Pubertásban volt, öt-hat évet edzett akkor már, és olyan edzőre akadt, aki nem volt jó pedagógus. Én inkább mama– tata voltam, mint edző.

Van-e sportéletedben olyan évforduló ami a nők jogaihoz fűződik, mint például marcius nyolcadika?

– Az elmúlt napokban a fiam rendezett meglepetést, máskülönben nincs. Egy példa: amikor bajnokok voltunk, várjuk a sportszombatot, hogy este fél kilenckor lássuk sportgyőzelmünket a tévén – még az eredményt se mondták be! És így van ez ma is! De ugyanakkor, ha az ambiciózus edzők előre akarnak haladni, az első csapatig – mindannyiuk ugródeszkája a női csapat. Vagyis, a nőkkel való munkával eléri a férfi edzői pozíciót, ami érdekesebb és előnyösebb. A férfi izomszerkezete különbözik a nőétől, más reflexei vannak – de az igazságtalanság gyökere nem is ez, mert én százhetvennégy centiméternyi magassággal ugyanolyan súlyú labdát, ugyanabba a három méter öt centiméteres kosárba dobom. Könnyű a kétméteres férfinak kost adni és közben érdekes lenni! Ma már a magas lányokat válogatják kosarazónőknek. Amikor a válogatottba kerültem, közepes magasságú voltam. Mivel tizennégy évig játszottam, a válogatott kapitánya voltam – az új generáció jövetelével magasságom miatt egyre inkább a sor végére kerültem. Szóval, a biológia különbségek csak egy eleme a női kosárlabda lebecsülésének nálunk, sokkal több ok van,

amiért ebben az sportágban diszkriminálják a nőket, s amelynek szabályai a férfi kosárlabdázók számára íródtak.

Hogyan élnek az ismert sportolók a nyugdíjbavonulásuk után?

– A nyugdíjam tizenháromezer dinár, egyedül élek a fiammal, aki nemso-kára apja nyugdíja nélkül marad, mert befejezte a Sport Menedzsment egye-temet. A múlt évben elmentem személyesen a katonai osztályra (szerencsére, az egyik ezredes felismert) azzal a kérelemmel, hogy fiam a civil katonaságot szolgálja le egy évvel a behívó előtt az Egészségügyi intézetben. Az ezredes megmondta, ha van valami ismertségem az intézetben, kérdezzem meg, tehet-nek-e kivételt, felveszik-e. Tekintettel arra, hogy az intézet rendszeres páciense vagyok magas koleszteróloom miatt, s már három éve felügyelet alatt vagyok, elmentem az orvosnőhöz aki tudja hogyan élek, megkértük az igazgatónőt és a fiam ma már leszolgálta a katonaságot. Most még a diplomavizsga maradt hátra az egyetemen. Az egyetem ösztöndíjasa, valóban nem tudom, hogyan győzném a tanulmányait fizetni. Most munkát kell találni számára, azt sem tudom, merre forduljak? Merre induljak, segíteni nem akar senki sem. Amikor a pionír csoportot akartam beindítani a Spensen, egy időpontot kértem, majd feltalálom magam – nem volt megértés. Lehet, hogy ez azért van mert ilyen vagyok, amilyen: előretörő sosem voltam. Belgrádi barátnőim mondják is: - Mária, csapd be az ajtót, Újvidéken csak így tudsz ajtót nyitni! Gondolom, elért sikereimért, ez érthető lenne, kiérdemelnék egy kis figyelmet hiszen Újvidék húsz érdemes polgára közé választottak. De sajnós, ma ez nem jelent semmit sem. Bármikor mentem kérni valamit, vállveregetést kaptam: – Megérdemel-ted! Tudom, az én időm lejárt. Tavaly decemberben töltöttem be ötvennyolca-dik életévemet. Lelkileg, testileg, jól érzem magam. Hogy egy kis honorárium-hoz jussak, promotőr voltam nemrég. Aztán a tévén is szerepeltem és ezzel egyidőben jelent meg Vujin kolléga kőn rólam írt könyve. A könyvbemutatón a város fő tisztviselői ajándékkönyvet kaptak – és ez mit mond el? Nem en-gethetem meg magamnak, hogy ajtótól ajtóig kilincseljek. Mindezek mellet meg van az én világom. Szeretem az olyan zenét amely gondtalanná tesz. Más-különbe ritkán esek depresszióba bár a nehézségeim, fiam munkaviszonyba lépése állandóan terhelnek. Nem könnyű nekem, néha hajnali három óráig nem alszom, nem vagyok koránkelő, le-föl járkálok a szobámban, mert úgy számoltam ki, hogy naponta csak kétszázötven dinárt költhetek el. . . Hát lehet ebből élni? Ezek a mindennapi gondok.

Sosem szerettem a köpöntban lenni, de kommunikativ vagyok, szeretek az emberekkel beszélgetni. A miniszternőnek is megmondtam, szeretném, ha nem lennék szociális probléma, mégis, az vagyok. Azt szeretném, ha olyan lenne a nyugdíjam hogy normálisan meg tudjakk élni, a rezsiköltségeket kifi-zetni, amit most nem tehetek. Mert tudja, ha van valami ünnepély, esemény,

ha fényképeznek is – mi van nekem ebből? Nekem tartós megoldásra vanszükségem. Kilencvenháromban eladtam az aranyaimat, hogy felneveljem a gyerekeme. A legnagyobb infláció alatt még egy márka se volt a fizetésem. Sírva mentem hazafelé, szemüveggel, hogy ne lássa senki hogy sírok! Ez a helyzet a nyugdíjaztatott írókkal, tudósokkal . . . Nem tudok a szél irányába hajladozni, nem adhatom el magamat, inkább elmegyek hatezer dinárért kávé főzni, s akkor legalább tudom, hogy ezt én kerestem meg. Soha semmit sem használtam ki, mindig engem használtak ki. November elsején meghívtak a belgrádi élsportolók egyesületébe. Ott volt a hetvenéven felüli Franjo Mihalić is, kellemes volt a hangulat, de a problémák ugyanazok: hogy vannak, hogyan élnek ma a valamikori ászok? Milyen gyorsan felejtették el őket, pedig azelőtt is, most is mondogatják: – A sportolók a legnagyobb nagyköveteink! Ott is elpanaszoltam bajaimat egy valamikori élsportolónak, de semmi – mindenki csak a saját érdekét nézi. Nem tudom a problémáimat egyedül megoldani, egy intézménynek kellene mögöttem állnia. Nem gondolok többé arra, hogy ajtó-tól ajtóig kopogtassak. Nem tudom, hogyan találjam fel magamat és ez nagyon nehezemre esik. Nincs többé szolidaritás, nem létezik a régiek között sem, ők vagy dolgoznak, vagy biztosították magukat anyagilag, vagy három-négy minikájuk van és nem érdekli őket. De miért nem fogunk össze mi, újvidéki legendák, akik még élünk és itt vagyunk, miért nem írunk alá egy papírost és adjuk át az illetékeseknek – valakinek meg kell tennie az első lépést. Nem tudom felismernek-e Újvidéken, ritkán vagyok látható, kivéve amikor az év sportolóit hirdetik ki – a bizottságban vagyok és találkozunk. A generációm felismer, a fiatalabbak természetesen nem. Például egy sportoló kolléga nem is hallott rólam. Ezzel ellentétben én fiatalkoromban minden jóval idősebb sportolót ismertem. Teljesen eltűntek az értékek. A fiatalok nevelésében is fontos lenne ismertetni őket, ki mi volt valamikor. Kislánykoromban Ivo Danev volt az eszményem, engem női Korać – Yordan-nak neveztek, s később az ötös szám is az enyém lett. Nagy csillag volt számomra Milica Radovanović is. Ma ilyesmi nem létezik. Ma ez már nincs így.

Magyar vagy. Nem gondolod, hogy ez az ok ?

– Sokszor feltettem magamnak a kérdést, ez lenne-e az ok, de nem hiszem. Ezt sohasem éreztem, a csapatban se volt ilyesmi, akkor többen voltunk magyarok, de különbséget soha senki sem tett. A válogatottban együtt voltam horvát és spliti lányokkal, sokáig nem is tudtam, hogy egy muzulmán eredetű is van közöttünk, nem érdekelt, mert az embereket jókra és rosszakra osztottam, nem nemzeti vagy vallási hovatartozásuk szerint.

A családban magyarul beszéltünk, fiam három éves koráig, még az apja is élt. Egyszer, amikor az udvarba ment játszani, fejött és azt kérdezi: – Mi vagyok én? Jómagam jugonosztalgikus vagyok és büszkén mondtam : – jugosz-

láv. Hallgat, hallgat. Kérdezem, mi van? Az egyik barátja, Deja, azt mondta: – Ne játszd ezzel a magyarral! Először. Utánna megváltozott a kommunikációnk – mi vele magyarul, ő nekünk szerbül válaszolt. Ehatárztam, szerb iskolába íratom, hogy megkönnyítsem a tanulását a középiskolában. Ma már nem tud magyarul.

Mit éltem meg én ötvennyolc éves koromban először? Születésnapomon, december huszonhatodikán, karácsonykor. Gyerekhangokat hallok az ajtó előtt, csengetnek és egy kisfiú így szól: – Ne menj hozzájuk, ezek magyarok! Ajtót nyitok, három szép kislány és egy tizenhárom éves kisfiú. Betessékeltem őket a lakásba, gyümölccsel kínálom őket. Kérdem a kisfiútól: – Miért beszél-tél így? Látod nállam még áll a fenyőfa, én mások szokásait is tisztetem. Zavar-ba jött és így mondta: – Hát ezt valaki ott lent mondta! Nagyon megsértődtem. Kitől hallják? A gyerek ezt nem találta ki, valakitől hallotta.

Mit mindanál végezetül?

– A kosárlabda támaszom volt felnőtté válásomban. A kosárlabda segítségemre volt abban, hogy erős személyiséggé váljak, a játékban és azon kívül is. A sport nevelt és edzett. Büszke vagyok mindarra, amit elértem mint sportoló, mind ember. Évek óta távol vagyok a kosárlabdától, időm java részét otthoni munkával töltöm. Jógára járok, ez igazán jó esik fizikailag, pszihikailag is, a fiammal és a barátnőimmal vagyok.

Lídia (1960), Zenta

Hol és mikor születtem?

– Zentán születtem, ezerkilencszázhatvan június harmadikán, második gyermekként. Szüleimnek, Bóka Ferencnek és Magdának már volt egy négy éves fiuk, László, akit mindenki csak Öcsinek szólított. Egy éves voltam, amikor Újvidékre költöztünk, Rózsa nagynénim lakásába. Erre az időszakra csak homályosan emlékszem. Szüleim dolgoztak, apám újságíró, anyám tisztviselő volt. Öcsi a Sonja Marinković Általános Iskolában fejezte be az első négy osztályt. A hatvanas évek elején anyai nagyapám – Kokrehel József – eladta Moholi házat, miután úgy döntöttek, hogy telket vásárolnak Újvidéken és közösen építenek házat: ő, a tatám, anyuék és Endre, anyu bátyja. A nagyapám kőműves mester volt, így a munkálatok a legnagyobb rendben és pontossággal haladtak. Telepi emeletes házunkba ezerkilencszázhatvanötben költöztünk be. Onnan indultam óvodába, majd a JózsefAttila Általános Iskolába. Boldog gyermekkorom volt. Szerettek, mindentől óvtak. Bronhiális asztma gyötört, beteges voltam, ezért anyám hét éves koromban beadta felmondását, otthonvezette a háztartást és csak velünk törődött. Tatához és mamához különösen szép emlékek fűznek, imádtam mindkettőjüket. Olykor még mindig a számban érzem a mama hájas kiflijének, vasárnapos húslevesének ízét. De lelki szemem előtt látom tatát is, amikor BMW-jével hazaérkezik s azt mondja: – Pat-tanj mögém, motorozunk egy kört! Endre nagybátyám válás után egyedül, jobban mondva a mama segítségével nevelte Karolina lányát. Kari négy évvel fiatalabb nálam, s mivel egy házban nőttünk, sokan nem is tudták hogy unokatestvérek vagyunk. S valóban mai napig is édestestvérként ragaszkodunk egymáshoz. Anyuval jó kapcsolatom volt, bár azt hiszem apuval jobban meg tudtam beszélni dolgaim. Lehet, hogy csak azért, mert ritkán volt otthon, tizenévesen nehezen kezelhető gyerek voltam: durcás és önfejű. Gyakran feleltem anyámmal, ezért szigorúbb eszközökhöz folyamodott, például megtiltotta azokat a dolgokat, amelyeket legjobban szerettem: nem volt szabad elmenni a barátnőmhöz, vagy a megbeszélte találkozóra stb. ez engem szörnyen dühített. Különben az iskolában történelekről, a fiúkról tudtunk jókat elbeszélgetni. Sokszor a barátnőimmel is elcsevegett. Legjobban szerette Ágit és Anit, akikkel sülve-főve együtt voltam. Ági ezerkilencszázhetvennégyben szüleivel és kisbaba húgával Ausztraliába költözött. Az volt életem első nagy csalódása. Becsapottnak éreztem magam, hónapokig szenvedtem. Akkor még nem is sejtettem, hogy a cserbenhagyás lesz az a fogalom, amely végigkísér az életemben. A kilencedik és tizedik osztályt a Moša Pijade Gimnáziumban végeztem, onnan az óvónőképzőbe íratkoztam. Ani másik középiskolát választott, de to-

vábbra is barákoztunk. A gimiben megismert Gita osztálytársnőm is az óvónő-képzőbe jutott, ettől kezdve vele kezdtem intenzíven barátkozni. Nagyon megszerettem, különösen amikor megtudtam, hogy a szülei elváltak, s ő emiatt sokat szenvedett. Érettségi előtt ismertem meg Bogdant, Öcsi kollégáját. Mindketten rendőrként dolgoztak. Bogdán gyakran járt hozzánk, határtalan humorával és közvetlenségével szinte lenyűgözött. Öcsi ekkor már Gitával szórakozott, így magától értetődött, hogy mi ketten, Bogdan és én is összevagyunk. Moziba, medencére, kirándulásokra jártunk négyesben, boldogok voltunk. Érettségi után tudtam meg, hogy apámat a Tanjug Budapestre küldi négy évre tudósítónak. Otthon természetesnek tartották, hogy én is költözöm Pestre, Öcsi pedig marad. Két tűz közé kerültem: mentem is volna, meg nem is. Hogy hagyjam itt Bogdant? Féltékeny voltam Öcsire, Gitára, mindenkire aki csak együtt lehetett szerelmével. Anyámék közben naponta mosták az agyam: ilyen jó lesz ott, meg olyan jó lesz, meg hogy talállok én ott is udvarlót, nem is egyet! Végül kötélnek álltam, de nagyon szenvedtem. Bogdannak nem volt mindegy, csak miután megígértem, hogy rendszeresen írok és telefonálok, akkor volt hajlandó kibékülni a helyzetrel. Pesten vendéghallgatóként vettem részt az Iparművészeti Akadémia egyéves előkészítő tanfolyamán. Annak ellenére, hogy remek társaság verődött össze, én csak szomorkodtam. Apám azzal tartotta bennem a lelket, hogy micsoda megtiszteltetés egy ilyen híres akadémia tagja lenni, hiszen ide csak a kiváltságosak, a nagyon tehetséges fiatalok jutnak be! Az előkészítő után szigorú felvételi vizsga következett. Sikert arattam és a legnagyobb meglepetésemre felvettek a textil szakra. Ahelyett, hogy az égig ugráltam volna, letörtem mint a bili füle, elfogott a pánik: hogy bírom ki az öt évet? Néhány átvirrasztott éjszaka után összeszedtem bátorságom és kijelentettem: ezt én nem vállalom, megyek haza! Rettenetes cirkusz tört ki. Apám őrjöngött, hogy nincs rendes eszem, anyám különféle ígéretekkel próbálkozott, hiába, nem tudtak meggyőzni. Csak egy gondolatfoglalkoztatott: mielőbb haza! Így is volt, összekapakoltam és hazautaztam. Azt hiszem apám ezt élete végéig nem bocsátotta meg nekem.

Hogyan alakult ez után az életed?

– Itthon beíratkoztam a pedagógiai akadémiára. Induláskor kikötöttem magamnak, hogy rendszeresen leteszem a vizsgákat és időben diplomálok. Ennyivel tartoztam szüleimnek, habár tudtam, ennél többet vártak tőlem. Múltak a napok, gyakran utaztam Pestre, ott töltöttem egy-egy hetet és jöttem haza. Anyuék nem emlegettek semmi kellemetlenséget, mindenki elfogadta, hogy ez így a legjobb nekem. Ezerkilencszáznolcvanegyben anyuék itthon szilvesztereztek. Bogdan ügyeletes volt, így én a szüleimmel maradtam. Emlékszem anyu nagyon ízletes szármát főzött, zserbót, tortát is sütöttünk. Jót szórakoztunk. Reggel anyám nem jól érezte magát. Fejfájás gyötörte, fel-

szökött a vérnyomása. A mama nagyon aggódott és győzőgette a lányát, hogy menjen orvoshoz. Megígérte, hogy ünnepek után, Pesten elmegy. Gondolta, hogy a száрма ártott meg. Akkor még nem is sejtettük, hogy az utolsó száрма volt az életében. Amikor visszamentek Pestre, a László kórházba utalták be kivizsgálásra. Kiderült hogy egyik veséje zsugorodott, a másik alig működik. Néhány nap múlva kómába esett és négy nap után meghalt. Újvidéken temettük január harmincegyedikén, Öcsi születésnapján. Negyvennégy évesen távozott tőlünk. Nem tudom megfogalmazni mekkora csapás volt ez számomra. Nem tudtam eligazodni a világban, nem tudtam aludni, enni, nézni anyám szüleit, akik még nagyobb sokkban voltak. Bogdan igyekezett körülöttem. Apám visszament Pestre, attól kezdve Milan Vereš jugoszláv nagykövet titkáráként tevékenykedett. Gyakrabban utaztam Pestre, hogy ne legyen egyedül. Közben lediplomáltam, és beíratkoztam a belgrádi defektológiai karra. Azt reméltem, hogy a jövőben a kiskorú bűnözők eseteivel foglalkozok majd. Ezerkilencszáznolcvankettőben Öcsi és Gita megesküdték, és Gita anyjánál, mostohaapjánál éltek. Egyedül maradtam, persze mamáék még ott voltak mellettem, az imádott nagymamám volt a mindenem: Anyám helyett anyám, őrangyalom, tanácsadóm. Gyakran eljártam apai nagymamámhoz, aki Rózsával és Szanyával élt a belvárosban. Ezerkilencszáznolcvanhárom tavaszán Bogdán bejelentette, hogy őt biztonsági alkalmazottként külföldre küldi a rendőrség. Kivert a veríték, azt gondoltam hogy ő is el fog hagyni, de nem szóltam egy szót sem, vártam, hogy tovább mondja a terveit. Úgy képzelte el, hogy mielőtt elmegy megesküdnünk, hogy én is utánamehessek. Igen ám, de a biztonsági emberek akiket külföldön alkalmaznak nem lehetnek nők. Ez volt a feltétel. – Nem baj -mondta Bogdan -megkockáztatjuk. Apám közbenjárásával Bogdan Stockholmot kapta, pontosabban az ottani jugoszláv nagykövetséget. Július kilencedikén, különösebb pompa nélkül, megesküdtünk. A szülőkön, testvéreken és komákon kívül más nem volt jelen. Anyósom ezt sohasem emésztette meg, meg azt sem, hogy a fia magyar lányt vett el feleségül.

Bogdán szülei Karlócán éltek, és mind a négy gyereküknek telket ajándékoztak. A férjem ikertestvérével épített egy nagy házat, közvetlenül a szülői ház mellé. Akkor még befejezetlen volt, mi anyósomékhözköltöztünk. Nem volt különösebb bajom, mindenki korrekt volt hozzám. Bogdan augusztusban utazott el, én szeptemberben mentem utánna. Akövetség épületében kaptunk egy garzonlakást. Mindenhihetetlenül szép volt, olyan mint egy filmben. Bogdant időnként elfogta ahonvágy, nekem nem hiányzott semmi és senki, boldog voltam hogy vele lehetek. Ritkán volt szabadnapos, olyankor róttuk Stockholm utcáit, és barátkoztunk az ottani fiatalokkal. Hamarosan teherbe estem. Rettenetesen örültünk a jövevénynek. Nehéz terhességem volt, kilenc hónapig hánytam és akkor nagyon hiányzott anyám, a mama, bárki, aki mellettem lett volna. A terhesség közepén tudtuk meg, hogy kislányunk lesz. A férjem csa-

ládja nagyot csalódott, de Bogdan leintette őket még mielőtt megjegyzéseket tettek volna. A kirakatokban csak a kislányos babaholmit lestem. Úgy döntötünk, hogy jobb lesz, ha otthon szülök, így június elején hazajöttem. Külön engedéllyel engedtek be a repülőgépbe. Július nyolcadikán az újvidéki szülészeti klinikán megszülettem Tamarát. Gyönyörű baba volt. Bogdan fiatalabb nővére vállalta Tamara fürdetését. Naponta eljárt és valóban sokat segített. Még a hozzám érkező vendégeket is kiszolgált. A férjem csak néhány napig volt velünk, így rá nem számíthattam. Amikor elutazott, én Tamarástul a mamához költöztem. Úgy éreztem ő az, aki most engem meg tud nyugtatni. Bogdan szülei nem szóltak semmit. Tamara hat hetes volt amikor mózeskosárba tettem és elindultam vele Svédországba. Mama egyre síráncozott: – Jaj lányom hogy düllőzöl ott az idegenben? Düllőztem. Gondosan neveltem a gyereket törődtem vele is, az apjával is. Lassan letelt a két év, s nekünk haza kellett jönnünk. Nem volt hozzá kedvem, valahogy éreztem, hogy itthon sokkal több gond vár ránk, de nem volt választásom. A pelenkás Tamarával dugig telt autóban tettük meg a hosszú utat hazáig, ráadásul nagy pocakkal, hiszen újra terhes voltam. Közben apám is hazaköltözött, de nem a telepi házunkba, hanem egy tanyára Temerin közelében. Megvalósította régi álmát. Maradhatott volna Pesten is, de nem akart messze lenni tőlünk. Igaz, akkoriban Öcsi, Gita és a pici Ida Győrben éltek, de hamarosan ők is visszajöttek Újvidékre. Nataša ezerkilencszáznyolcvanhat május tizenkilencedikén jött a világra. Egy picivel nagyobb baba volt Tamaránál, de szinte azonos arcú. Körülötte Vesna, az idősebb sógornőm segítkezett, ő vasalta a pelenkákat is. Szülés után tovább kellett ágyban maradnom, mert Natašával bonyolódott a helyzet, fojtotta a köldökzsinór, csipővel tolatott, közben szívritmuszavar állt be nála. Megszenvetjük ő is, én is, de hála Istennek nem maradt szövődménye, csak egy tejeskávé színű folt a lányom arcának bal oldalán. A két kicsi teljesen lekötött. Naphosszat velem voltak, hiszen az apjuk vagy egész nap, vagy egész éjjel dolgozott. Szabad idejében a szüleinek is segítkezett a gyümölcsösben. Amikor már Nataša is megtanult járni, elkezdett foglalkoztatni a gondolat, hogy munkába állok. Természetesen a családban senki sem támogatott, legnagyobb meglepetésemre az apám sem. – Kicsik a gyerekek, szükségük van rád, Bogdan jól keres – mondogták. De én nem hagytam ennyiben, tovább nézegettem a pályázatokat. A Magyar Szó újságíró gyakornokokat keresett. Megpályáztam, felvettek. Nem lettem a kiskorú bűnözés szakértője, hiszen férjhezmenetelem derékba törte az egyetemi tanulmányaimat, de teljesült egy másik álmom, hogy újságíró legyek. A kicsiket beíratam a napközibe és dolgozni kezdtem. Egy cseppet sem volt könnyű, rohanás volt az életem. Az otthoniaknak is bele kellett nyugodniuk, csak azt nem akarták sehogy sem megérteni, hogy nincs meghatározott munkaidőm. A gyerekek nőttek. Tamara igen csintalan volt, gyakran látogattuk a mentőszolgálatot. A fejét, az állát kellett varrni, de a gipszelés is aktuális volt. Nataša

aranyos, nyugodt kislány, vele nem volt különösebb gond. Eltelt a következő három év, s Bogdan bejelentette: újabb kiküldetésre pályáz majd. Nagyon megörültem, habár ezúttal nehezebb döntés előtt álltunk, két gyerekkel kellett indulni az idegenbe. Hogy hová, még nem tudtuk. Én személyesen sürgettem az ügyet apám egyik magas funkciót betöltő barátjánál. Koppenhágát kaptuk, ezúttal négy évre. A Magyar Szóban elintézttem, hogy visszavárnak, azzal hogy időnként egy-egy riportot küldök a lapnak. A gyerekeket kivettem az óvodából, elintéztük a szükséges orvosi vizsgálatokat és ezerkilencszázkilencven augusztusában útnak indultunk. A koppenhágai nagykövetség nekünk szánt lakása az ígéretek ellenére üresen várt bennünket. Még fekhely, evőeszköz sem volt benne. Azonnal előleget kértünk és megvásároltuk a legszükségesebb dolgokat. Hétvégeken felgyűrekeztünk és a piciny lakást tágassá alakítottuk, meleg otthont teremtettünk. A gyerekeket nemzetközi angol iskolába szerettük volna íratni, de kiderült hogy túl drága a tandíj. Két lehetőség maradt: a katolikus iskola, ahová pravoszláv apjuk miatt aligha vették volna fel őket, és az állami dán iskola. Úgy gondoltam mégis az angol a legjobb megoldás. Bátran bekopogtam az igazgatóhoz, elmondtam hogy két gyereket íratnék be, ha egy mód van rá hagyjon nekünk jóvá valamilyen kedvezményt. Jóváhagyta hogy kétgyerekre egy tandíjat fizessünk. Hogy miért, nem tudom, sokan el sem hitték, de nekem az volt a fontos hogy elértem célom. Tamara hat évesen elsőbe indult Mrs. Azhar osztályába, ahol arab, kínai, afrikai olasz gyerekek tanultak és Petar Santini egy zágrabi kisfiú, akivel Tamara beszélni tudott, hiszen angolul mindössze néhány szót ismert csak. Szerencsére azonnal beilleszkedett, jól érezte magát ebben a vegyes társaságban és reggelenként örömmel indult iskolába. Natašára ezt nem mondhatom. Ő iskolai előkészítő csoportba került, amolyan óvodaszerű intézménybe. Reggelenként a hasa fájt, álmos volt, hányinger gyötörte, csakhogy ne kelljen óvodába menni. Három hónapig kellett Mrs. Amdynek a szó szoros értelmében lefejtetnie rólam, úgy csimpaszkodott belém, és természetesen krokodillkönnyeket hullatott utánam minden reggel. Ahogy ragadt rá az angol nyelv, úgy enyhült a tiltakozása is. Végül teljesen feloldódott és többé nem csinálta a jeleneteket.

Dolgoztál-e Koppenhágában, kikkel barátkoztál?

– A családi kassza gyarapítása érdekében vállaltam a nagykövet rezidenciájának takarítását, a fogadásoknál is besegítettem. Ezenkívül voluntörösködtem az iskola pizzeriájában. Három kedves személlyel barátkoztam: Helgával, a venezuelai nagykövet feleségével, a texasi háromgyermekes Rhonda Clinennal, akinek Joshuája Nataša szimpátiája volt és Slavka Mitrovićtyel, akinek férje a JAT repülőgép szerelőjeként tartózkodott Koppenhágában. Mirjana lányuk Tamarával járt iskolába, Milka és Milena a hároméves ikrek pedig a kisebbik lányommal barátkoztak. Élveztem az életem. A harmóniát Nataša

betegsége zavarta meg. Egyszerű megfázással kezdődött, majd egyik reggel a kislány torzult arccal ébredt. Rohantunk vele az orvoshoz. Arcideget támadott meg a vírus, aminek következtében nem tudta lehunyni bal szemét, éjjelre ragtapasszal le kellett ragasztani. Hónapokig tartott a gyakorlatokból álló terápia, mire a kicsi arca valamelyest rendbejött. Ha nevet vagy sír, még a mai napig is észrevehető az asszimetrizmus, de ahhoz képest, hogy valaha teljesen lebénult a fél arca, és szájából kifolyt a leves, nagyon elégedettek vagyunk, hálát adunk azIstennek, hogy meggyógyult. A következő csapást Öcsi levele hozta: mama nagyon beteg. Azt írta, hogy nem sok maradt neki hátra. Azt hittem meghasad a szívem, mert nem lehetek a drága nagymama mellett. Mindenáron haza akartam menni. Bogdan érezte szenvedésem, s mivel amúgy is kezdődött a szabadságok idénye, úgy döntöttünk hazautazunk. Első utam a nagymamához vezetett. Magához ölelt erőtlen karjaival és azt mondta: – Kislányom, de jó hogy itt vagy, mostmár meg is halhatok. – Másnap halkán távozott az élők sorából. A mama halála mély gyászba borított. Úgy szenvedtem, hogy visszajöttek asztmás rohamaim. Ráadásul nagyon sajnáltam tatát magára hagyni, de nekünk mennünk kellett vissza, Dániába. Tata már azzal búcsúzott: – Gyerekem utoljára látjuk egymást. Hét hónap múlva jött a hír, hogy meghalt. A temetésére nemtudtunk hazajönni, terhes voltam. Azon a nyáron, ezerkilencszázkilencvenkettőben már a politikai események is nagyban kezdtek bonyolódni. Végül végleg haza kellett jönnünk, két évvel a mandátum letelte előtt. Újra költözés, hosszú út, nagy hassal. Nehezen tudtunk újra beilleszkedni itt-hon, hiszen akkor mindenki aki csak tehette külföldre menekült, mi meg hazajöttünk. Sokan mondták, hogy nem vagyunk normálisak. A lányokat beíratam az iskolába és készülődtem a szülésre. Dávid szeptember tizenhetedikén született, a Kovljenić család legnagyobb örömére. Végre egy örökös! Csak a nevével nem voltak kibékülve. Mindenáron Vukot akartak. Márpedig az én fiam csak Dávid lehet. Nataša nagyon szomorú és sírós volt amíg mi a kórházban voltunk, de később nagyon boldog lett. Dávid gyönyörű kisbaba volt, nővérei imádták, nem tapasztaltam náluk a féltékenység legapróbb jelét sem. Közben Bogdan otthagyt a rendőrséget és Mirkonál a nővére ferjénél kezdett dolgozni. Mirko jó módú üzletembernek számított Karlócán abban az időben. Amikor Dávid betöltötte harmadik évét, visszamentem dolgozni. A fiamra egy szomszédasszony vigyázott, aki időként ki is vasalt. Jobban éltünk az átlagnál, három gyönyörű egészséges gyerekkel. Kell ennél több? Kellett, mert Bogdan nem nyugodott, egyre csak azon gondolkodott milyen vállalkozásba kezdjen. Eladta a Dániából hozott vadonatúj autót és Stojó nővérével megbeszélte, hogy butikot nyit. Férfi alkalmi öltönyöket, ingeket fog árulni. Az én véleményemet nem kérték ki. A város szívében béreltek üzlethelyiséget és beindították az üzletet. Az árut Dániából, később Németországból hozatták. Engem nem vontak be a vállalkozásba, továbbra is csak újságot írtam. Ők ketten pedig lassan, de

biztosan emelkedtek a sznobizmus létráján. Nagyritkán betévedtem a butikba, ahol mindig fiatal lányok tanyáztak, mitha nem üzletben, hanem kávézóban ücsörögnének. Ekkor már apámhoz a tanyára Bogdan csak nagy ritkán jött velünk. Mindig akadt más dolga. Otthon is egyre ritkábban tartózkodott, eleiben valóban azt hittem a munkájához tartozik. Ezerkilencszázkilencvenhatot írtunk már, amikor apám mosásra készített nadrágja zsebében véres zsepkendőt találtam. Már bizonyos ideje furcsán köhécselt, falta a cigarettát. Ráparancsoltam, hogy vizsgálta meg a tüdejét, de ő szabadkozott, hogy nincs semmi baja és az állatokat sem hagyhatja egyedül. Végül unszolásomra kötélnek állt. Elvezettem egy magánrendelőbe, ahol a röntgenfelvételtől az orvos azonnal leolvasta hogy baj van. Pánikba estem, de apámnak csak annyit mondtam, be kell feküdnie Kamenicára. Hát ezt nagyon nehezen akarta megérteni. – Csak egy rövid időre, addig az állatok gondozására megbízom Mane szomszédot – ígértem. S ez bevált, befeküdt a kórházba. Apám négy hónapig nyomta a kórházi ágyat. Az áldott jó szomszédja addig, fáradtságot nem ismerve, naponta etette, itatta, fejte, tisztította a jószágot. Apunak leoperálták bal tüdőszárnyának a felét. Az orvos állítása szerint a műtét sikerült. Nagyon örültem, s nem kevés hálapénzt csúsztattam a zsebébe. Nem sokkal a műtét után apámat hazahoztuk, jó kedve volt, de néhány nap után belázasodott. Vissza a kórházba, állapota súlyosbodott. – Metasztázis – mondták. Saját felelősségemre február elsejénhaza, illetve nővére lakásába vittem. Kapott egy szobát és Rózsa, Öcsi meg én gondoskodtunk róla. Február hetedikén Natašát műtötték, kivették mindhárom manduláját. Nehezen viselte el a narkózt, nyűgös volt, hazafelé aludni akart. Tartottam benne a lelket, egy percre beugrottam apuhoz mondom neki: – Viszem a gyereket haza és visszajövök. – Ne gyere – mondta – most Natašanak nagyobb szüksége van rád, majd holnap találkozunk. Szót fogadtam. Hajnalban, öt órakor jelentette Öcsi telefonon: – Apánk meghalt. – Hatvannégy éves volt. Robotként éltem azokban a napokban. Nagy temetés volt, fájt a lelkem, a testem, azt hittem nem bírom ki. A gyerekek közül csak Tamara volt jelen. Endre, a nagybátyám nem tudott fájós lábaival eljönni, de üzenté hogy gondolatban velünk van. Aztán hirtelen, még aznap agyvérzés érte és meghalt. Másnap őt temettük. A munkahelyemen sokáig nem tudtam rendesen koncentrálni, de a kollégák nagyon megértőek voltak. Lassan múltak a napok, de a nyomás, a fájdalom az üresség nem akart enyhülni. Rendezni kellett a tanyát, az állatokat. Elfoglaltságunk miatt egyikünk sem tudta vállalni az állandó otttartózkodást, egy kis ideig fizettük Manet, majd úgy döntöttünk, hogy mindent eladunk. A kapott pénzt elosztottuk, és az én részemre Bogdan-nak adtam, hogy befektesse az üzletbe. Úgy gondoltam a gyümölcsöt a gyerekeink élvezik majd. Így cselekedtem korábban is, amikor apám eladta telep házunkat és ideadta a jussom. Összesen harmincezer márkát adtam a férjemnek. Az év őszén Bogdan Németországba utazott árúért. Megszoktam hogy

utazgat, csak azt furcsálottam, hogy ezúttal nem ment vele a nővére, aki egyébként bogáncsként ragadt rá, s le nem maradt egyetlen lehetőségről sem. Szóval Stojó itthon maradt. Bogdanon valami kimondhatatlan furcsaságot fedeztem fel. Amikor egy hét után hazajött, belenéztem az útlevelébe: hátha nem is Németországban volt!? De ott volt, csak nem egyedül. Az útlevélben egy üzenet maradt: – Szívem, a megszokot helyen várlak nyolckor, Elvira. – Hogy a cetlit szándékosan vagy véletlenül hagyták-e az útlevélben, nem tudom, de megfordult velem a konyha. Nem hittem a szememnek! Ő persze teljes erejéből tagadta, még le is hordott, hogy merészeltem lapozgatni az útlevelében. Később azzal próbálkozott, hogy az a bizonyos Elvira így akarta megbosszulni elutasítását. Ebben azonban végképp nem hittem. A világon legjobban a kétszínűséget és hazugságot utálok. Kiderült, hogy Elvira létezik, alig néhány évvel idősebb Tamaránál. Miután a gyerekek is látták őket együtt néhányszor, már nem is titkolta kapcsolatukat. Tombolt a szerelem, hányszor voltunk fültanúi a csöpgős telefonbeszélgetéseknek, a sírós könnyörgéseknek. A férjem teljesen bezsongott, szinte alig járt haza, beszélgetni nem volt hajlandó. Még annyit sem mondott hogy: – Szia, mi újság? – Azért valahogy múltak a napok. Fejemben milliókérdés tolongott, becsapottnak, elvetettnek éreztem magam. Olyannyira, hogy reggelenként nem volt kedvem még az ágyból sem felkelni. Ezerkilencszázkilencvenkilencet írtunk már. A bombázás szörnyűségei sem csillapították a kedélyeket, Bogdan csak rohangu fel-alá a lakásban, telefonálgatott, a barátnője biztonsága volt fontos a számára. A gyerekeket én csillapítottam, én foglalkoztam velük s ő ezt nagyon jól tudta. Az akkori főszerkesztőm Bálint Sándor jóvoltából fizetett szabadságot kaptam, hiszen egyre bonyolultabb volt számomra a szerémségi oldalról átjutni a Dunán. A hídjainkat lebombázták, komppal közlekedtünk. Megtörtént, hogy éppen hazafelé indultam, amikor légiriadót fújtak, ilyenkor a komp sem járt, várni kellett amíg tisztul a levegő. Otthon megszerveztem az életet. Nem akartam, hogy a gyerekeim rettegjenek, hogy a rendkívüli állapot mély nyomot hagyjon emígy is sérült lelkükben. Sokat beszélgettünk, gyertyafénynél szójátékokat játszottunk. Úgy viselkedtünk, mintha misem történt volna. Amikor víz nélkül maradtunk, a gyerekekkel beköltöztem Rózsa lakásába. Ő Ausztráliában volt a lányánál. Az apjuk tudta hol vagyunk, de nem jött utánunk. Ebben az időben derült ki, hogy anyósom rákban szenved. Amikor haldoklott, hazamentünk, de Bogdan és Stojó megtiltották hogy a közelében legyek, nehogy zaklassam az anyjukat. Az anyós meg egyre csak engem hívott magához. A temetésén már azzal sem törődtek hogy ott vagyok-e, pedig ott álltam a gyerekeimmel, mint egy idegen. A sógornóm egyre utálatosabb lett, rámtámadt, hogy nem gondoskodom a testvéréről, a gyerekeket is ellene nevelem. Bogdan ha nem a barátnőjével, akkor náluk volt. Csak aludni járt haza, azt sem mindig. Mirko, Stojó férje azonos helyzetben volt mint én, ráadásul anyagilag tönkrement. Ennek számlájára naponta kel-

lett túrnie felesége és sógora megalázó megjegyzéseit. Gyakran foglalkoztatott a válás gondolata, de nem volt hozzá lelki erőm. Néhányszor említettem Bogdának, adja vissza az örökségemet, de ő ettől csak begerjedt, szitkozódott, sértegetett. Már rá sem lehetett ismerni arra a Bogdanra, akiért kezdetben a kezem is tűzbe tettem volna. Túl nagy volt már a szakadék közöttünk. Kétezer nyarán váratlan öröm ért: huszonhat év után Szegeden találkoztam Ági barátnőmmel. Szüleivel, férjével és Dániel fiával érkeztek rokonlátogatóba, és megkért utazzak el Szegedre, ők még nem mernek hazajönni. Felejthetetlen hetet töltöttem velük. Sikertől elfelejtenem a gondjaimat. Búcsúzáskor néhány százast nyomtak a markomba: -Jól jön majd – mondták. Ágival megbeszéltük, hogy még mindenképpen találkozunk. Fájó búcsúzkodás volt. A férjem szakított Elvirával és Minjával kezdett szórakozni. Minja az én barátnőm volt, kislánya Tamara padtársa. Özvegyasszony volt és gátlástalan. A lányom rettenetesen felháborodott, Dunjával sem akart többé barátkozni. Ők ketten pedig nyilvánosan, szégyenérzet nélkül sétáltak Karlóca utcáin. Nehéz volt mindezt megemészteni, csak azt hajtogattam magamban: – Ne törődj vele, őrizd meg lelki egyensúlyod és az egészséged, kellesz a gyerekeidnek. Sándort kétezeregylúliusában ismertem meg. Tudtam hogy létezik, hiszen Ljiljo barátnőm sokat beszélt róla, de évekig nem találkoztunk. Sándornak fáj a háta, s Ljiljo megkérdezte tudok-e segíteni. Elvégeztem a thai masszázst és a reiki tanfolyamot, szívesen masszíroztam az ismerőseimet. Így került Sanyi a kezeimbe. Első pillantásra vonzott, magas, világoskék szemű, amolyan macsó típus. Megmasszíroztam, s ő viszonzásul meghívott bennünket egy italra. Észrevettem a tekintetét többször is, de nem mertem semmilyen következtetést levonni, ugyan mit akarna egy ilyen Apolo szépségű velem. Másnap felhívott, megkérdezte: – Mit csináltál velem? – Tudtam hogy volt egy infarktusa, megijedtem, talán a masszázs rosszullétet váltott ki? Szó sem volt rosszullétről. – Nem tudok szabadulni a gondolataimtól, csak te forogsz tegnap óta a fejemben. – A szavak hallatán bizsergést éreztem a gyomromban. Meghívott újra egy italra, most Ljiljo nélkül. Rengeteget beszélgettünk, úgy tűnt mintha ezer éve ismerném, de mégis óvatos voltam. – Nincs szükségem újabb csalódásra – gondoltam magamban. Sanyi lassan bebizonyította, hogy soha semmivel nem bántana meg, hogy én vagyok az, akit már sok éve keres. Pedig Sándor nem egy szerzetes életet élt. Voltak nőjei, hiszen már egy évtizede elvált ember volt, két felnőtt gyerekkel. Kapcsolatunkat úgy alakítottuk, ahogy a körülmények megengedték. Nem volt ez észbontó, inkább ésszerű szerelem. Korábban el sem hittem, hogy az ember negyvenen túl is lehet szerelmes. Imádtam Sanyit. Olvasta gondolataimat, apró ajándékokkal lepett meg, s folyton azt súgta a fülembe: – Picikém te egy csoda vagy. – Kell ennél több? Sanyi végtelen szeretetet nyújtott, mindenáron segíteni akart, de én csak azt kértem tőle, legyen mellettem. -Amíg csak élek – volt a válasza. Időnként néhány napra elutaz-

tunk Magyarországra, egy Gerendás nevű faluba, Sanyi barátaihoz. Zoli és Edit nagyszerű, imádni való emberek. Ott Gerendáson, az Isten háta mögötti falucskában éltem életem legboldogabb napjait, az imádott férfi karjaiban. Két és fél évig tartott a boldogságunk. Kétezerhárom november harmadikán érte Sanyit a második, ezúttal végzetes infarktus. Negyvenhét évesen temettük el. Ida nővérével kapcsolatban maradtam. Zolit ugyanabban az évben ütötte meg a szél, tolókcocsiba került, bal felét nem érzi, beszélni sem tud. Edit bajlódik vele emberfeletti szeretettel, a sors kijátszott midkettőnkkel. A Sanyival töltött percek legdrágább kincsként őrzöm a szívemben. Ő volt az egyetlen, aki önzetlenül, feltétel nélkül szeretett, élete utolsó pillanatáig. A következő nyáron viszontláttam Idát. Alan férjével Parizsban él, hazalátogattak, mert nagyon húzta a szíve. Sándor lánya ikreket szült s a nagynéni itt akart lenni a keresztelőn. Aztán belátta, hogy Sanyi nélkül csonka a nyaralás, itt csak fájó emlékek maradtak, s a szabadság letelte előtt visszautaztak Franciországba. Házat építenek, hamarosan kész lesz és kétezerhatban szeretettel várnak a szerelem városában. Bogdan szakított Minjával, és egy kimondottan magas nővel kezdett szórakozni. Annyit tudtam róla, hogy harmincöt éves és hajadon. Már teljesen mindegy számomra, elítélni sem tudom. Egyszer fel is hívott a nő telefonon, bocsánatot kért, mert nem tudta hogy az udvarlója nős. Egy évig áltatta, hazudott neki. Az, hogy engem teljes évtizeden át gyötört, nem fontos gondoltam én. Kiderült, hogy a nő falhoz állította: – Vagy elválsz vagy szakítunk! – Bogdan nem akar válni. Nem tudom mit akar, s a legnagyobb baj, hogy ő sem tudja. Nekem sem jó így, de még mindig működök, élek. Legfontosabb számomra hogy Tamara, Nataša és Dávid egészséges emberek legyenek. Tudom, érzem az erő bennem van, az utat melyet a sors rámmért végig kell járnom, legyen az rögzös, hosszú, nehéz. Optimista vagyok. Ha mindenbe belefáradok elutazom valahova. Nemrég megbeszéltem Tamarával, hogy egy hétre elutazom Zlatiborra. Azt mondta: – Menj nyugodtan, majd mi gondoskodunk Dávidról. Készítettem minden napra elegendő élelmiszert, mélyhűtöttem a címkével ellátott dobozokat, és Vesna barátnőmmel elindultam Zlatiborra. Egy kedves családnálbéreltünk szobát, sokat sétáltunk, élveztük a hófedte hegyvidéket. Találkoztunk azokkal a belgrádi ismerőseinkkel, akiket öt évvel ezelőtt ismertünk meg Zlatiboron. Esténként vörösbor mellett társalogtunk. Jól éreztem magam, pihenten jöttem haza. Rózsa is hazajött Ausztráliából. Az ott történt combtörésének nyoma sincs, korát meghazudtoló életet él. Sétál, barátkozik, strandra jár, és jól néz ki. Ő nagy támaszom, mindenben segít: ha kell anyagilag is támogat, de besegít a gyerekek születésnapjaiba is, tortát, süteményt süt, hogy könnyítsen rajtam. Nagyon hálás vagyok neki és nagyon szeretem a nagynénim. Nem is merem mondani mennyire hiányzik, amikor Sanjánál van. Még mindig jól bírja az ingázást. Érzelmileg vagyok üres. Ezt legjobban ünnepkor érzem, amikor ki-ki a parjával ünnepel, én meg egyedül maradok.

Nincs egy őszinte társ, akinek a kezét foghatom, akinek a vállára borulhatnék. Ezeket a dolgokat Erzsí barátommal szoktam megbeszélni. A szomszédban lakik, szombatokként kötelezően találkozunk. Néhány évvel idősebb, több élettapasztalattal rendelkezik, számtalanszor kaptam tőle jó tanácsot. Szinte azt is tudja rólam melyik lábbal keltem fel. Erzsí nélkül nem bírnám ki az életet Karlócán. Olyan ő nekem, mint a legdrágább testvér. Kétezeröt április hetedikén váratlan családi tragédia történt. Mirko öngyilkos lett. Állítólag hatalmas adósságba keveredett és nem talált más kiutat. Mirkoval jóban voltam, esküvői komám volt. Gyakran és sokat beszélgettünk. Mindig azt mondta: – Ne hagyd magad! – Nem tudom elhinni hogy így fejezte be életét. Hatalmas temetés volt.

És a testvéreddel milyen a kapcsolatod?

– Öcsit nem adnám egy világért sem. A gyerekeimmel ő a mindenem. Ritkán találkozunk, de amikor csak szükségem van rá, mellettem van. Nagyon elfoglalt irántam, ezért csak módjával beszélek vele a gondjaimról. Nem akarom, hogy valami botrányt csapjon miattam. Mert legszívesebben móresre tanítaná barátját, aki ma még köszönni sem akar neki. Kari Budiszavára ment férjhez. Átlagban kéthetenként találkozunk, egy két órára beülünk egy belvárosi kávézóba, májusból lesz a fia nagykorú, megyek a gyerekeimmel a bulira.

Még nem említettem Sanját, a másik unokatestvéremet, aki Ausztráliában él Dimitri férjével és kisfiukkal Grishával. Vele e-mail segítségével tartjuk a kapcsolatot, utoljára kétezeregyben találkoztunk. Ha minden rendben lesz a télen újra viszontlátjuk egymás. Grishával hazautazik meglátogatni Rózsát.

Hogyan néz ki a hétköznapiod?

– Különböznek a hétköznapijaim. Reggelenként 6 órakor csörög az óra, s ébresztem a délelőtti váltásba járó gyereket. Következik a reggeli készítése a kicsinek még le szoktam ellenőrizni, hogy rendesen bepakolt-e a hátitáskába. Miután kikísértem őket, főzök magamnak egy nagy adag kávé és tervezem az aznapi teendőimet. Közben felrakom az ebédet. Előfordul, hogy egy-egy napom túlsúlyos, szinte kifutok az időből, de van egészen lezser napom, amikor bőven jut idő olvasásra, tornára. A munkahehelyemre 10-11 óra tájt érkezem, már vár rám a feladat: ülésre, sajtótájékoztatóra sietek, interjút készítek vagy riportra indulok, leginkább vidékre. A délutánjaimba néha belefér egy randevú a barátnőimmal, vagy Rózsa látogatása. Este éjjelig a háztartási teendőket végzem, közben a gyerekekkel beszélgetünk az aznapi eseményekről. Hetenként háromszor úszni járok, hétvégeken meg hosszú sétákra. Feltöltöm az elemeimet és kezdődhet minden előről.

Nehéz-e újságírónak lenni?

– Gyermekkoromban rengeteget olvastam, szinte faltam a könyvet. Ez magától értetődő volt, hiszen apám, újságíró lévén, időben megszeretette velünk a könyvet. Korán foglalkoztatott a gondolat, hogy apám nyomdokába lépek, de ő nem volt ettől elragadtatva, ráadásul újságírók képzésével semmilyen intézmény sem foglalkozott. Így mást választottam. Aztán a sors úgy hozta hogy mégis újságíró lettem. Legnagyobbrészt a szerkesztőségben nevelkedtem, formálódtam erre a pályára, főleg gyakorlott, idősebb kollégák, szerkesztők felügyelete alatt.

Eleinte nem volt könnyű, mindig attól rettegettem, képes leszek-e eleget tenni az elvárásoknak. Hamar belejöttem. Megtanultam, hogy az újságírónak elsősorban talpraesettnek, sokoldalúnak és bőbeszédűnek kell lennie. A mögöttem levő tizenhét év sok tapasztalatot, tudást, elismerést, sikert és mindenekelőtt hivatásom iránti szeretetet rejt magában.

Ki a példaképed a szakmában?

– Természetesen az apám, aki kiváló újságíró volt. A nők közül Szabó Gizellát és Kis Erzsit emelném ki. Gyerekkorom óta ismerem őket, szép karriert futottak be, az olvasók szívesen olvasták írásaikat. Hivatásuk mellett két-két gyereket neveltek, de az anyaság nem fékezte őket a siker útján. Fáradságot nem ismerve évtizedeken keresztül megszakítás nélkül rótták a Magyar Szó hasábjait és támogattak, tanácsoltak bennünket, fiatalokat. Mást nem említtek, pedig sok hírneves ember volt körülöttem. Vajdasági magyar írók, költők

mellett nőttem fel, Aleksandar Ranković villájában nyaraltam, Desanka Maksimovićyal pedig a Stockholmi erdőben sétáltam.

Mit tanácsolsz a gyerekeidnek?

– Utravalónak annyit, hogy senki ember nem kapott a természettől jogot arra, hogy másoknak parancsoljon. A szabadság mindenki eredendő joga. Legyenek tisztességes jó emberek, tartsák szem előtt, hogy a siker és a boldogságtitka a tiszta szív, őszinteség és a szeretet. Természetesen mindenért keményen meg is kell dolgozni!

Mennyire teljesültek álmaid?

– Teljes egészében nem teljesültek, de én még álmodom. Valóra vált a kívánságom, hogy három gyereket szüljek, és olyan hivatásom legyen, amit szívvel-lélekkel csinállok. Teljesült a vágyam hogy egészségesek legyünk. Viszont nem tudtam elérni, hogy házasságom is sikeres legyen. Talán minez nem is fér el együtt. Az sem kizárt, sőt nagyon remélem, hogy egyszer valahol valakivel újra megnyílik előttem a szerelem kapuja, ahol boldogság vár. Mint ahogyan már mondtam, a rám mért utat végig kell járnom. Ki tudja még mi minden vár rám útközben?

Gordana Stojaković

Neke činjenice koje se odnose na Mađarice u borbi za emancipaciju žena u Novom Sada i Vojvodini od sredine 19. veka do sredine 20. veka³³

Nije jednostavno rekonstruisati nasleđe koje su Mađarice koje su živele na ovom prostoru ugradile u zajedničku istoriju borbe za emancipaciju žena u Vojvodini a još teže uticaj koji je bogato nasleđe borbe žena za ženska prava u Ugarskoj imalo na prilike u Novom Sadu i Vojvodini. U Ženskim studijama i istraživanjima se od 1998. godine u okviru projekta *Znamenite žene Novog Sada*³⁴ prikuplja arhivska građa o ženama i organizacijama koje su u Novom Sadu ukazivale na nejednakost žena i muškaraca i vodile borbu za ostvarivanje različitih ženskih prava. Na osnovu do sada prikupljene građe moguće je delimično rekonstruisati nasleđe Mađarica. Izbor ličnosti koje sam ovde dala je u izvesnoj meri i lični izbor, koji je kao svaki drugi izbor, podložan kritici i neslaganju.

Područje Vojvodine je tokom 19. i početkom 20. veka bilo u sastavu Habzburške monarhije koja je u tadašnjim evropskim razmerama predstavljala multinacionalnu sredinu sa zavidnim privrednim, prosvetnim i kulturnim razvojem.³⁵ Ideološki, društveni, kulturni i pravni položaj žena u Monarhiji najbolje se očitovao u građanskim zakonima. Ugarski Građanski zakonik donet krajem 19. vekastavljao je ženu u daleko povoljniji položaj od austrijskog Građanskog zakonika. To je bilo od velikog značaja, jer dobijajući pravo na rad i pravo da samostalno raspolažu sopstvenom imovinom, žene su dobile i mogućnost da ulažu u obrazovanje ženske dece. Borba za ravnopravnost žena započela je borbom za kvalitetno obrazovanje ženske dece i za pravo školovanja u svim obrazovnim institucijama uključujući i univerzitete. Jedan od prvih zahteva žena za otvaranje viših ženskih škola pokrenut je aktivnim zalaganjem ženskih društava i uglednih borkinja za ženska prava, bez obzira na veru ili nacionalnu pripadnost. Uporedo sa tim definisali su se i drugi zahtevi vezani za potrebu ekonomske samostalnosti žene putem rada, a ubrzo zatim, prvo pojedinačni a zatim i sve masovniji zahtevi za žensko pravo glasa.

Sedamdesetih godina 19. veka u svim etničkim zajednicama u Ugarskoj sazreva svest o potrebi ozbiljnog i kvalitetnijeg obrazovanja žena kao predus-

³³ Zahvaljujem Szabó Judit na pomoći koju mi je pružila u izradi ovog rada.

³⁴ Projekat je pokrenut uz veliku podršku prof. dr Svenke Savić i pomoć mr Lidije Dmitrijević. Projektom trenutno rukovodi Gordana Stojaković.

³⁵ O istoriji Mađara vidi u: Rokai Petar, Zoltan Đere, Tibor Pal i Aleksandar Kasaš (2002), *Istorija Mađara*, Clio, Beograd.

lova za opšti nacionalni preporod. To je period kada se u izvesnoj meri toleriše ulazak žena u javnu sferu – do tada rezervisanu samo za muškarce. Bogati sloj vojvođanskog stanovništva nastoji da svojim kćerima pruži obrazovanje koje je kreirano u intelektualnim sredinama Pešte i Beča. Poznavanje jezika (nemački, mađarski, pa i francuski), što se podrazumevalo u multietničkoj sredini Ugarske, omogućavalo je da se evropska kulturni dometi vrlo brzo prihvate. Ipak, ni predstavnici bogatijeg sloja nisu mogli da upišu svoje kćeri u sve škole već su angažovali privatne učitelje. Za devojke iz građanskog staleža i nižih staleža postojale su narodne škole i lerovi gde su u početku one učile da pletu, šiju i vezu, a kasnije su programi dopunjeni: čitanjem, pisanjem, računom, veronaukom i stranim jezicima.

O promeni društvenih okolnosti svedočile su novinske vesti. Na primer, u Ugarskoj je *kraljevski ugarski ministar bogočasti i javne nastave dr Julijus Vlašić izdao pred božić 1895. poziv na sveučilište budimpeštansko i kluško (kolovaroško) da se imaju primiti za redovne slušalice na medicinskom, apotekarskom i filozofskom odeljenju ženskinje koje ispravama svojim dokažu da su propisne studije dovršile. Po tome se moraju sad primati ženske i na gimnazije, za privatne ako ne za redovne učenice, da se mogu spremati za ove više nauke*³⁶, ili tekst u kome se javnost obaveštava da je Horvat Jan-ka dobila koncesiju da otvori žensku gimnaziju u Budimpešti od 3. oktobra 1896.³⁷

Značajnu ulogu u procesu emancipacije imaju ženska društva. Najmasovnije i za društvo najprihvatljivije bile su humanitarne organizacije kao što su Društvo crvenog krsta i organizacija Dobro srce (Jó szív) osnovana 1888. Na čelu ove organizacije, čiji su članovi bili i kralj i kraljica, bile su grofice Tisa (Tisza), Aponji (Apponyi) i Baćanji (Batthyány). Dobrotvorna Zadruga Srpkinja Novosatkinja bila je jedini srpski predstavnik u tom humanitarnom društvu³⁸.

Prvo žensko društvo u Novom Sadu osnovano je 1867.³⁹ sa zadatkom da pomaže siromašnu decu, a okupilo je Novosađanke bez obzira na veropisposvest. No vrlo brzo, kako se može naći u izvorima na srpskom jeziku⁴⁰, okuplja samo članice rimokatoličke vere, među kojima je bilo i Mađarica, a svaka

³⁶ Ženski svet, 1896, br. 1, Novi Sad, rubrika Vesti.

³⁷ Ženski svet, 1896, br. 9, Novi Sad, str. 135.

³⁸ Ženski Svet, 1898, br. 6, Novi Sad, str. 93.

³⁹ Vasa Stajić je posvetiopošeban rad prvom ženskom udruženju u Novom Sadu u Glasniku istorijskog društva u Novom Sadu, 1940, Novi Sad, str. 343-348. Arkadije Varađanin je u više navrata pisao o prvoj ženskoj organizaciji u Novom Sadu u Ženskom svetu (1. marta 1906. str. br. 1; septembar 1911. str. 199-202, u Kalendaru Ženski svet za 1910, Zemun str. 7...) U izvorima na srpskom jeziku organizacija se najčešće pominje kao Prvo Žensko Udruženje u Novom Sadu.

⁴⁰ Stajić, V. (1951), Građa za kulturnu istoriju Novog Sada, Novi Sad, str. 340.

od verskih i etničkih zajednica u Novom Sadu osniva posebne humanitarne ženske organizacije. Ipak, među njima postoji saradnja⁴¹ i ekumenizam. Prvo žensko društvo u Novom Sadu uspešno je radilo, a 23. 10 (5. 11) 1910. predsednicu društva, Mariju pl. Pijuković, za predan rad na humanitarnom planu odlikovao je *zlatnim krstom Njegovo Veličanstvo Kralj Franc Josif I.*⁴²

Društvo Marija Doroteja (Mária Dorothea-egyesület)⁴³ osnovano je u Novom Sadu 18. februara 1891. sa ciljem da se stara o vaspitanju devojaka i ženskom samoobrazovanju. Aktivnosti društva odvijale su se kroz predavanja i diskusije. Marija Doroteja, kći *Njegovog Visočanstva Erhercoga Josif i suprug kralja Ludviga Filipa*, bila je *pokroviteljica svih udruženja učiteljica u Ugarskoj i osnivačica učiteljskog doma u Budimpešti*.⁴⁴ Sasvim je razumljivo da je i novosadsko društvo dobilo ime u čast svoje pokroviteljice. Predsednica i osnivačica društva bila je Adel Nemešani (Nemassányi Adél), koja je prva započela *strukovno povezivanje žena nastavnica u novosadskim školama*.⁴⁵ Društvo je koristilo prostor Novosadske državne građanske devojačke škole. Članice su bile u velikoj većini Mađarice.

Od 1903. U Novom Sadu postoji Novosatsko evangeličko žensko dobrotvorno društvo Tabitha⁴⁶. Ciljevi udruženja su bili: *razvijanje života u veri i moralnoj čistoti, pomaganje siromašnim đacima i udovicama u okviru evangelističke zajednice, osnivanje evangelističkog zabavišta i sirotišta*. Članstvo društva činile su osnivačice – sa prilogom od 100 kruna; redovne članice – sa trogodišnjim kontinuiranim prilogom od 50 filera mesečno; simpatizerke – žene (bez obzira na veru) koje su prilagale 20 filera mesečno; počasne članice – izborna funkcija, koja se dodeljuje ženama (i drugih vera) koje materijalno i moralno pomažu rad društva. Kao i druga slična društva, Tabitha se finansirala od kamate na osnivačke uloge, redovnih priloga iz članarine, vanrednih priloga – donacija...Društvo je imalo stalnog pravnog savetnika i knjigovođu.

Početak 20. veka radio je i Novosadski ženski odbor (József főherceg szanatórium egyesület), koji je organizovao dobrotvorne aktivnosti.⁴⁷

Posle Prvog svetskog rata sve više žena okuplja se u ženske organizacije na osnovu ideja i programa a ne na osnovu verske ili etničke pripadnosti.

⁴¹ Udružene Novosatkinje a to su ove četiri ovdašnje ženske zadruge: rimokatolička, jevrejska, evanđelička i pravoslavna kupile su u tri maha dobrotvorne priloge ... za napuštenu siročad, za porodice u Udvarhelju i postradale u kraško-severinskoj županiji... Ženski svet, Novi Sad, 1910, br. 7 i 8, str. 190.

⁴² Ženski svet, 1910, br. 1, Novi Sad, str. 26.

⁴³ Erdujhelji, M. (1894), Istorija Novog Sada, Novi Sad, str. 434.

⁴⁴ Ženski svet, 1896, Novi Sad, br. 8, str. 122.

⁴⁵ Deo podataka za biografiju Nemassányi Adél dobila sam odmr Ózer Ágnes.

⁴⁶ Statut društva čuva se u Istoriskom arhivu Novog Sada: F.1 (Magistrat) 7000/903 – Statut Tabitha-e.

⁴⁷ Zastava, Novi Sad, 24.5.1905.

Vrhunac takve angažovanosti predstavlja formiranje Ženske stranke (1928), zatim formiranje Ženskog pokreta (1937) i Udruženja univerzitetski obrazovanih žena (1927). Između dva svetska rata, većina novosadskih društava, uključujući ženska, čiji je program podrazumevao humanitarne, sportske, kulturne i obrazovne ciljeve, bila su učlanjena u Savez kulturnih društava. Novosadsko Poglavarstvo, kome su se za finansiranje dela aktivnosti ili oslobađanje od gradske takse za humanitarne priredbe obraćala gotovo sva društva, nije uzimalo u obzir nijednu molbu, ukoliko nije bila upućena preko Saveza. Sva društva su imala obavezu da Savezu pošalju godišnje programske i finansijske izveštaje koji su bili prosleđeni Poglavarstvu.

Značajnu ulogu u procesu emancipacije osim ženskih društava imale su i istaknute pojedinke, pripadnice građanskog (ređe plemićkog) staleža, koje su sopstvenim delom obeležile vojvođanski i novosadski prostor. Takva je bila Adel Nemešani (Nemassányi Adél), prva direktorka Novosadske devojачke građanske škole i osnivačica društva Marija Doroteja (Mária Dorothea-egyesület). Izuzetan uticaj na politička zbivanja u čitavoj Evropi, pa i na području Vojvodine, posebno u Novom Sadu, imala je jedna od najistaknutijih evropskih feministkinja Roza Švimer (Schwimer Rózsa, Rosika Schwimmer)

Adel Nemešani (Nemassányi Adél, 1857 – 1933)⁴⁸ je prva žena postavljena 1884. na mesto direktorke Novosadske državne devojачke građanske škole⁴⁹, više škole za devojke sa nastavom na mađarskom jeziku. Iste godine na čelu Srpske više devojачke škole u Novom Sadu je muškarac. Adel Nemešani je i prva žena koja je 1891. osnovala i rukovodila Društvom Maria Doroteja (Mária Dorothea-egyesület), sa ciljem unapređenja ženskog obrazovanja i strukovnog organizovanja nastavnica. Adel Nemešani se školovala u rodnom Lipot sent Miklošu, u Požunu (Bratislava) i u Budimpešti. Pedagošku karijeru započela je 1876. kao nastavnica devojачke škole u Sekešfehervaru, da bi 1884. bila postavljena za direktorku Novosadske državne devojачke građanske škole. Škola je školske 1883/84. godine imala 63 učenice, a školske 1901/1902 – 221 učenicu. Umrula je u Novom Sadu, gde je i sahranjena na evangeličkom groblju u Futoškoj ulici. Njen rad i neosporne zasluge na polju ženskog obrazovanja i emancipacije potpuno su zaboravljeni.

Roza Rožika Švimer (Bédy-Schwimmer Rózsa, 1877-1948)⁵⁰ je rođena u

⁴⁸ O Adel Nemešani vidi u: Erduhelji, M. (1894), Istorija Novog Sada, Novi Sad, str. 359. i 434; i u: Stojaković, G. (2001), Znamenite žene Novog Sada I, Futura publikacije, Novi Sad, str 124-125.

⁴⁹ Na zaglavlja pisma koje je Adel Nemešani pisala u svojstvu direktorke škole piše: Az Újvidéki áll. polg. Leányiskola igazgatósa. Pismo je u privatnom vlasništvu prof. dr Petera Rokaija (Rokay Péter).

⁵⁰ Štampa na srpskom jeziku piše o *Rozi Švimer*. Videti u časopisu *Žena*, Novi Sad, od 1.7.1912, str. 347-352, i isti časopis od 1.4.1913, str. 243. Na stranom jeziku videti u: NAGY-ASSZONYUNK ÉS OUR GRAND WOMAN, 1913, Junius hó 15-20, A Nők választójogi világ-

porodici jevrejskog porekla u Budimpešti. Veoma rano se uključila u rad Nacionalnog udruženja činovnika (Nótisztviselők Országos Egyesülete) koje je osnovano 1897. godine i na čije čelo je ubrzo postavljena. Godine 1903. osnovala je Ugarsko udruženje zaposlenih žena (Munkásnő Egyesülete), 1904. Savet žena (Nőegyesületek Szövetsége), a zatim i Feminističko udruženje Ugarske (Feministák Egyesülete). Osnovala je i uređivala časopis Žena i društvo (A Nő és a Társadalom) koji se od 1914. zvao Žena (A Nő). Napisala je značajan tekst Žene pionirke Novog internacionalnog poretka⁵¹. Na međunarodnom planu borbe žena za pravo glasa njen doprinos je ogroman. Jedna je od organizatorki VII međunarodnog kongresa za žensko pravo glasa u Budimpešti, održanog od 15. do 20. juna 1913, na kome su učestvovalе predstavnice ženskih saveza i udruženja evropskih zemalja, SAD, Južne Afrike, Kine, Indije i Persije. Na taj skup je Roza Švimer pozvala i Srпкиnje iz Ugarske otvorenim pismom objavljenim u časopisu Žena.⁵² Aktivnosti koje je Roza Švimer preduzimala u borbi za žensko pravo glasa redovno su praćene u novosadskoj ženskoj štampi na srpskom jeziku. Ta pažnja naročito je karakteristična za časopis Žena, vlasnice i urednice Milice Tomić, koji je izlazio u Novom Sadu u periodu 1911-1914 i 1918-1921. Takođe postoje podaci o saradnji Roze Švimer, Savke Subotić i Katarine Milovuk. U posebnom dodatku časopisa Žena i društvo,⁵³ među fotografijama najznačajnijih predstavnica Internacionalne alijanse za žensko pravo glasa (IWSA – International Woman Suffrage Alliance, osnovana u Berlinu 1904) nalazi se i fotografija Katarine Milovuk koja je kao predstavnica Srpskog narodnog ženskog saveza učestvovala na budimpeštanskom kongresu. Tako je Katarina Milovuk, uz dr Poliksenu Šiškinu iz Petrograda, bila jedna od dve žene slovenskog porekla kojima je pripalo to priznanje. Kao urednica lista i jedna od organizatorki Kongresa, Roza Švimer je zasigurno imala velikog uдела u osmišljavanju sadržaja podlistka. O radu Savke Subotić Roza Švimer se obavestila na osnovu vesti o predavanju Savke Subotić Žena na istoku i zapadu u bečkom Naučnom klubu 30.11.1911.⁵⁴ Ideje, savremenim rečnikom rečeno, ekonomskog osnaživanja žena na selu, koje je Savka Subotić uspešno konkretizovala, bile su sasvim dovoljan povod da u ime Feminističkog udruženja

szövetségének VII Kongresszusa, Budapest, VII; i u: Bosch Mineke, Kloosterman Annemarie (1990), *Politics and Friendship – Letters from the International Woman Suffrage Alliance*, Ohio State University Press.

Roza Švimer je jedno kratko vreme bila udata i prezime Bédy, po suprugu, nalazi se u nekim dokumentima. Posle razvoda koristila je isključivo prezime Švimer.

⁵¹ Objavljeno na engleskom: *Women Pioneers of a New International Order*, B'nai B'rith News, 1924, april, 231-233.

⁵² Žena, 1.4.1913, Novi Sad, str. 243.

⁵³ NAGYASSZONYUNK ÉS OUR GRAND WOMAN, 1913, Junius hó 15-20, A Nők választójogi világszövetségének VII Kongresszusa, Budapest, I-VIII.

⁵⁴ Ženski svet, Novi Sad, 1912, br.1, str.7.

Ugarske Roza Švimer pozove Savku Subotić da isto predavanje održi i u Budimpešti. Roza Švimer će biti zapamćena i kao borkinja za mir. Posle atentata u Sarajevu, jula 1914. Roziku Švimer je primio britanski premijer, Lojd Džordž, kome je govorila o teškoj situaciji posle Sarajevskog atentata, a zatim i američki predsednik Vudro Vilson od koga je u ime evropskih žena tražila da posreduje da do rata ne dođe. Godine 1920. Roza se sa sestrom preselila u SAD. Često je bila u bolnici zbog problema sa šećernom bolesti i konstantno bez para. Izdržavala se davanjem časova klavira. Umrula je 1948. godine.

Značajna predstavница ženskog pokreta u Ugarskoj, koji je imao pobornice i u Vojvodini i u Novom Sadu, bila je i grofica Teleki (Gróf Teleki Sándorné), supruga Aleksandra Telekija. Ona je bila predsednica odbora VII međunarodnog kongresa za žensko pravo glasa u Budimpešti. Grofica Teleki je predstavljala ženske organizacije (Savez ženskih društava u Ugarskoj) koje su imale umereniji pristup borbi za ženska prava. Bila je poznata i kao književnica koja je objavljivala svoje tekstove pod pseudonimom Sikra.

Za žensko pravo glasa zalagale su se mnoge druge ugarske borkinje za ženska prava⁵⁵ među kojima su bile: Glücklich Vilma, Gróf Haller Györgyné, Pogány Paula, Spády Adél, dr. Szegvári Sándorné, dr. phil. Bálint Aranka, Mellerné-Miskolczy Eugénia, Ungár Dezsőné, Nagysárosi Szirmay Oszkárné, Békássy Elemérné, Békássy Flóra, Végh Károlyné i druge.

Borba, koju je mnogo žena vodilo protiv patrijarhalnog nasleđa, podrazumevala je često velika iskušenja, patnje, neizvesnu starost, zaborav ili preranu smrt. Pored mnogih poznatih, ali i bezimenih žena koje su u okviru organizacija i institucija dale dorinos poboljšanju položaja žena u društvu, bilo je i onih koje su izabrale osoben, jedinstven put. Među Novosađankama mađarske nacionalnosti rođenih do 20, ili na samom početku 20. veka, pored Adel Nemešanjii, treba zapamtiti i sledeće žene:

Eržebet Berček (Börösök Erzsébet, 1904 – 1971) spisateljica osobenog stila, u čijim je novelama i romanima, tonom ženske senzibilnosti, predstavljen psihološki svet Vojvođana – kontroverzan, ponekad mračan, često melanholičan a ipak trom i idilično pitom. Svojom prvom novelom Putnik na Nišavi (1931), istoimenom zbirkom novela (1936) a zatim i romanom Beskrajni zid (1933) – prvim jugoslovenskim romanom na mađarskom jeziku, skrenula je pažnju kritike i publike. Njenom najpoletnijem stvaralačkom periodu pripadaju mnogobrojni članci, eseji... u svim značajnijim listovima na mađarskom jeziku (Reggeli Újság, Napló, Kultúra, Híd, Jugoszláviai Magyar Újság, Hét-ről Hétre, A Mi Irodalmunk...), kao i prvi deo autobiografskog romana Ester (1939). Drugu zbirku novela Ljudi sa Karaša (1963) i drugi deo romana Ester

⁵⁵ NAGYASSZONYUNK § OUR GRAND WOMAN, 1913, Junius hó 15-20, A Nők választójogi világszövetségének VII Kongresszusa, Budapest, VII-VIII.

(1968) objavljuje skoro tri decenije posle svoje prve knjige. Poslednji roman Šari (1971) objavljen je posthumno. Od 1964. Eržebet Berček je živela u Novom Sadu, kod kćerke, književnice Rože Jodal (Jódal Rózsa). Umrla je u Novom Sadu. Sahranjena je na mesnom katoličkom groblju. U znak sećanja na Eržebet Berček, njeno delo i rad, Vojvođanski centar za metodologiju u Pančevu nosi njeno ime. Jedna ulica u Novom Sadu nosi njeno ime. Oba dela romana Ester na srpskom jeziku, u prevodu Lidije Dmitrijev, priredile su Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 2002. godine u Novom Sadu.

Cimer Ana (Czimmer Anna, 1906–1967) lekarka i naučnica koja je poslednje dve i po decenije provela u Novom Sadu teško bolesna, ali predana svom naučnom i književnom radu. Rođena je u Aradu. Pre Drugog svetskog rata u Segedinu je radila kao asistentkinja Sent – Đerđia (Szent – Györgyi Albert), pronalazača C vitamina i dobitnika Nobelove nagrade za medicinu 1937. Kao naučnica, objavljivala je radove u stručnim časopisima, a bavila se etnološkim istraživanjima, skupljajući podatke o narodnom lečenju. U Novi Sad je prvi put došla 1941, ali je 1943. morala da ode, da bi se posle 1945. vratila ostala do kraja života. Tih prvih godina radila je u bolnici za tuberkulozu na Vencu. Ana Cimer je odlično poznavala rumunsku književnost, od Mihajla Benuca do Sadoveanua,⁵⁶ sa francuskog je prevodila Marsela Emea (novele) i Sent-Egziperija (Mali princ). Kada je došla u Novi Sad i naučila srpski, mogla je, kao znalac od autoriteta, da prati savremene srednjoevropske književne tokove. Njen neosporni književni uticaj nije bio samo neposredan (objavljivala je u omladinskim časopisima Lumina i Híd) već i kroz neformalni književni salon, koji je ona držala, a kroz koji su, lično ili prepiskom prošle značajne ličnosti mađarske književnosti. Jedna od njih je bila i Eržebet Berček. Početkom 1950. Ana Cimer je bila gotovo sasvim paralizovana. Zbog bolesti i neregulisane penzije živela je sa majkom u vrlo teškim uslovima. O njenom ličnom životu nema puno podataka. Iz nekrologa objavljenog u Mađar sou (Magyar Szó)⁵⁷ znamo da je bila udovica dr Gresz Bele (dr. Gresz Béláné). Nije imala dece. Kako je porodica odbila da se brine o njoj, bolesnoj i teško pokretnoj, tu obavezu je preuzela porodica Bence. Bolesna i usamljena, Ana je umrla u 61. godini. Sahranjena je na katoličkom groblju u Futoškoj ulici. Njen grob, nalik monaškom, u blizini kapele, obeležen je skromnim drvenim krstom.

Etel Šatorka (Sátorka Etel) pedagoškinja na državnoj Učiteljskoj školi u Subotici je spadala je u bolje mađarske pisce.⁵⁸ U Novosadskoj javnosti je bila poznata po člancima o negovanju i vaspitanju dece, a još više po promociji međunarodnog jezika esperanto, o kome je pisala u časopisu Ženski svetpozi-

⁵⁶ Herceg J. (1984), Sećanja – Ana Cimer, Letopis Matice srpske, Novi Sad, str. 742-760

⁵⁷ Mađar so, 13.5.1967, str. 2.

⁵⁸ Ženski svet, Novi Sad, 1910, br. 1, str. 4.

vajući Novosađanke da ga uče i usavršavaju.⁵⁹

Tokom druge polovine 19. i početkom 20. veka na tlu Vojvodine naj-prihvaćenije feminističke ideje bile su one koje su se ticale kvalitetnog ženskog obrazovanja i javnog delovanja žena na kulturno-prosvetnom i humanitarnom planu. Ove ideje nisu odmah bile široko prihvaćene ni među samim ženama, ni u društvu. Trebalo je da prođu decenije da bi se otvorile više devojačke škole, da bi se omogućilo devojkaama da studiraju na univerzitetima i da se u gotovo svakom vojvođanskom mestu oformi neko humanitarno (ređe kulturno–prosvetno) žensko društvo. I pored toga što su kontinuirano postojala društveno organizovana nastojanja da se uspori i usmeri emancipacija žena na kulturno–prosvetnom i aktivističkom planu, pokrenuti procesi zahvatili su sve društvene slojeve. Tome su doprinosila i već široko prihvaćena dostignuća emancipacije žena u Evropi, koja su imala velikog uticaja na vojvođanski prostor. Na temeljima tih dostignuća, posle Prvog svetskog rata pokrenut je drugi talas ideja koje su se ticale promena porodičnih i političkih prava žena. Sadržaje tih feminističkih promišljanja čine: porodica (odnos muža i žene, porodično pravo...); odnos nacionalnog i internacionalnog; ženska politička prava (biračko pravo i pravo na politički rad).

⁵⁹ Ženski svet, Novi Sad, 1906, br. 9, str. 195-198, 223-226.

Multikulturalizami žene: Mađarice

Mađarice su još u 19. veku bile aktivne u feminističkom radu u Novom Sadu i Vojvodini, o čemu govori Gordana Stojakoviću ovoj knjizi, i pripadale većinskom narodu na ovim prostorima. Postepeno se broj Mađara u Vojvodini smanjivao⁶⁰ iz raznih razloga, tome je u poslednjoj deceniji svakako doprinelo i razbuktavanje govora mržnje i nerpijateljstva prema svima koji su drugačiji (o čemu u Vojvodini postoje mnogi dokazi).

Na samom početku 21 veka (2001) sa saradnicama Ženskih studija i istraživanja anketirale smo Srпкиnje, pripadnice mlađe generacije u Novom Sadu, višenacionalnom i višejezičkom gradu, o tome šta misle o ženama iz drugih nacionalnih zajednica. Cilj je bio da ustanovimo na koji način žene, kao manje moćna grupa u društvu, ali iz većinskog (srpskog) naroda, formiraju i održavaju stereotipe i predrasude ženama iz drugih nacionalnih zajednica sa kojima ovde žive.

Želele smo da doznamo na koji način one mogu izgrađivati dobrosusetske odnose. U tu svrhu ustanovili smo kontinuum različitih stavova – od potpuno negativnog stava prema ženama iz drugih nacionalnih i etničkih zajednica do vlopozitivnog stava. Pažnja je posebno usmerena na ono što je zajedničko i gde je moguće uspostaviti ili razijati saradnju

Tokom 2001. godine anketirane su uglavnom studentkinje. Postavljana su im jednostavna pitanja: *Koja Vam/Ti je prva asocijacija kad kažem reč _____?* (sledi naziv pripadnice jedne od 10 etničkih grupa): Albanka, Crnogorka, Hrvatica, Jevrejka, Mađarica, Nemica, Romkinja, Rumunka, Rusinka, Slovakinja), odnosno: *Šta Vam/Ti je prva asocijacija kad kažem Srпкиnja?*

Ukupno 1100 odgovora klasifikovale smo primere u nekoliko kategorija: fizički izgled, karakterne osobine, zanimanja; odevanje, jela i/ili pića, verska pripadnost, obrazovanje... Posebnu kategoriju čine odgovori kojima se dokumentuje poznatost žena iz drugih nacionalnih grupa na osnovu ličnog ili posrednog iskustva (film, literatura, rodbinski odnosi i sl).

⁶⁰ Prema popisu stanovništva iz 1971. godine u Vojvodini je živelo 423.866 Mađara; prema popisu iz 1981. bilo je ukupno 385.356, po popisu iz 1991. bilo je 339.491, a prema poslednjem popisu iz 2002. godine samo 290.207.

Rezultati

Postoji etnička distanca prema ženama iz drugih nacionalnih grupa.

Izrazito je negativan stav mladih Srpkinja prema Albancima⁶¹, Romkinjama i Rumunkama – gotovo da nemaju dobru reč za njih.

Albanke su: prljave, sa mnogo dece, neobrazovane, podčinjene mužu, doživljene su kao “žene iz Albanije”. (Inače ih u Novom Sadu srećemo svakodnevno na ulicima – izbegla i raseljena lica iz drugih delova bivše Jugoslavije).

Romkinje su: prljave, neobrazovane, lenje, odnosno, ne vole da rade nego prose, krađu, gataju, ne rade nego pevaju i igraju. Jedini pozitivan stav je da su lepe, prelepe.

Rumunke:švercuju, prljave su.... (u Novom Sadu preprodaju robu iz Rumunije).

Prema ženama iz ostalih nacionalnih zajednica odnos se kreće od manje prisnog do sasvim pozitivnog.

Crnogorke su: lepog fizičkog izgleda, izuzetnih karakternih osobina, borbene, samosvesne, patrijarhalno vaspitane, poznanstva su bliska, ali ih ne smeštaju u Vojvodinu, nego tamo – u Crnu Goru.

Hrvatice su: lepe, doterane, moderne, obrazovane, najčešće su nam u srodstvu. Prisutne su u našim domovima putem medija, najčešće na TV-u. U odgovorima nema netrpeljivosti, niti naznaka da su na bilo koji način Hrvatice odgovorne za ratove na prostorima bivše Jugoslavije. Prostorno ih ne smeštaju u Vojvodinu, nego su one u Hrvatskoj, odnosno “žena hrvatske narodnosti”.

Jevrejkesu: obrazovane, lepe, drže do svoje tradicije, obično su nesrećne, a bliske su nama: one su nam u porodici (baka ili rođaka), a Srpkinje poznaju mnoge Jevrejke iz literature, filmova o njihovoj istoriji i stradanju.

Rusinke su: uglavnom, nevidljive u savremenom gradskom životu, ali se primećuju po nacionalnoj nošnji, lepoti i plavoj boji. O Rusinkama se uglavnom lepo i pozitivno misli i izražava se bliskost koja se ogleda u mnogim ličnim poznanstvima i prijateljstvima, bez upućivanja na to da žive izvan našeg regiona, jer ova nacionana grupa nema vidljivu geografsku celinu izvan Vojvo-

⁶¹ Uočimo da je u 2001. godini u Srbiji posebno stanje sa Albancima na Kosovu. Politički uslovi doprinose stvaranju i očuvanju stereotipa.

dine za koju se vezuje u svesti ispitanica.

O **Nemicama** se pozitivno misli. One su lepe, plave, krupne, pametne, obrazovane, ne dovode se u vezi sa Nemcima u Vojvodini, nego sa onima u Nemačkoj, ili onima koje susrećemo na Jadranu kao turistkinje. Jedna osoba je rekla: "Sve najlepše mislim, ali da ste me pitali o Nemcima, drukčije bih odgovorila". Jasno je da Srpkinje ne smatraju Nemice odgovornim za situaciju u II svetskom ratu koju su kreirali Nemci.

Prema **Slovakinjama** je pozitivan stav u celini. Najčešće ih prepoznaju po nacionalnim obeležjima: oblačenju (nacionalni kostim: široke suknje i marama) i nacionalnim igrama. One su duboko ušle u intimu srpske porodice – čuvaju i paze decu ("Zuzana, koja me je čuvala kad sam bila mala"), neposredno učestvuju u ishrani (*prave dobar sir i imaju sveža jaja*: "Ona od koje redovno kupujemo sir i jaja na pijaci), održava nas dom urednim ("Pegla nam veš"), ali i po doprinosu umetnosti (*naivne slikarke, Zuzana Halupkova*).

Izenadio nas je podatak da **Srpkinje** ne misle dobro o sebi. Osećaju se kao paćenice, nedovoljno uvažavane, one koje se žrtvuju za druge, pre svega u očuvanju tradicije (*Kosovka devojka, kneginja Milica, Jefimija...*) i koje se patrijarhalno odgajaju.

Prema **Mađaricama** postoji prijateljska naklonost i poznatost. Srpkinje znaju njihove fizičke osobine (plave, pomalo punačke), karakterne osobine (temperamentne, spremne za seks..), način na koji su obučene (crvene čizmice, široka suknja, jelek...), jela koja su tipična (gulaš), boje koje su tipične (zelena), nacionalna pripadnost (žena mađarske nacionalne pripadnosti). Bliskost sa Mađaricama je najveća u odnosu na ostale nacionalne grupe: ona mi je u rodbini ("Žena moga brata"), znaju se pojedine mađarske reči ("servus"-pozdrav), zatim pesme koje o njima pevaju (Zdravko Čolić i Đorđe Balašević), znaju se njihova najčešća ženska lična imena (Žuža, Eva, Eržika---), ali ima i dosta stereotipa, inače poznati u vicevima o Mađaricama (vatrene, gladne seksa...).

Ako se pogledaju svi odgovori mnogo je više onih koji pozitivno određuju Mađaricu (ne znam da li se "previše samostalna" uzima kao dobro ili kao loše za ženu, ili šta znači "žena slobodnog ponašanja"). Impresionira podatak da ispitanice smatraju Mađarice oseća delom ovog geografskog prostora i stanovništva, za razliku od drugih nacionalnih grupa u koje se ona smešta u prostor susedskih zemalja (Rumunka = žena iz Rumunije).

Odgovori žena	Nacionalna pripadnost
2	Poreklo: na ženu poreklom iz Mađarske; Mađarska
6	Nacionalnost: Mađarice; to je obična žena mađarske nacionalnosti; žena mađarske nacionalnosti; osoba ženskog pola mađarske nacionalnosti; žena, pripadnica druge nacije
10	Nacionalna manjina: žena pripadnica određene nacionalnosti, u SRJ nacionalna manjina; nacionalna manjina, koja ima potpuno ista prava, kao i oni što nisu nacionalne manjine; asocira me na mađarski jezik i raspravama o pravima Mađara i Mađarica, naravno ako uzmemo u obzir da su nacionalna manjina; nacionalna manjina u Vojvodini; žena iz susedne zemlje, ali koju često srećem i u svom okruženju; nekad priča svojim jezikom u sredini gde je niko ne razume
18	ukupno

Mađarice su Srpkinjama vrlo bliske i dobro poznate.

Odgovori žena	Identifikacija / poznatost
1	ja
1	šef katedre
2	Komšinica: komšinica koja donosi sir; moja dobra susetka
5	Prijateljica: moja prijateljica Katarina Kaća Ljajić; sećam se Klare, moje sjajne prijateljice iz srednje škole; moja kuma
2	Rodbina: tetka Etika; moja svekrva
2	Dadilja: Mariška (čuvala me kad sam bila mala); moja Juliška, koja me je čuvala do 1,5 godine
2	Poznanstvo: reč Mađarica asocirala me je na sve osobe ženskog pola koje sam upoznala u toku svog 23– godišnjeg života, koje se izjašnjavaju kao Mađarice; ništa posebno – prijateljski, poznato
8	Opevane Mađarice: Zdravko Čolić i njegova pesma “Mađarica”; Đoletova pesma “Mađarica”; Đorđe Balašević
23	ukupno

Zaključak: Žene iz većinskog naroda imaju različite asocijacije pri po-

minjanju žena iz drugih nacionalnih grupa sa kojima žive u gradu. Neke od tih grupa su novije u gradu (na primer, Albanke), dok je većina u istom prostoru već nekoliko vekova, kao što je slučaj sa Mađaricama.

Činjenica je da su navedeni stereotipi koje Srпкиnje imaju prema drugim ženama iz različitih nacionalnih zajednica u vezi sa političkom situacijom ta situacija učvršćuje takve stereotipe.

To se izrazito odnosi na Albanke, ali i na Rumunke koje su nakon 1990. najčešće na pijacama Novog Sada prodavale raznu robu donetu iz Rumunije. Međutim, s obzirom na političku situaciju u Srbiji u 2001. godiniočekivale smo da će biti mnogo neprijatnijih sudova o Hrvatima i Nemicima s obzirom na NATO bombardovanje u regionu. Podaci su upravo obratni: Srпкиnja se divi Hrvatima! Nemanaznaka da ih smatraju na bilo koji način odgovornim za ratove na prostorima bivše Jugoslavije. U tome vidim važan podatak za povezivanje, praštanje i razvijanje dobrosusednih odnosa među dvema ženskim etničkim grupama.

Prikupljeni podaci pokazuju da postoje stereotipna shvatanja o drugima sa kojima živimo u istom prostoru: u istoj zgradi, ulici, gradu, Pokrajini, zemlji, koja su pojačana tekućom političkom situacijom u zemlji. Uticaj ima i istorijska distanca: pola veka nakon II svetskog rata, stavovi prema Nemicima su pozitivni, nisu zaoštreni kao u vreme neposredno posle II svetskog rata kada je nemačka nacionalna manjina u praksi svakodnevice bila stavljena van zakona i gotovo se nije smela pominjati.

Značajan je podatak da Srпкиnje u ovakvim odgovorima na prvu asocijaciju isključuju Nemice i Hrvatica iz odgovornosti za nemile istorijske događaje, kao domen muške politike. U tome vidimo kopču za saradnju na otklanjanju stereotipa koje žene iz većinskog naroda imaju prema ženama iz nacionalnih grupa sa kojima žive u zajedništvu na teritoriji grada već dugi niz godina i za dalju izgradnju multikulturalnosti u regionu koji je i inače po tome prepoznatljiv. Iznenadio je podatak da Srпкиnje ne misle dobro o sebi, da sebe smatraju žrtvom viših ciljeva koje je zajednica postavila pred njih.

Veronika Mitro

Životne priče žena iz manjinskih grupa⁶²

Životne priče žena iz manjinskih grupa je dugoročni projekat Ženskih studija i istraživanja, Novi Sad kojim rukovodi prof. dr Svenka Savić, asistentkinja je Veronika Mitro i saradnice su studentkinje i studenti obrazovnog programa Ženskih studija i istraživanja. Projekat je počeo da se realizuje 1998. godine u okviru međunarodnog projekta *Sećanje žena na socijalizam*.⁶³

Projekat *Životne priče žena iz manjinskih grupa* u osnovi ima istoriografsko – dokumentaristički karakter. Osnovni cilj je da se životi žena (običnih i znamenitih, iz manjinskih grupa) koje žive u Vojvodini od prve polovine XX veka do danas kontinuirano dokumentuju kroz razrađenu metodologiju prikupljanja podataka i dokumentovanja.

Projekat ima i dva praktična cilja:

- da se životi žena u Vojvodini učine vidljivim u široj društvenoj zajednici;

- da se muškarci i žene obučavaju istraživačkom radu.

Osnovna pretpostavka projekta je da je životna priča bogat izvor podataka o mestu žene u društvu, kao i instrukcija kako učiniti život žena boljim i da će kontinuirano prikupljeni sistematski i naučno-organizovani podaci omogućiti uporedna istraživanja položaja žena na različitim nivoima: u okviru istog društva (Vojvodina) i u različitim društvima koja pripadaju istom istorijskom tipu (np. zemlje Istočne Evrope).

Primenjuje se biografski metod za prikupljanje podataka. Osnovni izvor je životna priča. Pod pojmom životna priča podrazumeva se fragment životne istorije, autobiografsko sećanje na sopstveni život ispričano na zahtev istraživačice.

Životna priča se dobija intervjuom. Dokumentacija jedne životne priče sadrži: audio kasetu/e, transkript intervjuja uz dopune, tri prateća dokumenta (protokol, sažetak i biogram) i dodatne materijale. Svaki materijal vezan za istu životnu priču sadrži osnovne podatke: o ženi: lično ime (pravo, izmišljeno, ili inicijal), godinu i mesto rođenja; o istraživačici (ime, najčešće i njena godi-

⁶² Rad se u opisu istraživačkog projekta *Životne priče žena iz manjinskih grupa* oslanja na internu dokumentaciju projekta i dosadašnje rezultate.

⁶³ Međunarodni projekat se pod nazivom *Sećanje žena na socijalizam* i danas se realizuje pod rukovodstvom Pavle Fridlove, Rodne studije Prag, gde se nalazi i arhiv projekta. Više u: M. Ramšak in V. Mitro. Projekt *Ženski spomin*. Od ustne zgodovine do interpretacije biografskega gradiva (Bratislava, 28.2.2003-1.3.2003), *Traditiones*, 32/2, Ljubljana, 2003, p. 279-281.

na rođenja); datum i mesto snimanja.

Istraživačica se pre intervjua upoznaje sa tehničkom opremom za snimanje razgovora i uči kako da postavi mikrofona, da proveri baterije i kasetu, da podesi diktafon za snimanje, da pripremi beležnicu. Dobro je savladala uputstvo za vođenje intervjua i ciljeve i zadatke projekta.

Istraživačica uspostavlja kontakt sa ženom koja se intervjuje. Istraživačica nije u srodničkim odnosima sa osobom koju intervjuje (osim u posebnim slučajevima), ali najčešće je to poznata osoba iz okruženja, ili potpuno nepoznata osoba sa kojom se prvi put istraživačica sreće. Obe pripadaju istoj manjinskoj grupi i imaju isti maternji jezik. Svaka višjejezična žena tako ima mogućnost da izabere jezik na kojem želi da priča: maternji, ili jezik sredine (srpski). Potrebno je mnogo obostranog zalaganja da se neka žena poveri (nekada sasvim nepoznatoj i vrlo mladoj) istraživačici. Ali najčešće kada se žena uveri u značaj sopstvene životne priče, značaj da ista bude sačuvana od zaborava, da joj metodološki pristup omogućuje da ima kontrolu nad svojom životnom pričom, ona rado pristaje na intervju. Ženi je omogućeno da pravi skraćivanja i dopune na svojoj životnoj priči, pa čak i da potpuno povuče svoju životnu priču.

Poseban rezultat ovakvog metodološkog pristupa je i da se kroz brojne susrete žene i istraživačice one zbližavaju, čime istraživački metod postaje deo njihovog prijateljskog odnosa: istraživački rad prerasta u stvarni život.

Intervju se obavlja u stanu osobe koja se intervjuje, u opuštenoj, poverljivoj i prijateljskoj atmosferi, bez prisustva drugih osoba. Intervju počinje zahtevom intervjuerke intervjuisanoj da priča o svom detinjstvu. Ne postoji lista pitanja nego se ženi pruža mogućnost da spontano priča o svom životu sa što manje prekidanja i da obuhvati sledeće oblasti života: porodica iz koje žena potiče: detinjstvo, vaspitanje, odnosi sa srodnicima u porodici; školovanje, profesija; partner, brak, razvod, ljubavni život, seksualnost; deca; materijalno stanje u porodici kroz život; slobodno vreme; javni i politički život; veroispovest; uticaj ratova i političkih događaja na živote žena.

Istraživačica vodi priču podstičući ženu da obuhvati sve predviđene oblasti života. Pored toga istraživačica podstiče ženu da priča o nekoj temi koju nalazi zanimljivom iz ženskog ugla (na primer: proslava 8. marta, osnivanje ženske organizacije i drugo).

Vremenski se intervju planira da traje približno 90 minuta. Nekada se on završi i za kraće vreme, a nekada se odvija kroz nekoliko sastanaka.

Snimljeni intervju setranskribuje (govorena priča prenosi se u pisani tekst) i unosi u kompjuter. U transkriptu se reči beleže kako su izgovorene. Transkript se daje intervjuisanoj ženi na autorizaciju. Autorizacijom žena daje saglasnost da njena životna priča bude deo dokumentacije projekta pod njenim stvarnim ili izmišljenim imenom i prezimenom, nadimkom ili inicijali-

ma.

Uz autorizovani transkript istraživačica sačinjava tri prateća dokumenta: protokol (opis uspostavljanja kontakta i toka samog intervjua), biogram (hronološki uređeni podaci iz životne priče žene) i sažetak (opis životne priče) i opciono prilaže druge materijale o ženi: fotografije koje je snimila sa dopuštanjem žene tokom intervjua, fotografiju iz prošlosti žene, pisma, kuvari, spomenari i druga dokumenta dobijena od žene, novinski članci, fotokopije i drugi spisi koji doprinose rekonstrukciji perioda društva ili žene.

Ovako osmišljen metod je zahtevan. Evo samo nekoliko kvantitativnih podataka. Za jednu priču od 90 minuta potrebno je: dva sata pripremnog razgovora; zatim dva sata snimanja; transkribovanje traje oko 12 sati (u zavisnosti od iskustva osobe koja transkribuje); dodatni razgovori sa ženom u trajanju od oko šest sati; unošenje ispravki tri sata; redigovanje ispravljenog teksta je oko šest sati; ukoliko se priča prevodi, još dodatnih osam-devet sati; tri sata za lektorisanje i najmanje dva sata za sačinjavanje propratnih dokumenata (protokol, biogram, sažetak) – ukupno je potrebno za jednu priču oko 44 sata timskog rada (ovamo treba dodati još i vreme utrošeno na putovanja u onim slučajevima u kojima žena ne živi u Novom Sadu).

Do sada je na projektu *Životne priče žena iz manjinskih grupa* prikupljeno preko dve stotine životnih priča žena iz različitih nacionalnih i drugih grupa (Hrvatice, Jevrejke, Mađarice, Nemice, Slovačkinje, Romkinje, Rusinke, Rumunke, Srпкиnje, izbegla lica, raseljena lica, invalidkinje, lezbejke). Dokumentacija životnih priča je uređena hronološkim redosledom rođenja žena i sadrži audio zapis, tekst transkripta, tri prateća dokumenta: biogram, protokol, sažetak, redigovani tekst i dodatne materijale. Ovako uređena dokumentacija omogućuje uvid u postojeći materijal i brzo pretraživanje podataka, a sam materijal, koji, uz druge priče rađene na istovetan način, može da posluži kao građa za razna istraživanja.

Na osnovu prikupljene građe *Ženske studije i istraživanja* su priredile i u saradnji sa Futura publikacije Novi Sad objavile šest publikacija⁶⁴ na srpskom

⁶⁴ Savić, S, M. Aleksandrović, S. Dimitrov, J. Jovanović, ur. (2000), *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Futura publikacije, N. Sad.

Savić, S. at al, ur. (2001), *Vojvođanke: 1917-1930: životne priče žena*, Futura publikacije, N. Sad.

Savić, S., M. Aleksandrović, S. Dimitrov, J. Jovanović, eds. (2002), *Romkinje: životne priče Romkinja u Vojvodini* (na engleskom), Futura publikacije, N. Sad.

Tot, M, V. Mitro, I. Hardi Kovačević, S. Senderak i K. Džudžar, ur. (2003), *Rusinke: životne priče* (na rusinskom), Futura publikacije, N. Sad.

Ferko, A, A. Jaškova, J. Hodoliš, V. Mitro ur. (2004), *Slovačkinje: životne priče Slovačkinja u Vojvodini* (na slovačkom), Futura publikacije, N. Sad.

Savić, S., M. Aleksandrović, S. Dimitrov, J. Jovanović, ur. (2004), *Romkinje: životne priče Romkinja u Vojvodini* (na romskom) Futura publikacije, Novi Sad.

jeziku i jezicima nacionalnih zajednica koje žive u Vojvodini. U publikacijama su predstavljene pojedine manjinske grupe kroz kolekciju životnih priča žena iz date grupe. U svakoj objavljenoj publikaciji jedna osoba je redigovala svaku pojedinačnu priču. Redakcija rukopisa za štampu podrazumevala je čitav niz pravila. Jedno od njih se odnosi na stepen približavanja izgovorenog materijala standardnojezičkoj normi. Ukoliko je žena govorila u dijalektu, zadržane su dijalekatske osobine izgovora, morfologije i leksike, u meri u kojoj je to moguće u pisanoj formi. Rukopis je zatim lektorisan prema pravilima na projektu i štampan uz uvodno poglavlje koje sadrži osnovne podatke o projektu, pregled podataka o manjinskoj grupi koja je u publikaciji predstavljena uz opis životnih priča obuhvaćenih publikacijom.

Publikacije su svedočanstvo da je svaka životna priča jedinstvena i nepovnljiva i da više priča u kontinuitetu značajno doprinose razumevanju pojedinih oblasti i perioda života žena manjinske grupe kojoj pripadaju.

Životne priče Mađarica u Vojvodini

U ovoj publikaciji čitaocima predstavljamo petnaest životnih priča Mađarica koje svoje živote žive u Vojvodini kao svedočanstvo o svakodnevicu i javnom angažmanu Mađarica na ovim prostorima u 20. i 21. veku.

Rođene su između 1920. i 1960. godine u seoskim, palanačkim i gradskim sredinama Vojvodine. U izbor je uključena i jedna životna priča Mađarice rođene u današnjoj Slovačkoj koja svoj život u Vojvodini počinje da živi kao udata žena i majka.

Svaka žena, pored toga što je Mađarica, deli bar još jednu životnu činjenicu sa nekom drugom. Istog su godišta, u istom su se mestu rodile, u istoj sredini živele, istog su obrazovnog statusa, zanimanja, radnog ili bračnog statusa ili imaju isti broj dece (upredi podatke u tabeli).

Tabela 1 – Pregled osnovnih podataka oMađaricama predstavljanim u ovoj publikaciji

No	Ime	Datum rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Obrazovanje	Zanimanje	Radni status	No dece	Bračni status
1	Angela	1920	Ada	Ada	srednja škola	poštanska službenica	penzionerka	5	udovica
2	Eržebet	1920	Torna (Slovačka)	Kamendin Sirig	osnovna škola	domaćica	penzionerka	8	udovica
3	Julija	1926	Sombor	Sombor	fakultet	nastavnica	penzionerka	2	udovica
4	Margita	1927	Novi Sad	Novi Sad	osnovna škola	domaćica	penzionerka	1	udovica
5	Marija	1933	Ada	Ada	učiteljska škola	učiteljica	penzionerka	2	udata
6	Vera	1935	Beograd	Novi Sad	magistratura	nastavnica operaska pevačica	zaposlena	2	udata
7	Ana	1937	Novi Sad	Petrovaradin	srednja škola	novinarka fotografkinja	penzionerka	1	udata
8	Julija	1939	Novi Sad	Novi Sad	fakultet	novinarka prevoditeljica	penzionerka saradnica u EHO	0	udovica
9	Roža	1939	Sečanj	Novi Sad	fakultet	novinarka književnica	penzionerka	2	udata
10	Vali	1939	Novi Sad	Novi Sad	srednja škola	novinarka korepetitorica	penzionerka	2	razvedena
11	Gabrijela	1943	Bačka Palanka	Kelebija	srednja škola	krojačica	penzionerka	2	razvedena
12	Irma	1944	Bačka Topola	Novi Sad	srednja škola	medicinska sestra	penzionerka	1	udovica
13	Ana	1946	Pančevo	Novi Sad	fakultet	prevodilica liderka NVO	zaposlena u EHO	2	udata
14	Marija	1947	Novi Sad	Novi Sad	viša škola	košarkašica trenerica	penzionerka	1	razvedena
15	Lidija	1960	Senta	Sr. Karlovci	fakultet	novinarka	novinarka	3	razvedena

Svaka žena je pričajući svoj život posvećivala više pažnje nekom životnom periodu u odnosu na druge. Pojedine su svoj život obojile detinjstvom ili mladošću, a druge opet u sadašnjosti žive svoju zrelost ili starost. Svaka žena je pričale događaje, iskustva i angažmane koji su za nju značajni. Neka žena se samo osvrnule na obrazovanje, dok je za drugu to ceo život. Neke su svoj život živlele samou porodici kao domaćice i majke, a druge su se i profesionalno i javno angažovale. Neke su ceo život proživlele u jednom mestu, a druge su obišle svet. Neke su poznate, priznate i slavne.

Sve one su svoje i hrabre. Ostavljaju svojoj zajednici na svom maternjem jeziku svoja sećanja naporodične prilike u kojima su odrastale, školovanje, veronauku, mladost, slobodno vreme i zabavu, ljubavi i patnje, udaju i bračni život, materinstvo, profesionalni i javni rad, promene usled ratova i političkih događaja, uspehe, nagrade, životne radosti i tuge...

I iz tih sećanja čitamo status Mađarica u porodici i društvu danas u Vojvodini!

A szerkesztők és a munkatársak rövid életrajzai

Biografski podaci urednica i saradnika

Savić (Vasiljev), Svenka (1940, Gospodinci – Boldogasszonyfalva), a pszicholingvisztika rendes professzora. Pszicholingvisztikát, bevezetést a lingvisztikába és társalgáselemzést ad elő az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karán, a Szerb Nyelv és Lingvisztika Tanszéken, továbbá bevezetést a nemek közötti egyenjogúság-tanulmányokba; nemek közötti egyenjogúság-elméletet; valamint nyelv és nemelméletet az Újvidéki Egyetem Nemi Stúdiumok Központjában. Oktatói munkája mellett balettkritikával, továbbá pszicholingvisztikai- és nemek közötti egyenjogúság-kutatásokkal is foglalkozik. A Női stúdiumok és kutatások kezdeményezője, alapítója és végrehajtó igazgatója 1997 óta. A szervezet vezetésén kívül megszervezi és megvalósítja az oktatást, valamint vezeti a Szexizmus a tömegmédiában; a Feminista teológia; a Vajdasági magyar nők élettörténetei és más kutatási projekteket.

Több könyv és több mint száz tudományos munka szerzője.

Cím: *Bulevar Vojvode Stepe 107, Novi Sad*

Mitro, Veronika (1965, Újvidék), pszichológus, egyike a Női Stúdiumok és Kutatások alapítóinak Újvidéken, ahol 2002 óta koordinátorként dolgozik a Női Stúdiumok Dokumentációs-Informatív Központjában és az Erőszakot szenvedett nők érdekképviselője projekten, valamint asszisztens a Kisebbségi nők élettörténetei kutatási projekten. Több publikációt és munkát jelentetett meg eddig szerzőként és társszerzőként.

Cím: *Velebitska 5, Novi Sad*

Savić (Vasiljev) Svenka (1940, Gospodinci), redovna profesorka Psiholingvistike. Predaje Psiholingvistiku, Uvod u lingvistiku i Diskurs analizu na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Uvod u rodne studije, Teorije rodnosti i Jezik i rod u Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu. Pored pedagoškog bavi se kritikom baleta i istraživačkim radom u oblasti psiholingvistike i rodnih studija. Inicijatorica je, osnivačica i izvršna direktorka Ženskih studija i istraživanja u Novom Sadu od 1997. godine gde, pored rukovođenja organizacijom, organizuje i realizacije nastavu i rukovodi istraživačkim projektima: Seksizam u masmedijima, Feministička teologija, Životne priče žena iz manjinskih grupa i drugim.

Autorka je više knjiga i preko stotinu naučnih radova.

Adresa: *Bulevar vojvode Stepe 107, Novi Sad*

Mitro, Veronika (1965, Novi Sad), psihološkinja, jedna od osnivačica Ženskih studija i istraživanja u Novom Sadu gde je od 2002. godine zaposlena na poslovima koordinatorke Dokumentaciono-informativnog centra Ženskih studija i projekta Zastupanje interesa žena žrtvi nasilja, i asistentkinja je na istraživačkom projektu Životne priče žena iz manjinskih grupa.

Objavila je nekoliko publikacija i radova u koautorstvu i samostalno.

Adresa: *Velebitska 5, Novi Sad*

Csonka Áron (1976, Zenta), az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karán diplomázott, a Szerb Nyelv és Lingvisztika Tanszéken, a szerb nyelv és irodalom a kisebbségi osztályoknak szakirányon. Posztdiplomás képzésre iratkozott be a Bölcsészeti Karra, a magiszteri fokozat megszerzéséért. Tanárként dolgozik a Beszédes József Mezőgazdasági-technikusi Középiskolában Magyarokán. A Női Stúdiumok és Kutatások munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténetei projekten. Cím: <i>Sóti József u. 1, Ada (Šoti Jožefa 1, Ada)</i>	Aron Čonka (1976, Senta), diplomirao na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na Odseku za Srpski jezik i lingvistiku, smer Srpski jezik i književnost u odeljenjima za nacionalne manjine. Upisan na postdiplomске studije, za sticanje zvanja magistra, na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Radi kao nastavnik u Poljoprivredno-tehničko srednjoškolskom centru “Besedeš Jožef” u Kanjiži. Saradnik Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Šoti Jožefa 1, Ada</i>
Csoór Ágnes (1980, Újvidék), az újvidéki Grafikai Középiskola fényképészeti szakán végzett. A Női Stúdiumok és Kutatások oktatási programjának másodéves hallgatója, és munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténetei projektnek. Cím: <i>Laze Lazarevića 32, Novi Sad</i>	Agneš Čor (1980, Novi Sad), završila je smer fotografije u Srednjoj grafičkoj školi u Novom Sadu. Studentkinja je druge godine obrazovnog programa Ženskih studija i istraživanja i saradnica projekta Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Laze Lazarevića 32, Novi Sad</i>
Csoór Anna (1952, Jermenovci – Űrményháza), Újvidéken, a Bölcsészeti Karon, a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken abszolvált. Tanítónőként dolgozott általános iskolákban, később, 2004-ig, korrektorként a Dnevnikben. Férjezett, két lány édesanyja. Másodéves hallgatója a Női Stúdiumok és Kutatások oktatási programjának és munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténetei projektnek. Cím: <i>Laze Lazarevića 32, Novi Sad</i>	Ana Čor (1952, Jermenovci), apsolvirala na Odseku za mađarski jezik i književnost Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Radila kao nastavnica u osnovnim školama i kasnije kao korektorka u Dnevniku do 2004. Udata je i majka dve ćerke. Studentkinja je druge godine obrazovnog programa Ženskih studija i istraživanja i saradnica projekta Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Laze Lazarevića 32, Novi Sad</i>

Dávid Csilla (1962, Újvidék), a Jugoszláviai Újságíró Intézet fotóriporteri szakán végzett. 1987 óta fotóriporterként dolgozik a Magyar Szó napilapnál. Számos kiállításon vett részt, több díjat kapott. Férjezett, két gyermek édesanyja. Másodéves hallgatója a Női Stúdiumok és Kutatások oktatási programjának és munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténetei projektnek. Cím: <i>Stevana Hristića 32, Novi Sad</i>	Čila David (1962, Novi Sad), završila smer za fotoreportere na Jugoslovenskom institutu za novinarstvo. Zaposlena je u dnevnom listu na mađarskom jeziku Mađar So od 1987. godine kao fotoreporterka. Učestvovala je na brojnim izložbama fotografije i dobijala nagrade. Udata je i majka dvoje dece. Studentkinja je druge godine obrazovnog programa Ženskih studija i istraživanja i saradnica projekta Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Stevana Hristića 32, Novi Sad</i>
Ankica Dragin (1974, Zenta), angol nyelvből és irodalomból diplomázott az újvidéki Bölcsészeti Karon. A Tartományi Ombudsman Iroda munkatársa. Részt vett a londoni Királyi Intézet programjában, a professzionális trénerek képzésére, ő az egyetlen képzett tréner a <i>Do-No-Harm</i> projektek analízise és tervezése módszer alkalmazására a Balkánon. Befejezte a Női Stúdiumok és Kutatások oktatási programját és az Európai Női Főiskolát. A Vajdasági magyar nők élettörténetei projekt munkatársa. Cím: <i>Hadži Ruvimova 48/34, Novi Sad</i>	Ankica Dragin (1974, Senta), završila engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Zaposlena je u kancelariji Pokrajinskog ombudsmana. Završila je program za profesionalne trenere/ice Kraljevskog instituta za obuku kadrova iz Londona i postala jedina trenerica obučena za primenu metode analize i planiranja projekata <i>Do-No-Harm</i> na Balkanu. Završila je obrazovni program Ženskih studija i istraživanja i Evropski ženski koledž. Saradnica je na projektu Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Hadži Ruvimova 48/34, Novi Sad</i>
Ember Vlajić Valéria (1962, Újvidék), az újvidéki Közgazdasági Főiskolán végzett. A számvitel vezetőjeként dolgozik a Vojvodina Vendégátó és Turisztikai Közvállalatban. Férjezett, három gyermek édesanyja. Befejezte a Női Stúdiumok és Kutatások oktatási programját és munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténetei projektnek. Cím: <i>Bulevar Slobodana Jovanovića 21, Novi Sad</i>	Valerija Ember Vlajić (1962, Novi Sad), završila Višu ekonomsku školu u Novom Sadu. Radi kao šef računovodstva u hotelsko turističkom društvenom preduzeću Vojvodina. Udata je i majka troje dece. Završila je obrazovni program Ženskih studija i istraživanja i saradnica je na projektu Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Bulevar Slobodana Jovanovića 21, Novi Sad</i>

Erdős Kavečan Györgyi (1975, Újvidék), pszichológiából diplomázott az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karán, ahol fejlődépszichológiai posztdiplomai képzésen vesz részt. A Balkáni Alap a Helyi Kezdeményezések Támogatására (BCIF) Aktív közösség programjának tanácsosa. Európai Női Főiskolán diplomázott, és a Vajdasági magyar nők élettörténetei projekt munkatársa. Cím: <i>Kornelija Stankovića 13, Novi Sad</i>	Derđi Erdeš-Kavečan (1975, Novi Sad), završila psihologiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu gde studira postdiplomske studije iz razvojne psihologije. Radi kao savetnica na programu aktivne zajednice u Balkanskom fondu za podršku lokalnim inicijativama (BCIF). Diplomirala na Evropskom ženskom koledžu i saradnica je na projektu Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Kornelija Stankovića 13, Novi Sad</i>
† Komáromi Mária (1946-2004, Újvidék), az újvidéki Orvosi Karon diplomázott, nőgyógyászatra és szülészetre specializálódott Ludwigshafenben, a belgrádi Orvosi Karon doktorált. A nőgyógyászati osztály vezetője volt az Orvosi Kar Onkológiai Intézetében, ahol posztdiplomai előadásokat is tartott orvosoknak. Nagyszámú kutatói és tudományos munkát jelentetett meg. Svájcban, Baselban 1999-ben kezdeményezésére jött létre a Fény a békéért akció. A Női Stúdiumok és Kutatásoknak állandó munkatársa volt, úgyszintén a Vajdasági magyar nők élettörténetei projektnek.	† Marija Komaromi (1946-2004, Novi Sad), diplomirala je na Medicinskom fakultetu u Novom Sadu, specijalizirala je ginekologiju i akušerstvo u Ludvigšafenu, a doktorirala na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Bila je šefica odseka ginekološkog odeljenja Instituta za onkologiju Medicinskog fakulteta u Novom Sadu, gde je držala i postdiplomsku nastavu za lekare. Objavila je veliki broj istraživačkih i naučnih radova.. Inicirala je akciju Svetlost za mir 1999. godine u Bazelu, u Švajcarskoj. Bila je dugogodišnja saradnica Ženskih studija i istraživanja i projekta Životne priče Mađarica u Vojvodini
Papp Gabriella (1977, Újvidék), az újvidéki Üzleti Főiskolán végzett, a szerb és a magyar nyelv mellett beszél angolul és franciául. A Demokratikus Vajdaság politikai szervezet tagja. A Női Stúdiumok és Kutatások munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténetei projekten. Cím: <i>Jovana Hranilovića 24, Novi Sad</i>	Gabrijela Pap (1977, Novi Sad), završila Višu poslovnu školu u Novom Sadu, govori mađarski, engleski i francuski jezik. Članica je političke organizacije Demokratska Vojvodina. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Jovana Hranilovića 24, Novi Sad</i>

Szabó Judit (1964, Újvidék), az Újvidéki Bölcsészeti Karon végzett, a Történelmi Tanszéken. Történelemtanárként dolgozott (1989-1997, 2003-2004), 1997 óta újságíróként dolgozik. Három könyv, megközelítőleg húsz tudományos munka és több mint száz népszerű tudományos cikk szerzője. A Női Stúdiumok és Kutatások munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténeteinek projektjén. Cím: <i>Miloša Crnjanskog 6/101, Novi Sad</i>	Judit Sabo (1964, Novi Sad), diplomirala na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, Odsek za istoriju. Radila kao profesor istorije (1989-1997, 2003-2004). Od 1997. godine radi kao novinarka. Autorka tri knjige, dvadesetak stručnih radova i preko stotinu naučno-popularnih tekstova. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Miloša Crnjanskog 6/101, 21000 Novi Sad</i>
Stanyó Tóth Gizella (1948, Feketics – Bácsfeketehegy), az újvidéki Bölcsészeti Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken abszolvált. A Magyar Szó napilapban újságíró. Rendszeresen részt vesz több emberi jogi, valamint humanitárius szervezet programjában. Férjezett, két fiú édesanyja. Befejezte a Női Stúdiumok és Kutatások oktatási programját és munkatársa a Vajdasági magyar nők élettörténeteinek projektnek. Cím: <i>Maksima Gorkog 1a, Novi Sad</i>	Gizela Tot Štanjo (1948, Feketić), apsolvirala na Filozofskom u fakultetu u Novom Sadu na Katedri za mađarski jezik i književnost. Zaposlena kao novinarka u Mađar so. Redovno ucestvuje u programima civilnih organizacija za ljudska prava, kao i humanitarnih organizacija. Udata i majka dva sina. Završila je obrazovni program Ženskih studija i istraživanja i saradnica je na projektu Životne priče Mađarica u Vojvodini. Adresa: <i>Maksima Gorkog 1a, Novi Sad</i>

Az újvidéki **Női Stúdiók és Kutatások** polgári szerveződés 1997-ben kezdte meg a tevékenységét, mint interdiszciplináris, főiskolai alternatív oktatási program nők és férfiak részére, hogy jobban megértsék a napjaink nemek közötti felosztottságát az oktatásban, művészetben, kultúrában, tudományban, vallásban, technológiákban és a mindennapi élet más területein. A Női Stúdiók és Kutatások felépítését négy összekötött program alkotja: az oktatási-, a kutatási-, a dokumentációs-informatív-, és a kiadói program.

A Női Stúdiók és Kutatások oktatási programja alternatív, interdiszciplináris, főiskolai program, a szerzett ismeretek pedig aktívan felhasználhatóak az életben és a munkában. Az oktatási program 2 évig (4 szemeszteren át) tart, szerbül, vagy egy idegen nyelven. Előadások, műhelyek, vitatribünök és kutatások képezik az oktatás alapját. A Női Stúdiók oktatási programjának hallgatói részt vesznek valamelyik kutatói projektben, amelynek eredményei megjelennek a kiadványokban. 1997-től 2005-ig a Női Stúdiók és Kutatások oktatási programján összesen 102-en diplomáztak, 2 férfi és 100 nő.

A Női Stúdiók és Kutatások eddig nagyszámú kutatási projektet valósított meg, csak néhányat említsünk: Kisebbségi nők élettörténetei (Svenka Savić vezetésével), Újvidék nevezetes asszonyai (Gordana Stojaković vezetésével), Feminista teológia (Svenka Savić vezetésével), Erőszakot szenvedett nők érdekképviselője (Veronika Mitro vezetésével).

A Női Stúdiók és Kutatásoknál, az alapítás óta, különböző dokumentációs anyagok gyűltek össze, jórészt Stúdióknak, és más Vajdaságban működő női szervezeteknek köszönhetően. Ez az anyag képezi a Dokumentációs-Informatív Központ (DIcens) alapját. A DIcens az egyedüli női dokumentációs központ Vajdaságban, könyvtárral, dokumentációval és archívummal, amelyet sokan használnak: szakértők, hallgatók, aktivisták és mások.

A Női Stúdiók és Kutatások jó együttműködést alakított ki a nemi közötti egyenjogúság intézményes szerveivel. Kezdeményezte a Női Stúdiók Központ megalapítását az Újvidéki Egyetemen, és máig segíti működését. Serkentette és támogatta a Romológiai Iskola egyszemeszteres kurzus megvalósítását az Újvidéki Egyetemen, amely felöleli a roma nyelvet, irodalmat, történelmet és kultúrát is. A Női Stúdiók és Kutatások segítette más női stúdiók létrejöttét az ország más résziben is, és kezdeményezte a Női Stúdiók Hálózatának kialakítását a régióban, valamint részét képezi a női stúdiók hálózatának Délkelet-Európában.

Az újvidéki Női Stúdiók sok aktivitás és oktatási kezdeményezés színhelye, és egyben az ötletek, a szakemberek valamint a nemek közötti egyenjogúság kérdéseikhez kapcsolódó információk terjesztésének a kisugárzó otthona a régióban.

Udruženje građana ***Ženske studije i istraživanja, Novi Sad*** počele su sa radom 1997. godine kao interdisciplinarni, visokoškolski obrazovni alternativni program, namenjen ženama i muškarcima kako bi bolje razumeli sadašnju podelu prema rodu u domenu obrazovanja, umetnosti, kulture, nauke, religije, tehnologije i drugih oblika svakodnevnog života. Strukturu Ženskih studija i istraživanja čine četiri međusobno povezanaprograma: obrazovni, istraživački, dokumentaciono-informativni, izdavački.

Obrazovni program Ženskih studija i istraživanja je alternativni, interdisciplinarni, visokoškolski program, a stečeno znanje i obrazovanje u funkciji aktivne primene u životu i radu. Obrazovni program traje 2 godine (4 semestra) na srpskom, ili nekom stranom, jeziku. Odvija se u obliku predavanja, radionica i diskusionih tribina i istraživačkih aktivnosti. Polaznice i polaznici obrazovnog programa Studija sarađuju na nekom od istraživačkih projekata a rezultati istraživačkih projekata se objavljuju u publikacijama. Ukupno je u periodu od 1997. do 2005. na obrazovnom programu Ženskih studija i istraživanja diplomiralo 102 osobe (2 muškarca i 100 žena).

Ženske studije i istraživanja su do sada realizovale veliki broj istraživačkih projekata, da pomenemo samo neke: Životne priče žena iz manjinskih grupa (rukovodi Svenka Savić), Znamenite žene Novog Sada (rukovodi Gordana Stojaković), Feministička teologija (rukovodi Svenka Savić), Životne priče žena iz manjinskih grupa (rukovodi Svenka Savić), Zastupanje interesa žena žrtvi nasilja (rukovodi Veronika Mitro) i drugi.

U Ženskim studijama i istraživanjima se od osnivanja sakupljao različit dokumentacioni materijal iz Studija i formiranih ženskih organizacija iz cele Vojvodine, što je osnova Dokumentaciono – informativnog centra (Dİcens) za region Vojvodine. Dİcens je jedini ženski dokumentacioni centar u Vojvodini sa bibliotekom, dokumentacijom i arhivom koji koriste brojni stručnjaci/kinje, studenti/kinje, istraživači/ice, aktivisti/kinje i drugi.

Ženske studije i istraživanja su razvile dobru saradnju sa institucionalnim telima za ravnopravnost polova. Inicirale osnivanje Centra za rodne studije na Univerzitetu u Novom Sadu i danas ga dalje pomažu. Podstakle su i pomogle realizaciju jednosemestralnog kursa Škola romologije: jezik, književnost, istorija i kultura na Univerzitetu u Novom Sadu. Ženske studije i istraživanja su pomogle formiranje ženskih studija u drugim delovima zemlje i bile inicijator za formiranje Mreže ženskih studija u regionu i deo sumreže ženskih studija u Jugoistočnoj Evropi.

Ženske studije u Novom Sadu su mesto sabira za mnoge aktivnosti i obrazovne inicijative, one su istovremeno i mesto rasejanja ideja, kadrova i potrebnih informacija za pitanja rodne ravnopravnosti u regionu.